

BERZSENYI DÁNIEL PRÓZAI MUNKÁI

KIADTA, BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA

DR. MERÉNYI OSZKÁR
EGYETEMI MAGÁNTANÁR

KAPOSVÁR, 1941

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL.

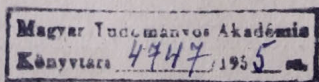
ELŐSZÓ.

Berzsenyi Prózai Műveinek kritikai kiadása csatlakozik Berzsenyi Dániel Összes Műveinek eddigi kötetéhez. Ugyanazok a tudományos elvek és ugyanaz a felfogás jellemzik ezt a kötetet is, mint az előbbieket. Ugy hisszük, mind a Bevezetésből, mind a Jegyzetekből kitűnik, hogy Berzsenyi *Prózai Műveinek* első kritikai kiadásáról van szó, miután Döbrentei kiadása Döbrenteitől *átstilizált*, Toldy pedig *kombinativ*, több szövegből összeállított kiadás. Azonkívül Toldy még nem ismerte azokat a kéziratokat, amelyek azóta előkerültek. A *Függelékben* kinyomattam a niklai hagyatékban talált s eddig ismeretlen töredékeket és adalékokat is.

Ez a kötet nem az Akadémia kiadásában jelent meg, mert nem csupa ismeretlen szövegről van szó, de hálás köszönetet kell mondanom a Magyar Tudományos Akadémiának a szíves támogatásáért, amelyben kiadásomat részesítette. Ugyancsak hálásan köszönöm herceg *Esterházy Pál* és a *Berzsenyi-család* szíves hozzájárulását. Az ő nemeslelkű támogatásuk nélkül ez a könyv -amely pedig adalék a költő sokoldalúbb és igazságosabb megértéséhez is- nem jelenhett volna meg.

Kaposvár, 1941. június hó.

Dr. Merényi Oszkár.

BEVEZETÉS.

I. *Berzsenyi Dániel Irodalmi Bírálatai és Kritikai Tanulmányai.*

Berzsenyi Dániel nem készült műbírálónak olyan értelemben, mint Kölcsey. Bíráloi munkásságát az önvédelem vágya sugallja. Ezzel bírálati és tanulmányai tárgyi értékben talán vesztek, de nyertek valamásszerűségben. Ez a vallomásszerűség, műveinek e lírai vonása polemikus túlzásokban is mutatkozik, de alapjában helyes költői ösztön helytálló meggyőződésévé is mélyül. Berzsenyi bíráloi tevékenysége is harc, sőt megható küzdelem az igazságért. Magányos küzdelem, de nem magánügy. Ő is értékközösség megteremtésére törekszik, közös eszményeket tűz ki, a költészet logikáját keresi, a jövőt akarja előkészíteni s a múltból merít igazolást. Bírálatainak háttére világnézeti meggyőződése. Ez a világnézet egyéniségéből, életsorsából, életérzéséből fakad, költészetével szerves összefüggésben van, s minden túlzása ellenére egy mélységesen komoly költői lélek kifejezése. Bíráloi munkássága költészetéből nőtt ki. E munkáiban nemcsak különböző eszmeáramlatok hatása látszik, hanem egy magyar költősors is kibontakozik belőlük, s tanulmányozásuk közben ennek a magyar költősornak a szellemi és lelki szálai is kifejlének előttünk. Mint költészetét, bíráló munkásságát is a teljes odaadás jellemzi. Az őszinteségen és következetességen kívül nem tagadható meg munkásságától az az érdem sem, hogy az idealizmus lendülete is kifejezésre jut e műveiben. E tanulmányokban a magyarság és a szépség eszméje magas erkölcsi és szellemi értékek kíséretében jelenik meg. Bennük a költő — felfogása szerint — a zűrzavar, az anarchia ellen harcol a költészet és az emberiség örök vagy öröknek vélt rendje és törvényei nevében.

Eszmélkedései az irodalomról, ítéletei író társairól már 1817 előtt írt leveleiben is mutatkoznak. Emberideálja a felvilágosodás hatása alatt alakul ki s ez az emberi alkotótevékenységnek minél észszerűbb, minél tudatosabb felfogását teszi szükségessé. „Ész az Isten.

mely minket vezet" — mondja jellemzően egyik költeményében. A Dukai Takács Judithhoz írt híres levélben is nyilvánvaló kifejezését látjuk kialakult ízlésének. Ám a költészetről vallott meggyőződése nem tudós érveken alapul, hanem művészi gyakorlata alatt alakul ki. Ami lelkében élt, azt szinte maradéktalanul beledolgozza műveibe s így ezek mintegy elméleti meggyőződéseinek is tanúi. Forma és lélek, külső és tartalom egyé forr, de a nélkül, hogy a költő szükségét érezné még annak, hogy erről másnak számot adjon. A költészet Berzsenyi számára nem magára vett ruha, hanem lelkének elszakíthatatlan és elválhatatlan kötötte. Az őt körülvevő tisztelet szent hiszékenységet és érzékenységet, lelkének és költészetének ezt az egybeforrottságát fokozza.

Ebből a szép magányból riasztja fel 1817-ben Kölcssey kritikája. A bírálat elismeri Berzsenyi költői tehetségének lényegét, de itt-ott durva hangon tárgyalja költészetének, költészete egy részének formai fogyatkozásait. Különösen kikel a bíráló a mérték nélkül írt hangsúlyos rímes Berzsenyi-versek s azok gyenge rímei ellen.

A bírálat súlyos sebet ejt Berzsenyinek érzékeny lelkén. Életét ezentúl főleg annak szenteli, hogy költészetét megvédelmezze. Az 1817 után írt prózai munkák legnagyobb részét tehát e szenvedésnek köszönhetjük. Először az *Antikritikát* írja meg, első alakjában: irodalmunk e legmegrázóbb költői önvédelmét. Ugyanoda küldi be, ahol Kölcssey bírálata megjelent: a Tudományos Gyűjteménybe. Akkor nem közölték, mert túlságosan sértőnek és személyeskedőnek találták, azonkívül Kölcssey újabb támadással fenyegetőzött. Berzsenyi Összes Művei sorozatában azonban természetesen kötelességünk volt e mű közlése is. Annál inkább, mert e heves védelmi iratnak fogyatkozásai mellett hátrózott értékei is vannak. A fogyatkozások és helytelen vélemények magyarázata részben a korban is keresendő, másrészt pedig az ellenfél véleményével való örökös, felindult ellenkezés következménye. Az irat értékei elsősorban a mélyről feltörő vallomásokban vannak. Lélekörvénylés van itt, nem lágyan csillogó mélységek. A mű gyöngeségei abból a kritikai hangu-

latból fakadnak, amely szerint a költő Kölcseynek minden, nem is az ő költészetét bíráló gondolatát is helytelennek tartja. Ez az erőszakolt pereskedés túlzásokra ragadja.

Költőnk ezeket a túlzásokat igyekszik elkerülni a második fogalmazásban, amely a Tudományos Gyűjtemény 1825-i évfolyamában jelenik meg. Míg az első fogalmazás Niklán készült, a második fogalmazás jó részét Sopronban írta. A második fogalmazás kialakulására döntő hatással volt Szemerének az 1818-as Tudományos Gyűjteményben közölt cikke: *Tárgy és nyelv a költésben*. Ennek olvasása után Berzsenyi egy kritika írásába kezd, amelyben Kölcseynek és Daykának Szemere által magasztalt verseit boncolja, hosszabb bevezetéssel. Ez a töredéknek maradt bírálat tekinthető az *Antikritika* második fogalmazása csírájának. Valószínűleg e kritika írása közben veszi észre, hogy milyen kitűnő fegyvert talált Kölcsey ellen annak költői gyengeségeiben. Kölcseynek ekkor (1818) még igazi jelentős verse alig van, s ezt az alkalmat Berzsenyi jól felhasználja ellenfele ellen. A túlzások csökkenésén, a nagyobb tárgyilagosságon, az ügyesebb bírálói taktikán kívül jellemzi az *Antikritika* végleges fogalmazását a biztosabb tudományos alap is. Home, Bouterwek, Jean Paul és Schiller hatása mind határozottabban jelentkezik Berzsenyi bíráló műveiben. De Berzsenyinek tudatlansággal való vádolása előbb sem méltányos. Tévedései ritkán illetik a költészet lényegét, inkább egyes részletkérdésekben mutatkoznak. Ezeknek a tévedéseknek főforrása a mértékes-rímes versek iránt érzett egyre növekvő ellen-szenve, amelyet, úgy látszik, az ebben a nemből eddig írt és megjelent gyenge és mesterkéltségek is fokoznak.

Ez az alapja a *Versformákról* írt értekezésének, amely ugyancsak a Tudományos Gyűjteményben, annak 1826-i évfolyamában jelent meg. Berzsenyi nem vette észre, hogy irodalmunkban nemcsak nyelvújítás, hanem versújítás is folyik. Ennek oka főleg abban van, hogy a klasszikus versformák elsősége és tökéletessége sohasem volt vitás előtte. A rímes versformát alsóbbbrangúnak érezte s a költészetnek csak

bizonyos osztályára korlátozta érvényességét. Ép költői ösztöne kínosan érezte az abban a korban írt mértékes-rímes versek gyöngeségét és mesterkéltségét. Úgy érezte, hogy ezekben a forma a tartalom fölé kerekedett, s ezáltal a tartalom sokszor üres semmivé vált, holott szerinte semmiféle versforma nem szülhet magában verset vagy gondolatokat, hanem a gondolatok és érzelmek költői kifejezését csupán hathatósabbá teheti a megfelelő versforma. Másrészt elijesztették költőnket ennek az új formának a nehézségei is. A rímszegény magyar nyelvben a rímelés elég nehézséget okozott. Minek e nehézségeket még a mértékbeszedéssel is fokozni, mikor a magyar nyelv zenéje az általa ösztönösen megérezett hangsúly szépségével oly természetesen, egyszerűen és könnyen jut kifejezésre? Nem sejtette ezekben a mértékes-rímes versekben „az esztétikai közrehatás elvének“, azaz a minél többoldalú esztétikai hatáskeresésnek megnyilvánulását. Nem sejtette, hogy ez az új versnem majd versenyre hívja nemzeti ritmusainkat és költői nyelvünk, valamint költészetünk belső formáinak kiképzésében döntő szerepe lesz. Akkor még sem Vörösmarty, sem Petőfi, sem Arany nem bizonyíthatták ezt. Azonkívül költőnkben mély aggodalom is élt. Érezte, hogy ahol formák cserélődnek, ott új jellemvonások is jelentkeznek. Ezekben az idegen formákban olyan káros szellemi mintákat látott, — s erre a „szonettisták“ versei fel is jogosították — amelyek a magyar lelkeséget eltorzítják és önmagától elidegenítik. A tévedések fölött ennek az aggodalomnak a felhője borul rá erre az értekezésre, s e szerint kell felfognunk és méltányolnunk is.

Az idegen versforma betörése elleni küzdelem *A versformákról* írt értekezéssel nem ért véget. Ennek egyenes folytatásai a *Kritikai levelek*. Irodalomtörténetírásunk keletkezésüket az 1829—1832 közötti időbe tette. Valójában a Dayka-kritika már 1819-ben kész volt, s így e Levelek elkészültének ideje hosszabb időre esik. Irodalmi naplójegyzeteknek foghatnánk fel őket. Egy képzelt baráthoz írja őket. Ennek a képzelt barátnak az arcvonásai azonban erősen hasonlítanak Döbrentei Gáborhoz. S ez érthető is. Döbrentei

úgyszólván az egyetlen, aki nyilvánosan Berzsényi védelmére kel. Az Élet és literatura 1827-es évfolyama közli Kölcsey és Döbrentei levélváltását az Erdélyi Múzeum idejéből. Ebből már meglátszik, hogy Döbrentei ellene van Kölcsey kemény bírálatainak. A levelezésen kívül is több helyen fejezi ki, nyilvánosan is, Berzsényivel való egyetértését. Így az Élet és literatura 1827. évfolyamában nyilvánítja ellenszenvét a szonett ellen (356. l.), túlkeménynek tartja a *Tövisek és virágok* ítéletét a Himfyről, s „felette keménynek véli Berzsényi megbíráását is Kölcseytől“. U. ott egyetért Berzsényivel abban a tekintetben is, hogy a szonettet voltaképp egy nagy költőnek, Petrarcanak a mesteri példája tette közkedveltté az olasz irodalomban, nem pedig az, mintha ez a műfaj önmagában olyan szép lenne: hiszen még Muratori is igazi Prokrustes-ágnak tekinti. Ez a rokonszenv nagyon jó hatással van Berzsényire. Ez ad alkalmat arra, hogy újra levelezést kezdjen Döbrenteivel, s bizonyos mértékig lelkének bizalmasává tegye. 1828. július 15-én Döbrenteihez írt levele nemcsak hálájáról biztosítja Döbrenteit, hanem azt is bizonyítja, hogy költőnk ekkor már ismeri az Élet és literatura értekezéseit is. Tehát a *Levelek* megírásának idejét előbbre kell tenünk. Találunk bennünk utalásokat Kazinczynak a *Sonetttről* az 1818-i Tudományos Gyűjteménybe írt értekezésére is. Azonkívül a *Levelek* át meg át vannak szöve Kölcseynek az *Antikritikára* és a *Versformákról* szóló értekezésére vonatkozó válaszaival. Úgyhogy e *Levelek*nek úgyszólván minden mondata célzás, felelet, tiltakozás, visszautasítás, vallomás, helyreigazítás, védekezés és támadás. Látszik, hogy az író mennyire magába szívta valódi vagy vélt ellenfeleinek minden mondatát, mint verseiben Horatius római mitológiáját. Így az első levél Kazinczy nyelvészeti meggyőződései, a második és harmadik Kazinczynak egyik a Felsőmagyarországi Minervában megjelent kritikája ellen szól, a harmadik, legjobb levél Kazinczy arcképét nyújtja, a negyedik Kölcseynek az *Antikritikára* írt válaszára és a Körner *Zrinyijére* írt recenziójára — ebben Berzsényinek a *Versformákról* írt értekezése ellen írt támadására — vonatkozik, az ötödik meg-

írására és a még 1819-ben írt *Dayka-kritika* felújítására Guzmicsnak a *Minerva* 1826-i évfolyamában közölt *Dayka-dicsőítése* adott alkalmat, a hetedik és nyolcadik egyszerre támadja Szemerének az *Élet és literatura* 1827-i kötetében megjelent szonetteit és Kölcseynek ezekről a szonettekről u. ott írt magasztalását, végül a nyolcadik Schiller komoly tanulmányozására valló megjegyzéseket közöl a mellékideákról, de összefüggésben van Kölcseynek Kiszfaludy *Leány-örzöjéről* írt kritikájával is. Ez a szoros összefüggés a kor irodalmi mozgalmaival is érdekessé teszi Berzsenyi *Kritikai Leveleit*. Azonkívül a költő mesterien boncolja bennük a szonettisták verseit és kimutatja nagy gyöngeségeiket.

Míg a *Levelek* 1818—1833-ig íródnak és voltaképp egy újabb *Antikritikának* tekinthetők, addig a *Bírálatok* határozott időpontban és határozott céllal keletkeztek. Az Akadémia számára írta őket, megbízás folytán. Azonban nem kell azt gondolni, mintha a *Kritikai Levelek* „magánhasználatra“ készültek volna. Ezeket Berzsenyi épúgy ki akarta adni, mint többi bírálatait is. Az akadémiái *Bírálatok* mégis különböznek a *Levelektől*. Hangjuk tárgyilagosabb, személytelenebb. Azonkívül sokoldalúbbak is, mint Berzsenyi eddigi bíráló munkái. Az eddigi munkák középpontjában a költő és ellenfelei között dülő harc volt. Berzsenyi minden figyelmét saját magára és ellenfeleire összpontosította. A *Bírálatokban* kénytelen volt érdeklődési körét kibővíteni és hozzászólni oly tárgyakhoz és műfajokhoz is, amelyek eddig, mint bírálot, nem érdekelték. Az elvek, amelyeket *Bírálataiban* alkalmaz, ugyanazok, mint amelyeket eddig megismertünk. A mértékes-rímes versek iránt való ellenszenv, a romantikus iskola új tárgyaival szemben tanúsított ellenérzés itt is lépten-nyomon kitűnik. Ezek a *Bírálatok* nem műalkotások, mint Kölcsey és néha Kazinczy bírálatai. Ez a tárgy természetével is járt. Berzsenyi zsebkönyveket bírált, s e feladat nehezebb és nehézkesebb természetű, mint egyes írók műveinek és egyéniségének jellemzése. Pedig hogy ehhez is értett, mi sem bizonyítja jobban, mint Kazinczy jellemzése a *Kritikai Levelekben*. Kiemelkedő mozzana-

tuk e bírálatoknak, hogy bennük elismeri ellenfelének, Kölceynek költői nagyságát is. Vörösmartyt véres tárgyai miatt bírálja, amelyeket a klasszicizmus idilli és humanisztikus felfogásával nem tud összeegyeztetni. Dícséretei és gáncsai mind a jóindulatú, „tanító” bírálót mutatják. Itt-ott mutatkozó elfogultságai ellenére is van érték ezekben a bírálatokban is. Olvasásukat csak az teszi nehézkesé, hogy a költő túlsokat foglalkozik kicsinyes vagy kicsinyesnek látszó nyelvi kérdésekkel. Ennek magyarázata, hogy költőnkön visszavonultsága idején mind nagyobb erőt vesz a nyelvészeti szenvedély. Ívet ív után tölt meg ábrándos nyelvészkedéssel, s Horvát István módjára a magyar nyelvet az egyik legősbibb nyelvnek tartván, szenvedélyesen keresi a magyar szavak és más nyelvek szavai között lévő vagy vélt hasonlóságot, és képzeletét megerőlteti fantasztikus származtatások verejtékes összeállításával. Jellemző azonban önkritikájára, hogy e nyelvészkedésének nyomait nagyrészt megsemmisíti. De nyelvészeti megjegyzései között is vannak helyt állók, s igazat kell adnunk Császár Elemérnek, hogy a *Bírálatok* általában „Berszenyinek, mint embernek és mint kritikusnak is dízére válnak.”

Berszenyi első bírálata, az *Antikritika* első fogalmazványa inkább kritikai izgalmat, mint valódi kritikát foglal magában. Ebből a kritikai állapotból később elvek kristályosodnak ki. Ezek az elvek végül rendszerré válnak a költőnek *A kritikáról* szóló művében. Irodalomtörténetírásunk eddig fordítva képzelte a dolgot. Azt hitték, hogy a költő először állapította meg az elveket, s ezeket később a *Bírálatokban* és a *Kritikai Levelekben* igyekezett gyakorlatilag megvalósítani. *A kritikáról* szóló mű előzményei azonban mások, mint ahogy eddig tudtuk. Ez az értekezés szoros kapcsolatban van a Muzarion 1833-i évfolyamával, s megírása nem képzelhető el hamarabb, csak miután a költő ezt az évfolyamot ismerte. Innen vette Berszenyi Teleki főispán beszédét, amelynek leghatásosabb részletét közli tanulmánya, azután e folyóiratnak a kritikára vonatkozó megjegyzései, valamint Pope *Essay on criticism*. c. tanulmányának fordítása is hatással voltak műve kialakulására. Velejében ez a

tanulmány is vitatkozás. Kölcseynek a Kritikai Lapokban írt tanulmánya *A kritikáról*— amely egy-két bántó célzást is foglal magában a régebbi Berzsenyi-Kölcsey-perre vonatkozólag-, valamint Bajzának a *Kritikai Lapokban* írt Előszava a kritikáról, ellenkezést válthattak ki belőle. *A kritikáról* írt tanulmány csiráját ezekre az előzményekre vezethetjük vissza. (1831—1833. Kölcsey és Bajza tanulmányait a költő gondosan elolvasta, alá is húzta bennük a főbb gondolatokat. Megvannak könyvtárában is.) Nem ért egyet ezekkel az írókkal a bírálói kegyetlenséget illetőleg. Bajzát levélben is figyelmezteti eltérő véleményére. Már előzetesen érdeklődéssel olvasott el minden olyan megjegyzést és tanulmányt a kritikáról, amely közelebb vitte a tárgyhoz. Így olvasta N. A. Kiss Sámuel *Jegyzeteit a Kritikáról* a Felsőmagyarországi Minerva 1828. évfolyamában. Megragadták figyelmét Ferenczy Lajosnak a kritikáról szóló megjegyzései az Élet és literatura 1827. évfolyamában. Az előbbiből vehette a tanító kritika kritériumát. Az utóbbi ellenkezését hívta ki Cicerora való utalásával. Viszont a Muzáron id. évfolyamában gyönyörűséggel olvasta Pope értekezésének fordítását, amelyben az angol költő ugyanolyan humanusan fogja fel a kritikus hivatását s ugyanolyan magas erkölcsi tulajdonságokat feltételez a bírálóban, mint Berzsenyi. A perkritika fogalmát valószínűleg a Muzarionban közölt egyik Kölcsey-levélből vehette a költő. („Pörlöttem én is valaha, mint és mi színben? ítélje meg más.”) Ugyanennek a levélnek borulató hangulata, amely a kritika hiábavalóságát hirdeti, szintén kihívhatta Berzsenyi ellenkezését, hogy megmutassa: melyik kritika nem hiábavaló? Nem a Kölcsey-féle „perkritika” (amelynek hiábavalóságától, ime, Kölcsey is belátta), hanem az igazi, tanító-kritika az értékálló. Ha ezeket a vonatkozásokat ismerjük, láthatjuk, hogy ez az értekezés mintegy Berzsenyi összefoglaló irodalmi és kritikai hitvallása.

Mint többi kritikájának, ennek is ebben van egyik főérdeme. Berzsenyi nem kora szóvivője, hanem magányos, hívő kritikus. Bírálatait hit élteti, s ezért bírálói útja érzelmein át érthető meg legjobban. A tanító kritikát illető megjegyzései nem fognak sohasem el-

avulni. Annál mélyebben érezzük át szavai értelmét, minél jobban átértjük a nemzeti közösség fontosságát a szellemi élet minden terén. Amíg az irodalmi megbecsülés alapja a pillanatnyi siker, nem pedig a munkateljesítmény általános értéke, addig nem érthetjük meg Berzsenyinek a sokoldalú kritikára vonatkozó követelményeit. Azonban ha tekintetbe vesszük az irodalmi kritika történetére vonatkozó kutatásokat és látjuk, hogy a legtöbb kritikai vétség éppen az alkalmazott vagy elméleti kritika egyoldalúságából és felületességéből származott, lehetetlen, hogy ne vélekedjünk méltányosabban Berzsenyi kritikai tanulmányának erről az alap gondolatáról.

Költőnk irodalmi bírálói munkásságára vonatkozólag megállapíthatjuk tehát, hogy ez a munkásság tisztos és fontos helyet foglal el Berzsenyi összes munkái között. Bírálói munkássága néhány alapelvre vezethető vissza. Gyökeresen magyar irodalmat akar, s a divatos nyugati áramlatoktól félti nemzetét. Hisz a költészet erkölcsi rendeltetésében és komoly, az érzelm játékain túlelmerkedő hivatásában. Szereti a költőben a férfias magatartást, szereti a lélek férfiszépségét, s rokonszenvezik a bölcs nyugalmaival. Hisz a tartalom és forma természetes összeforrottságában, a költészet igazi organikus életszerűségében. Szereti a lángot és a világosságot, irtózik a homálytól, a költői képmutatástól. Érti és érzi a finomságokat, de üldözi a mesterkéeltséget és az üres szavak tompaságát. Az igazi formát nem a szavakban látja, hanem a lélek életteremtő erejében, belső, művészi biztonságában. Hisz a humánus boldogító szépségében, amely tiszta harmóniában békíti ki az ellentéteket és az embert rendeltetéséhez vezet. Éppen azért kritikái mentek Kazinczy édeskés bókjaitól és valószínűtlen dagályaitól. Nincs meg benne Kölcsey európai látóköre és a kritikai műalkotás megteremtésére vonatkozó akarata. De a költészet hivatását mélyen fogja fel és elsősorban a nemzet szolgálatába állítja. Bírálatai mentesek Szemere szófacsarásától és homályától is. Nyelvészeti szenvedély benne is mutatkozik ugyan, de mélyebb és egészségesebb nyelvi felfogása — különösen a költői nyelv tekintetében, s főleg saját költői nyelve magyaráza-

tából — itt is kitűnik. Amit mond, gyakran érdekkeltő, s őszinte meggyőződésének kifejezése.

Kétségtelen, hogy bíráló munkássága ellen sok kifogás hozható fel. Első *Antirecensio*jában szinte puszta kézzel ment neki a páncélba öltözött Kölcsynek. Nem volt meg az a tájékozottsága a kor irodalmában és a tudományban, amely megmenthette volna tévedéseitől. Érdeklődése aránylag szűkkörű és nem is törekszik szintétikus bírálói összefoglalásokra. Véleménye sokszor aprózódik el jelentéktelennek látszó dolgokra. Néhol hiányzik a fogékonyság melege és látzik, hogy bírálata dogmatizmussá merevül. E miatt nézetei itt-ott helyteleneknek, elavultaknak, igazságtalanoknak látszanak.

A lényegét azonban ez alig érinti. Bírálói tehetségének főereje az egészséges költői ösztön és az ezt szervesen kiegészítő eleven elemző erő. Megvolt benne a nagy lelkek erkölcsi érzéke, amely minden tévedésen végül is felülemelte. Nemcsak az elvek szélmalmai ellen harcolt, hanem a tényleg nyújtott alkotások értékét is igyekezett megmérni. Bírálói munkásságát valódi szükségletnek és hivatásnak érezte — bár eszközei és módjai nem voltak meg hozzá —, hogy megvédje a költészet tiszta lényegét.

Mindenben talán legtanulságosabb, ha kortársaihoz való viszonyát tekintjük. Ítélete Kazinczyról irodalomtörténeti értékű. A kortársak közül egy sem volt, aki Kölcsy szentimentalizmusának túlságait oly taláiban érezte volna, mint ő. Nem kell-e igazat adnunk neki, amikor Szemere szonetteiben a dagályt, a homályt és mesterkéltséget gúnyolta? Sok helyes megfigyelés van Dayka-bírálatában is, noha Dayka finom érzelmi komplikációit s lelkének mély megindulását nem érzi át. Kétségtelen, hogy Vörösmartyhoz sem egészen igazságos, de észreveszi tárgyai szertelenségét, képzeletének illogikus vonását — amelyet Riedl is említ — és különösen első verseiben az előadás mesterkéltségét is joggal rója meg. Czuczorról adott bírálatait is el kell fogadnunk. Bajza műveiben is kifogásolja a túlzott szentimentalizmust. A kisebb költőkre és írókra — Vársárhelyi, Kovacsóczy, Kovács Pál stb. — vonatkozó ítéletei is kiállják a próbát.

Jellemző rá, hogy a külföldi írók közül egyik iránt sem rajong különösen, Horatiust kivéve, akit azonban szintén megtagad az *Antirecensio* első fogalmazásában. Homéroszt sem említi mindenütt egyforma tisztelettel. Goethere, Schillerre vonatkozó véleményei is ingadozók.

Esztétikai szempontjai közül uralkodó a nyelvi szempont. Egészséges művészi ösztöne e tekintetben is gyakran ítél helyesen. Kisszerűnek látszó megjegyzései is sokszor tanulságosak és igazak. — Ami a líra motívációját, a tárgy invencióját és igazi természetét illeti, ebben kortársai többsége fölött áll. Gondoljunk csak arra az elemzésre, amelyet Vásárhelyi vagy Szemere verseiről nyújt — Kazinczyval, vagy Kölcseyvel szemben. Kinek adott az utókor igazat a „szonettek“ értékére vonatkozólag? Kétségtelenül Berzsenyinek. Mert a Kazinczytól és Kölcseytől mértéktelenül dicsért költemények ma rég halottak, elfedte őket a megérdemelt feledés pora. — Ami a műfaji megítélést illeti, azokban a műfajokban, amelyekben otthonos volt — különösen az ódában és a dalban — ítéletét ma is el lehet fogadni.

A tisztán műfaji szempontból „esztétikán kívülieknek“ tekintett többi nézőpontok közül ki kell emelnünk, hogy mily érzéke volt — talán mint kortársai közül senkinek — a versek ethosa iránt. Az irodalmi kifejezések emberi szubstanciáját rögtön megérezte, s az élénk visszahatást keltett benne. A költők lelki arcvonalát, lelki magatartásának lényegét erősen bírálja. Ebben van legnagyobb ereje Kazinczy-Kölcsey-Dayka-Szemere-Vásárhelyi-kritikáinak. A férfias erő, a mély megindulásában is szent józanság, az erény, a lélek belső szépsége és természetes nagysága: ezek voltak azok a magas követelmények, amelyek szerinte az igazi költői mű ethosát formálják. Idealizmusa és humanizmusa ebben a bíráló magatartásban jutott tetőpontra. Különösen ha jelentősebb egyéniségről van szó, lelkének ez a jellemző látása rögtön jelentkezik. Szerinte: „A költő mint egy isten kell hogy felülemelkedjék az élet gyarlóságain.“ — E szempont elválaszthatatlan Berzsenyi magyar érzésétől. Szegényesnek érez minden költészetet, amely

csupán egyéni panaszokat hangoztat s nem érzi magát mély összefüggésben a nemzet sorsával. Ezért Berzsenyi bírálataiban a nemzeti érzést őszinte meggyőződés, rajongás és a hősi magyar emberideállal való összefüggés jellemzi. Kritikai kétségei mélyén ez a kérdés rejtőzik: valódi szükséglet-e az irodalom a nemzeti közösség számára? Ha valódi szükséglet, akkor legyen igazi érték és magyar érték.

Bár Berzsenyinek az a reménye, hogy a klasszicizmus esztétikai elmélyítésével és tudatosításával, kulturális és emberi tartalmának kiemelésével az irodalmat bizonyos mértékig visszaviheti abba az irányba, amelytől elhajlott — nem teljesedett, fáradozása mégsem volt hiábavaló. Ha ugyanis a nemzeti klasszicizmus és az igazi magyar művészet elvei „a józan megfontolás, a tudatossá művelt nemzeti akarat, a világos, józan értelem és a valóságérzék“ (Horváth János) akkor nem nehéz az általa hirdetett elvekben, elveinek mélyén költőnk lelkeségének az örök magyar irodalommal való azonosságát felismerni. Ebben van Berzsenyi költészetének és irodalmi bírálatainak közös, igazi jelentősége.

Az *Antirecensio* első kidolgozása még nem sokat árul el a költő elméleti műveltségéből. A vita inkább alanyi, mint tárgyi érvekkel folyik. De Schiller, Horatius, Goethe, Homeros olvasása lépten nyomon szembetűnik. — Azután a költő olvasottságának mind több nyomát látjuk a következő művekben. Az *Észrevételekben* már Home, Jean Paul, Batteux, Bouterweck szerepelnek, az előbbi írókon kívül. Mikor a költő költészete igazságát védi, jó hasznát veszi e szerzők műveinek, bár amit felhasznál, nem annyira idegen tanultság, mint inkább saját elveinek illusztrálására való, s néha inkább tudós dekoráció. — A *versformák* eredeti filozófiai gondolata Aristotelesből indul ki. Ez értekezés filozófiai bevezetése már a *Harmonistika* íróját sejteti. A Hellenika iránti rajongás Jean Paul és Winckelmann olvasásáról is tanúskodik. Plutarchos, Plato olvasása is kitűnik. — A *Bírálatok* részben Kazinczy mintájára készültek, az írónak a Felsőmagyarországi Minervában és másutt megjelent és olvasott bírálatainak szerkezete szerint.

Persze Kazinczynak műértő elemzése az illusztrációkat illetően itt csak néhány szóra szorítkozik, de a nyelvhibák és a metrum elemzése itt is ugyan olyan körülmenyesen történik. A hang is olyan udvarias kímélő, tanító. A költő itt teljesen mestersége határain belül jelentkezik. Mint költő és műérző szólal meg, s elveinek gyakorlati alkalmazását mutatja be. — A *Kritikai Levelekben* ismét több az elmélet. Engel, Barthélemy, Jean Paul, Plutarchos, Horatius, Homeros, Schiller s más kortársai munkái szolgáltatják „fegyvertárának“ anyagát. A *kritikáról* szóló legszemélyesebb műve legtöbbször Lessingre hivatkozik, de mint látni fogjuk, inkább kortársainak írásaival van szoros összefüggésben, mint külföldi írókkal, aki közül inkább csak Pope *Essay*-jának bizonyos mértékű hatását láthatjuk.

Ha e hatásokat összegezni akarjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy Berzsenyi nem utánzója az egyik olvasott kritikai írónak sem. Inkább csak saját felfogásának igazolását keresi az írók műveiben s az idegen költőkben példákat lát nézetei igazolására. Jegyzeteiben is meglátszik, mennyire örül, mikor egyik másik nézetét igazolva látja az olvasott író műveiben. Berzsenyit tehát mint bírálót is úgy jellemezhetjük — forrásaihoz való viszonyában — hogy önálló gondolkodó fő, elmélyedő lelkű író, akinek minden, amit olvas, csak eszköz arra, hogy általuk saját gondolatait igazolja, kifejtse és bizonyos rendszerbe foglalja össze. E tekintetben méltó hely illeti költőnket a kor bírálói között.

II. A Poetai Harmonistika.

Berzsenyi irodalmi bírálataiban sem szóvivője korának. Lelke a multba néz, költészete ideáljait védelmezi. Alapjában a *Harmonistika* is önigazolás, de mélyebb Berzsenyi bármely eddigi írásánál. Benne szinte bölcséletileg transcendentalizálódik költészete, s esztétikailag elmélyült öntudata ráeszmél költői világnézetének kozmikus összefüggéseire. Mintegy 15 évig dolgozott a művén. Érdeemes feladat az az után való ku-

tatás: mi volt ennek a műnek az értelme Berzsenyi lelkének és művészetének történetében?

A *Poetai Harmonistika* nem poetikai tankönyv, hanem egy a szépet mélyen érző, gondolkozó költő lelkének kifejezése. Nem sok figyelemben részesült prózai töredéke: *A religiók eredete és harmoniája*, első kísérlete volt, hogy az emberi lélek legmélyebb problémáját, az embernek Istenhez való viszonyát prózai értekezésben felvesse és erre megfeleljen. Lelkének ezt a vallásos érzését prózai formában legmélyebben a *Harmonistikában* fejezte ki. Ez művének egyik jelentősége. Amit valamikor a *Fohászkodásban* a költő elragadtatásával fejezett ki, azt most a gondolkodó türelmes elmélyedésével fejtegeti. Művében a Szépséget ünnepli, amely Isten felé vezet, aki minden szépség és tökéletesség forrása. Meggyőződése, hogy a világegyetem harmoniája áthatja az emberi életet is és a szépség, jóság, igazság csak ugyanannak az isteni tevékenységnek különböző megnyilatkozásai. A szépség eszméjének kifejezése a harmónia, amely a mindenséget áthatja. A legfőbb szépség Istenben van.

Isten szépségben mozgatja a világot. Így lesz kapcsolatban a szépség Berzsenyi világnézetében a költő istenérzésével. Istent nem statikusnak, hanem dinamikusan teremtőnek érzi s azért a szépség is elválaszthatatlan az élettől, a természettől, a mozgástól, a teremtéstől. Evvel függ össze vallásos érzésének az a vonása is, amely szerint a harmóniát nem kapja készen a lélek, hanem csak azáltal éri el, hogy felülkerekedik az akadályokon, a nehézségeken. Ebben áll a lélek szép szabadsága: ebben a testieken felülemelkedő lelkiségben, ebben az elhatározásban, hogy mindig újabb és újabb „gradusokat” tűz ki és talál magának, hogy a tetőt elérje, ahol az ellentétek összefolynak, elenyésznek- és megzendülnek a harmonia, a szépség hangjai.

Ezt a harmóniát Berzsenyi nem idegen költők műveiből szívta magába. Ez intravertív, befelé fordult lelkiségének legmélyebb vágya, vigasza, eszményképe volt. Neki ki kellett volna találania a harmónia eszméjét, ha az nem lett volna egyébként is akkor a filozófiában uralkodó eszme. A harmónia Berzsenyi szenvedélyes, indulatos és erős lelkének mindig vágyott, de

talán soha el nem ért eszménye volt. Ez volt klasszicitásának problémája, a szellem problémája életének körülményei között.

A szellemisségnek, az élet szellemisségének ez a hirdetése Berzsenyi küldetéséhez tartozott. Ha összehasonlítjuk *Poetikáját* azokkal a Poetikákkal, amelyeket akkor írtak a többi magyar írók, azokban jól láthatjuk a magyar életnek akkori szűk kereteit és az irodalom száraz, iskolás felfogását. Ezeket a szűk kereteket feszítgette költőnk *Harmonistikájával*, amelyben a költészetet nem mint dilettánsok játékát, diákok tintafoltos kísérleteit, névnapi vagy halotti köszöntők tömkelegét, nyelvművelési gyakorlatot, szabálygyűjtemények megvalósítását hirdette, hanem mint az élet anyagiasságából és tespedéséből felemelő megváltó erőt, mint az eszme uralmát és uralkodását, mint egy nép legnagyobb adományát és szellemi létének biztosítékát. Ebben a műben fakadnak azok a források, amelyek később, nagyobb és boldogabb időben, hatalmas folyammá duzzadtak. Az a vágy, hogy a költészet ereje, a szépség harmónikus eszményei áthassanak egy egész népet, úgy, mint ez a görögöknél történt, ismeretlen volt Kazinczy és társai számára, akik csak a kiválasztottaknak írtak.

De éppen a görögségnek ez az eszményül kitűzése mutatja a *Harmonistika* igazi célját. Mert a szépség, amelyen Berzsenyi *Harmonistikája* felépül, nem tapasztalati fogalom, hanem parancs, imperativus, mint Kant erkölctanának alapelve. A *Harmonistika* kísérlet a magyarság esztétikai nevelésére, azáltal, hogy normákat és eszményeket közöl, amelyeknek biztos és örök forrása a Hellénika. Ezért tartott ki Berzsenyi a Hellénika dicsérete mellett, mert érezte, mint nemzetnevelő, hogy határozott elvekre és célokra van szükség, tökéletes mintaképekre, amelyek úgy ragyognak a lélekben, mint a vándor előtt a mozdulatlan csillagok. Ez köti őt össze legmélyebben a görögséggel, és távolítja el minden alaktalan miszticizmustól. Ez tartja őt a természet jóltevő közelében is, szemben Winkelmannel, aki egészen felolvad a görögségben, mint amely a természetnél is jobban beválik eszménynek és parancsoló mintának.

És ha kérdezzük, hogy mi hát ez a hatalmas erő, amely testet öltött a Hellenikában és fenntartja az emberiségben azt a tehetséget, hogy visszhangozza magában Isten szózatát és tükre legyen az örök szépségnek, akkor erre is megfelel Berzsenyi: a szeretet. Csak a valóban szerető lélek, a szeretetre képes lélek tud emelkedni, de úgy, hogy megmaradjon a szabadság és a törvény, az anyag és a forma, az élet örök szélsőségei között, elmúlhatatlan és rendíthetetlen harmónia felé vágyakozva. A szeretet vágyakozás, emelkedés, de leszállás, önmegalázás, áldozat is. Vágyakozás és áldozat a szép lélek élete. A harmónia törvénye elválaszthatatlan az áldozattól és szeretettől, mert benne és általa a Rend uralkodik a világon. Harmónia és áldozat összefüggnek egymással s ennek legmagasabbosabb kifejezése Krisztus.

Ezért oly nagy fontosságú a szeretet szerepe Berzsenyi világnézetében. Benne találta meg a hidat, amely a görög Rendből és Harmóniából átvezet a modern élet zűrzavara fölé. Benne érzi az élet géniuszát és annak feltételét, hogy a szépség, harmónia és lelki emeltség, a szellem uralma megmaradjon az emberiség életében. A magyar élet pártharcaiból és vígasztalanságából a görög világba menekül, abba a görög világba, amelynek csodáját Winckelmann, Schiller, Jean Paul olyan szép és erős színekkel festették előtte. Egészen beleélte magát ebbe a világba s annak lehetősége, hogy egy ilyen világ volt, tehát lehetséges, lelkesedéssel és optimizmussal töltötte el. Hitt ebben az elmúlt világban, amelynek hátterét még nem ismerte, s amelyet épen azért lehetségesnek tartott. Ez az ő világa, az ő költészetének világa volt, s ez ad művének belsőleg valami elégikus szépséget. Szemben Kölcseyvel és a romantika lázámaival, rámutatott erre a szép antik világra, amelynek vágya nagy erővel tört elő lelkéből.

De nemcsak a szépségnek ezt a világát festette vágyakozó szeretettel, de mintegy újra teremtette ennek hordozóját: a szép embert, a szép lelket is. Az övé a legszemlembb magyar hősideál. Mert ha a szép lélek bizonyos vonásait idegenből kölcsönözte is (Schillertől, a platonizmusból), ennek az ideálnak mélyén az a férfieszmény ragyog, amely belső szilárdsággal

ellensúlyozza a külső csapásokat, erős akarattal tör át az akadályokon és ha mást nem tehet, a bölcs nyugalomával fogadja a szenvedést vagy a halált. Az embernek ez a szép „formája” villant meg Berzsenyi lelkében, de ebben a formában — amely belülről feltörő erő és szépség — érezte az ember lényegét és életének értelmét is.

Művének ezt a lényegét kell tekintenünk, ha érteni és jelentőségét értékelni akarjuk. Kevés ily nehézkes és formailag ennyire hibáztatható műve van költőnek. A *Harmonistika* kivitelében nem remekmű. De gondolataiban, alapeszméjében költőnk legszemélyesebb alkotása és világnézetének legmélyebb kifejezése.

Ezekben a gondolatokban van a *Harmonistika* lényege. Voltaképpen hellénizmusról van szó, de „magyar” hellénizmusról. Ez nem oly filozófiai mélységű, mint a német hellénizmus, és mentes a francia hellénizmus érzeki varázsától is. Férfias álmodozás, tiszta lendület, a lényegben bölcs mértéktartás jellemzi. A mű legerősebb vonása az elképzelés, a lírai őszinteség, leggyöngébb része a költőnek az abstrakció világában való idegensége.

Módszere deduktív, aprioristikus, mert a harmónia feltételezett elvéből vezeti le összes következtetéseit. Ebben kora szellemi áramlatának hódol, amely az ismeretelméleti és metafizikai szempontnak mindent alárendelt. Spekulatív dedukciója Berzsenyit túlzásokra ragadja, s költő módjára, inkább a képzelet, mint a logika fonalát követi. A mű alapeszméje, a harmónia (amely a költő és kortársai szerint oly tökéletesen megvalósult a görögségben) mint a *Harmonistika* alapeszméje nem állja ki a bírálatot. Ma már jobban ismerjük a görög élet tragikus mélységeit s a műalkotás lélektani vizsgálata sem elégedhetik meg a harmónia felületével, amely inkább eredménynek, mint előzménynek tekinthető. Így természetesen a költő következtetései, poétikájának normatív követelményei sem helytállóak, mint egy tisztán deduktív elképzelés eredményei.

De a mű jelentősége számunkra nem is ebben van, hanem költőiségében. Berzsenyi Poétikája egy megálmodott Hellaszról szól. A költő szeretné ezt az álmod

életképző, népképző erővé tenni. Hisz ennek az álomnak valóságos voltában, s benne mintegy a szépség örökké élő és életteremtő magasabbrendűségét látja, amelyen sem idő, sem hatalom, sem szenvedés, sem halál nem diadalmaskodhatik. Ami a görögöknél ösztön volt, bennünk is megvan, csak fel kell szabadítanunk. Abból a képből, amit a költő a görögségről nyújt, magasabbrendű emberiség álma szól hozzánk, s egyúttal egy magasabbrendű magyarság reménye is megszólal benne. Berzsenyi nem az újszerűben, nem a divatosban, hanem az egyszer elért legmagasabban, legszebben látta az élet nagy céljainak megvalósulását. S ez nem volt pusztán álmódzás számára. Hiszen megnyíltak már előtte a szomorúság örvényei, elvesztette reményeit s a legmélyebb egyedüllét gyötörte meg nem érdemelt szenvedések között. Valóságos, legbelőbb élményét fejezte ki ebben a könyvben. Szomorúságából és magányából nagyon magasra kellett szállnia, hogy megvigasztalódjék. S íme a görögség szépsége váltotta meg, amikor kétségbeesett az élet értelme és saját emberi és költői rendeltetése fölött. Minden fájdalom és nyomorúság fölött felragyogtak az istenarcok s minden lármát és összhangtalanságot elhallgattattak az örök harmónia akkordjai, amint a legdrágább hangszeren, a lélekben felhangzottak. Ez a harmónia alkotta meg a görög világot, s ez teljesül teremtővé, amikor szépség, igazi szépség jelenik meg a földön.

Igy kell felfognunk ennek a műnek a komolyságát. Költőnket az *ars nova antiqua* eszméje lelkesíti, tehát hisz az antik szépség örökkévalóságában s örökké újraéleszthetőségében. Az antik szépség, művészet az emberi lélek lényegéből fakad, annak örök rendjét, harmóniáját fejezi ki. Így az antik művészet újjáéledése valóságos lelki újjászületés, lelki felemelkedés. De hogy válik ez lehetségessé? Erre felel költőnk a *Harmonistikában*. Lelkileg hasonlókká kell lennünk az antik lélekhez. Ezért nála a *Poétika*: tanítás az emberről is, az antik és örök emberi nagyságról. Ez a vágy egész költészetén végigvonul. Ifjúságának antikvonzalma horatiusi jellegű. Életformája is rokon bizonyos mértékig a horatiusival. Ez a Horatius-hatás

elvegyült nála Plutarchos olvasásával, tehát a heroikus antikvitas eszméjével. Ódáiban e kettős életeszmény lelkesíti. Ehhez járul azután az antik böles vágyképe, amely főleg epistoláiban és bölcséleti ódáiban jut kifejezésre. Végül Plato olvasása és a kortárs-esztétikusok lelkesedése felemeli az antik filozófia világába. Most már nem az exemplum, nem az egyes, konkrét, hősi példák világa hat rá, hanem az újraéledt antik szellem, amint az egy egész nép szellemi sorsában megnyilvánul. Így lesz számára a költészet és gondolkodás a humanitás eszköze s e magasabbrendű humanitás nevében szól bele a magyar szellemi élet alakulásába.

Az út, amelyen Berzsenyi érkezett a *Harmónistikáig*, nem volt könnyű. Amikor hozzáfogott elméleti tanulmányaihoz — Kölcsey bírálatának hatása alatt — alig ismert mást, mint Kőszegi Rajnis József *Kalauzát* (1781). Ennek száraz, iskolás tartalma alig nyújtott valamit, csak a klasszikus mérték és a dunántúli nyelvjárás dícsérete erősíthette meggyőződését. Olvasta Verseghy Ferenc poetikáját is (1795.); *Mi a poézis? és ki az igaz poéta?* Bölcséleti megoldást ez sem hozott. Költői elveinek megformálásában azonban bizonyára segítségére volt költőnknek. Verseghy ellensége a rímeknek, magasztalja a klasszicizmust. Szerinte nem poeta: aki nem tudja, mikor kell ragyogó beszéddel élni, akiben nincs erő, aki mesterkéltén rímel, erkölcsitelenségeket ad elő, előítéleteket és tévelygést tanít. Berzsenyi józan ítélőképessége nem fogadta el Verseghy túlzásait. Biztosan olvasta könyvét, hiszen megvolt könyvtárában. Virág Benedek Horatius-poetikájának fordítását is ismerte, ez is megvolt tulajdonában. Egyik alapmeggyőződését: a művészi tömörség elvét költőnk szinte horatiusi plasztikával fejezte ki, a Píszókhhoz írt levél egyik sora alapján: hogy a költői nyelv olyan legyen, mint az összeszorított trombita. Azután az a tanítás, hogy a költő, mikor ír, a hasznost is nézze, s egyszerre „gyönyörítsen és tanítson“:

A jó íráshoz tudomány kell s józan okosság: olyan elv, amely Berzsenyi *Poetikájában* is előfordul. Lehet, hogy az erkölcsi mondások kultuszára e mű Bevezetése buzdította. — Aranka György *Elme Já-*

tékja (1806), amely a dilettantizmus poetikáját foglalja magában, szintén megvolt költőnk könyvtárában. Ez abból a célból készült, hogy az ifjak a magyar versszerzésben gyakoroltassanak. Az „Anyanyelv paléozása és szép elmék képzése“ a könyv célja. Ebből költőnk semmit sem tanult, éppúgy nem Papp Ignácnak Veszprémben 1828-ban kiadott *Magyar Poeziséből* sem, amely csupán iskolás verstan.

Ilyen magyar előzmények után írta Berzsenyi a *Harmonistikát*. Szerdahelyi esztétikai munkáit nem ismerte. Annál alaposabban igyekezett áttanulmányozni a legfontosabb külföldi irodalmat. Műve tervében és szellemében messze magyarnyelvű pályatársai fölött áll: ebben van e munka történeti jelentősége. Nem is nálunk, másutt kell keresnünk *Poetikája* kapcsolatait: külföldi esztétikusok műveiben.

A *Poetai Harmonistikának* három kidolgozása, helyesebben három formája van. (Eddig csak a harmadik volt ismeretes.) Az első inkább csak vázlatnak, gondolatsorozatnak tekintendő. A második kidolgozottabb forma, bár töredékben maradt ránk. A harmadik a mai szöveg. A második — kidolgozott szöveg mutatja, hogy a költő először olyasféle kidolgozásra gondolt, mint Krug Vilmos akkor ismert esztétikai műve. Szigorú számszerű felsorolással mondja el nekünk e második kidolgozásban „a szép“ ismertető jegyeit, tulajdonságait. Kétségtelen, hogy Krug könyvét: *Systema Philosophiae Criticae* — ismerte, ez meg is volt könyvtárában, Márton István magyarázataival. (1820.) Ebből merítette meggyőződését, hogy a dolgok lényegét nem ismerhetjük meg, csak ránk ható tulajdonságaikat. Itt is megtalálta a harmónia gondolatát és a költészet ama meghatározásának tagadását, amely szerint a szép „egység a különféleségben“. Ez a könyv azonban leginkább a mű második kidolgozásának külső formájára volt hatással.

Mélyebb forrásnak tekinthetjük Berzsenyi Platon-olvasmányait. A *Symposion* és a *Phaidros* a harmónia eszméjével, a szép, jó és igaz örök kapcsolatával, az idealizmussal ismertette meg. Ezeknek a műveknek a hatása döntő volt a *Harmonistika* lényegére, amely hitvallás a szellemnek az anyag fölött, a léleknek

a test fölött megnyilatkozó fölénye, a szépség és a humánus kapcsolata és hitvallás a szépségnek tisztán szellemi, isteni eredete mellett. Költőnk számiszmtikája, lendülete, rajongása platói élményekből is fakadt. Eros-fogalma is innen ered, de nála áldozattal és keresztény szellemiséggel párosul. Platon meggyőzte költőnket arról, hogy van valami változatlan, örök az emberben, ennek az örök emberinek határozott mértéke van s ez a mérték a görögségben maradéktalanul megvalósult. Ez Plató legmélyebb hatása Berzsenyire. Ezt a felfogást erősítette benne Plutarchos olvasása is, amelynek sok nyomára akadunk a *Harmonistikában*.

Kortársai közül Schiller volt rá legnagyobb hatással. A két költő alapiránya ugyanaz: mint Schiller a német kultúrát, úgy akarta Berzsenyi a magyar lelkiséget az eszményi göröghöz közelíteni és felemelni. Ő is, mint Schiller, a görögségben találja meg a harmonia legökéletesebb megvalósítását. Széplélek-fogalma kialakulására Schiller nagy hatással volt. Mégis több erős különbség van közöttük. Az egyik az, hogy Berzsenyi másképp értelmezi a görögség szellemi eredetét, mint Schiller. Míg Schiller, Rousseau hatása alatt, a kultúrának tulajdonítja a szentimentalizmust a görög természetességgel szemben, addig Berzsenyi a görögségben látja a legmagasabb kultúra kifejezését és a szentimentalizmust a kultúra tekintetében is hanyatlásnak tekinti. A másik különbség az, hogy Berzsenyi teljesen elveti a szentimentalizmust, s a szentimentális költészet eszméjét és normáját csak Schiller önigazolásának tekinti. Egyedül kötelezőnek és eszményképnek csak a görögséget fogadja el, míg a szentimentalizmust szerinte ki kell küszöbölni a költészetből, minden belső és külső járulékával együtt.

Schiller filozófiai mélységénél is jobban elragadta őt Jean Paul színes csillogása. Az, amit a *Harmonistika* belső formájának nevezhetünk: a rapszodikus gondolatszakaszok egymásutánját, a gondolatfürtök ízét költőnk Jean Paultól vette. A *Vorschule der Aesthetik* rapszodikus nyelve és ragyogó képsorozata hatott stílusára is. Jean Paultól főleg a képzelet dicsőítését, a görögség kultuszát vette át. Filozófiájának alapja

is hasonlít Jean Paul e mondásához: „Das Schöne mischt sich... aus der harmonischen Mitte aller Kräfte und Lagen.“ (I. 94.) A lelki szépséget Jean Paul is a szeretetre vezeti vissza: „Diese höhere Liebe war, das mit seinem Feuereifer den schönen Körper in eine schöne Seele verschmilzt.“ (I. 117.) Legszívesebben Jean Paul ragyogó képeit és hasonlatait használja fel, rá való hivatkozás mellett. De Berzsenyi nem olyan merész és nem olyan túlzó, mint — sok tekintetben — Jean Paul.

Luden Poetikáját is nagyobb mértékben tanulmányozta, mint eddig hitték. Hivatkozik arra a viszonyra, amely Luden szerint a kereszténység és a görögség között van. A költészet osztályainak felsorolását is tanulmányozta Ludennél. De a szépség és a költészet diadalát nem a szubjektív és objektív költészet szétválasztásában, hanem a kettő egyesítésében látta.

Eddig kétségbevonták, hogy Berzsenyi *Winckelmann*t tanulmányozta. Úgy hisszük, sikerül bebizonyítanunk, hogy jobban ismerte Winckelmann-t, mint egyik-másik bírálója. Különösen a művészet lényegének és a Hellenikának felfogása hasonlít kettőjüknél.

A többi külföldi írók közül ezenkívül Home *Grundsätze der Kritik* c. művét tanulmányozta költőnk gondosan. Különösen a fenségesre, a forma és tartalom viszonyára, a szép és a hasznos felfogására és kapcsolatára vonatkozó felfogásuk egyezik.

Általában azonban a mű szerkezete, elgondolása egyéni. Ha nézetei jórészt elavultak is, a klasszicizmus szellemének ez a munka egyik leghűbb és legkövetkezetesebb kifejezése irodalmunkban.

III. A Magyarországi Mezei Szorgalom Akadályairul.

Bármily nagy is az eltérés a *Harmonistika* és *A mezei szorgalom akadályairul* írt könyv között, a két mű lelke rokon. Ahogy a *Harmonistika* a szeretetből fakadó szépség himnuszával emelkedik a legmagasabbra, úgy *A mezei szorgalom akadályairul* c. munka lelke, alaptétele is a mű következő mondatá-

ban található meg: *Minden emberi társaságnak és szövetségnek boldogító lelke a szeretet.*

A mű megírását kétségtelenül a Széchenyi-ihlet segítette elő. Széchenyi váltja meg költőnket szomorú magányából, ő rázza fel jobban az ismét éledő költőt. Berzsényi is beáll Széchenyi seregébe. Beleviszi ebbe a seregbe az ő patriarchialis gondolkozásmódját, keserű józanság és rajongó álmodozás között hányódó lelkiállapotát, égő lelkiismeretét és nagy szeretetét hazája iránt. Vizsgálódásait át és átszővi az a boldogság-vágy, amely annyira jellemzi ezt a kort: „Mert az aranykor” — mondják e kor filozófusai — „nem mögöttünk, hanem előttünk van”. A költőt is megindítja ez a küzdelem a jobb magyar jövőért, s úgy látszik, utolsó ihletköre — elhagyva a tiszta szépség eliziumi tájait — a Nép- és Nemzetboldogság lett volna. — Erre mutat az az ismeretlen töredék is, amely élete utolsó éveiből a *Polgári rendtartásról* (utolsó művéből) maradt ránk.

A *mezei szorgalomban* elsősorban Berzsényit, a gazdát látjuk magunk előtt. A nagy válságokon átment magyar mezőgazdaság jó- és balsorsát ő is átélte. Az európai mezőgazdasági válság, amely a napoleoni háborúk konjunktúrája után nálunk is mutatkozott, a magyar középnemességet is fenyegette, bár elsősorban a nagybirtokosok érezték meg. Kétségtelen, hogy mint Széchenyi, Berzsényi is a földművelést tartotta az ország legfőbb foglalkozásának: „A világ legnagyobb és leghasznosb osztálya s legfőbb mestersége: a földművelés.” Az, amit Berzsényi mond, a kor legégetőbb kérdéseivel van kapcsolatban. Mégis, ez a munka nem szakértekezés, hanem inkább nemzetnevelési mű.

Költőnk nem annyira a termelés új módjaival vagy új lehetőségeivel foglalkozik, mint inkább a meglévő javításával és tökéletesítésével. Berzsényi rendi konzervativizmusa ősi, változatlan erőnek tartotta a nemzeti szellemet, amely lényegében nem, csupán bizonyos tulajdonságaiban alakítható. Neki is az volt a meggyőződése, mint Széchenyinek (a Hitel Széchenyi-jének), hogy a *rendiség nacionalizmusa* elterjeszhető a nem rendi Magyarország tagjai között is. Ezért Berzsényi javasolt változásai nem érintik a rendi

Magyarország szerkezetét, hanem inkább minőségi természetűek. A rendi kiváltságok szószólója abban is, hogy az allodiális, tehát adózás alá nem eső birtoktestek jogi érintetlenségének fenntartását kívánja, bár azok szabad gazdasági kihasználása a földművelés módszerének tökéletesítése által nyerne is. Soha nem lépi túl e tekintetben kora korlátait.

A *mezei szorgalom* tehát nemcsak gazdasági, hanem nemzetnevelési, társadalomnevelési mű is. Berzsenyi ismét nemzete erkölcsi tanítójává emelkedik benne. Nem akarja megrendíteni a meglévő rendet, de a magyar embert fel akarja emelni egy magasabb erkölcsi és gazdasági állapotba és pedig nemes és nem nemes magyar embert egyaránt. Itt is megvan tehát az emelkedés, a szárnyalás a mű hangulatában, és megnyilatkozik a költő mély erkölcsi komolysága abban is, hogy a magyar nemesség lelkiismeretére hivatkozik s a magyar sorsot alapjában: a fajban és gyökereiben, az erőben és erkölcsben keresi. A magyar nemzet nevelhető és nevelni is kell, mert emelkedése e nélkül lehetetlen: ez a költő meggyőződése.

Mindez azonban a magyar rendiség patriarchális keretei között történjék. Berzsenyi patriarchalizmusának alapja olyan állam, amelyben a törvény „apja a népnek”. Így vissza lehet tartani a népet az erkölcstelenségtől, a békétlenségtől és életét elviselhetővé, sőt boldoggá lehet tenni. Szelíd bánásmód, szeretet, humanizmus ennek a világnak a lelke. Berzsenyi az embert elsősorban mint erkölcsi lényt tekinti, s nem annyira külső korlátait, mint inkább belső feltételeit veszi szemügyre. Az anyagi lét biztosítása és a szilárd erkölcsi megalapozottság egymást kiegészítve, mégis biztos rendi elhatároltságban szerepelnek munkájában. Vannak nemesi erények és vannak jobbágy-erények, vannak nemesi életfeltételek és jobbágyi életlehetőségek. Vannak nemesi bűnök és vannak jobbágyi vétkek. Mindegyiken egy a segítség módja: a nevelés.

A nevelés célja az anyagi jobblét megteremtése az értelmiség növelése és a nemzet erkölcsi és gazdasági szubsztanciájának megerősítése által. A magyar minden tehetsége mellett is élhetetlen nép, mert tevékenysége egyoldalú. Ha a nagy nyári munkán túl

van, amelyben minden más népet felülmúl, akkor életét áttunyálkodja. Ereje szilajsággá fajul. Csinossága és büszkesége betyársággá, okossága ravaszsággá, becsületérzése pedig zsványbecsületté csorbul. A betyáromantika a magyar népmorál hanyatlásának kifejezése. A magyarság — a jobbágy-magyarság — bűnei tehát többnyire rosszul felhasznált erjéből következnek. Az anyagi jólétnek okos, célszerű intézkedésekkel és neveléssel való növelése és az erkölcsi gerinc erősítése ki fogja emelni népünket a süllyedésből. — A nemességben a szilajság és restség nemesi fokra „emelve” élnek. Szellemileg el vagyunk maradva, mert helytelen a magyar nemesi nevelés is. A magyar nemes nem ismeri eléggé a földet, nincs gazdasági műveltsége, s így földjét nem használhatja ki eléggé. Ez mind neki, mind jobbágyainak, mind a nemzetnek rossz. Fel kell ébreszteni a nemesi lelkiismeretet és emelni kell a nemzet általános értelmi színvonalát.

Látjuk tehát, hogy ezek az eszmék egyszerre a fiziokratizmus, a feudalizmus, a patriarchalizmus és a felvilágosodás sokszor ellentmondó gondolatvilágában gyökereznek. A mű hajtóereje azonban a nemzeti erények felébresztésébe vetett hit. Már ez a gondolat is kapcsolatba hozza Berzsenyi művét a *Hitellel*.

Széchenyi munkásságának költőnkre tett hatása nagy volt. Nemcsak szép költeménye: *Mailáth János*-hoz tanúskodik erről, hanem levelezése is. Talán legszébb és legtartalmasabb levelét Széchenyi Istvánhoz írta. Széchenyi figyelme iránta a *Hitelben* (négy helyen említi költőnket, illetve verseit) szintén szorosabbra fűzte kapcsolatukat. Bár a Mailáth-vers bizonyos vonatkozásai miatt a viszony kissé elhidegült köztük, Széchenyi alakja és tanításai felejthetetlenül bevésődtek költőnk emlékezetébe. Így nem csoda, ha felbukkannak a *Hitel* eszméi a *Mezei szorgalom*-ban kifejezett gondolatok között. Így közös gondolatuk, hogy a műveltség emelése és a nemzetnevelés feltétlenül szükséges a nemzet felemelkedéséhez. Berzsenyi is elismeri a hitel fontosságát és szerepét a termelésben és pedig nemcsak a nemesség, hanem Széchenyin túlmenvén a jobbágyosság anyagi felemelkedésében is. Mint Széchenyi, ő is felemeli szavát a fényűzés ellen,

amely eladósodásunk egyik oka. Széchenyi is kiemeli a kőépületek fontosságát és a tűz pusztító erejét. A magyar külsőség, ruha, öltözet stb. fontosságát Széchenyi is hangsúlyozza. A betyárságot a *Hitel* is éppúgy támadja — bár más vonatkozásban —, mint *A mezei szorgalom*. A *Hitel* is felszólal az ellen, hogy a vásárok — sok más egyébvel együtt — sok munkanapot vesznek el a magyarságtól. Széchenyi is kevesli a magyarság „mezei” tudományát. Mindketten egyformán kárhoztatják a fiatal birtokosok tudatlanságát, és hangsúlyozzák a takarékoság fontosságát. De egyetértésük különösen három kérdésben jelentős. Először is abban, hogy a *Hitel* is, *A mezei szorgalom* is megmarad a rendiség keretei között. Mindkettő a rendi nacionalizmus erkölcsi tartalmával akarja eltölteni a nem nemes társadalmi rétegeket is. Másodszor egyetértenek az egyesülés fontosságának hangoztatásában is. Egyformán hangsúlyozzák ennek a jelentőségét, sőt ehhez azután Berzsenyi igen érdekes javaslatokat fűz, amilyenekre Széchenyi nem igen gondolt. De éppen ez a különbség, a jobbagyságra vonatkozó tervek és az az emberi melegség, amely ezekben megnyilvánul, hozza olyan közel a mai olvasóhoz *A mezei szorgalom* fejezeteit, amelyek ezzel a kérdéssel kapcsolatban vannak. És végül a földesúr és a jobbagy viszonyának lényegében is egyetértenek. Ez a viszony nem olyan, mint két kártyásé, akik közül az egyiknek veszítenie kell, hanem kölcsönös jólétük kölcsönös jó következményekkel jár.

A *Hitelen* kívül legnagyobb hatással a költő művére Balásházy János könyve: *Észrevételek a mezei szorgalom akadályairól* (1829) volt. Berzsenyi egyes sorai mintegy lapszéli jegyzetek Balásházy könyvéhez. Legfontosabb egyezésük a commassatio sürgetésében van. Berzsenyi saját bőrén is tapasztalta a széttagolt birtok hátrányát, hiszen élete egyik főtörekvése volt, hogy birtokait végre célszerűen egyesíthesse. Ugyancsak teljesen egyetért Balásházyval a közlegelők káros volta tekintetében, amikor is számtalan visszaélés történt, mert egyesek csekély árba került nemesi jogon számtalan marhájukkal valósággal kiuzsorázták ezeket a közlegelőket. Berzsenyi hátrahagyott gazdasági iratai nem egy ilyen ügygel foglalkoznak. — Egyformán hangsúlyozzák mindketten

a népnevelés szükségét és rámutatnak hátramaradottságunkra. A bortermelés tárgyalása is ösztönző hatással lehetett Berzsényinek a szőlőművelésről írt fejezetére. Valószínűleg a zsidókra vonatkozó megjegyzései is kapcsolatba hozhatók Balásházy könyvével. Itt Balásházy sokkal tovább megy, sőt egy zsidó nevelésre vonatkozó reformot is kidolgoz, amely a zsidók oktatásában az erkölcsi alap elmélyítésének szükségességét hangsúlyozza. A felvilágosodás gondolkozása, a nevelés mindenható gondolata nála is kiterjed mindenre, s így erre is, de Berzsényi e tekintetben nem megy ily messzire. — A hitel kérdésével Balásházy hosszasan és szakszerűen foglalkozik. Berzsényi tárgyalása nem ilyen hosszadalmas, annál életrevalóbb azonban költőnknél a jelzálog-kölcsönök, a hosszú időre szóló kamatos törlesztések eszméje, amely gyakorlati és a lényegét is érintő gazdasági gondolkozására élénk fényt vet.

Balásházy azonban türelmetlen híve a haladásnak, míg Berzsényi óvatosabb. Balásházy törvényes intézkedéseket sürget, míg Berzsényi inkább a nevelésben hisz s az erkölcsök, az érzület emelését akarja. Berzsényi inkább a meglévőből indul ki s azt akarja a megváltozott viszonyokhoz alkalmazni, a nélkül, hogy a lényeg változást szenvedne. Balásházy művében több a dinamika, a szakszerű elmélet és a türelmetlenség is. Még jobban látszik az ellentét a megye felfogásában. Ezt Berzsényi nem is érinti, mert rendi felfogása a feudális rendszer alapján áll, míg Balásházy a megye éles bírálatával Eötvös előfutárjának is tekinthető. A megyei visszaélések orvoslását az illető tisztviselő vagy tisztviselők személyi nemességének elvételében látja, ami abban az időben hallatlan gondolat. Más tekintetben viszont Berzsényi magatartása függetlenebb. Balásházy itt-ott túlzott loyaltást árul el. Szerinte pl. az udvar nem akadály a magyar ipar fejlődésének. A gácsi posztógyár működésében látja ennek bizonyítékát. Ezt a bécsi udvar határozottan pártolja, mert íme, ha felemelné a festék vámját, a gácsi gyár tönkremenne. Ez a vonás Berzsényi művéből hiányzik.

Balásházy könyve extensív könyv, nagy tudományos ismeretekkel, hiszen szerzője a kor egyik legkitűnőbb szakembere. Berzsenyi művében viszont több melegség van, emberibb, intenzívebb a könyve, s nem egy helyén mélyebb húrokat hoz rezgésbe, mint Balásházy műve.*

Ezek a mélyebb húrok az örök magyar sors húrjai. Berzsenyi századok vágyának és balsejtelmének adott hangot, amikor feljajdult a magyarság csekély száma miatt, s amikor a magyarságnak és a nemzetségeknek a viszonyát hol féltő, aggódó, hol reménykedő és bizakodó hangon szóba hozta. Ugyanakkor azonban hitet tesz a magyar sorsban való bizakodása mellett, a magyarság erényeire, erejére, derékségére való hivatkozással. Ha műve mélyére nézünk, benne az intenzívebb magyarságra, a koncentrált, felelős magyarságra törekvés hirdetőjét láthatjuk. Berzsenyi egy nemzet istenképét hordta magában, s a nemzeté levésnek a műveltségben és jólétben rejlő csíráját fejtegette ki. Nála a magyar sors a műveltség, a józan erkölcsi nevelés síkján teljesedik ki és a szeretet adja meg a magyar élet erkölcsi törvényét. A nemzeti eszmének három fővonatkozását érzi és éli át: a történelmi emlékek heroikus parancsát, a hatalmi kiteljesedést és a szociális, legfőképp emberi vonatkozást. Felelősségérzete a néppel szemben hatalmas feladatvállalást jelent s a nemes humánus diadalmaskodik minden sorában. Költőnk mélyen hisz a magunkból fakadó élet lehetőségében. Bár hite magyar fajtajában szinte határtalan, mégsem elvakult nemzete hibáival szemben sem. Elvitathatatlan érdeme, hogy szót emel a jobbágyság érdekében s azt akarta adni a magyar parasztnak, ami kora legjobbjainak vágya volt: erőt, egészséget, boldogságot, helyzete javítását, magához, a magyar nemességhez és embervoltához illőbb életfeltételeket.

Költőnkkel összefüggésben ez a mű kiegészíti és bizonyos mértékig megváltoztatja azt a Berzsenyi-

* Hatással volt költőnk művére egy eddig tekintetbe nem vett névtelen értekezés is *A Mezei Gazdák Barátja* c. folyóirat 1850. évfolyamában. (L. Jegyzetek.)

arcot, amelyet *A magyarokhoz* c. vers szokványos felfogása alapján úgy képzeltek el, hogy azon csupán a mult optimista felfogása enyhíti pillanatokra a gyáva jelenen kesergő erkölcsi felháborodás komor ráncait. Ez a „mennyköves magyarság“ Berzsenyi lelkiességének csupán egy része, bár kifejezésében ez is halhatatlan. Lelkében ennél mélyebb és termékenyebb vágyak is fakadtak: a produktív magyarság és a boldogító szeretet vágyai, amelyeknek egyik leghűségesebb tanúja épen *A mezei szorgalom akadályairól* írt könyve. S ebben van — a szubjektív vonáson kívül — a könyv legnagyobb objektív értéke: mert a költő a megtartó magyarság és a boldogító szeretet hirdetésével az igazi keresztény magyar embereszmény szolgálatában áll.

IV. Egyéb prózai művek és töredékek.

A religiókról szóló töredék — amelyet költőnk 1812-ben küldött Kazinczynak — eddig igen kevés figyelemben részesült. Forrásai sem igen érdekelték a kutatókat. Pedig nem érdektelen munka, habár Volney erős hatása alatt áll. De Volney nyers materializmusa sehogysen elégíti ki az idealista magyart, akár Voltaire tagadó szelleme a filozófus Bessenyeit. Érdekes küzdelemnek a tanúi vagyunk ebben az elmélkedésben. A leglényegesebb eltérés Berzsenyi és Volney között abban van, hogy Berzsenyi sehogysen tudja elfogadni azt, hogy az ember történeti élete kezdetén valóságos baromi állapotban volt, s az Isten eszméje is csak fizikai okokból, a félelem és a képzelődés hatása alatt fokozatonként fejlődött volna ki benne. Ezt a Volney-féle elgondolást Berzsenyi az emberi méltóság fogalmával nem tudja összeegyeztetni, s azt hirdeti, hogy az emberrel mintegy veleszületett az Isten fogalma, Isten létének bizonyosságáról való meggyőződése. Érdekes azután az, hogy mint egyeztetni össze ezt a felfogását Volney tanulmányozásával. — Minthogy töredékről van szó, nem tudjuk, mi lehetett ennek az elmélkedésnek tulajdonképpeni terve. De a cím sejteti, hogy a költő művében harmóniába akarta hozni a különböző vallási felfogásokat, illetve vala-

mennyi vallás közös gyökerére akart rámutatni. A valásról való gondolkodás szinte benne volt a felvilágosodás levegőjében. Ennek a gondolatnak áldozott költők is ebben a művében. Kétségtelen, hogy amit itt el akart mondani, annak lényegét a Pesti Magyar Társasághoz írt szép költői levelében fejezte ki. Ebből bizonyos, hogy derűlátó művet akart írni:

Gyaníthatunk-e oly időt, mikor
Az ész világa minden népeket
Megjőzanít és öszveegyesít,
S kiirt közülünk minden bűnt s gonoszt?

Reménylek. Amit század nem tehet,
Az ezredek majd megteendik azt...

A többi, a Függelékben közölt darab eddig egy kiadásban sem szerepel. A Kölchsey- és Dayka-kritika, a Mailáth-fordításokra vonatkozó megjegyzések is adalékokat szolgáltatnak a költő szellemi világához, különösen 1817 után. — Különös érdeklődésre számíthat az *Antirecensio* első formája s a *Harmonistikának* ugyancsak itt először közölt két első kidolgozása is, amelyek a költő alkotó vívódásainak maradandó emlékei.

V. Kiadástörténeti megjegyzések.

Az *Antirecensio* első és második fogalmazásának eredeti szövege megvan, s így a szövegközlésnek e tekintetben problémája nem volt. Az *Antirecensio* végleges szövegének kézírata nincs meg, csak a Tudományos Gyűjtemény egykorú nyomdai szövege, amelynek hitelességében és okmányszerű értékében kételkedni nem lehet. Minthogy azonban nem ez a szövegközlés utolsó formája, hanem az a szöveg az utolsó, amely a Döbrentei-féle kiadásban jelent meg (II. 25—85.), kérdés, nem Döbrentei szövegét kell-e hitelesnek elfogadnunk? Azt hisszük, hogy ennek a szövegnek a hitelességében erősen kételkedni kell:

1. Döbrentei szövegváltoztatása oly nagymértékű — bár főleg stilisztikai természetű —, hogy a műnek

szókincsét alapján megváltoztatja. Olyan szavakat is megváltoztat, amelyeket Berzsenyi egész életében szívesen használt — a *Poetai Harmonistika* 1833-i szövegében is —, s olyan kifejezéseket küszöböl ki, amelyeknek megváltoztatására semmi alap sincs. Csak például említjük meg — utalások a Jegyzetekben vannak —, hogy a Döbrentei közölte szöveg a poetát *költérnek*, a költészetet *költélyzetnek*, a költeményt *költelemnak* írja, holott erre semmiféle egyéb adat nincsen, hacsak az nem, hogy ezek Döbrentei kedvenc szavai voltak.

2. A változtatások Berzsenyi prózai nyelvének jellemét is kiforgatják. Így Berzsenyi kedvenc latin szavait Döbrentei mindenütt — sokszor erőszakosan — magyarított szavakkal pótolja. Pl. popularizálni *népszerűiteni*, diminutivum: *kicsinyzet*, exerálni: *eléfejtteni*, epistola: *költéri levél*, dissonantia: *hangzatsér* stb. Berzsenyi nyelvéhez hozzátartozik a klasszikus íz és költőnk az erőszakos újítások ellensége volt (a *Poetai Harmonistikában* is).

3. A Döbrentei-féle szöveg változtatásai *nem következetesek*. Ugyanaz a szó, pl. poeta, poezis hol *költérnek*, hol *költelemnak* van írva, de megjegyzendő, hogy a *költér* és a *költelemnak* a leggyakoribb, s az a benyomásunk, hogy a javítások elmaradása inkább csak Döbrentei sietségének vagy feledékenységének a műve. Berzsenyi olyan gondos stilisztá, s annyira vigyázott — a maga módja és felfogása szerint — művei szövegére, hogy már e miatt is lehetetlennek látszik, hogy ezek a radikális, de elhirtelenkedett vagy néha elhanyagolt javítások az ő művei lennének.

4. A Döbrentei-kiadás javításai nemcsak Berzsenyi szövegeire, hanem — a *Kölcsey-szövegekre* is kiterjednek, már pedig lehetetlen, hogy a költő nemcsak saját szövegein, de idegen szövegeken is kénye-kedve szerint változtatott. Pl. az egyik Kölcsey-idézetre hivatkozásban is használja Döbrentei szövege a *költér* szót *poeta* helyett, holott Kölcseynél *poeta* van. Mindenütt, ahol az eredeti Berzsenyi-szövegben *össze* van, ott Döbrentei így hozza: *össze*, de ezt a javítást kiterjeszti Kölcsey egyik versszövegére is.

5. Végül eldönti a Döbrentei-féle javítások kérdését *A mezei szorgalom* kézírata, amelyen nyilvánvalóan látszanak Döbrentei javításai a költő eredeti szövegén.

Igy tehát Döbrentei kiadását tudományos kiindulópontnak nem lehet elfogadni. Mindenesetre Döbrentei változtatásai elvszerűek és a következőkép csoportosíthatók:

1. Ahol lehet, a *latinos* szavakat és kifejezéseket — bár nem mindenütt következetesen s épen ez teszi ezeket a változtatásokat gyanúsakká — *magyaros* kifejezésekkel és szavakkal helyettesíti. Így ír *elvet principium* helyett, *jellemet karakter* h., *erényt virtus* h., *szavalást declamatio* h., *kifejezést expressio* helyett stb.

2. Ezt az elvet olyankor is alkalmazza, amikor megfelelő szó nem áll rendelkezésére s szokatlan szavakat használ, pl.: *egymiség*: individualitás h., *hangzatsér*: dissonantia h., *költelem*: poezis h., *vidékejtés*: provincializmus h. stb.

3. Berzsényi szereti a *többszám* használatát. Döbrentei, ha lehet, ezeket a többszámokat mind egyszámmá változtatja át: pl. *kétféle mesterségek* h. *kétféle művészség*, *többi állatok* h. *többi állat* stb.

4. Döbrentei mindenütt keresztülviszi a tárgyragozás precíz képzését. Így pl. Berzsényi így írja: *tudnánk*, ezt ő kijavítja: *tudnók*, *mondhatnánk* h. *mondhatnók* stb.

5. Berzsényi szereti a *birtokosokban* kitenni a *-nak*, *-nek* ragot. Ezt Döbrentei elhagyja: pl. a *táncnak nemei* helyett: *a tánc nemei*.

6. Döbrentei beleviszi kedvenc szavait és hangváltoztatásait Berzsényi szövegébe. Így pl. mindenütt *tahát*-ot ír *tehát* h., *költért poeta*, h. stb.

7. Kihagyások és betoldások is vannak a Döbrentei-féle szövegben. Ezek a betoldások itt-ott értelmetlenné is válnak.

8. Az idegen szavakat (francia, német) Döbrentei helyesebben írja, mint Berzsényi. Mi mégis az eredeti írást közöltük. Ez is hozzátartozik Berzsényi stílusának a színéhez.

9. Döbrentei a pontozásban és a mondatelválasztásban is változtat, sokszor helytelenül. Ezeket a változtatásokat sem fogadhattuk el.

Hasonló megfontolások alapján kellett a *Versformákról* c. értekezés Döbrentei-féle közlésétől eltekinteni és visszatérni a Tudományos Gyűjtemény 1826-os szövegének betűhív közlésére. Úgy hisszük, hogy itt is ez a szöveg tükrözi a költő eredeti szándékát, a Döbrentei-féle erőszakos változtatások nélkül.

Úgy látszik, Toldyt is hasonló megfontolások készítették a Döbrentei-féle szövegtől való eltérésre. Ő azonban nem járt el mindenütt következetesen, hanem kombinációs szöveget adott, vagyis Döbrentei szövegét is felhasználta, ha tetszett neki, s Berzsenyi helyesírását teljesen modernizálta.

Nehezebb a helyzet a *Bírálatok*, a *Kritikai Levelek* és *A Kritikáról* szóló tanulmány szövege tekintetében. Itt csak Döbrentei szövegét ismerjük. Mégis sok olyan furcsa szó és kifejezés van a Döbrentei-féle szövegekben, hogy már Toldy jónak látta egy egész csomó szó megváltoztatását és így szövegében Döbrentei szövegével szemben egy egész sor változtatást végzett. Így az ő közlése ismét kombinációnak tekinthető. Az alap Döbrentei szövege, de Toldy a gyanús szavakat és kifejezéseket kicserélte.

A mi szövegünk eltér mind Döbrentei, mind Toldy szövegétől. Berzsenyi prózájának jellemzésére az 1830-as évek után ugyanis van hiteles szövegünk: a *Harmonistika* szövege a Tudós Társaság Évkönyvében, 1833-ban. Itt megvan elég sok kifejezés, amelyeket Toldy törölt a *Kritikai Levelek* és *Bírálatok* szövegéből — mint nem Berzsenyi-féle szavakat. Így pl. *izlet* h. Toldy mindig *izlést* hoz a Döbrentei-szövegtől eltérőleg, holott ez a szó megvan a *Harmonistikában*. Ugyanígy megvan ebben a szövegben az *értemény* is *értelem* helyett. Viszont a Döbrentei-féle *költér* szó helyett gondtalanul használja Toldy a *költő* kifejezést, holott Berzsenyi a *költő* ellen síkraszáll a *Harmonistikában* s *költészt* vagy *poetát* ajánl helyette. Mi tehát csak ott változtattunk a Döbrentei-szövegeken, ahol ezt a *Harmonistika* és *A mezei szorgalom* szókincsének ismeretében feltétlenül indokoltnak tartottuk.

Ezért a következő elvek szerint jártunk el a Döbrentei közölte szöveg javításában:

1. Nem hagyhattuk meg a Döbrentei-szövegekben a *speciális Döbrentei-féle szavakat*, mint: *tahát, költér, költély, költélyzet* stb.

2. A *túlságos magyarítást* is kerültük, mert nincs példa arra, hogy Berzsenyi bárhol *theoria* helyett *elméletet, literatura* h. *irodalmat, individualitás* helyett *egymiséget* stb. mondott volna.

3. A teljesen *szokatlan újításokat* sem fogadtuk el, mert ezek ellen Berzsenyi józan nyelvérzéke tiltakozott volna, pl.: *lelkitik* (lelkesitik h.), *ragadály* (ragadósság h.), *méltolat* (méltatás h.) stb.

Persze, így sem mondhatjuk azt, hogy Berzsenyi nyelvét teljesen megtisztíthattuk Döbrentei beavatkozásától. Hogy beavatkozás történt, az nyilvánvaló, ha Döbrentei nyelvét összehasonlítjuk azokkal az újításokkal, amelyeket Berzsenyi szövegeiben találunk. A megtisztítás eszményi cél. E munkát megkezdte Toldy, mi folytattuk, amennyire megtehettük.

A *religiókról* szóló töredéket a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában lévő eredeti szöveg után közöltük. — Az *Antirecensio* második fogalmazását és a *Mailáth-féle jegyzeteket* a *niklai hagyaték kéziratai* szerint hoztuk.

Örülnénk, ha az irodalomtudomány szolgálatában Berzsenyi prózai műveinek ez első teljes kritikai kiadásával a költő mélyebb megértését lehetővé tennénk.

Észrevételek Kölcsey Recenziójára.

A' Kritikának egész szép tárgya, barátaim, a' Műv.

Nem pedig a' Művés z. E kettőt öszve zavarni Rút lelkek szokták; de a' rútból folyhat-e' szép 's jó?

Ez a' mottó, mellyet már *Home a' Kritika'* fő principiumának nézett, 's mellynek *Home* nélkül is minden jó szívben írva kellene lenni, nem annyira másoknak, mint magamnak van itt mondva, 's azért van mondva, hogy ha netalán a Recenziók' manója engem is olly hibákba akarna ejteni, a' millyenek most engem ezen kedvetlen írásra kinszerítenek; akkor ezen saját törvényem legyen az én útmutatóm. Mert ámbár ez a' Recenzió engem igen epés, igen kikeresett gúnyolatokkal illet, de én azokat visszonozni még sem akarom, sőt azoknak akarok írni, kik előtt az illy argumentumok ellenkezőt bizonyítanak, 's kik előtt legszebb légtétel reám nézve az, ha én azokat nem viszonozom. De még az sem szándékom, hogy ezen Recenzióknak minden hibáit vizsgálát alá vegyem, hanem egyedül tsak az engem illető vádokat fogom megtekinteni, 's a' mennyire tehetségem engedi úgy, hogy ezen védírat ne tsak önvédelem, hanem egyszersmind a' jobb ügynek is védelme legyen.

Első vádjá a' Recensensnek az, hogy *én gyakran dagályos, felesleg való 's értelemtől üres expressiókra tévedek el, mint: Dithyrámbok' lángköre, a' ragyogó dagályt tarka pórázon nyögni, tündér ambróziát hinteni, hamvedrek' mohait biborral festeni, pólya' örömébe mártani, gőz torlatok' alpeszi, gígászi örök vár' chaosza, ének nectáros érzése, Libáni Tempe, alak Sonett 's t.*

Ezen előadás igen rossz, egyszer azért, mivel olly határozatlan zavar, hogy lehetetlen ki látni, mellyik expressio neveztetik dagályosnak, mellyik felesleg valónak, 's mellyik értelemtől üresnek, melly, természet szerint olly hiba, hogy az által az egész beszéd értelmetlenné válik, el annyira, hogy abból nem tanulni, de még azt rendesen megrostálni sem lehet; másodszer azért, mivel némelly expressiókat tsúfokká tsonkított, mint: *a' ragyogó dagályt tarka pórázon nyögni, pólya' örömébe mártani, gígászi örök vár' chaosza, melly re-*

censensi operatio természet szerint tsak olly Kritika, mintha valaki a' szép művet úgy ítélgetné, hogy annak fülét, orrát letördelné 's akkor bizonyítatná *Beckerrel* és *Ciceróval*, hogy a' szobor valóban nevetséges.

A' poétai kitétel mennél poétaibb, annál kényesebb 's annál könnyebb azt el tsúfítani. A' poétai műv nem egyéb mint szobor, 's a' poétai kitételek nem egyebek mint a' szobornak különféle részei, mellyeknek hibájit vagy tökélliteit nem annyira magokban, annál inkább nem forgátsaikban, hanem leginkább tsak az egésznek harmoniájában kell keresni. Mi lenne a' *Jupiter Olympius*' orrából, ha azt magában, avagy a Rec. szerint megtsonkítva 's egészen megfordítva, valami kalmuk orr' helyébe illegetnénk?

A' Rec. pedig itt mind ezeknél többet tett; mert ő elválasztván a' pólyát a' külömbféle poétai ideáktól, a' *Sonett*' pólyáját, az az, annak születése' helyét — *Vauklusét* gyermek pólyává fabrikálta! mert a' pólya így magában 's a' poétai értelemből egészen kiforgatva, mi egyéb mint gyermek pólya? 's így szinte ezen expressio-mat: *hol a' gígászi Örök vár 's chaoszába elmerít*, egészen érthetlenné rontotta az által, hogy ezen mindennapi verbumot: *vár*, az oda szúrt apostrophussal substantivummá változtatta, melly szerint a' mindennapi verbumból egyszerre *örökös város* kerekedett! amott tehát a' városból gyermek pólyát, itt pedig a' verbumból *örökös várt* tsinált! — Így van a' dolog az egész Recensióval. Igaz ugyan, hogy a' *vár* magában két értelmű, de mi nagy Kritika kívántatik illy két értelmű szónak igaz értelmét kitalálni, holott a' dolog önként szóll? 's valljon, ha két értelmű volt a' szó, mi szükség volt azt az oda szúrt apostrophus által meghatározott rossz értelművé tenni?

Továbbá 's harmadszor, ezen helynek hibáji közé tartozik még az is, hogy a' Rec. ezen kitétel: *Álmaim tündér ligetit te hímzed bájos etsettel*, magasztalja, virágos, exaltált kifejezésnek nevezi; ezt pedig: a' *hamvedrek mohait biborral fested*, mint dagályt, vagy felesleges valót kárhoztatja, holott látni való, hogy ezen két expressiók minden tekintetben egészen egy neműek 's egy természetűek. Így szinte a' *tündér ambróziát* nálam gántsolja, a' *tündér kárpitot* pedig szereti, mert hasz-

nálja azon versezetében, melyet *Szemere* magasztalva felmutatott (Tud. Gy. 1818. IV. K. 84. l.), mely expressiók hasonlóképpen ugyan azon egy neműek 's egy természetűek.

És így az első hiba annyi, mint a' külömbféle ideákat öszve zavarni, és a' tanításnak módját nem érteni; a' második annyi, mint a' Tudomány' szentségét rozszélokra fordítani; a' harmadik pedig annyi, mint ugyan azon egy szint majd fejrnek, majd feketének látni. A' ki ezen hibákat egész kiterjedéseikben megfontolni tudja, annak e' részben elég van mondva. De mivel én mindenkor leginkább az ifjúságnak szeretnék illyeket írni és íratni, tehát rendre meg fogom mind ezen gántsolt kitételeket tekinteni, 's mindeniknél a' mi jót mondhatok el fogom mondani.

Dithyrámbok' láng köre. A' *dithyrámbokon* értem a' *Lyra'* legmagasabb hangjait, a' *láng kör* pedig tsak olly szó, a' millyeneket a mostani Poétáknál százakat láthatunk, mint: *Sonnenkrone, Feyerkrone 's t.* A' *Dithyrámb* nem egyéb, mint: *species pro genere*, mely a' Poézisben mindennapi figura, a' *láng kör* pedig tsak annyi, mint a' *Nimbusnak* magyar neve; valljon tehát a' mindennapi figurában van-é a' hiba, a'vagy a' mindennapi *nimbusnak* magyar nevében? 's valljon ezen vásott avult szóllást: *Poézis' nimbusa*, világ' végéig így kell-é mondanunk, 's nem szabad-é, sőt nem tisztünk-é azt megújítani? A' *nimbus, lángkör, tsillagkorona, Sonnenkrone' 's t.* a' *Romantikában* tsak az a' mi volt a' *Hellenikában* a' *koszorú*, úgy hogy a' *Dithyrámbok' lángköre* semmi nem egyéb, mint: a' *Dithyrámbok' koszorúja*. Így változnak az ideák, 's így kell a' nyelvnek is változnia! 's valamint szabad volt a' koszorúnak görög nevét magyarra fordítani, épen úgy szabad a' *nimbusét* is, de szabad volna még a' *Dithyrámbokét* is, ha tudnánk. Így kell a' Romantikának egész stíljáról itélünk, mert valamint változtak az ideák, a' szerint kellett változni az egész költői szellemnek és nyelvnek; sőt így kell azoknak változniok minden eredeti Költőnél, mert minden új világ szemlélettel új ideáknak, új szellemnek 's új nyelvnek harmóniája születik, 's a' hol ez nem születik, ott eredeti sints. Ugyan azért a' költői nyelvet nem a' Hellenikához, annyival inkább pedig

nem a' magunkéhoz méregetve kell megítélnünk, hanem leginkább az új 's individuális Szellem' természete szerint.

Az olly expressiók, mint: *Dithyrámbok' lángköre*, 's *gőztorlatok' alpesi*, nékem sem tetszenek, ha azokat hideg szemmel nézem; de valljon hideg szemmel kell é azokat nézni? ' valljon nem válik é az egész Poézis sült bolondsággá, ha azt hideg szemmel nézzük? De tegyük magunkat azon exaltált szellembé, mellyben azok mondvá vagynak, tehát látni fogjuk, hogy azok nem egyebek, mint azon szellemnek természetes öltözetei, az az, az exaltált képzelődésnek exaltált képei. *Kazinczy* úgy festetik, mint Delphi' egén fellengő sas, 's mint már pályájából paeánt érdemlő, 's már ott szörnyeket ölő isten; így *Wesselényi* sem úgy jelenik meg mint ember, hanem mint isten, Orkán és villám; melly szerint ezekben a' fő tárgy a' nagyításnak legfőbb grádusára lévén emelve, a' mellyék tárgyaknak is oda kellett emeltetniek. Ezek szerint úgy hiszem, hogy az egésznek emeltségéhez képest a' már avúlt nimbus helyett lángkört, s' a' már prózában is vásott gőzhegyek, felleghyek helyett gőz alpeseket mondani, 's azzal az ideát megújítani nem volt egészen szükségtelen. Mert mikor a' képzelődés annyira felmagasztaltatik, hogy az embert Orkának, Istennek 's villámnak nézi, már az akkor semmi köz képet nem tűr, 's a' legmerészebbnek szemléletére el van készítve. *Homérnál* az ajtó nyitás bög mint a' bika, melly a' mezőn legel, még sem dagály, mert minden nagyítás mellett is igen természetes: de *Shillernél az aufgewälzten Thatenbergen* igenis dagály, mert az egész gondolat mesterkéltséget és erőtetetést; de mi mesterkéltséget, mi erőtetetést van abban, mikor én a' lyrai Poézis helyett Dithyrambot, a' nimbus helyett pedig lángkört mondok, melly természet szerint nem egyéb mint fény — vagy lángkör? 'S így a' felhőket hegyeknek, a' hegyeket alpeseknek nevezni, mi egyéb mint mindennapi dolog? 's valljon, ha *Homér* a' nyugalmas Eposzban egy ajtónyitást annyira nagyíthat, mellyik hyperbola lehet dagály vagy feleslegvaló az erköltsi nagyság' rajzolatjában 's egy tsapongó déltzeg Ódában, holott annak egész valója nem egyéb, mint exaltatio?

Az Atridák' ragyogó dagályát tarka pórázon moso-

lyogva nyögni, az az: a' nagyok' fényes kevélységét tzi-
ra rabkötelen mosolyogva túrni. Én meg nem foghatom
mit lát itt a' Rec. hibának, a' ragyogó dagályt é, a' tarka
póráz é, vagy a' mosolygó nyögést? az egész idea egy-
űgyű, 's a' beszéd olly természetes, mint a' Miatyánk.
el annyira, hogy mind a' ragyogó dagály, mind a' tarka
póráz, mind a' mosolygó nyögés el férne még a' prózá-
ban is. Vagy tán az nem tetszik a' Rec.nek, hogy ezen
két epithetonok: *ragyogó és tarka*, rokon értelműek és
közel esnek egymáshoz? Igen is, de ha az illy semmit
hibának vesszük, mi lesz akkor *Himfinek* ezen verséből:
nappal a' nap' arannyának ragyogó lángfényében? 's
valljon felesleg való-é a' Poézisban illy két mindennapi
substantivum mellett, illy két mindennapi adjektivum,
holott épen az epitheton ád a' tárgynak poétai szint és
életet?

Hamvedrek' mohait biborral festeni, az az: a' mun-
landóságnak, halálnak képeit vidám színbe öltöztetni.
A' *moha* a' régiségnek, a' *hamveder* a' halálnak, a' *bibor*
a' vidámnak, szépnek jelképe 's mindenik szükséges az
egész gondolatnak kimerítésére, még szükségesebb pedig
annak poétai festésére.

Hol a' gigászi Örök pár 's chaoszába elmerít, az az,
hol a' nagy, szörnyű, mesés, tsudás örökkévalóság vár
reám. és zavarjában eltemet.

Tündér ambróziát hinteni. Az ambrózia a' tündér is-
tenek itala, vagy illatja, 's ugyan azért annak rokonabb
természetesebb epithetonot gondolni sem lehet, mint a'
tündér, mert ez egyenesen a' tündér istenek ideáját fes-
ti.

Ének' nectáros érzése. A' *nectáros* szint' olly szép
és sokat jelentő epitheton, mint a' *gigászi* és *tündér*. De
úgy látszik, hogy a' Rec. az illy igen poétai szavakat
tsak üres piperéknek nézi 's nem látja melly szép, melly
gazdag ideákkal vagynak ezek függetben. Ugyan is,
ha tsak azt mondom: *ének' édes érzése*, még akkor tsak
egy testi érzéket izgatok: de ha azt mondom: *nectáros*,
már akkor nem tsak egy mindennapi érzést izgatok, ha-
nem az egész képzelő erőt a' legszebb, legideálisabb
szemléletekre ragadom, mert a' nectárral az egész
Olympusnak és Heliconnak minden ideáji kapcsolat-
ban lévén, egyszerre feltámadnak a' lélekben. Így van

a' dolog mind a' *gígásziival*, mind a' *tündérrel*; mindenik a' léleknek legpoétaibb hurjait tapogatja, 's mindenik az ideális világ' legszebb szineivel teljes.

Libáni Tempe. Szót nem érdemel.

Alak Sonett. Az alaknak eredeti értelmét már annyira elfeledte a' nép, hogy azon már most egyebet nem ért, mint *valami igen szépet*, melly értelmére nézve igen közelít a' *remekhez*, 's egyedül ezen értelemben mondja: *alakom* és *gyöngy alakom*; mert hogy az valaha képet jelentett, azt mi tsak könyvekből tudjuk, közbeszédben pedig a' kép eszünk' ágában sints. Ha tehát az alaknak és szépnek ideáji már így öszve olvadtak, miért nem volna szabad a Poétának azt epithetonként használni, holott még a' nem avúlt szavakkal is bánhatunk így: p. o. *remek ember*, *gyöngy idő*, *ró'sa kor*, *bajnok isten 's t.*? Különösen pedig a' Magyar folyvást adjectivumokká szokta változtatni a' substantivumokat, úgy hogy a' legnyilvánobbakat is gyakran grádusonként comparálja, mint: *kutya*, *kutyább*, *legkutyább*, 's így *disznó*, *szamár*, *tűzkő*, *málé*, *ördög*, *fene*, 's *ivány*, *tolvaj 'st.* De úgy vélem, hogy már az *alakkal* is bánunk illy formán, mert az *alkalom* hihetőképén nem egyéb, mint *alak alom*, az az, *szép alom*, vagy *hely*. Hogy a' szépnek ideája már régi az alakban, mutatja az *alkotni* és *alkudni*, mellyek épen annyit jelentettek valaha, mint *képezni*, *el képezni*, az az: szépen el rendelni. De akár mint volt ez, elég az nékem, hogy a' közbeszédben nem tsak a' szépnek, hanem valami *igen szépnek* ideája köttetett öszve az alaknak eredeti értelmével, mellyet nekem, mint Poétának, használnom lehetett, mind azért, mivel a' nyelvnek illy természetes érését és nevedését nem gátolni, hanem segíteni illik, mind azért, mivel tudtam azt, hogy valamint minden ideáink *physical* eredetűek, a' szerint adjectivumaink sem egyebek, mint elváltozott substantivumok, 's tudtam, hogy a' szavak nem az égből potyognak le, hanem lassanként tsak így készülnek, s többnyire *Katachresisek* által. Ha tehát az író nyelvben ezen szóllásom divatba nem jöhet, úgy egy igen szép s ideális szótól fosztja meg a' *Rec.* nyelvünket, olly szótól, melly nálunk épen az lett volna, a' mi a' németeknél a' *bildschön* vagy még szebb.

Mind ezen expressiók tehát az én szemeim előtt

nem egyebek, mint tzipra és fent járó képletes beszédek, mellyek néha közelítenek ugyan a' felesleg valóhoz, de nem a' dagályhoz. Mert úgy gondolom, valamint a' tárgy emelésben, tsak akkor hibázunk, ha nem természetesen 's nem annak helyén emelünk; úgy a' beszéd' emelésében, a' vagy szebbítésében is, tsak úgy érjük el az igent, ha szebbítésünk helytelen és természetlen; egyéberánt mennél érzékibb és képletesb a' nyelv, annál elevenebb 's tökéletesebb a' Poézis.

Kérdést nem szenved, hogy néhány odáim' nyelve el távozott a' görög egyszerűtől, de el távozott azoknak szelleme is a' görög egyűgyűségtől, 's ha ez változott, természet szerint kellett amannak is változnia, mert a dictiót az érzés' természetéhez kellett alkalmaztatnom. Érzem én is az egyszerűnek kellemeit, 's követém is azt munkáim nagyobb részében; de érzem azt is, hogy az egyszerű mellett vagynak más nemű szépek is, mellyeket tsak azok nem látnak, kiket vagy a' *sanda theoria*, vagy a' mostoha természet a' dolgoknak egy oldalú szemléletére szorított.

A' kényes szemnek legkedvesebb szín a' zöld, de azért a' Képiró zöld lovat nem fest; a' *Hellenek* a' mezítlen szobrokat szerették, de azért a Művésznek nem parantsolhatjuk azt, hogy mezítelen képeknél egyebet ne készítsen; a' görög Művészek az Istenek' képére mindig vidám nyugalmat rajzoltak, de innét nem következik az, hogy egyedül ezen érzés' kinyomása szép. 's hogy egyedül tsak ezen érzést kelljen a' Művésznek festeni, szintúgy nem, valamint mezítlen szobrokat és zöld lovakat. 'S így valamint színeink' választásában nem a' kényes szemre, úgy hangaink' fogásaiban is nem a' kényes fülre, hanem tsak a' tárgynak természetére kell figyelmeznünk. Meglehet, hogy némelly szemnek az én színeim igen élesek, 's némelly fülnek az én hangaim, mint *Homér*' ajtaja, bőgnek; de nem kell azt a' kényes szemnek és fülnek elfeledni, hogy a' szép nem egy színben és hangban, hanem a' különbözőféle színek és hangok' harmoniás vegyületében áll.

Igen jól hasonlítja *Home* a' beszédet az öltözethez; mert valóban, valamint minden kornak, nemnek, helyzetnek és érzelemnek más más ruha illik, úgy a' költemények' minden nemei és szellemei más más öltözetet

vagy stílt kívánnak, de mást még azoknak koraik is, mert természet szerint már mi tsupa Hellenekké nem lehetünk. Hogy legyen tehát a' stíl egy, ha annak szünet nélkül változnia kell? 's hogy kívánjuk a' gazdag természettől, hogy az örökre tsak egy nemű szépet hozzon elő 's magát a' mi *theoriánk'* szegénységéhez alkalmaztassa?

De egyéberánt is a' Helleneknek volt különös poétai nyelvök; mi ellenben tsak úgy választhatjuk el a poétai nyelvet a' prózaitól, ha azt ki hímezzük, az az: költői *képletekkel* érzékiebbé, helyes új szavak és szólások által pedig újabbá és szebbé formáljuk. Ezért mondja *Jean Paul*: „A' himzetek' mértékét bizonyos határozatba szorítani nem lehet. Gyakran gántsoltatik azoknak mértéktelensége, holott tsak azoknak minden napisága fáraszt és kínoz. A' szerelem és lelkesedés néha kiáradó édes ösztönt ád belénk, mellyről a' terméktelen fagynak ítélni nem kellene. Minden századdal elenyészik a' költői virágoknak egy viránya 's azoknak eleven virágzó képe holt anyaggá rothad. 'S ugyan ezen naponkínt való ki halásáért a' beszéd' viráginak kell nagyobb tért engedni magvaik' elhintésére. A' beszéd' viráginak, mint a' tulipánoknak, magokat, költsönös porzásaik által mindég több színűekké kell változtatniok 's t.“

Ugyan itt azt is állítja a' Rec., hogy a' nagy erő durvaságot, a' fenség pedig dagályt szül. — Igen is, ha az erő és fenség mellett ízlés nints; de a' hol ez nints ott Poéta sints. *Egyéberánt pedig én azt látom, hogy a' dagály épen az erőtlenek' hibája: mert a' hol az erő természetes, ott az természetesen tudja magát exerálni, hanem a' hol az tsak tanuló van, ott tetszik ki az erőlködés, pedig épen az erőtlenek helytelen erőlködése a' dagály.* Az erős bujálkodik, mert szereti erejét feszíteni, de minden bujálkodása mellett is természetes; az erőtlen ellenben, mihelyt erőt, az az lelket, akar mutatni, azonnal dagályba süllyed. Innét van, hogy a' lélekfestő lant az erőtlen kezekben meg nem pendülhet, mert a' lélekfestés a' Poézisnak lelke és teteje, oda a' *theoria'* mankója fel nem botorkáz, ott tsak a *Geniusz'* szárnyai tsattognak.

Második vádja a' Rec.-nek az, hogy én *provincialis musokkal, Voss' Idylljeiből 's Alemanni versekből ta-*

nult szavakkal, mint: *méhe, pirholagos, tsatináz, döngétsel' s t. tömtem meg ódáimat.*

Épen olly nemű vád mint a' másik. A' *pirholagos* és *tsatináz*, nem ódákban, hanem csak két gyermekes dalokban vagynak, a' *döngétsel* két ódában, a' *méhe* pedig csak egyben fordul elő. Igen helytelen tehát az a' *megettömés!* De helytelen volna még akkor is, ha az igaz volna is; mert azon szavak épen úgy bele illenek az ódába, mint akármelly versbe.

A' *verhenyeg, verhenyeges, pirhonyag, pirholag's pirholagos*, annyit jelent nálunk, mint piros hólagos, vagy habos, melly nem egészen annyi mint: *vereses* és *pirosas*, hanem a' pirossasnak különös speciese, mellynek természet szerint különös nevezetének is kell lenni. Mert mennél többféle ideáknak tudunk neveket adni, annál tökéletesebb nyelvünk, a' Poézisban pedig mennél határozottabb a' szín, annál elevenebb és szebb.

Méhe, épen mint *moha, kehe, terhe*, mellyek természet szerint az *euphoniát* nevelik, mert minden bizonytalán szebb a *méhe, moha, kehe, terhe*, mint a' *méh, moh, keh és terh*, mellyeket a Magyar ki se tud mondani. De nem csak az *euphoniát* lehetne így nevelni, hanem a' szónak lételes hibáját is meg lehetne olly formán orvosolni, ha a' *méhe* apis, a' *méh* pedig uterus lenne, mely szerint mind az értelem, mind a' hangzás nyerne. Így van a' dolog a' *pirholagosban* is, melly mind értelmére, mind hangzására nézve jobb és szebb, mint a' pirossas, mellyben három kemény s van együtt. Ohajtanám tehát tudni, miért neheztel a' Rec. az illy provincialismusokra, holott ezek nem csak a' nyelvnek használnak, de még a' Poézisra nézve is jók; mert már *Aristoteles* szerint is nem csak megengedtetik a' Poézisban az illy különös szavaknak használatja, de nyilván meg is kívántatik; mert az Ujságnak ingere, valamint mindenre, úgy a' beszédre is kihat.

A' provincialis szavak és szóllások csak úgy árthatnak a' Poézisban, ha azok vagy rosszak, vagy mértéktelenek. De mivel én, sem ezen néhány szót rossz provinciálizmusoknak nem látom, sem azoknak egyszeri vagy kétszeri használatját *megettömésnek*, vagy mértéktelenségnek nem tarthatom; tehát itt is sak azt kell

mondanom, hogy Rec.-nek ezen egész gántsa is egészen helytelen és igazságtalan.

A' *tsatináz*, a' *tsattognak*, a' *döngétsel*, a' *döngnek* diminutivuma, 's mindenik jó a' maga helyén, még ódában is. Mert az óda nem tsak megszenvedi az idylli érzelmeket, sőt azokkal nyer legszebb vegyületet; mert mi lehet szebb az egész Poézisban, mint az idylli érzés? Mik pedig egyebek az idylli szavak, mint megtestesült idylli érzelmek és gondolatok? Az ódának nem tsak a' nagy érzelmek, tárgyai; hanem minden szebb érzelmek. Nints annak e' részben egyéb törvénye, mint az: hogy valamint az egész Poézisban; úgy az ódában is a' *dictio*, az érzés' természetéhez legyen alkalmaztatva. A' régieknek nem volt egyéb Lyricumjok mint az óda, 's abba öntötték minden érzelmeiket, 's minden Lyricumot ódának hívtak. A' Rec. által magasztalt *Melisszám* tsupa idyll; de valamint abban, úgy egyebekben is mindenkor megtudtam én az idylli szavakat Voss' gyermekes szavaitól választani.

Harmadik vádja a' Rec.-nek az, hogy én sok készületlen 's fiatalkori darabokat is vettem fel gyűjteményembe, mint a' *Szilaj leánykához*, az *Örömhöz*, az *Esthajnalhoz*, a' *Tsermelyhez* szólló dalok, 's mind azok, mellyek a' III. könyv' elejétől fogva egészen a' 147. lapig állanak, 's ezek közül tsak a' 138. lapon állót veszi ki, mellynek originálja, úgy mond, *Bürgernél* vagyon.

Ezen vádra tsak az a' felelet, hogy én igenis felvettem igen fiatalkori munkáimat is, mert olly hiú nem voltam, hogy tsupa remekeket akartam volna kiadni. De egyéberánt is, én a' Poézis' publicumát nem egy két Pedántban láttam, hanem a' *közönséges*, *középszerű emberiségben*, olly emberiségben tudniillik, mellyből mind a' feltségazott tudós, mind a' letségazott pór egyiránt kimarad; olly emberiségben, mellyet a' bal cultura még annyira el nem rontott, hogy a' Poézist, ezt a' gyermeki lelkeknek gyermeki religióját góth iztelenség' mesterkéltségekben keresni 's a' lelket a' fül' dobjának alája vetni (akarná); az olly publicumnak pedig szint-úgy tetszenek az én gyermekkori dalaim, valamint legjobb óráim, mellyek között nints is egyéb külömbőség, sem koraikra sem természeteikre nézve, mint az, hogy a' dalokban a' szívnek együgyű nyelvén beszéltem, az

ódákban pedig a' tárgy természete szerint harsogtam; a' ki az ódák' lelkét meg tudja tekinteni, láthatja, hogy azoknak nagy részében még szembetűnőbb a' tsupa gyermeki értelem és gyermeki gondolkozás, mint ezen együgyű dalokban.

De úgy látszik, a' Rec. Kritikájának egész tárgya nem is egyéb, mint a' külső semmi; egyéberánt hogy számlálta volna a' gyomok közé az *Öröm*hez szólló dalt, melly lelkére nézve legjobb ódáim közé tartozik? A' mi pedig még több, úgy látszik, hogy a Rec. a' megítélt dalokat el sem olvasta: mert egyéberánt hogy mondhatta volna azt, hogy a' 138. lapon álló dalnak originálja *Bürger*nél van, holott annak, a' két első soron kívül *Bürger* darabjához legkisebb köze sints?

Negyedik gánts ez: „Figyelmet érdemel az is, hogy Berzs. egy Regét (III. K. 148. l.) Asklepiádi versekben irt. Ugy látszik nem vette észre, melly nagy befolyással legyen a' mérték nem csak külsőjére a' versnek, de belsőjére is. Ha egy Horátzi ódát Tibulli mértékre, vagy egy Tibulli elegiát Horátzi mértékre vennénk, nem de nevetséges korts lenne-e az? A' Rege (Romance) lyrai mértékben és hangon épen olyan, mint a' Regnárd Verselőjének művei, ki Tragoediájival nevetést, Comoe-diájival ellenben sírást okoz. Külömben is a' Poétának nem arra kell törekednie, hogy különböző tárgyakat egyforma mód alá rekesszen, sőt inkább hogy minden tárgynak saját hangot adhasson, 's így Stylusának, gondolatainak, érzelmeinek több oldalúságot szerezzen.“

Az én Remetémet Regének, Romancenak bérálni, 's azt a' Truvadori Styl szerint itélgetni, épen annyi mint az eredeti dalt fordításnak, a' verbumot városnak, a' várost pedig gyermek pólyának nézni! De nagy vigyázatlanság még az is, midőn a' Rec. azt állítja, hogy a' mértéknek nagy befolyása van a' versnek' külsőjére, holott épen a' mértékben áll a' Görög versnek egész külsője. Épen illy hiba az is, midőn a' Rec. azért gúnyol, hogy Remetém lyrai hangban és mértékben van írva, holott úgy mondana igazat, ha azt mondaná, hogy az közel sints olly lyrai hangon írva, mint a' *Truvadori Romancékat* közönségesen írni szokták: nem csak azért, mivel az Asklepiadi vers a' Lyricumok között leg egyformább, leg nyugottabb; nem csak azért, hogy költe-

ményemnek egész menetele igen lassú és nyugott; de leginkább azért, mivel azon rímes Lyricumok, mellyekben a' *Truvadori Regék* íratni szoktak, mind magokra mind reánk nézve, sokkal inkább lyricumok, mint akár-mellyik görög forma: magokra nézve azért, mivel az igen éneklő cadentziák sokkal élesebben követik az éneket, mint akár-melly metrum; reánk nézve pedig azért, mivel a' rímes versek szokott énekeinknek és tántzainknak formáji és typoszai lévén, azok a' mi valóságos, természetes Lyricumaink.

Illy hiba az is, hogy itt a' mértéknek és módnak olly szörnyű erő tulajdonítatik, hogy a' mérték a' nevetést sirássá, a' sirást nevetéssé- a' mód pedig a' Poétát több és kevesebb oldalúvá tudja változtatni; melly természet szerint épen annyi, mint a' lelket a' külső semminek és saját eszközeinek alája vetni, holott tudnivaló az, hogy a' lélek uralkodik a' testen. A' mérték nem egyéb mint edény, mellybe a' Poéta önthet a' mit akar, azzal a' hozzáadással, hogy a' szükbe természet szerint kisebb, a' tágba pedig nagyobb tárgyak illenek, az az, a' szük mértékben összeszorítja a' Poéta a' tárgyakat, mint a' trombita a' hangokat úgy harsogtatja 's ez a' Lyricum; a' tágabb formáknál pedig tárgyait különbféle mellyék tárgyokkal toldozza, 's folyamát halkal folydogáltatja. A' Poézisnak minden tárgyai nem egyebek mint holt anyagok, mellyeknek egyedül a' poétai felfogás ad formát és lelket, 's mindeniket olyant, a' millyent a' Poéta akar, elannyira, hogy szabad tetszése szerint az Iliást ódává szoríthatja, a' legkisebb tárgyat pedig Iliássá tágíthatja. De én Remetémmel egyiket sem akartam, hanem olly közép utat választottam, mely az igen tág és szük formák között középen áll, 's nem egyéb mint a' Lyricumnak általmenetele a' többi szabadabb formákra. 'S illy közepszerű minden bizonynal ezen költeménynek egész belső alkatja és menetele is, úgy hogy egyéránt távul van az mind az eposzi lassúságtól, mind a' lyrai rohanástól. De ha úgy akartam volna — szint úgy önthettem volna ezen tárgyat a' legeposzibb vagy leglyraibb formába is, 's mindenütt jó lett volna a' Remete, ha jó lett volna a' Poéta, mert nem a' tárgy tsinálja a' Poétát, hanem a' Poéta tsinálja a' tárgyat. Így kell, gondolnám, a' a' dolgot felvenni, nem pedig a' poétai el-

beszélést, melly mind lelkére mind formájára nézve számtalanféle lehet, a' Truvadori formákhoz méregetni, 's a' Poétát az iztelen Truvadorok' majmolására kárhoztatni. Mert ha *Matthisson' szép Märchenjét* úgy ítéljük, mint a' Rec. az enyimet, akkor *Matthisson* szintolly Regnárd' bolondja lesz, mint én: de ha azt magában tekintjük meg, úgy kérdésen kívül sok Romancékat felüt. Ha pedig épen tsak példa kell a' Rec.-nek, tehát tekintse meg a' régieket 's látni fogja, hogy már *Stesichor* is írt eposzi tárgyakat lyrai formákban, de írt *Horátz* is, tsak hogy a' *Horátzi* és *Truvadori* Poéziák igen különböznek.

Az ötödik vádja a' Rec.-nek nem egyéb, mint az én legbelsőbb characteristicám, melly szerint ő engem egy oldalúsággal, érzeményi és gondolati szegénységgel, érzeményi és gondolati szűk körrel vádol, melly illetlen characteristicának igaz voltát azzal akarja megbizonyítani, hogy a' Bonyhai Grotta tzimű dal, a' Melancholiára nézve; Amathus a' Melisszához iratottra nézve 's t. nem egyéb vissza emlékezésnél; 's hogy a' sok aetheri, nectár, nectáros, virány, virulmány, Ilisszus, Sokrates, Plato 's t. szünet nélkül előfordúlnak, 's szünet nélkül ugyan azon ideákat és érzeményeket hozzák magokkal.

Íme, mivel *Schiller, Voltairt* és *Matthissont* szegénységgel és szűk körrel vádolá, már most mind *Csokonay*, mind *Himfi*, mind én szűk körbe szorulánk! *Voltair* azért szűk körü és szegény, mivel keveset érzett, *Matthisson* azért, mivel keveset gondolt, *Csokonay* azért, mivel nem olly sentimentál mint *Himfi*; *Himfi* azért, mert nem érti a' verselés mesterségét úgy mint *Csokonay*, én pedig azért, mivel gyűjteményeimben a' fent említett szavak és ideák igen sokszor előfordúlnak. Ez a' szűk kör tehát olly tág, hogy abba a' világnak minden Poétáji, mind az egész emberi nemzettel együtt bele férnek, mert hijántalanság senkinek nem adatik. Nekem sem lehet tehát ezen szűk kör ellen panaszom; tsak hogy ezen Anticriticám is egy oldalúsággal, szűk körrel, szegénységgel ne vádoltassék, illik ezen characteristicát minden oldaláról megtekinteni.

Első argumentuma ezen characteristicának tehát az, hogy a' *Bonyhai Grotta a' Melancholiára nézve, Ama-*

thus a' *Melisszára nézve 's t. nem egyéb vissza emlékezésnél.*

Ide az a' felelet: hogy valljon az illy semmi, lehet é argumentuma a legbelsőbb characteristicának, kivált akkor, mikor ez a' semmi nem is igaz? — mert a' *Bonyhai Grotta* tsak úgy közelít a' *Melancholiához*, hogy azt említi, de egyéberánt azzal semmi köze sints. Ugyanis, a' *Melancholiában* a' *Melancholiát* éneklek, a' *Bonyhai Grottában* pedig megköszönöm a' szép lelkű Grófnénak' hogy *Melancholiámat* *Grottájában* kőre vágatta. Melty szerint szükségképen kelle ugyan a' *Melancholiát* említenem és arra vissza emlékezni; de az illy vissza emlékezést az úgy nevezett poétai vissza emlékezéstől meg nem választani épen olly nagy hiba, mint a' millyenekre a' *Recensenst* vissza emlékeztetni már meguntam.

Hogy az *Amathusz* és *Melissza* között van vissza emlékezés, abban igaza van a *Rec*-nek, mert azokban mind a' fő gondolat, mind annak menetele egy. De ha az a' fő gondolat külömbféle képekbe van öltöztetve, a' minthogy úgy is van, valljon miben áll akkor a' Poéta' hibája; holott ez a' gondolat nem egyéb mint poétai tárgy, vagy holt anyag, 's egyedül ennek ki képzése teszi a' Poézist? Ugyan is, mi Poézis, mi nagy és szép van ezen gondolatban: *én nem szeretek hadakat énekelni, 's nem gondolok a' világ zavarjával, hanem tsak a' nyájos Múzával és Melisszával akarok enyelegni*, — mi szép, mi nagy van, mondom ebben? 's mi ditsőség a' Poétának illyent gondolni vagy nem gondolni, holott ez a' gondolat *Ádám*tól fogva minden ember fejében mindennapi gondolat? Hanem ezen gondolatot és érzelmet úgy kirakni, mint ezt *Horázt* néhányszor ki rakta, az már igenis Poézis.

A' Lyrai főgondolatok és érzelmek nem egyebek mint az emberiségnek legfőbb, az az leguniversalisabb gondolatai és érzelmei, mert itt a' legfőbb nem lehet egyéb, mint legfőbb universalitás; az az, a' lyrai főgondolatok és érzelmek egyenesen a' közönséges emberi természetből folynak, 's minden közönséges emberben megvagynak. Hogy lehet tehát azt gondolni, hogy az illy mindennapi gondolatnak több izbeli felfogására érzeményi és gondolati szegénységből szorúlna *Horázt*, vagy én, ki — a' *Rec.* ítélete szerint — *Horázt* a' poétai érzelmek emeltségében felmultam,

holott e' részben még egy közönséges szolgáló is olly gazdag mint *Horázt*.

Semmi nem egyéb az illy poétai visszaemlékezés, mint *poétai kedventz*, mellyet a' Poéta igen szépnék látván, több oldalról is szeret felfogni és kimutatni, a' mit nyilván láthatunk minden jelesebb Lantosoknál; mert kedventze csak annak nints, a' kinek minden jó, tsak legyen. Az érzeményi és gondolati szük kör, szegénység tehát, vagy értelem nélkül való beszéd, vagy olly nagy hiba, melly még azon Poétákra sem illik, kiknél a' fő gondolat és érzelem tsak nem mindenkor ugyan azon egy, mint *Petrarkánál*, *Himfinél* 's t.; anynyival inkább pedig nem én reám, holott tsak nem minden darabomban más gondolatot és érzelmet próbálgaték festeni, kivéven némely kedventzeimet, melylyeket vagy igen szépeknek, vagy igen fontosaknak látván, jónak tartám többszer is felfogni. Mert az érzeményi és gondolati szegénység nem a' Poétákra, hanem tsak az együgyű emberekre illik, 's mert így ítélni: ez a' Költő nem írt *Bordalokat*, *Madrigálokat*, *Románcékat* 's t. tehát ez a' Költő érzeményi és gondolati szegény, és szük körű; mivel azért nem írt, mert nem tudott, 's azért nem tudott, mivel azon érzelmeknek és gondolatoknak hijjával van. — olly Kritika, mellynél képtelenebbet gondolni se lehet.

De én úgy gondolom, hogy a' ki nem tsak Recenziókat olvasni, hanem gondolkodni is tud, könnyen általláthatja azt, hogy *Voltaire* tsak azért szük körű, mivel tudta azt, hogy a' német sentimentál érzés nem szép; *Matthisson* azért, mivel tudta, hogy a' *Schilleri Gedankengehalt* nem Poézis; *Himfi* azért, mivel tudta, hogy a' Rímes verset megmetrumozni hijábavalóság 's t.

Második argumentuma ezen characteristikának az, hogy azon feljebb elő számlált szavak és nevezetek gyűjteményemben szünet nélkül előforognak, 's mindenkor ugyan azon ideákat hozzák magokkal elő.

Ez a' különös Kritika olly különös Ellenkritikát tett szükségessé, hogy kénytelen valék mind azon gyakran előforgó szavakat és nevezeteket Gyűjteményemben megolvasni, mind pedig több fő Poétákat ezen különös Kritika alá vetni 's azokat magammal ezen tekintetben öszve hasonlítani. Melly szerint tehát

egész Gyűjteményemből kiszedegetvén azon szavakat, úgy találtam, — salvo errore calculi, a' dolog egyébránt is tsupa hijábavalóság — hogy az *aetheri* hatszor, a' *nectár* hatszor, a' *nectáros* kétszer, a' *virány* tizszer, a' *virulmány* ötszer, a' *Plató* négyszer, az *Illisus* háromszor, *Sokrates* ötszer fordulnak elő.

Homéernál nem csak illy egyes szavak, hanem egész szólások, egész képek és öszve hasonlítások ugyan azon formában és értelemben gyakran forognak elő, úgy hogy *Homér* szintúgy vádoltatik az *oroszlán'* gyakori elő forgásáért, valamint én ezen kedventz szavaimért, de minden bizonynyal szintolly ok nélkül vádoltatik, valamint én. Mert igaz ámbár hogy jobb volna az, ha a' Poéta mindenkor újdónúj képeket mutathatna; de mivel a' Poéta mindenkor a' legszembeket akarja mutatni, a' legszembek pedig mindenütt kevesek, tehát kénytelen a' Poéta azokat több izben is használni; mert nem akar az újabb de már nem olly szép képpel a' bényomásnak, az az a' Poézis legfőbb tzeljájának ártani. Innét van, hogy ugyan azon képek, melyeket *Homér* annyiszor használt, örökre használtatni fognak mind azon Poétáktól, kik nem a' Recensiókra, hanem a' Poézis' effectusára vigyáznak. *Schillernek* ezen versében; *die Künstler*, a' *szép* negyvenszer, a' *korona* tizenegyszer; a' *symmetria* és *harmonia* tizen-négyszer; *Matthissonnál* az első két vagy három verszetben (nem tudom bizonyosan, mert jegyzésem homályos; a' *virány* hétszer, az *esthajnal*, *estfény* tizenegyszer fordulnak elő: *Kisnél* a' *Kazinczyhoz* szöllő két darabokban, a' *Hercules választásában*, és a' *Csereyhez*, *Matkovitshoz*, *Nagy Istvánhoz* szöllőkben a' *szent* mintegy ötvenhatszor, *szent tűz*, *szent hév*, *szent láng* kilentzszer említetik.

'S így látom, hogy ugyan azon ideák és érzelmek, noha különféle nevezetek alatt; nem egy egész könyvben, hanem tsak egy dalban is gyakran elő fordulnak, mint p. o. *Kazinczynak Szemere* által magasztalt Sonettjében (Tud. Gy. 1818. IV. K. 84. l.) a' kietlen *szabdalás*, *kapkodás*, *szörnyű bajvívás*, *tsapkodás*, *sujtás*; így *Kisnek gr. Festetics Ignátzhoz* szöllő 's Rec. által olly igen magasztalt Epistolájában a' *Fariák'* *fészke*, *bódult eretnek*, *Sátánvallás*; *mérges vipera*, *fel-*

puffadt korts, aspis; martzangoló dühödt vad, egymást érik, mellyek nevezetre nézve ugyan nem egyek, de az érzésre és ideákra nézve vagy igen rokonok, vagy egészen egyek, 's mellyekben nem tsak az a' hiba, hogy egymást érik, hanem leginkább az, hogy azok már magokban sem olly szépek, mint *nectár* és *virány*, hanem igen is kietlenek.

Ezek szerint tehát láthatni, hogy a' legnagyobb Költőknek is vagynak bizonyos kedventz szavaik, szólásaik, képeik és uralkodó érzelmeik, mellyekkel nem tsak gyakran élni, hanem néha vissza élni is szoktak; láthatni, hogy én a' legnagyobb Poétákhoz képest sem éltem igen vissza kedventzeimmel, s' ugyan azért látni való az is, hogy nem igaz a' Rec.-nek azon állítása, midőn azt mondja: hogy *azok szünet nélkül előforognak*.

De szinte illy hamis a' Rec.-nek azon állítása is, melly szerint azt mondja, hogy ezen szavak szünet nélkül ugyan azon érzelmeket és ideákat hozzák magokkal! mert vizsgálja meg bár a' józan olvasó, ha valljon ugyan azon egy érzelmek és ideák-e ezek: az *elmének aetheri szárnya*, az az, az elmének magas fellengése, az *embernek aetheri része*, az az, az emberi lélek, az *Aetna' tetejének aetheri fagya*, *Lantnak aetheri hangja*, az az, a' Poézisnek égi hangjai; *Nectár thyrsus*, az az, szőlővessző; *ifjúság nectárja*, az az, ifjúság' örömei; *Muza' nectár pohara*, az az, halhatatlanság vagy ditsőség; *minden virágról nectárt szedni*, az az: szép, jó Isteni tudományt gyűjteni; *Kegyek életadó virányai*, a' Grátziák vidám társasága; *Amathusz' virányai* a' szerelem' örömei, *Delphi' pálma virányai*, az az a' tudomány és pálma koszoruknak szép mezeje; *Lethe' virányai*, az az Elyzium; *Reggeli kor' virányai*, az az, ifjúság' vidám élete, — 's így a' hol a' virálynak ideája egészen el nem változik is, mindenkor új ideával vagyon öszve kötve, melly azt újjá teszi, mint: *Thessali virány*, *Lathmuszi Badatsonyi virány*, mellyek természet szerint nem egy ideák.

Továbbá: *Anakreonnal Sokrat' ölébe dülni*, az az böltsen örülni, *Sokrateszi lélek kintseit ró'sák közé rejteni*, az az: a' Philosophiát a' Poézis' szép köntösébe öltöztetni, *Sokrates méregpohara*, az az, a' virtusnak és tudománynak rossz jutalma, *Sokrates'*

karján mosolyogva oktatni, az az, a' böltseséget populáriálizni, játszva tanítani. *Plátói nyelv*, *Plátói lekesedés*, *Plátóval Respublicákat alkotni*, mind ezek különféle ideák mert majd úgy jelenik meg *Plátó* mint szépnyelvű, majd mint lelkes ideális, majd mind politicus író, mellyek minden bizonnyal egészen különböző ideák.

Igy van a' dolog a' többi szavakkal is, mellyeket a' különféle kaptcsolatok többnyire különféle ideákká változtatnak. A' *nectáros* és *Ilissus* pedig kétszer háromszor fordulván elő, szót nem érdemelnek.

Mind ezek, mint igen poétai ideális szavak és nevezetek, természet szerint igen sokféle értelemben használtathatók, a' mint a' mondottak nyilván mutatják is, hogy én azokat sokféle értelemben használtam. De a' Rec. itt is tsak a' kérget nézte, 's nem látta, hogy valamint vagynak egy ideának különféle nevezetei, a' szerint vagynak némelly nevezeteknek különféle ideájik. A' *kapkodás*, *tsapkodás*, *sujtás* s' t. különféle szavak, de azoknak ideájuk tsak egy; 's így van a' dolog a' *furia*, *vipera*, *sátán*, *aspis* nevezetekkel is: de a' ki a' *Lethe*, *Amathusz*, *Badatsony* virányait egy ideának nézi, nehezen tudja mi az idea.

Az egész dolog tsak oda megy, hogy az én tzifra ideális kedventzeim a' Rec.-nek szemébe tűntek, másutt pedig a' sokkal több mindennapi kedventzeket sem vette észre. De én az illy kedventzokról még sem így itélnék. Mert *Horátznál* a' sok *Massicum* és *Falernum*. *Kisnél* a' sok *szent*, *Matthissonnál* a' sok *esthajnal*, *nálam* a' sok *aether*, *nectár*, *virány* 's t. egyebet nem mondanak, mint azt, hogy az első a' *nyájas*, a' másik az *innepes*, a' harmadik az *andalgó*, a' *negyedik* a' *tzifra ideális* Stylt tartotta szépnek, 's annak szinei uralkodnak művein. De ha tsak ugyan gántst akartam volna az illy semmiből tsinálni, akkor megvi'sgáltam volna, ha valljon az ugyan azon szavak alatt nem rejteznek-é különféle ideák, mint nálam nyilván látni lehet, 's akkor ezen hibát neveztem volna, egészen megfordítva, nem gondolati 's érzeményi, hanem *kitételbeli szegénységnek*, de ezt is tsak úgy, ha előbb minden gonddal megfontoltam volna, ha valljon ezen szegénység a' Poétát illeti-é, vagy pedig a' nyelvet? Mert

a' kitételekben az egyik nyelv gazdag, a' másik pedig szegény lehet. Így szinte továbbá meg kellett volna a' Rec.-nek fontolni, ha valljon az ugyan azon szavaknak vagy ideáknak gyakori előfordulása nem foly-é szükségképen a' Poézis Styljának természetéből; mert mennél alantabb a' Poézis, annál tágabb annak mezeje mind az ideákra mind a' kitételekre nézve, 's mennél fentjáróbb, annál szűkebb mindenikre nézve; mivel az alantabbhoz tsak nem minden, de a' fentebbhez tsak a' fentebb ideák és szavak illenek, mellyekben természet szerint mind főnk mind nyelvünk, még most, szegényebb mint a' mindennapiakban.

Melly szerint ha a' Rec. ezeket megfontolta volna, könnyen által láthatta volna, hogy én, ki nem borsdalokat énekeltem, hanem — a' Rec.' ítélete szerint — ideális képekkel foglalatostkodtam, szintolly szükségképen szorultam olly gyakran azon ideális szavakra és nevezetekre, valamint *Horátz* a' *Falernumra* és *Massicumra*.

De továbbá, ha mind olly igazak volnának is ezen argumentumok a' millyen hamisak, mégis egészen helytelen volna ezen egész *characteristica*, először azért, mert a' *characterre* nem *characteri* hibákból ítél; másodsor azért, mert ezen *characteristica* az előbbivel e diametro ellenkezik; harmadsor azért, mivel a' józan Kritikának legfőbb principiuma ellen ítél.

Hogy nem *characteri* hibákból ítél a' Rec. *characteremre*, látni való onnét, hogy mind azok, a' miket *characteristicájának* argumentumaivá tett, ha hibának veszem is azokat, tsak olly hibák, hogy azokat legkevesebb orvosolni; a' *characteri* hibának pedig megessmértető jele az, hogy az vagy egészen, vagy nagy részben mindenkor orvosolhatatlan.

De mi könnyebb mint az én hibáimat orvosolni, holott látni való, hogy, ha én „*Melisszát*“ kivetem, 's néhol az *aetheri* helyett *istenit*, *mennyeit*, a' *virány* és *virulmány* helyett *mezőt*, *ligetet*, *halmot*, *berket* 's t. tesztek, 's ha *Plátót* és *Sokratest* egy két helyen másra bérnök, tehát minden hibák meg lesznek orvosolva 's az egész *characteristica* le lesz döntve. Ezt pedig nem tsak én, de egy gyermek is megteheti. 's a' nélkül

megteheti, hogy a' munka legkisebb lételes változást szenvedne, melly ismét új bizonyága annak, hogy azok koránt sem characteri hibák. Mert ha characteri hiba orvosoltatik, akkor multhatatlan nyerni kell a' költeménynek: de mit nyer az enyim, ha az *aetheri* helyett *mennyeit*, 's a' *virány* helyett *mezőt* teszek? veszt minden bizonnal, mert az ideális szavak helyett mindennapiakat nyer, mellyek legfeljebb is tsak azt a' hasznot tehetnék, hogy nem lennének olly szembetünők mint amazok, melly szerint nyerne ugyan valamit az egész gyűjtemény a' hideg vizsgálóra nézve, de az ideális szemek előtt vesztenének a' legideálisabb expressiók, a' dolog' valója pedig tsak az maradna a' mi volt.

Én tehát, akár mint forgatom a' dolgot, az illy szavak gyakori előfordulásaikból józanan egyéb itéletet hozni nem tudok mint azt: hogy a' Poéta költeményeinek öszve szedésekor vigyázatlan volt, 's nem vette észre, ez vagy amaz szó többször forog elő, mint sem illene.

Ez tehát az én hibám is, de a' mint láttuk, ezen vigyázatlanságban a' legnagyobb Poéták is társaim.

Hogy pedig ezen *characteristica* az előbbivel egyenesen ellenkezik, láthatja a' ki ezeket *confrontálni* tudja. Ott a' *Raphaeli lélek*, *ömlendő bőség*, *magas tsapongás*, *tsupa tűz*, *tsupa erő*, *tsupa érzés*, *tsupa fantázia* 's a' *legsebesebb lángokban is szelídség*; itt az *egy oldalúság*, *érzeményi* 's *gondolati szűk kör*, *érzeményi* 's *gondolati szegénység* 's t. olly sikoltó ellenmondások, mellyeket természet szerint öszve egyeztetni nem lehet.

Ezen szembetünő ellenmondásokat azzal akarja Rec. elhárítani, hogy ezen utóbbi *characteristicában* a' bőséget, erőt 's t. tsak a' kifejezésekre, 's tsak némelly érzelmekre és gondolatokra szorítja. De az első *characteristicában* nem tsak a' kifejezésekről, nem tsak némelly érzelmekről, hanem az egész emberről volt a' szó. 'S valljon öszveegyeztethető é az, hogy a' Poéta a' poétai kitételekben gazdag, a' poétai gondolatokban ellenben szegény legyen, holott ez a' kettő egy? mert a' poétai expressiók mik egyebek mint megtestesült poétai érzelmek és gondolatok? Innét mondja *Jean*

Paul, hogy a' Styl nem egyéb mint maga az ember és a' lélek' legtitkosabb sajátságainak második hajlékony teste; 's innét mondja Luden, hogy a' beszéd nem egyéb mint maga a' lélek az ő legeszköztelenebb megjelenésében.

Ez ugyan ellenkezni látszik azokkal, a' miket az előbbi egyes szavaknál mondék, de valójában nem ellenkezik; mert egészen más az egyes szó, más a' költői kitétel. Az egyes szavak és ideák tsak szereik a' festésnek, de a' költői kitétel már festmény, az az, meghatározott, megoszthatatlan értelmű és érzelmű gondolat.

Éppen illy ellenmondás itt még az is, midőn Rec. azt állítja, hogy én némelly gondolatokat, némelly érzelmeket a' lehetséges hévvel öntök ki ugyan, de ezen gondolatok, ezen érzelmek szűk körben forognak, mert ki nem látja azt, hogy a' gondolatot és érzelmet a' lehetséges hévvel önteni ki, annyi, mint a Poézisnak egész körét bétölteni: mert az érzelmeknek és gondolatoknak a' lehetséges hévvel való kiöntése már magában foglalja az egész lélekfestésnek a' lehetőségig való elevevését is, mivel egyedül ezen eleven festés tette azon érzelmeknek és gondolatoknak hevét láthatóvá; az érzelemnek és gondolatnak szűk köre pedig mi lehet egyéb, mint ezen legfőbb poétai tulajdonságoknak lételes feloldozása?

De nem látszik a' Rec. még azt sem tudni, melly végtelen sokat monda, midőn az első characteristicában azt mondá, hogy én Horáztól, Virágtól és Himfitől ömledő bőséggel, magasabb tsapongással választám meg magamat, 's még is legsebesebb lángaimban is szelíd tudtam lenni. Mert az illy nagy Költőket a' poétai lélek' főbb emeltségében felmulni, 's a' legsebesebb lángokban is a' szelídséget megtudni tartani, olly characteristica, melly a' legnagyobb Genie' egész characterét kimeríti. Mert a' legfőbb emeltségben a' szelídséget, vagy józanságot forrósággal, a' bájt erővel, az ellenkező érzelmeket egymással tsak olly lélek egyeztetési össze, mellyben minden erők tökéletes harmoniás emeltségben munkálkodnak; 's az illy lélek a' tökéletes Genie, 's az illy léleknek képe a' legszebb kép. 'S innét mondja Luden: „Schönheit kann sich in ruhigen For-

men zeigen, lebendig aber wird sie erst durch Handlung, und die grösste Schönheit eines Kunstwerks offenbart sich im Sturm der Leidenschaften, diese gleichsam zügelnd.“

Ezek szerint tehát, ki nem láthatja azt, hogy ezen characteristicák engem majd a' legfőbb *Geniek* közé, majd a' bő beszédű bohók közé characterizálnak; 's ki nem látja, hogy ezeket tsak úgy lehet öszve egyeztetni, mint a' *nagy Költőt*, 's *Rapháelt* és a *Nemzet' kevélységét* a' *Regnárd' bolondjával* és *Lukás Pappal*?

De ha így nem volnának is mind ezek, 's tökéletes igaz volna is ez a' *characteristica*, mégis igen rossz volna az, mert a' józan Kritika legfőbb principiuma ellen, nem annyira a' *művet*, mint a' *Művészt* vette tárgyul, el annyira, hogy egyenesen a' legbelsőbb embert characterizálja és motskolja, melly szerint az egyenesen személy-sértő gúnyolattá alacsonyodik; mert a'hol egyszer a' szeretetnek és emberségnek minden egyéb törvényeket maga alá vető legfőbb törvénye megbántatik, ott semmi jó nem lehet.

Nints a Kritikának arra sem szüksége, sem szabadsága, hogy vizsgálainak resultátumát az emberre alkalmaztassa, a' mint hogy nagy képtelenség nélkül nem is alkalmaztathatja. Mert hiszen a' legjobb érzelmű és gondolatú ember is lehet igen rossz Poéta, 's megesne a' világnak, ha a' sokat, vagy sokfélélt író Poétákon kívül, mindenek érzeményi és gondolati szegények volnának, 's megesne a' Képirónak, ha annak művészeti tökéletét, nem a' művek' tökéletéből, hanem azoknak számából vagy sokféleségéből itélnénk meg. Így *Csokonay* felmulná *Horáztot*, 's az Arabesk mázoló a' lélekfestő *Raphaelt*. Nem az a' kérdés, mit és mennyit fest a' *Művész*, hanem tsak az, *mint fest*, mert egyedül ez a' *Művészé*, amazok többnyire tsak a' *körülményeké*.

De egyéberánt is, ki nem látja azt, hogy valamint az én gyűjteményem, úgy minden jobb lyrai gyűjtemények nem egyebek mint különféle természetű műveknek hibridumai? Valljon tehát a' Lantosokat mind olly hibridumokká tegyük é, mint a' *Rec.* engem? mulhatatlan olyanokká kell pedig tennünk, mihelyt a műveknek különféle, egymással elenkező tulajdonságait az emberre ruházzuk. Ne tsináljunk tehát az ember-

ből *quodlibet*et, hanem elégedjünk meg a' munkák' különféle tökéleteinek és hibáinak kimutatásával, az embernek pedig hagyjunk békét. Mert valamint kötelességünk a' műveket megítélni, épen olly kötelességünk az embert minden lehető módon kémélni, holott az illy személy sértő characteresticákból rossznál egyebet senki nem tanulhat.

Óhajtanám tehát, hogy ezen igen rosz példát Critikusaink el ne tanúlnák, hanem inkább szünet nélkül szemeik előtt tartanák ama' szép lelkű Hertzegnek *Gonzaga Castiglionei Aloyznak* szép szavait: *A' természet a' mennyei fényből teljes mértéket senkinek sem ád, hanem azt a' maga oeconomiás prizmája által számtalan egyes sűgárookra osztván, minden halandónak tsak illy egyes sűgárt nyújt. 'S ezen sűgárnak tulajdon színe uralkodik annak lelkén, ez festi annak műveit, ez határozza meg az ő Geniussának characterét* 's t.

Így szokta a' szép lélek halandó társait kémélni: mert tudja, hogy valamint maga nem adhat mindent, úgy egyebektől sem kívánhat mindent. De vagynak, kik azt hiszik, hogy a' természet' oeconomiás prizmája az ő kezeikbe van adva, 's az olyanoknak legkevesebb juta.

A' *hatodik* gántsolat az, hogy némelly költeményeim teljeseek lévén ragyogó kitételekkel, tsak látszának valamit jelenteni, de valósággal minden érzeménytől, 's minden értelemtől *általjában* üresek, mint az *Ajánlás, a' Török Sophiehez, a' Sonetthez a' Bonyhai Grottához* szólók 's t.

Hogy itt az én munkáimra ollyant mond a Rec., a' mit még a' tsetsemő gegyegésére sem mondhatni, mert azt sem lehet minden érzéstől és értelemtől, még pedig *általjában* üresnek mondani, látja a' józan olvasó; de azt, hogy miért mondogat ő illyeket, tsak akkor fogja megérteni, ha megtekinti az ő Poéziájának természetét; mert egyedül ez mutatja ki nyilván, mit tart ő poétai kitételnek, mit poétai érzésnek és értelemnek. Vegyük tehát e' végből vi'sgálat alá azon tán legjobb, legértetőbb versezetét, mellyet *Szemere* is igen méltónak látott a' felmutatásra. Tud. Gy. 1818. IV. K. 84. l.

Vedd e' gyűrűt reszkető kezemből
 Vedd e' tsókban forró lelkemet;
 Néked minden órát életemből,
 Értted vérözönnel szívemet!
 Téged fognak által karjaim?
 Ó te, e' keblemnék ideálja,
 Melly gyakran mint nyári est' homálya
 Messze lengett szél' fuvalmain.
 Merre, merre lángoló hevemben?
 Honnan, honnan ó nem földi kény?
 Mért e' reszkető könnyű szememben?
 Mért az édes órán új remény?
 Bájos arczod', százszor boldog álom,
 A' múltban 's jövőben nem találom.
 Holtan fekszem é lágy karodon,
 Vagy merengek bő hullámidon?
 Tündér karpitot vonnak felettem
 Hű szerelmünk' nyájas isteni,
 Érzem őket hűsen lengeni,
 'S égi scének tűnnek fel mellettem,
 'S myrtus lombjainnak enyhelyében,
 Én, a' választott boldog, én!
 Öszve omlok a' kény érzetében,
 'S égék Armidámnak kebelén!

Jegyezzük meg tehát ezen versezetben e' következőket:

1. A' Hellenek, *Bouterweck* szerint, a' kérdések' és repetálások' figuráját, mint nem poétai figurákat, a' Rhetorikába útasították; 's íme, még is ezen huszonegy sorból álló versezetnek tizenhárom sorai mind illy kérdő 's repetáló figurákkal vagynak megrakva; mert az egymást érő: *néked, téged, értted, ó te*, szintolly helytelen repetálás, valamint az egymást érő: *merre merre, honnan honnan, mért mért, én én*. Mind ezeknek kietlenségét nevelik még az ötszöri felkiáltások is, el annyira, hogy az egész versezet nem egyéb, mint az egymást érő kérdéseknek, repetálásoknak 's felkiáltásoknak örökös repetálása. De nagyobbítja ezeknek hibáját még az is, hogy ezen repetálások között hat sorok valami egyforma verbumtalan figurát repetálnak, mint: *Néked minden órát életemből*. „Értted vérözönnel szí-

vemet", „*merre, merre lángoló hevemben*", „*Honnan, honnan ó nem földi kény*", „*mért e' reszkető könnyű szememben*", „*mért ez édes órán új remény*". Illyenek a' Rec-nek kedventzei, 's így él vissza azokkal; de valljon ha tsupa rózsák volnának is ezek a' kedventzek, nem válnának é azok ennyi repetálások' repetálása által tsupa bojtorjánokká?

Igaz ugyan, hogy az újabb sentimentál Styl, 's az érzelem' természete engednek e' részben valamit, de koránt sem ennyit. Nálam is vagynak mind repetálások mind kérdések, de ne mennyiek, 's nem érik azok így egymást, melly már a' dolgot egészen megválasztja, de megválasztja még az is, hogy ezek már magokban rosszak; mert a' beszédből a' verbumot ki vetni annyi, mint annak értelmét el harapni 's meghatározatlanná tenni, 's annyi mintha a' festő a' képet orr nélkül hagyná azért, hogy a' néző úgy is oda gondolhatja azt. Így változtatja a' Poézist a' *külső semmikre függesztett figyelem* üres zajjá, 's valóságos *Hangzatkává*.

2. A' Poéta a' nyelvet nem tsak nem rontja, hanem inkább minden lehető módon megszébbíti; ezen versezetben pedig a' megszébbített szavak és szóllások helyett illyeneket látok: *Ó te, e' keblemnek ideálja, melly gyakran messze lengett szél' fuvalmain*, melylyeknek így kellene lenniük: *ó te, e' kebelnek ideálja, melly gyakran messze lengtél*; mert az igen kényes magyar fül igen érzi, hogy az illy kétszeri reá mutatás, mint: *e' keblem*, felesleg való szószaporítás; 's érzi, hogy a' tárgyhoz majd második, majd harmadik személyben egyszerre szóllani helytelenség. De itt a' *leng és a' szél fuvalmai* sem öszve valók; mert ezek nagy szellet jelentenek, amaz pedig tsak kis szellőt, 's egyébránt is a' *lengés* már kimeríti az egész gondolatot, 's a' *szél' fuvalma* tsak szükségtelen szószaporítás.

'S így a' szükségtelen *kény és könnyű* helyett is jobb lett volna az *öröm, gyönyör és könny* vagy *könny*, valamint az a' helytelen: *húsen lengeni* jobb lett volna így: *húsen*, vagy még jobban *húset lengetni*; így lehet azután a' *legyezőből lengető*. Az illyenek pedig: *Én, a' választott boldog, én! öszve omlok a' kény érzetében*, tsak olly affectált, gyermekes, scenai *szólások*, mely-

lyekben a' szerelem' édes nyelvének legkisebb accentje nints.

3. A' poétai beszédnek nem homályosnak, annyival inkább nem érthetlennak, hanem a' lehetőség világosnak kell lenni, mert leginkább ettől függ a' benyomásnak elevensége; ezen költeményben pedig, nem csak homály, de néhol érthetlenség is található, mint: *Értted vérözönnel szívemet.* Szeretőknek adni szívünket igen is lehet, de szeretőkért hogyan lehet, és kinek lehet adni szívünket, én legalább nem érthetem, pedig hogy ezen *verbum* van kihagyva, nyilván mutatja az előtte lévő sor. 'S hát a' szerelem ömledezésében valljon mire való 's mit jelent az a' *vérözön*?

Merre, merre lángoló hevemben. Valljon miért akar a' boldogított szerető Armida' öléből elmenni? és hová? — 's van é ennek értelme, ideje és helye? Vagy tán az elragadtatás olly nagy, hogy az még Armida' karjai közül is ki akarja ragadni a' boldog Jegyest? Ez már valóban igen lángoló olasz hév. De az illy olasz hévnél képtelenebbet gondolni nem lehet.

Mért ez édes órán új remény? Bájos arczod, százszor boldog álom, A' múltban, 's jövőben nem találok. Holtan fekszem é lágy karodon, Vagy merengek bő hullámidon? Én ezeket nem érthetem 's nem gondolhatom el, mi lehet itt az az új remény, és az a' százszor boldog álom, mellynek képe sem a' múltban sem a' jövőben nem találhatik? a' mi, sem a' múltban sem a' jövőben nints, az vagy semmi, vagy jelenvaló; igen, de hogyan lehetne a' jelenvalót a' jelenlévő édes óra' reményének nevezni? de szint így nem érthetem ezen gondolatnak poétai képét is, mert én olly tsuda lényt, a' minek egyszer 's mind *lágy karokat is, bő hullámokat is* tulajdoníthatnék, képzelni nem tudok. Illy nyilván való ellen mondásokkal teljes az egész műv mind kívül mind belül.

4. A' *tárgyas Költő* mikor nem ideált ad, hanem csak a' tarka valót festi, mutathatja tárgyai természete szerint az indulatoknak és ábrándozásoknak különféle szertelenségeit; de a' *személyes Költő*, ki magáról szóll, vagy legalább magáról látszik szóllni, természet szerint ideálnál egyebet nem adhat, vagy adni nem akarhat, mert magának csak olly érzelmeket tulajdoníthat,

a' millyeneket legszebbeknek lát; 's mivel az olvasó is csak olly érzelmeket láthat ő nála szépeknek, a' millyenek olly mivel't 's józan embernek, mint egy Poétának lenni kell, szájába illenek. Innét van, hogy a' tárgyias Költő szabadon mutat mindenféle dühült *Orlandókat*, de a' személyes Költő magából *Orlandót* és *Likofront* nem tsinál; mert tudja azt, hogy a' poétai részegség csak addig poétai míg józan, 's tudja, hogy valamint az emberiségnek legfőbb charactera a' józan ész, a' szerint a' Poézis' legfőbb charactera sem egyéb mint a' józanság, vagy a' Rec. szavai szerint: a' *legsebbebb lángokban is szelídség.*

De ezen józanságnak, ezen szelídségnek ezen Költeményben híre sints, sőt az egész érzés legfőbb gradusban szertelen. Ugyan is: az a' sok *reszkető kéz, reszkető könny, forró lélek, lángoló hév, vérözönös szív, holtan fekvés, merengés, öszve omlás, égés*; az a' sok kérdés, repetálás, felkiáltás; az a' sok egymást érő *merre, merre, honnan honnan, mért mért, én én* 's t. olly rút, olly szertelen és természetlen hagymázos ránthatódásnak típuszát veszik magokra, melly mind magában rút, mind a' dolog természetével egészen ellenkező. Rút magában, mert az unalmas egyformaság és felettébb való *Caricatura*; 's ellenkező a' dolgok' természetével, egyszer azért, mivel a' szercelem csak az ellenkező érzelmekkel való hartzában elragadó és ránthatódó; de az édes órán nem ránthatódó, nem elragadó, hanem a' legfőbb gradusban szelíd és öszve olvasztó, az az, a' legfőbb subjectivitásnak és legfőbb objectivitásnak harmóniás eggyezete, nem pedig hartzá, az az, a' subjectivitás az objectivításban elenyészik.

Az olly dithyrámbi el ragadtatásnak típuszait, a' millyeneket én a' *Virághoz*, a' *Múzához* 's *B. Prónayhoz* szóló ódáknak mutaték, ez a' scéna magára nem veheti; mert azokban a' poétai lélek a' Poézisnak egész szabadságában 's objectumait el nem érhető törekedéseiben jelenik meg, itt pedig csak az ember, a' legtermészetesebb érzelmek' legfőbb harmóniájában. De egyéberánt is az én ódában ez: *Hová, háová ránt ömledező hevem*, egészen más érzelemnek típusza, mint itt a' *merre, merre lángoló hevemben*; mert ez az el ragadtatást még messzebb akarja vinni, amaz ellenben ná-

lam az el ragadtatást menti, józanitja, zabolázza. Igy *Chlóémban*, noha ott a' vágyódó szerelem festetik, még is egészen más érzeményt fest az *égek*, mint itt; mert az utána következő: *szívem elolvadott*, tüstént megmagyarázza, hogy ott az *égés* nem egyéb, mint a' szívnek olvadása; de itt az *öszve omlok* és *Armida* a' rosszat még rosszabbá teszik.

Másodszor pedig ellenkezik ezen érzeménynek szertelen feltségázása a' dolgok' természetével azért is, mivel ellenkezik a' Poézisnak legfőbb tzeljával — az emberiség' javával, — melly, természet szerint, valamint minden emberi tudományoknak, úgy a' Poézisnak is legfőbb tzelja; mert lehet ugyan a' szerelemnek görög Stylját, lelkiebb culturánk szerint lelkiebbé tenni; de a' Görögöktől messze távozni mindenütt veszély, 's ennyire távozni annyi, mint a' Poézist 's annak legszebb, leggazdagabb tárgyát el tsufítani 's megmérge-síteni, nem pedig megszébbíteni; 's annyi, mint az emberiségnek és Poézisnak' legfőbb characterét a' *józan-ságot* megrészegíteni. De mit használhat akkor minden Philosophiánk, ha azt másfelől Poéziánkkal *practice* lerontjuk? A Poézisnak a' Philosophiával nem ellenkezi, hanem a' legfőbb grádusban egyezni kell, el annyira, hogy a' mit a' Philosophia tsak dictál, tsak mondogat, azt a' Poézisnak *practice* kimutatni és gyakorolni kell. Emeltségbe hozza a' Poézis érzelmeinket, de nem azért, hogy azokat ragadozásra szoktassa, hanem egyedül azért, hogy azokat a' legnagyobb emeltségben is harmóniás játéokra, vagy a' legsebesebb lán-gokban is szelídségre tanítsa, az az: a' legfőbb Poézis nem lehet egyéb, mint eleven testbe öltözött 's leggyakorlatibb Philosophia.

Ezen principiumoknak nem tudásától, nem érzésétől van az, hogy ezen egész költeményben az érzés annyira feltségáztatik, hogy az elragadtatás még a' maga tárgyától is el akar ragadtatni: innét, hogy a' szerelem' istenei, kik még eddig a' szerelmet gyújtani szokták, itt a' szerelmet hűteni kénytelenek, de mégis a' szerelmesen, sem az istenek hűtése, sem a' myrtusok' *enyhelye* nem *enyhíthetnek*, hanem az öszve omlik és el ég. Illy ellenmondásokkal teljes itt minden, még pedig nem homályos, hanem igen is nyilvánvaló ellen-

mondásokkal, mert ha csak azt mondaná itt a szerelmes: *a' szerelmek' istenei hűsen lengetnek*, még akkor csak homályos volna a' contradictio; de mikor nyilván ki mondja, hogy ezen hűs lengetést nem csak látja, hanem *érzi* is, már akkor igen nyilván ellene mond magának elannyira, hogy ezt: *érezem a' szerelem' istenének hűs lengetését*, nem itt, hanem csak tréfában lehetne mondani, mikor azt akarnánk tudniillik mondani, hogy *hűl a' szerelmünk*. Így esik vissza a' felettbőlvaló mindenkor a' nevetségesbe és ellenmondásba, 's ez a' *dagály*; a' minthogy ezen versezetnek egész poétai érzeménye nem is egyéb, mint az érzelmi dagálynak legképtelenebb neme.

5. A' fantazia, mint a' Poézisnak képző esetje teremthet különféle ideális képeket és lényeket, de ha ezen képekben a' természetnek typusza elenyészik, már akkor a' fantazia tisztátalan és természetlen, 's az egész Poézis nem egyéb, mint: *rut ideálitás*; mert egyedül ennek tisztasága egyetlenegy feltétele az egész ideálizálás' művészetének, vagy Poézisnak. — Ezen költeményben a' fantáziának két műve tűnik előnkbe, 's mindenik igen szerentsétlen. Az egyik az, midőn a' Reménynek, vagy Álomnak egyszersmind karok is hullámok is tulajdonítatnak, mellyek természet szerint öszve nem illhető, öszve nem képzelhető tulajdonságok lévén, az egész kép nem egyéb, mint természetlen és értelmetlen *Arabesk*. Vagy tán a' lány karok és bő hullámok *Ármidáé*? De így a' lány karokon és *bő hullámokon fekünni és merengni*, mi volna egyéb, mint a' *legállatibb actusnak* legprózaibb ideája? A' másik kép az, midőn a' szerelmeskedőket az istenek kárpittal bétakarják és hűsen lengetik. Az isteneknek, mint képzelt felsőbb lényeknek, olly illetlen tselekedetet tulajdonítani, hogy azok a' *szeretkezőket bétakarják és legyezzék*, nem egyéb, mint a' *Home* által úgy nevezett *hamis fentség*, melly tulajdonképen nem más, mint a' helytelen képzelődésnek legidétlenebb neme vagy röviden: *képzéleti dagály*, az az, olly erőlködése a' fantáziának, melly mennél feljebb akar menni, annál alább esik az ellenmondásba és nevetségesbe — a' dagálynak két fő characteri bélyegeibe.

Ezekből tehát nyilván láthatja az értelmes olvasó,

millyen kitételeket, millyen érzést és értelmet tart a' Rec., poétai kitételeknek, poétai érzésnek és értelemnek; láthatja, hogy az illy kitételektől, az illy érzéstől és értelemtől az én gúnyolt költeményeim minden bizonyal *általjában* üresek, 's ugyan azért a' Rec. más-kint nem ítélhetett, mint a' hogyan itélt. De úgy gondolom, a' ki tudja mi a' Poézis, az nagy értelmet és nagy érzést az illy kis naiv darabokban és *poétai complimentekben* nem keres. A' legjózanabb Aestheticusok szerint is az illy kis darabok, mennél kevesebbé tanítanak, annál többet tanítanak, az az: megtanítják az érzés' és képzelődés' józan utait és módjait, 's megtanítják a' poétai értelmet és érzést az *iztelen sentimentál grimasszoktól* választani. Kivált Dámáknak valami tudós hangon írni complimenteket, tsak olly izlés volna, mintha *Napoleon* az éjszaki Királynét, *szajkó* és *koránvaló tseresnye* helyett, a' maga kedventz mo'saraival akarta volna meglepni.

Ezen gúnyolt darabok között legegyűgyűbb a' *Bonyhai Grotta*, de mégis több van ebben is mondva, mint *Horátnak* ugyan illy tárgyú ódájában (L. 1. oda 30.) *Horátnévszerint* hívja az isteneket *Glycera' Larariumába*, én pedig azokat jelképeikben hívom, 's ez poétai hívás, mint amaz, tsak hogy a' *pálmát myrtust* 'st. megkell a' bodza bokortól választani. *Horátné* megelégszik a' hívással, de én messzebb is terjeszkedem. Így van a' dolog a' többiekkel is; mindenütt *festve*, nem pedig *mondva* van a' gondolat, melly nem hibája, hanem fő caractere a' Poézisnak. Ha azt megtudnánk határozni, hogy ezen fő karakterében lehet-e a' Poézis felettébb való, 's ha lehet, mennyi az a' felettébb való, akkor tán azt mondhatnánk ezen darabokra, hogy: *képekké meg vagynak terhelve*; de mivel azon kérdések' mind eddig határozva nintsenek, 's a' Rec. izlése által is meg nem határozódhatnak; tehát ezen gántsra is csak azt kell mondanom, a' mit a' többiekre mondogattam.

A' *hetedik* 'a legmesszehatóbb vádja a' Rec.-nek az, hogy én, részint ezen elő számlált hibákért, részint pedig azért, mivel az én *Epistoláim* nem egyebek, mint

durva Jambusokba öntött declamatiók, tehát én már hihetőleg egészen kimerítettem magamat, 's elértem, *noha még igen jókor*, a' határt, mellyet a' természet a' Poéta és Nempoéta közt vona.

Mivel én, sem azt nem tudom, mi a' Poéta, sem azt nem értem mint merítheti ki magát a' Poéta, sem azt az ellenmondást meg nem fejthetem, hogyan érje el a' Poéta *igen jókor* a' határt; tehát mind erre tsak azt mondom, hogy ez nem egyéb, mint *Recensensi Styl*. A' német Recensiók szerint *Göthe* a' poétai nevet nem érdemlette, *Wieland* pedig, mint *afféle Sváb*, tsak negyven esztendőskorában kezdett okoskodni; mi tsuda tehát, ha a' Rec. ezeket követvén, azt hiszi, hogy valamikor a' Sváb Poétának tsak negyven esztendőskorában jön meg az esze; a' szerint már akkor a' Magyaré inába száradhat.

De én úgy gondolnám, az illy Recensiók nem egyebek, mint poétai koszorúk. Mert mikor a Recensiók a' verbumban várost, a' tsapongó ódában együgyű beszédet, a poétai elbeszélésekben Truvadori Romancét, az originálban fordítást, a' naiv complimentekben sentimentál dagályt, a' sentimentál Epistolában pedig naiv flosculusokat keresnek és nem találnak; valljon nem örülhetünk-e, hogy nem találnak? — Igy van pedig a' dolog.

A' mi azonban Epistoláimat illeti, megismérem, hogy azokban a' Poézis igen tsekély; megesmerem, hogy azokban némelly hosszas előszámlálások unalmas egyformaságot adnak; de nem is poétai szépségeket akartam én azokban mondogatni, hanem hasznos igazságokat. De egyéberánt is az illy inkább prózai, mint poétai beszédek akár *pathossal* adjuk elő, mint *Juvenál* és *Persius*, akár *Vitzel*, mint *Horátz* és *Kazinczy*, de az ódai Poézistól mindenkor olly messze maradunk, mint *Horátz* Epistoláji az ő ódájától. 'S noha mondhatnám azt *Schillerrel*, hogy a' *pathos* inkább Poézis, mint a' *Vitz*; de mégis tsak azt mondom, hogy az illy hosszú beszédek jobbnak, elmésséggel kidolgozni, mert ennek színeit különféleképen változtathatjuk 's az által a' hosszú beszédet az unalmas egyformaságtól megmenthetjük, mellyet természet szerint a' komoly *pathos* meg nem engedhet.

Vége a' Rec. rimes verselésemet megtámadván, szokása szerint itt is a' rövid vocalisból hosszút tsinált 's a' gúnyolódással kezdett Kritikát gúnyolódással béfejezi. Mellyre tsak az a' felelet, hogy igen szeretném én is, ha jobb rimeink volnának, de ha nintsenek, tzéltalanságnak tartanám olly törvényeket szabogatni, mellyeket minden lépten nyomon által kellett hágnunk, ha tsak úgy nem akarunk rimezni, mint némelly módi Verselőink. De egyéberánt is úgy látszik, hogy az illy törvények nem a' Művészetnek, hanem tsak a' mesterkélésnek törvényei. Az illy törvényeket pedig, a' mesterkélés századiban inkább fojtanunk, mint terjeszteniünk illik; mert tudjuk azt, hogy az emberek gyakran tsak azért kezdenek és sanctionálnak holmi tsetsebtséket a' Literatúrában, hogy *Corregióval* elmondhassák: *én is Festő vagyok!* De jól mondá *Batteux*, hogy a' *Tudományoknak a' Góthok annyit nem ártottak, mint a' hiú elmék.*

A' Vers-formákról.

Mivel a' vers formák három fő nemekre oszlanak: a' görög, a' metrumos, és metrumtalan rimes formákra; 's mivel mind ezen formák nálunk divatban vagynak, tehát méltán illik kérdeznünk, mellyik szebb és jobb, mind magában, mind reánk nézve; mert tudnivaló az, hogy minden különös nyelvnél különös szempontok adhatják elő magokat. De egyéberánt is tapasztaljuk azt, hogy a' Magyar korántsem figyelmez úgy a' példákra, mint egyéb nemzetek, hanem valamint mindenben, úgy a' Literatúrában is, minden Magyar, szabad Ur akar lenni, 's e' részben is nem bottal, hanem okkal móddal akar vezetetni.

Egész nemzetek egy két példára rimes verseiket metrumba szedték; a' németek pedig olly sentimentalís, olly ideális képzelt metrumot fogadtak el, a' millyent szem nem láthat, fül nem hallhat, még is festeni, muzsikálni, tántzolni akar. De hogy a' Magyarral illy könnyen bánni nem lehet, azon ne boszonkodjunk, hanem inkább örüljünk; mert a' látni akaró érzi magában a' látásnak tehetségét, a' rendetlen erőket pedig

könnyebb elrendelni, mint az erőtlenséget erővé emelni. Ugyan azért ne dorongozzunk, hanem fejtsük ki a' dolog' természetét, 's a' látni akarók látni fogják azt, a' nem akarók pedig hangitsáljanak, a' mint nekik tesszik; a' dolog egyéberánt is egyre mén, mert publica mindég lesz mind a' lantnak, mind a' dudának, De térjünk a' dologhoz.

A' Vers nem egyéb, mint az ének' vagy tántz' természetét követő beszéd forma; melly, mint külső része a' Poézisnak, egyenesen alája esik a' szép művészetek legfőbb, legközönségesebb törvényének, a' mi nem egyéb, mint a' régi *Aristotelesi* definitio; a' *természet' szép követése*.

Szép követése a' természetnek pedig az, mi az emberrel és természettel egyez, vagy magyarázólag, a' *mi az embernek és az emberiséget illető dolgoknak legfőbb karaktereikkel és tzeljaikkal öszve illik*. Mert az ember tsak magát szereti leginkább, 's tsak magát látja legfőbb szépnek el annyira, hogy a' legfőbb ideákban az Istenekben sem láthat egyebet, tsak emberi szépet; de mivel érzi, hogy része mind a' Teremtőnek, mind a' természetnek, tehát magával együtt szereti az Istent, és természetet is; hogy mindeniket jobban szeretesse, mindeniket részint megemberesíti, az az, megszébbíti, részint pedig 'a magok valóságaikban hagyja, vagy azoknak természeteiket követi, mert 'a szeretet nem *egységet*, hanem tsak *öszve egyezést*, vagy *harmonias különféleséget* kíván; az az, az embernek és emberiséget illető dolgoknak nem *minden*, hanem tsak *legfőbb* karaktereiket és tzeljaikat hozza harmoniába a' Poéta.

Ugyan azért, a' természetet szépen követni, annyi, mint azt részint szébbíteni, részint pedig követni, vagy rövidebben: szébbítve követni; 's innét látni való, hogy mind a' poétai szébbítés, mind a' poétai követés, nem *minden*, hanem tsak *főbb oldalu* szébbítés és követés; mert a' minden oldalú szébbítés természetlenséget, a' minden oldalú követés pedig másolatot, prózai természetet, vagy igazábban szólván, *majmolatot* ád; mert a' természet' végtelen individualitásait egészen másolni nem lehet. Ugyan azért minden poétai szébbítésnek és követésnek egyik legfőbb, legközönségesebb törvénye az *egyszerűség*.

Az embernek legfőbb charactera a' józan ész, vagy okosság, legfőbb tzélja lelki természetének harmoniás kifejtése, emelése, szabadsága, 's ezen maga szépségének közlése, tovább terjesztése, 's ez által a' lelki teremtés' munkájának örökös folytatása.

A' józan észnek legfőbb, legközönségesebb törvénye: a' *józan közészer*; melly valamint az észnek, úgy az ízlésnek is legfőbb, legközönségesebb törvénye: mert az ember, valamint lelkére Isten és a' többi állatok között középen áll, úgy testi természetére nézve is igen egyszerű és közészerű a' többi állatok között, 's ugyanazért minden *egyszerűben* és *közészerűben* a' maga legbelsőbb valóját látja és szereti.

A' Lélek' harmoniás kifejtésének és közlésének, valamint legfőbb tzélja úgy legfőbb törvénye is a' *szabadság*, az az, az emberi közészerbe szorított, részint véges, részint pedig végtelen szabadság; véges t. i. a' testiekben, végtelen pedig a' lelkiekben. Innét van, hogy olly kedves előttünk az énekben és tántzban, a' meghatározott hangokban, és mozdulatokban a' szabad könnyűség; érezzük t. i. mint uralkodik a' lélek a' testen, mint emeli felül azon magát, mint játszik azzal szabad könnyűséggel; érezzük, hogy a' legeleveníebb, a' testen leguralkodóbb, legszabadabb lélek a' legszebb lélek; innét van, hogy az önszereteten, az az, a' magán felül emelkedő léleknek szabadsága olly isteni szépnek látszik előttünk.

Ezen principiumok lesznek tehát azon legfőbb szempontok, mellyek szerint aesthetikai vi'sgálódásinkat a' vers formák körül intézgetni fogjuk, és pedig illy formán:

A' görög forma követi az ének' természetét háromféle módon, úgymint: a' meghatározott számú szótagokból álló sorokkal, a' különféle nyugpontokkal, és a' metrum' tántzával.

Az ének' külső természete áll a' hang' hullámos szállongásában, annak különféle megszaggatásaiban, nyugpontjaiban, és az egyforma hangok' vissza fordulásaiban. Hogy a' görög forma az éneknek három elsőbb karaktereit nyilván követi, látnivaló; de követi az még az egyforma hangok' vissza fordulását is, a' metrum' egyforma contujainak egyezetével, tsak hogy

ez nem olly éles, nem olly másoló 's minden oldalú követés mind a' cadentiáké; hanem tsak egyszerű, egy oldalú, középszerű, de épen azért aesthetiás követés.

Ez a' forma tehát megegyez az ének' természetével, de még az ember legfőbb törvényeivel a' józan középszerűvel és szabadsággal is; mert tudjuk azt, melly szabad természetű ezen forma, 's tudjuk melly nagy szabadsággal bántak és bánhattak azzal az okos Görögök.

A' metrumtalan rimes vers követi az éneket szintűgy háromféle módon, úgymint: a' meghatározott számú szótagokból álló sorokkal, a' különféle nyugpontokkal és a' cadentiákkal. Ez a' forma tehát közelít a' görög formához, egyszer azért, mivel szintűgy tsak háromféle módon követ; másodszer azért, mivel szintűgy tsak egy nemű stylben követ; harmadszer azért, mivel valamint a' görög az egyenlő hangok' vissza fordulását tsak bizonyos aesthetiás távulatban követi, úgy ez is az ének' hullámain nem meghatározott metrummal ugyan, de valami szép gördületű 's változatú hangokkal, bizonyos távulatban követi, vagy követheti. Ez a' forma tehát a' maga nemében szintolly egyszerű természetű és szép, valamint a' görög; mert a' metrum' hijánosságát eléggé kipótolják az igen élesen követő, igen éneklő és pittoresk cadentiák, az igen meghatározott számú szótagok és nyugpontok, elannyira, hogy ez minden metrum nélkül is sokkal élesebben követi az éneket, mint a' görög formának sokkal tsendesebb és szabadabb metrumba, úgy hogy éppen az az aesthiátlanóság van benne, hogy igen élesen követ; de egyéberánt igen megegyez az emberhez illő józan középszerűvel és szabadsággal, 's tsak annyiban különböz a' görögtől, hogy a' metrum inkább a' tántznak, a' cadentia pedig inkább az éneknek typusa.

A' metrumba szedett rimes vers ezen egyszerű formáktól távozik kétféleképen, úgymint: a' követésnek számát eggyel szaporítja, és a' követésnek két különféle természetű styljait keveri öszve, úgy hogy ez nem tsak énekel, mint a' szabad rimes forma, nem tsak tántzol, mint a' görög, hanem egyszerre tántzol és énekel. Ez a' forma tehát mind azért, mivel a követés

számát szaporítja, mind azért, mivel két különféle stylokat kever össze; látnivaló, hogy igen messze távozik a' aesthetiás középszertől, egyszerűtől és szabadságtól.

Ugyanis, a' Hellenek, úgymond *Bouterwek*, a' festett szobrokat és rimeket, az az, rimes metrumokat, ugyan azon egy okból nem szenvedhették. Nem szenvedhették pedig azok a' festett szobrokat, az én belátásom szerint, egyszer azért, mivel a' contour' legfinomabb vonulatit az etset sínei eltakarták, a' színek legszebb árnyékozatit ellenben a' contour feloldozta, semmivé tette; melly szerint egyik mesterség a' másikat elrontván, egyik sem jelenhetett meg saját tökéletében; másodszer azért, mivel a' különféle művészetek a' figyelmet megoszták, meggyengíték, megzavarák, 's ugyanazért sem egyik, sem másik művészet szépségét tökéletesen érezni nem engedék; harmadszer pedig azért, mivel a' Görögök igen jól érezték azt, hogy a' mesterségnek a' természetet tsak bizonyos középszerű, aesthetiás távulatban követni, nem pedig másolni, majmolni kell.

A' festett szobor már nem aesthetiás kép, hanem tsupa természet, vagy majmolat, melly azt a' határt, azt az aesthetiás középszert és távulatot, mellyeknek a' mesterséget a' mesterkéléstől és természettől meg kell választaniok, tsak nem egészen elrontja. 'S így mennél inkább elrontatnak ezen határok, annál inkább elenyészik a' művnek minden aesthetiás betse, elánnnyira, hogy ha a' szoborra még ruhát is aggatunk, 's azt még énekelni és tántzolni is megtanítjuk, már úgy az egész művet gyermekes bábbá alacsonyítjuk.

Követheti az ének a' fülemile' hangjait, de ha azokat egészen másolja, egészen fülemilévé válik, már úgy a' mesterség által megy a' természetbe, 's megszűnik emberi, vagy szép ének lenni. Követheti a' *Hilleri* Symphonia az orkánt, mint a' *Philidori* a' menydörgést, de tsak bizonyos távulatban és középszerűben; mert ha azok egészen másoltatnak, az aesthetiás gyönyör helyett igen aesthiátlan rémülést adnak. Mu'sikába teheti *Teleman* a' kaputzédulát; de valamint *Hillernek* és *Philidornak* alúl kell az orkánon és menydörgésen szállaniok, úgy *Telemannak* a' kaputzédulán felül kell emelkednie, 's mindeniknek bizo-

nyos távulatban kell állani a' tárgytól, vagy a' természettől; mert a' harmonia' érzelme, az az, a' szépnek érzelme, nem *egységet*, hanem tsak valami közepszerű, egyszerű, főbb oldalú *öszve egyezést*, az az, *harmonias különféleséget kíván*.

Innét van, hogy a' Poezis mindenkor tsak egyszerű, közepszerű, főbb oldalú követést és szebbítést kíván; mert valamint a' többszerű követés majmolatot, a' minden oldalú pedig másolatot ad: a' szerint a' többszerű, sok oldalú szebbítés felesleg valót és mesterkélést, a' minden oldalú pedig természetlenséget szül, mellyek természet szerint mind annyi feloldási a' harmonias különféleségnek, vagy a' poetai szépnek.

Minden harmonia *középszert és különféleséget tesz fel magában*; mert a' különféle, egymással ellenkező, tarkaságot adó individualitásokat, tsak úgy hozhatjuk mind egymással, mind az emberiséggel harmoniába, ha azoknak élesebb sajátságait az aesthetiás közepszerre szállítjuk, vagy emeljük.

Innét van, hogy valamint minden szépnek legfőbb, legközönségesebb alkotója az aesthetiás *egyszerű és a' középszer*; épen úgy minden szépnek legfőbb, legközönségesebb feloldója a' szertelenségnek különféle nemei. Ez az aesthetiás *középszer* a' Poezisban a' *közép pont és közép tető*, hol minden szépnek concentrálódni kell, mert ez a' *közép pont és közép tető* maga az ember. Ez a principium szülte a' *Hellenikának* örökös nagy harmoniáját, melly az embert magával, az istennel 's az egész természettel olly szép harmoniába hozta; innét van, hogy a' Hellenek mindenben tsak a' józan középszert, a' szép egyszerűt 's a' legközönségesebbet szerették, 's minden szertelent olly igen kerültek, elannyira, hogy még a' magában szép különösséget is távoztatták, úgy hogy *Winkelman*n szerint ezen okból nem adák az asszonyi szép képeknek a' magában szép ajak gödörkét.

Ezen principiumok szerint lett az, hogy valamint egész Poeziájok igen együgyű, úgy az ő versificatiójok is egyszerű 's olly szabad, a' millyent mink próbálni sem mernénk; mert ők tudták, hogy az ember közepszerűnél egyebet sem elő nem hozhat, sem el nem fogadhat tökéletesen; 's tudták, hogy mind a' testi, mind

a' lelki világban az emberi természet' kifejtődésének legfőbb törvénye és tzelja a' szabadság.

Ezen principiumoknak elfeledése tette a' Romantikát mind lelkére, mind kérgére nézve szertelenné, 's ugyan ez szülte a' rimes metrumot is, mellyre mind azok, a' mik a' festett szoborra mondva vagynak, reá illenek, 's mint különös művészetre többek is, úgymint:

1. Valamint a' festett szobron a' kétféle mesterségek egymást feloldják, s az aesthetiás követés helyett majmolatot adnak; úgy a' metrumos-rimes versben, az igen éles, igen éneklő cadentiák a' sokkal tsendesebb metrumot, vagy egészen eltakarják, semmivé teszik, 's akkor nem egyéb a' metrum, mint szükségtelen, káros nyög, melly semmi szépet nem ad, de rútat sokat adhat, 's ugyan azért tiltja azt az aesthesis, mert tiltja a' józan okosság és szabadság; vagy ha olly hágdozó és éles a' metrum, hogy azt a' cadentiák el nem nyomhatják, akkor figyelmünket a' kétféle stylok megosztják, zavarják, fárasztják, gyengítik, sem egyik sem másik styl' kellemeit tökéletesen érezni nem engedik, hanem ellenben éreztetik az ének' természetének nem egyszerű, nem középszerű, nem aesthetiás követését, de felesleg való, szertelen majmolását, melly az ének' aesthetiás típusza helyett mesterkélt majmolatot és gyermek-bábat ad; éreztetik, hogy minden styl csak a' maga sajátságaiában jelenhetik meg tökéletes fényben és karakterben, 's hogy a' különféle sajátságoknak öszve zavarása tarkaságot és szertelenséget szül; éreztetik, hogy az igen éneklő rimes vers olly igen élesen követi az éneket, hogy az már magában is inkább másolat, mint aesthetiás követés, a' metrum' tántzával együtt pedig tsupa tarka szertelenség; éreztetik, hogy az aprón lépdező jambusban és trochaebusban nem olly sikoltó ugyan ennek az íztelen *Leonicumnak* szertelensége és dissonantiája, mint a' hágdozóbb metrumokban, de még is a' *Leonicum* a' jambusban is csak *Leonicum*, 's nem egyéb, mint szertelen *caricatura*, 's a' rútnak kissebb grádusa; mellynek egész meséje csak az, hogy a' *Leonicumnak* dissonantiáját a' hágdozóbb metrumokban észrevettük 's elvetettük; a' tsendesebb metrumoknál ellenben nem vettük észre és azt szépnek tartjuk.

2. A' kézi szép-művészetek nem igen egyebek,

mint szép játékaink; de a' Poézis az emberiségnek leglelkiebb, legfőbb realitása, ugyan azért annak komoly méltóságával sokkal inkább ellenkezik a' gyermekes majmolat, mint a' festett szoboréval.

3. A' fül sokkal kényesebb érzőnk, mint a' szem, mert tapasztaljuk azt, hogy a' leghitványabb kép sem tesz egyebet szemünknek, mint azt, hogy azt nem gyönyörködteti, de a' mu'sikában minden szertelen hang igen sérti füleinket. Innét van, hogy a' rossz tántzost mosolyogva nézzük, de a' rossz mu'sikát boszorkodva halljuk; ugyan azért a' fület sértő vers sokkal rútabb, mint a' szemet eléggé nem gyönyörködtető festett szobor.

4. A' festett szobornál tsak a' szobor' contourja mázolódik be; de a' versben a' léleknek contourja, mellynek tsak egy jó ideáját bemázolni is nagyobb rút és nagyobb kár, mint a' világnak minden festett szobra, mert a' lélek sokkal kényesebb a' fülnél is, a' bemázolt ideával pedig nem tsak egy két szem vesz, hanem az egész lelki világ.

5. Mivel ez a' forma igen mu'sikál, a' figyelmet a' lelki mu'sikáról igen a' külső hangmu'sikára vonja, melly mind a' Poetát elrontja, mert mu'sikussá teszi, mind a' hallgatónál a' lelkiebb befolyást megzavarja, 's az által az egész Poézist a' külső semmikre fordított figyelem üres hangítsálássá alacsonyítja.

6. Különösen pedig az igen rímtelen 's igen kényes természetű magyar nyelvben ezen formának igen szoros korlátai, a' Poézisnak legbájosabb szépségét, a' beszédnek és gondolatoknak szabad könnyűségét, mulhatatlanul megrontják, mellyre már is elég kietlen példákat láthatunk.

7. Ezen formának szertelenségeit a' legfőbb gradusra viszik az olasz *Sonettek*, mellyek a' leggyermekesebb mesterkélésnek, a' legtzeltalanabb artistai kötélen tántzolásnak igen eleven másolatjai, 's mellyek nem tsak a' legkikeresettebb békókban és gyermekes össze vissza kerengésekben énekelnek és tántzolnak, de *Jean Paul* szerint, minden bizannyal elől hátul tele vagynak tsengőkkel.

Ezek tehát az én jó szándékkal megfontolt gondolataim rimes verseink eránt; de mivel ezen verseink

többszövege énekeink' formáji, 's mivel a' metrumtalan formára az mondatik, hogy az a' metrum' nem léte miatt az éneklésben dissonantiát ad; tehát szükség e' részben is a' metrum' befolyását tekintetbe venni. Mellyre nézve tehát e' következendőket jegyzem meg:

1. Azt az ellenkezést, melly a' metrumtalan vers és ének között látszatik lenni, nem a' szokott jambusnak és trochaecusnak igen szabadon változó 's határozatlan mértéke, de a' legszorosabban nótához szabott metrum sem háritja el; mert akár a' positiós, akár a' positiótlan vocalist nyújtja meg az ének, mind egy, úgy hogy, a' *jegenye* helyett nem mondhat *jégényét*, tehát az *ember* helyett sem mondhat *émbért*, mert ha a' positiótlan rövidnek nyújtása rút, a' positiós vocalisnak nyújtása sem lehet egyéb, mint rút. Következésképen az ének' mértékének egészen különbözni kellene a' szokott metrumtól, úgy hogy minden hosszú helyeket, nem positiós, hanem természetesen hosszú vocalisokkal kellene megrakni; mert ha szabad a' positiós vocalist az éneknek nyújtani, természet szerint szabad a' positiótlant is; ha pedig az szabad, úgy én meg nem foghatom mire való a metrum?

Ha tehát a' szokott metrum az ének' nótájával megegyez, akkor sem több a' semminél, ha pedig azzal ellenkezik, melly többszövege úgy szokott lenni, akkor rosszabb a' semminél, és valóságos dissonantia, olly dissonantia, a' millyent a' metrumtalan formáknál korántsem érzünk, mert ott nints a' metrumra függesztve figyelmünk. Melly szerint, ha énekeinket tzelatlan metrummal terhelni nem akarjuk, tehát természetesen új metrumot kell készítenünk, 's valamint a' Poetát a' Compositornak, úgy a' Compositort a' Poetának olly szorosán alája kell vetnünk, hogy azok egymás nélkül meg se mozduljanak. De ki nem látja, hogy ez a' szükségtelen nyűg mindeniknek egyeránt ártana, és egyiknek sem használna; holott Teleman szerint még a' kapuzédulát is mu'sikába lehet tenni.

2. De ha az új metrummal eleget tennék is az éneknek, hogy tennék eleget a' declamationnak, holott ezeknek természetekben ellenkezet is vagyon. Ugyan is a' declamatio' természete egyenesen megkivánja, hogy a' rövid és hosszú, positiós és positiótlan, a' lá-

gyabb és keményebb hangok valami egyerányuságban váltogassák fel egymást, hogy a hangzat egyformaságát elkerüljük; az éneklést ellenben, minden kemény és positiós hangok nehezítvén, itt ezeket távoztatnunk 's tsak lágy hangokat és könnyű articulatiókat kell válogatnunk, úgy hogy, *Himfinek* ez a sora: „Szerelem-e az avagy nem“, a declamatoria nézve hibás, az éneklésre nézve pedig igen jó, olly jó, hogy a legszorosabban nótához szabott metrumnál is jobb, mert a szokott metrum az egyformaságnak eltávoztatásáért positiót is kíván, a positio pedig mindig nehezíti az éneklést. Valljon tehát mellyiknek tegyünk eleget? a beszéd szépségének ártsunk-e vagy az éneknek? Így szorít bennünket egész természetünk a józan közép-szerbe! Ugyan azért ha nem lehetünk egész műsikusok, legyünk egész Poéták, kedvezzünk a fülnek mint lehet, de a lelket a fül dobjának alája ne vessük, mert a mi publicumunk a Lélek.

3. De igen különös az előttem, hogy azon fülek, mellyek előtt már a cadentiák úgy bemázolták a tsendes metrumot, hogy ezen kétféle stylok' ellenkezetét meg nem érezhették, épen azok a fülek érzik a metrumot az ének' orkánjában! Holott én azt érzem, hogy az ének' ereje, melly mindent elragad 's minden közhangokon, mint a poétai lélek a prózai világon, egészen felülemelkedik, nem tsak a tsendes metrumot, de tsaknem az egész beszédet elnyeli 's magával ragadja. Hiszen ha ez így nem volna, hogy tudná a német a maga durva nyelvét énekre emelni, holott a német metrum' medve tántzához képest, a magyar kaputzedula is Pindaroszi darutántz? Pedig még is látjuk azt, hogy mind a német, mind a metrumtalan frantzia nyelveken elég szépen lehet énekelni; de ha úgy nem lehet, mint az olasz nyelvben, annak okát nem a hijános olasz metrumban, melly tán rosszabb a semminél, mert hijános, hanem a nyelv' lágyságában és a geniusban kell keresni.

Melley szerint látni való, hogy én akár mint gondolkodom, a rimes metrumokban semmi jót nem találok; hanem azt igen is látom, hogy azok azon iztelen időknek és nemzeteknek caricaturáji, mellyek a szépet mindenkor a tsetsebetsében, a bábokkal tömött épületek-

ben, mázos pofákban, lisztes tornyos parókákban, bufánokban 's más illy példátlan iztelenségekben keresték és látták. De ha az olly nemzetek, kiknek metrumjok sints, még is metrumoznak, ezt az iztelenséget nem érezték is, kell azt a' Magyarnak az ő igen férjfiás izlete és szabad geniusa szerint éreznie, 's ohajtom is hogy érezze. Mert ámbár a' mi mu'sikátlan időnkben azt nem mondhatjuk *Platóval* és *Aristotelesszel*, hogy a' *nemzeti létel a' hurhangtól is függ*; de tsak ugyan mondhatunk annyit, hogy Poeziánkban a' nemzeti szellemre figyelmeznünk illik, mert a' nemzetiségnek nagy része a' nemzeti izlés.

Ugyan azért ohajtnám, hogy e' részben is azon az úton maradnánk, mellyre minket felsekert Geniusunk' első intése vezetett. Ez az út a' józan *középszernek és szabadságnak* útja vala, mellyen a' Genie szabadon szárnyalhatott, a' nem genie pedig legalább tsúffá nem lett; ohajtanám, hogy által látnánk azt végre, hogy a' művészi tökélet nem artistai kötelen-tántzolás, valamint a' Poeta nem mu'sikus; által látnánk, hogy valamint ezen különféle ideáknak öszve zavarása szülte ezen tzéltalan formát, úgy ezeknek elválasztása azt örökre eltörölné. De reménylem is, hogy valamint ezen ideákat elválasztjuk, azonnal látni fogjuk, hogy a' *kötelen tántzoló* igen is legnagyobb mestersége az a' mi legnehezebb; mert mesterségének tzélja nem egyéb, mint tehetségeinek a' különféle nehézségek' meggyőzése által tsudáltatása; a' Poétának ellenben egész tudománya 's annak minden tzéljai a' józan okosság' és izlés' törvényei által szorosán meg lévén határozva, néki a' szükségtelen nyúgöt a' józan ész, a' felesleg való piperét pedig az izlés egyformán 's igen nyilván tiltják.

Igy szintén a' mu'sika, része ugyan a' Poezisnek, de azt a' lelki mu'sikának alája kell rendelni, mert a' mu'sikát is egyedül a' lélek teszi széppé; annyival inkább pedig a' Poezisban nem a' hang' mu'sikája, hanem egyedül a' lélek a' legfőbb tzél, a' léleknek legfőbb tzélja pedig a' szabadság, mellyeket a' Poétának nem elfojtani, hanem emelni, szebbíteni illik. Innét van, hogy a' Lantosok' Attya, Pindaros, *numerus fertur lege solutis*, és bátran megszegi a' törvényt, mihelyt a'

lélek úgy kívánja; mert a' ki a lélek' szépségét érzi, az azt semminek fel nem áldozza; 's ha a' mu'sikális fülű *Hellenek* így tehettek a' metrummal, valljon mi szüksége van akkor a' mi cantilenáinknak arra, holott mink azoknak nótáikat se tudjuk? Vagy mi szüksége van arra a' Németnek, holott még a' consonans betűket is alig tudja megválasztani, 's holott még azt sem hallja, hogy nints metruma?

Legkevesebb a' félsiket és félvak emberi állatot még siketebbé és vakabbá tenni; de valljon illik-é azt szükségtelen szükségekkel terhelni? Ditséretet érdemelnek a' Frantziák mind azért, hogy által látták azt, hogy nints metrumjok, mind azért, hogy által látták, hogy metrum nélkül is eleget énekelhetnek; 's által látták, hogy metrumot, a' hol nints, a' Németek szerint nem lehet, 's nem szükség fabrikálni. Roma már meszterkél, mink pedig még csak a' góth iztelenség' tsetsebábjáival vivünk; 's innét van, hogy a' Poeta mu'sikussá akar lenni, 's nem tudja, hogy a' mu'sikában a' legeggyűgyűbb furuglya felmúlja *Pindároszt*, a' mu'sikus pedig csak úgy közelít a' Poetához, mint *Marsias Apollóhoz*.

KRITIKAI LEVELEK.

Elgondolám, édes barátom, ha mindenben egy hiten leendünk is, mint nyelvművészek vitázni fogunk. A dolog' természetében van az, hogy számtalan szavainkat, számtalan szólásformáinkat s azoknak még számtalanabb helyzeteiket, változataikat mindenkor ugyanazon egy szempontból nem tekinthetjük, nem minden ember, de még ugyanazon egy ember sem; holott azt is minden szempontnál számtalanul különféle ok és cél majd így majd amugy intézi, néha pedig az okok' egyenlő mértékét, a legszorosabb latolónál is, a pillantat' különféle szelleme majd erre majd amarra bilenti.

A' miből természet szerint csak az következik, hogy ha a nyelvtudomány' minden alapjaiban egészen egyezünk is, de mégis beszédünk soha egy nem lehet, mert szellemünk' legbelsőbb természete szerint az örökké változni fog. De következik az is, hogy, mivel én

e részben egységről álmodozni sem tudok, egész nyelv-tani háborúnk csak olly háború fog lenni, mint a szeretők' pere, olly per t. i. melly csak a megbékülés' örömeit szokja készíteni. Jer tehát, édes barátom, vizsgáljuk rendre azon szavakat, mellyek neked nem tetszenek, s halld okaimat, mellyek miatt nekem azok tetszenek.

1. *Művészet*. E helyett, ugy hiszed, jobb *művésztség*, mert igazabb. Első tekintettel, ugy van, igazabb; de az első tekintet ritkán legfőbb tekintet. Mert ha jól meg-gondolod, hogy a *művész* és *művészet* csak ollyan mint *vadász* és *vadászat*, *halász* és *halászat*, *madarász* és *madarászat* stb.; tehát látni fogod, hogy a *művésztség*, *szobrászság* csak ollyan mint *vadászság* és *halászság*; látni fogod, *vadászat* és *vadászság* egészen különféle, úgy hogy, a *vadászatot* és *halászatot* igen kedvelheted, a *vadászságot* és *halászságot* ellenben korántsem, mert se jáger se halászegény lenni nem akarsz; látni fogod, hogy a *vadászság* személységet és tisztséget jelent, a *vadászat* pedig jelenti azok' tárgyát, azaz tehát, a *vadászságnak* tárgya a *vadászat*, és ez a *vadászat* *ars* és *Kunst*, a *vadászság* pedig *Kundschaft*; s látni fogod, hogy a dolog épen így levén a *művészettel* és *művész-séggel*, a *művészet* nem egyéb mint maga a *Kunst* vagy *poézis*, a *művésztség* pedig épen annyi mint a költő-egyetem.

Ez így lévén, vajjon mellyik tárgya a szépízlés-tannak, a poezis-e vagy a költő-egyetem? a *művészet*-e vagy a *művésztség*? a *szobrászat*-e vagy a *szobrászság*?

Illy formán látod, édes barátom, hogy a *művészet*, ámbár nem olly mindennapi hasonlóság szerint van alakítva, mint: *művésztség* és mesterség, mégis egészen jó; a *művésztség* ellenben mind értelmére mind hang-jára nézve igen hibás; értelmére nézve hibás, mert minden bizonytal a szépízlés-tan nem a poétaságról, hanem a poezisről szól; s így a hangra nézve is, kérdést nem szenved; a *művészet* igen szép, a *szobrászság*' és *művésztség*' *ászsága* és *észsége* ellenben igen rút.

Valóban különös az, hogy mi ezen szót: *mesterség* helytelennek látván, a helyett másikat alakítánk ugyan, de ezen másikat is épen azon helytelen szavunk' hely-telen hasonlósága szerint alkotók! De én ugy gondolom, valamint első iróink nem mondának: képiróságot

és képfaragóságot, hanem mondának: képirást és faragást; úgy mink annyival inkább már most ne analogizáljunk a helytelen *mesterség* szerint, s ne mondjuk: művészség, szobrozóság v. szobrászság, hanem mondjuk: művészet, szobrozat és szobrászat, mert mindez nem egyéb mint szebbített hangu művészés, szobrozás és szobrászás, mellyek természet szerint épen olly alkatu és értelmü szavak, valamint a képirás és faragás.

Azon ellenvetésed: nincs *művészn*i, tehát *művészet* sem lehet, hidd el nekem, semmit nem nyom; mert épen így nincs *alkni*, *képelni*, *természni*, *közelni*, *tábulni*, még is van *alkat*, *képlet*, *természet*, *közelet* és *tábulat*. S vajjon ha most nincsenek ezen igéink, nem lehettek-e valaha s nem lehetnek-e még? S ha a hosszú széles *művészkedés*, *fűvészkedés*, *kertészkedés* helyett, vadászat', halászat', madarászat' stb. hasonlósága szerint, *művészet*, *fűvészet* és *kertészet* lesz, vajjon mit veszünk vele? vagy mit nyernénk azzal, ha a *vadászat* helyett *vadászkodást* mondanánk?

Másik ellenvetésed az, hogy a' *művészet*, *képz*et, *képirat*, *szobrozat* stb. nem művészést, képzést, képirást és szobrozást jelentenek, hanem a cselekvés által meglettet, az az, művet, képet és szobrot. Igaz, hogy több illy szavunk' értelme már elváltozott, mint p. o. *rajzolat*, *épület*, *képzelet* stb.; de az is igaz, hogy ezen elváltozott értelmek nem egyebek mint váltott gyermekek; mert eredet szerint ezen két szólásforma szintolly egy, valamint a *vadászat* és *vadászás*, *halászat* és *halászás* stb.

Innét van hogy még a változott értelműeket is majd így majd amugy forgatjuk, p. o. *iromány* majd irás majd irat, a *festemény* majd rajzolás majd rajzolat, a *képzelmény* majd képzelés majd képzelet s így *megfogás* — megfogat, *bényomás* — bényomat stb. Egyébiránt pedig nyilván látjuk hogy a magyar általában így beszél: könnyű miveletű, munkálatu, szántatu, boronálatu föld; nehéz kaszálatu rét, nehéz nyiretű birka stb.; melly szerint valamint van *aratás*, *vetés*, épen úgy van *szüret*; s valamint van *emberképzés*, *nyelvképzés*, épen úgy van *emberképz*et és *nyelk*épz^{et}, mellyek értelmükre nézve egészen egyek ugyan. de hangjokra nézve igen különböző érdeműek, mert ki

nem érzi azt, hogy a sok *ás, és, ság, ség* nyelvünket igen nyersíti, s hogy azokat minden lehető módon fogyasztanunk illik?

Vagy tán azt hiszed, hogy nyelvünk' hasznára lesz az, ha a *képzet* és *szobrozat* tárgyjelentők lesznek? Igaz, nem árt ha tárgyainknak különféle neveket adhatunk; de mikor van *kép* és *képzemény*, *szobor* és *szobrozmány*, nem látom, minek a harmadik?

2. *Mel, mell, pectus, melly*, quid quod. Nagyon csudálom hogy neked jobbnak látszik úgy, ha mind a két értelemben csak *melly*-et irunk! De nem látod-e, barátom, hogy a szónak valamint leglételibb tökélye a határozott értelem, épen úgy leglételibb hibája a kétértelműség? Mi természetesebb pedig mint ezen hiányt úgy orvosolnunk, a mint a nemzet' nagy része már nyilván kimutatta?

Vagy tán neked *ly* olly valami szépség, hogy annak még a beszéd' lelkét, az értelmét is fel akarod áldozni? Valóban nagy korhely az izlés! legnagyobb pedig a nyelvképzői izlés! Gondold el, édes barátom, én azt csak valami költött hangnak, s ezt is csak valami váltott gyermeknek nézem; s ha azt nem tudnám, hogy egyedül az volt és lehetett az *l'* és *j'* veszedelmes antagoniájának békéltetője, töstént kivetném írásomból; hanem így igen is maradjon a békéltető és legyen szép. Csak arra kérlek, ne nézzük azt olly nagy szépségnek, hogy a miatt még nyelvünk' értelmét is megzavarjuk, vagy azzal helyesírásunkat igen megterheljük; sőt fordítsuk azt nyelvünk' fentebb szükségeire; a hol pedig nem szükség, ott lassanként 'az antagonia' felriasztása nélkül, fogyaszd.

Ezért nálam a quid quod — *melly*, a pectus pedig *mell*. S így lehet több illy kétértelmű szavunk is, mellyen illy formán segíthetünk. Van pedig még több, mellyekből a szükségtelen *ly*-et méltán kifeledhetjük, p. o. *tellyes, felyül*, holott ezek gyökerei *tel* és *fel*; így *tavaly*, mert itt a *vally* nem más mint val — vel; *béklyó*, a mi nem egyéb mint békoló, s így Károly, Angoly stb. legyen Károl, Angol.

3. Ezeket: *fönt* — *föl* — *sötét* — *ösmerem* stb. inkább szeretnéd így: *fent, fel, setét, esmerem*. É részben igen egyetérzek veled; mert a helytelen kimondásból

szivott rossz szokást követni, nekem is visszatetszik. De mind e mellett én különbséget teszek, *felettem* és fölöttem között. Érzem a különböztetni kellést *fejt*, *feles*-nél is, hanem ezeknél *e*-nek a mi ajkunkon háromféle hangoztatása segít.

II.

Mast olvasám a Felső magyarországi Minerva 1826beli 2d. negyede 702—704d. lapjain, Igaz Sámuelnek 1826-ra kiadott Hébéje' birálatát Kazinczytól s megvalom neked, nagyon kedvetlen érzelmekkel olvasám, nem azért hogy abban a mi keresztes szonett háborunk' szidalmait ellenem megujítja; hanem azért mivel abban egész valóját olly színekben mutatá, millyenekben én nem illy sok tökélyü lelket és igen kedvelt tanítomat, de legkisebb ellenségemet sem szeretem látni.

Ugyanis, nemcsak meg nem eléglé ezen ősz barátunk az „Élet és Liter.“ köteteiben ellenem vívó s az olasz formákat védő genialis okerők' diadalmát; de jónak látá itt még a' leghatalmasb okerőt is, tudniillik a' *példát*, ellenem hozni, még pedig olly arczczal és segédeszközökkel, millyenekre csak a legerőtlenebb ügy' védői szorulnak.

Sophismáinak veleje ez:

1. Hébe' némelly versei leoninusok; tehát az uj iskoláé az igazság, s a kik az illy verselést bábozatnak nézik, azok barbarusok.

2. Ezen barbarusok a világot és természetet mondják szépnek; tehát Vásárhelyi érthetetlen és természetlen verse a magyar poézisnak disze.

3. A poézisnak nem vesztegleni, hanem előbbre menni kell; tehát már mast a régi görög metrum nem elég, hanem kell uj Ráday-metrum is, olly metrum tudniillik, mellynek rejteményes törvényei szerint Hébe' legszebb művét, Kisnek Nyári éjtszakáját, szintugy leoninusok közé lehet keverni, valamint előbb Kisfaludy Sándor remekeit.

Mosolygod ezeket, barátom, de hidd el nincs kedvem tréfálni, hanem minden bizonnyal ez veleje egész kritikájának, a mit magad is által fogsz látni, mihelyt

azt megtekinted. Addig is pedig halljuk mast miket mond Vásárhelyi versére:

„Hébének legszebb darabjai közzé tartozik a' *Költő vágyása*, l. 168. Vásárhelyitől, bár az kevésnek lesz érthető, mint maga az éneklett tárgy. Gondolatjai magasak, érzései mélyek, nyelve tudós nyelv, és ha minden Stanzát kitoldana még két sorral, hogy a' szchéma nyolczas rimmé váljon, ez a' darab volna lyránknak egyik legpompásabb járdallású éneke; poézisünknek egyik első-rendű dísze, kevélysége.

Lesujtott fővel lantja a' kezébe',
 Komordan ül a' Költő 's révedez:
 Bánat közt homloka hajúl ölébe
 És szellemesbb virányin éledez.
 Bájos berkekben andalg képzeménye,
 Mig szebb hangokra fejlik érzeménye.
 Mereng magasdan léte túlhatárán,
 Szebb néztein esengve kéjeleg;
 Fenn honjában távol képzelte' várán
 Valósúl keble, a' szűz, a' meleg.
 Csak szép, igaz fejlik ki szelleméből,
 'S egy új világ támad fel képzetéből.
 Leszáll, 's hattyúként tükröző vizébe',
 Lassúdan távolabb evedz, evedz,
 Kiömli sérelmét az ég' ürébe,
 Mellyet titkos bánat szívére edz.
 Ábránd körökben létesül világa,
 Árbocczán függ a' lant 's rajt' myrtuszága.

„A dal' sötéte, így folytatja magasztalását Kazinczy, melly olly igen illik a tiszta felfogást nem tűró tárgyhoz, itt érdem és nem hiba. Az olvasó csak sajdítja a' mit az ihletett neki mond, és ha maga költő, gyönyörködve látja megújulni lelke előtt az ihletés szent hatásait. — De vissza térünk a' lelkes Költőhez, 's itt adjuk utolsó gyönyörű két stanzájit:

Lerántja, borzadás közt, végre lantját,
 'S feltűn hevült lelkében éneke,
 Eltörli bőszültén az éj' homályát
 Fejlő keblének végső zengzete,
 És égi ihlettől körülölelve,
 Reá-borúl az Istenség' szerelme.

Már csendes keblek közt mereng az ének,
 Magasdan a' nap' túlhatárain,
 'S arany menyegjében sérült szívének
 Emelkedik vágyása szárnyain.
 'S felkenve szellemétől énekének
 Szelíden vég bucsút ad életének."

Látod-e, kedves barátom, hogy a leoninus, neologismus, mysticismus és több efféle csuda tévő *ismus*, melly igen könnyen alakít nálunk nagy poétákat!? De én ugy hiszem, nem üres ábrándozatok, hanem csak szép gondolatok lelkesítik a poézist. Itt pedig nem szép gondolatot, de semmi gondolatot és semmi érteményt nem látok; hanem igenis látok illy gyermekes változatokat:

Szellemesb virányain éledez,
 Bájjas berkekben andalg,
 Magasdan mereng léte túlhatárain,
 Szebb néztein kéjeleg,
 Fenn honjában képzelte várán,
 Új világ támad képzetéből,
 Ábránd körökben létesül világa,
 Magasdan a nap túlhatárain,
 Szívnek arany menyegje stb.

Mind ezek mondom nem egyebek, mint ugyan azon egy idea kitevételeinek változatai, mellyekből természet szerint csak az látszik, hogy az üres ifju érez, ábrándoz, de érzelmeit gondolatokká világosítani, s a mi még több gondolatait szépekké alakítani még nem tudja, az az tehát még korántsem poéta; mert a poéta nem egyéb mint szép gondolat, és képzelem s érzemény.

Hát midőn illy kis dalban az illy kedvenczek: *komordan, magasdan, lassudan* és ismét *magasdan*, így egymást érik, nem látod-e melly izlet jelentkezik? s nem látá-e ezt Kazinczy? az a Kazinczy, ki egyebütt a legcsekélyebb mikrologusi pepecsel szokott bajlódni és fontoskodni?

De mind ezeknél rémitőbb az, miként itt Kazinczy, kinek szavait a részeg ifjuság falva nyeli, a mysticismus mellett, ezen a tudományok legdühültebb pusztítója mellett, illy kiáltólag apostolkodik! Így valóban egész költészetünk ma holnap Mowbray boszorkány lakzijává bűbájtatik, hol a mysticus vendégeket ambrózia he-

lyett szél- és habátkek fujjáfkel! Illy hamis aestheticák és kritikák' következetete az hogy már most egész époszaink, egész dalgyűjteményeink vagynak illy szél- és habátkekből *kotyvasztva*. Mert ugyan kérlek mi csuda, ha az üres és a poézis első hatályai által elragadtatott ifjú ilyeneket, illy tisztelt művésztől hallván, s az által igy fel pálinkáztatván, mi csuda mondom, ha a helyett hogy zavaros érzelmeit elrendelni és megvilágosítani ügyekeznek, még inkább megrészegíti magát s abban keresi a poétai tökélyt, hogy őtet senki ne értse.

Tegyük tehát aestheticánk' ezen mérge mellé az ellenmérget, s mondjuk meg, a szépéző ifjúságnak, hogy érzelegni, ábrándozni, uj szavakkal fényelgeni, értelmetlenül habatolni minden gubó tud; hanem szépeket gondolni, a szép gondolatokat elrendelni, azokat valami kerekese egészé alakítani, s minden lehető elevenséggel és tisztasággal elővillantani, csak a legjózanabb és legtisztább fényü lélek' dolga, s illy lélek legyen a poéta.

De továbbá maszlagnak nézem én itt még azt is, hogy ezen nagy befolyásu nyelvtudósunk ennyire köti poétáinkra az ő tudós nyelvét! És ugyan kérlek, mit lát ő tudós nyelvnek? mit egyebet mint az egymásra halmozott uj szók kavarczát? S vajjon nem tudta-e azt Kazinczynk, a mit grammatistáink is tudnak, azt tudniillik, hogy mind a görögnél mind a rómaiaknál épen az aprózón tudós nyelvre és tudózkodásra vágyás szülte a poétai nyelv bábelességét?

Vagy tán itt is azt gondolá Kazinczy: „Nem botol az ki helyén tudva s akarva botol?“ Igen, igen, de én ugy látom, valamint: botol, egészen rosszúl van mondva, *botlik* helyett, s *botol* csak annyi mint *botoz*; ugy ezen egész gondolat nagyon rossz és sok tudvabotlások kutfefe, olly kutfő, melly miatt minden bizonnal sok tudvabotlókat megbotol még a tudva nem botló kritika.

Bizony kár volt Vásárhelyit illy homályosba vezetni, sőt abban erősíteni, mert lelkeség képzelem sok látszik érzelmeiben, csak egyszerűbben nyiltabban fejezte volna ki azokat. Kazinczyt e dicséretekre itt csak az gerjeszté, mert láta megint ifjút az ő általa ajánlott Ráday versmértékkel, már hát hibáinak is védője elta-

karója lett, csakhogy az ifju az ő pártján maradjon. Csuda hogy ezt is nem kiáltá, mit szokott: ifjú! leveveszem koszorumat homlokomról s tiedre teszem.

III.

Halljuk, édes barátom Kazinczyt tovább:

„De ennek alkalmával legyen szabad egyikét technikai intést adnunk azoknak, kik a Ráday-nemben gyakorolják erejeket: Mig a' Hexametrista nem ismeri a' hosszú syllabáknak más nemét, mint a' mellyet vagy accentus vagy az ugy nevezett positio (rövid vocalist követő két consonans) tesz hosszúvá 's minden vocalist, mellynek accentusa nincs, vagy két consonans nem követ, rövidnek veszen: a Ráday-szchémájú Költő az accentus nélkül álló vocalist azért, hogy két consonans követi, *kemény* syllabának ismeri, de nem ismeri hosszúnak; ellenben az accentus nélkül álló vocalist is megvonja, némelly helyen (szee-relem, vee-szedelme), ha úgy kívánja a' hely. Spondeust bátran veszen jambus vagy trochéus helyett, de a' jambust a' trochéussal 's a' trochéust jambussal, vagy igen ritkán, vagy épen nem cseréli fel; az illy felcserélés elszenvedhetetlen dissonantiát csinál. Illyen itt e' sor: *Mellyet titkos bánat szivére edz* — mellynek három első lábai igazán spondeusok de trochéusi hangzattal, holott a' verszetnek jambusokban kellene szökdelgetni. Tegyük így: *Szivére mellyet titkos bánat edz*, 's a' vers ollyan a' millyent a' Szchéma kívánt.“

Ezeket hallván, meghökkensz tudom velem együtt nagy tudatlanságunkon, holott mink ezen csudamértékről mindeddig semmit nem tudánk! Ugy vagyon, édes barátom, mig mink a régi mellett veszteglünk, addig mások uj világokat foglalnak s olly rejteményes metrumra bukkannak, mellynek egyik füle olly finom és kényes, melly nemcsak hosszú és rövid hangokat hall mint a mienk; de még a hangok fokait is megméri, s hall jambus- és trochaeus-hangzatu spondeusokat, s hall hosszú-, rövid-, kemény-, fél- és középhangokat; másik füle pedig olly fonák, hogy a hosszut rövidnek, a rövidet ellenben hosszúnak hallja, a mint a hely kívánja!?

Vagy tán még igazábban fogjuk fel e titkot, ha azt félsüket metrumnak tekintjük: mert nyilván van az, hogy csak az accentusos vocalisokat érti, az accentustalan vocalisokat pedig csak alig vagy épen nem hallja; mert különben hogyan mondhatná a rövid vocalist hosszúnak, a positiósat pedig nem hosszúnak, holott a positiós vocalis kimondása még hosszabb időt és hangot kíván, mint az olyané, mellyet csak az accentus tesz hosszuvá?

De továbbá nyomozódhatunk még így is: Ez a metrum egyfelől olly igen muzsikás akar lenni, hogy a poézis és muzsika technikáit egészen összezavarja, úgy hogy még *dur mol*, s tudja mi hangokat is tapogat; másfelől pedig épen úgy gondolkodik mint az egyszeri muzsikus: *ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes!* az az tehát, annak egész törvénye csak ez: Hogy jobban láttassál muzsikálni és előmenni mint a zrínyivereslők, pengesd a szokott metrumot a hol könnyen megy; a hol pedig nem akar menni, ott mond: hogy a muzsikai metrumban a rövid hosszú is lehet, valamint a hosszú rövid is, ha a hely úgy kívánja; mert természet szerint az ének mind a hosszut megrövidítheti, mind a rövidet meghosszíthatja, p. o. szeerelem, vee-szedelme stb.

És íme innét láthatod, mint fog velem kezét a muzsikai metrum! Mert nem épen állítám-e azt, hogy az ének az egész beszédet elnyeli? s nem épen annyit tesz-e ez, hogy az ének a rövidet hosszuvá, a hosszut pedig röviddé teheti? Ha pedig ezt teheti, a minthogy minden bizannyal teszi is; tehát látni való, hogy e részben a muzsikai metrum az én elvemen épül és igaz; hanem más részről még ezen kérdéseket kell megfejtenuk, ha a dolog titkába akarunk hatni, ugymint:

1. Ha az ének avagy hely a rövid vocalist hosszuvá, a hosszut pedig röviddé kívánja és tudja tenni, miért kívánja azt csak némelly helyen?

2. Melly helyek kívánják és tudják ezt és mellyek nem?

3. Kívánják-e azt valójában azon helyek, avagy csak türik, az az, törvénynek nézzük-e azt vagy csak szabadságnak? és mi a törvénynek oka, a szabadságnak pedig határa?

4. Ha ez a metrum olly kényes, hogy a jambus mellett, még a trochaeus hangzatu spondeust sem türi, miért tür egyéb sokkal nagyobb rendetlenségeket?

5. Ha a jambus mellett a trochaeus szenvedhetetlen dissonantiát csinál; honnét van az, hogy a jambussort, a nyugpont után egészen és nyilván trochaeizálva szavaljuk? s vajjon a metrum realitása a papiroson van-e vagy a szájban?

6. Ha a hangok fokait mérjük és illy spondeust mint ez: *látunk*, trochaeus hangzatunak veszünk; vajjon az illyen: *látánk*, tiszta spondeus-e, avagy az accentus és positio miatt trochaeus hangzatu? stb.

Mind ezeket mondom meg kellene még fejteni, ha a dolog' egész valójába akarnánk hatni; de mivel én már gyakran tapasztaltam, hogy az illy mély dolgok soha sem egyebek csak czifra szókba burkolt semmik, vagy a mi még rosszabb, csak valami tulságok tulsága; tehát bizom ezen kérdéseket Kazinczy iskolájára, én pedig eléneklem Kisnek gyönyörű *Nyári éjszakáját*, mellyet szintolly rosszul nézett ugyan Kazinczy metrumosnak, valamint Kisfaludy Sándor' szép dalait; de ezért mégis minden bizonnyal füledhez, és szivedhez fognak minden hangjai simulni.

1.

Csendes éjszakán járkálok
 'S hány varázslatot találok.
 Gyenge szelek,
 Falevelek,
 Hold-beszélgetést susognak,
 Távol patakok zuhognak.

2.

Árnyak árnyat ölelgetnek,
 Mint a' kik híven szeretnek.
 Hegyek völgyek,
 Fenyők tölgyek,
 Merre hold sugári hatnak,
 Csuda képeket mutatnak.

3.

Mik laknak itt? halmok, térek,
 Gnómok, szilfek vagy tündérek?
 Mint bujkálnak,
 Hogyan válnak,
 Széppé, semmivé kényekre?
 Mint építhetnék ezekre?

4.

De fenn, az ég üregében,
 Csillagok dicső fényében,
 Változatlan,
 Határatlan
 Hűség ragyog, nem vak kényen,
 Hanem örök szép ösvényen.

5.

Alatt képek jőnek mennek,
 Fenn nyomos hely van mindennek.
 Égi fények,
 Szép remények,
 Vagytok ti kétes szívemnek,
 'S utmutatók életemnek.

Hiszen így akármeddig zríni nemű dalban énekben is találsz majd itt, majd amott spondeust, trochaeust, s ha Kazinczy részrehajlásága neki keresztyénedik, úgy a *Miatyánkat* is mértékes rimű versnek fogja hirdetni.

Valóban nem egyéb Kis János figyelme itt, hanem: inkább választott szót trochaeusi ejteményüt a hol csak lehetett, de meg a gondolatot csak olyan szó' oda szoríthatása kedvéért össze nem zsugorítá. S ezt helyeselem. Igen is kényesebb fül sorozza most már a zri- versnembe is csak a hizelgőbb hangzatot, s meg ne elígedjék, mindjárt a legelőszer észbejutottal. Így térünk a megismert igazra, így nem veszteglünk makacsul a régi mellett, nem pedig csak úgy, ha Kazinczy hosszúnak vagy rövidnek parancsolt hangozatit, miként Kisre irá, elfogadjuk. De én még azt kérdem itt, kedves barátom, miért nem akarta hogy én még ifju ko-

romban a Ráday nemet válasszam, miért hagyá helyben akkor midőn kéziratomat össze vissza corrigálta, a zrini nemet nálam? Akkor ömlöttek rám dicséretei úgy, hogy azokat sokallanom kellett.

IV.

Távul legyen tőled, hogy felőlem azt véld, mintha én Kazinczy nagy érdemeit nem ismerném avagy kisebbíteni akarnám; most is szintugy tisztelem én őtet mint valaha, s megvallom hogy ő nekünk olly remekműveket is ada, mellyek költészetünk örök diszei fognak maradni.

De ha én Kazinczyban a philosophust annyira nem csudálhatom, mint a poétát, s ha látom, hogy annak némelly elvei hamisak, némelly virágai mérgesek; kívánod-e hogy én azokat ne lássam és ki nem mutassam; holott tudom azt, hogy minél nagyobb az ember, annál terjedőbbek annak hibái, s annál inkább kötelesség azoknak ragadósságát gátolni? Hogy pedig Kazinczy-nak vagynak hibái, s hogy az ő hibái sokkal ragadóssabbak, mint az ő szépségei, azt eléggé tapasztaljuk.

Tekintsd meg Minervánk' hetedik évi folyamának harmadik kötetét, s látni fogod abban, hogy Kazinczy-nak életírója már utánazza a sirversben Kazinczy-nak azon minap ejtett hibáját, midőn a *fölfelé* helyett ezt mondá: *felfele*; mert ime már a sirversben is ott áll a *mindenfele*, a *mindenfelé* helyett! S hiszed-e hogy, ha a kritika illyeket meg nem ró, még olly sirverseket is kap Kazinczy, mellyekben nem csak *felfele* és *mindenfele* lesz; de lesz még *másfele* is?

Tekintsd meg továbbá Kazinczy-nak egy másik életrajzolatát, a magyar tudós társaság Évkönyvében, s látni fogod hogy ezen csufnevet: *aggastyán*, mellyet Kazinczy gunyképen ada másra, holta után, valami pajkos Nemesis által, visszanyeré! Hogy tehát még mink is, több poéta társainkkal együtt, *aggastyánokká* ne legyünk, nem szükség-e nyilván kimondanunk, hogy az *aggastyán* csak csufnév, és nem egyéb mint *Ágoston*; mert a magyarok a vén embert *öreg Ágostonnak* szokták csufolni mint az öreg asszonyt *vén Dorottyának*,

és csak a tótos tájakon változott az öreg *Ágoston, agastyánná*.

Innét van, hogy ezen nevek nálunk majd egészen kimentek szokásból; noha régi levelekben, valamint Ágoston, ugy Dora, Dorca, Dori, Doris, Doricza, gyakran találtnak. Jegyezzük meg tehát ez uttal azt is, hogy nagyon hibáznak azok, kik Dorát Dorottyának nevezik, mert ez már most minden bizonnyal csak csufnév, melly mindig nevetséges mellékideákkal jár.

Visszatérvén pedig Kazinczyhoz, ne unj meg, ha annak még egypár ragadékony hibáját előhozom. Látuk, hogy ő azon káros balitéletét, melly szerint az írásnyelvet kizárólag a tiszai szóéjtésre akará szorítani, már majd egészen uralkodóvá tette, s elég csóragot ¹⁾ kelle tünnünk, mig nyelvünk' gazdagságának legtermészetesb forrását megnyithatnánk.

Csak ezen csekély észrevételekből is által fogod tehát látni, mennyire kell vigyáznunk, hogy Kazinczynak tagadhatatlan sok szépségeivel együtt hibáit is magunkban meg ne örökítsük. Ugyan ez okból ohajtanunk is kell, hogy annak minden jobb műveit valamelly igazságszerető művértő minél előbb vizsgálat alá vegye, mert bizony sokáig fog ő még köztünk élni és munkálni.

Akkor világosodunk fel majd felőle mint könyvbíráló felől, ha kifejlend, kit miért sujtott csipett, vágott ölt, vagy virágozott fel és tövisezett meg. Mert következetes nem volt. Egyegy embernek ugyan azon művét magasztalá is, gúnyolá is.

Ollyan volt ő mint egy bújta tavasz, mellyet a kertész nem mindenkor győze; s elég dolgot hagyott a kritikának, melly annak minden produktumait igazán meg akarja ismertetni. Illik pedig illy ritka elmét mind jobb mind bal oldalairól tisztában látnunk, hogy sok erényével együtt hibáit meg ne kedveljük, avagy szemeteivel együtt kincseit el ne hányjuk.

Erkölcsei képét sokan balul ismerik. Elöttem lebegődi volt. Dicsekvék Virág, Dayka, Kis' szeretetével. De Kisfaludy Sándor, Horvát Endre, gr. Dessewffy József, Döbrentei, Kölcsey, Kisfaludy Károl, Helmeczi, tőle elfordulának. Sőt sokban Szemere is. Én ő vele mindig furcsa viszonyban álltam; mert valamint én ő

¹ Csórag annyi mint: durung és cselőke. *Berzsenyi*.

benne a poétát szerettem, egyéb alapokban pedig vele ellenkeztem; épen úgy érze ő is én irántam. Innét lett az, hogy ő énvelem egyfelől a journalokban vitázott; másfelől pedig barátságos leveleiben folyvást szeretközött elannyira, hogy számos leveleit ritkán győzém válasszal; s mikor én írta meghültem is, akkor is gyakran próbálá velem a régi levelezést megújítani; a mi pedig igenis szép lélekre mutat.

Ő benne a lelki barátság és szépírás, mind lelki, mind technikai érteményben, valami győzhetetlen szenvedély volt. Ő neki mindig kellett barátkozni és írni, még pedig mindig szépet és szépen írni, ugyhogy utolsó levele is, mellyet nekem utolsó évében irt csupa pictura volt.

Volt ő benne egy kis hiuság és könnyelműség, melyek szerint barátjaival és egyéb tárgyaival, ugy az igazsággal is néha könnyelműleg bánt s megelégedék magával, ha valami szépet tudott mondani, a nélkül hogy a dolog komolyabb oldalaival bajlódnék.

Innét van, hogy valamint az ő kritikája csak külkritika s minden nézetei csak külszinüek; szintugy az ő érzelmei is mind a barátságban mind a haragban nagyon hajlékonyok valának, ugyhogy szintolly könnyen bonta barátságot mint köte, s gyakran barátjaival ellenkedett is barátkozott is egyszersmind, noha mind e mellett az is igen igaz, hogy ő csakugyan mindig sokkal hajlandóbb volt a szépre és jóra.

Igy midőn a mi ronda szonett háborunkban, ellem elmondá a mi szépet mondani tuda, csakhamar megbáná tetteit s így ira nekem: „*Kevélykedem azon szerencsémnel, hogy fényedet láthattam, hogy engem szeretté!*”

Mosolyogsz erre tudom, barátom, valamint első tekintettel én is mosolyogtam; de fontolj meg mindent, s érzeni fogod velem együtt, hogy Kazinczynak ezen lépése igen szép, igen szeretetre méltó könnyelműség vala. Mert akár győzőnek, akár meggyőzetettnak érzé magát, minden esetre nagyon szép, nagyon nemes character-t mutata, midőn megtámadójához így simula, s elhiszed ha mondom, hogy a hiu halandók között csak az illy öngyőzés is ritka erény.

De hidd el azt is, hogy ez a szép lélek olly kebel

felé nyujtá engesztelő kezeit, mellynek engesztelésre szüksége nem vala; mert én benne a szépíró-t mindig szerettem, s csak azon kártékony elveit ostromoltam, mellyek szerint ő a magyar poézis menetelét, melly a nagy rómaiak és görögök felé vala indulva, az iztelen troubadourok útjára fordítá.

Én ezt mindenkor messzeható tévedésnek láttam; mert tudtam a poézis messzehatásait és mindenkor azt hittem, hogy csak annyiban emelkedünk, a mennyiben ama két nagy nemzethez közeledünk. Ő ellenben a poétát néha csak floristának nézé, s nem látá, hogy a bölcs görögöknél a lélekképzet egészét a poézis képezé.

Alapnézeteink illy ellenkezetéből folytak minden ellenkezeteink. De ugy hiszem, hogy az Elüzionban a görög charisoknak is bényujtá már Kazinczy az engesztelő áldozatot.

V.

Teljes igazad van, kedves barátom; az *alkalom* szó' származtatásával valóban nagy bakot lőttem! A német *Gelegenheit* téveszte meg. De mivel most egy erdélyi könyvben látom, hogy ott az *alkalom* annyi mint *alku*; tehát hihetőbb hogy ennek adánk az újabb értelmet. Jegyezzük meg azonban itt még azt is, hogy én az óta Baróti Szabó Dávid kisdéd szótárában épen ugy látám az *alak* szót magyaráztni, mint azt én magyarázám, az az: annyit is jelent mint: *szép*.

Igy igazad van s megismerem azt is, hogy ellenbirálatom gáncsolt kitételei csak olly tökéletlen kitételek, a millyenek többnyire az aeszthetikázókéi szoktak lenni. Mert míg az egész aesthetika nem egyéb mint különféle s gyakran legellenkezőbb vélemények' kavarcza, 's míg annak alapjai olly határozatlanok, hogy minden aeszthetika, mint a' lőcsei kalendárium legalább hét országra szól; addig teljes határozatu kitételeket az aeszthetikázóktól sem igen várhatunk; olyanokat pedig, millyeneket még ellenkezőink sem tudnának félre magyarázni, még akkor sem, ha olly határozott is aeszthetikánk mint a *Tizparancsolat*.

Botlunk, kedves barátom, minden bizonnyal botlunk! De épen mivel illy botlékony emberkéek vagyunk,

ohajtnám, hogy kritikánk ne elnémító, hanem csak szeliden oktató lenne. Mert jól mondja a magyar; hogy a négylábu ló is botlik s a vak is talál néha patkót.

De egyébiránt is nem nyujtanók-e beszédünket szent Iván' énekévé, ha minden kitételünket úgy körül akarnók írni, hogy annak genealogiájából legkisebb pereputty se maradjon ki? Én úgy gondolom, a kik meg akarnak bennünket érteni, azok könnyen megértenek; ellenkezőinknél pedig hasztalan koczogatunk, mert azoktól örökre el vagyunk választva. Így fogom én néked Kölcsey' gáncsainak hibáit kimutogatni, a nélkül hogy az ő kritikájának minden pereputtyait illetném: mert tudom azt hogy te azok egész becsét, nélkülüm is jól érted.

Ugy látszik Kölcsey nem tudja azt, hogy mikor az aeszthetikázó a szépről, poétáról s poézisról általában beszél, nem azok számtalan nemeiről, hanem csak azok legfőbbbeiről beszél, az az: a legfőbb poétai szépről, legfőbb poétáról és legfőbb poézisról; mert ha azt tudná, nem gáncsolna engem azért, hogy a szépet csak a vegyületben állítám lenni, sem pedig azért hogy én ezt mondám: *a hol izlés nincs, ott poéta sincs*. Van igen is, de millyen? s nem mondhatjuk-e azt, hogy a poéta csak addig poéta a meddig izlése van, holott valamint az izlés, úgy az egész poézis nem egyéb mint szépézés?

De különös az is, hogy ő engem, az egyesnek és vegyületnek szépségeire nézve Engelhez utasít, holott Engel nyilván ezeket mondja: „Aus mehrern Tönen und Farben also kann durch schickliche Verbindung Schönheit hervorkommen; sie sind die Elemente der Schönheit, wie die Realitäten der Vollkommenheit. Eben darum nehmen sie Theil an der Benennung, ob sie gleich an sich, als bloss einfache Empfindungen, *noch nicht schön sind*.“ — Vagy tán a *Benennung* teszi a nagy kérdést? De én nem arról beszélek, hanem a dologról.

A mit a Hellenek' poétai nyelvéről és lyricumáról mondék, azt Bouterweck után mondtam s reménylem hogy ő utána lehet is holmiket mondogatnunk, mert kérdésen kívül, Jean Paul mellett, a németek között ő legtudósabb aeszthetikus. Ez pedig koránt sem azt mondja, hogy a görög költői szóejtést a prózaitól csak a képletek, uj szavak és szólások választák el, hanem

nyilván kimondja, hogy a poétai szóejtés az atticismustól független volt; kimondja, hogy a poétai nyelv' nemlétét a költői figurák csak egy részben pótolják; — kimondja, hogy valamint a németek, úgy minden újabb nemzetek, sem individuumtól sem valami oskolától egyéb poétai nyelvet nem várhatnak, mint holmi régi és új szavak s holmi idiotismusoknak új *Kaudermelsché*t, a mi legfelebb is csak valami új oskolanyelv lehet. S vajjon hogy mondhatná azt Bouterweck, ha a görög poétai nyelvet a prózaitól csak a képletek és új szavak különböztették volna meg? holott természet szerint mind a' németek mind egyéb nemzetek képletekkel és ujitásokkal eleget *kaudermelsche*zhetnek.

Barthélemy azt jegyzi meg, hogy Homerosz' nyelve egyik szójáráshoz sem volt kötve, hanem a görög nyelv' különféle szójárásaiból olvadt össze; s úgy hiszem innet folyt a görög poétai nyelvnek azon fő jelleme, hogy valamint az atticismustól, úgy egyéb szójárásoktól is egyiránt független volt. Ezért ohajtanám én, hogy nyelvünket egyik szójárásunkhoz se szoritanánk, hanem mindeniktől egyiránt függetlenné tennénk. Mégis most szememre vetik a' dunántúli szavakat; e részben is jobban tudám én tehát, hogy kell poétai nyelvet alakítani.

Azonban megengedj, kedves barátom, hogy illy szörnyű tudósságba bátorkodám ereszkedni! De tudod hogy ha egyszer a tudósság' szent szelleme fejünkre száll, nem csak minden nyelvről, de még minden nyelveken is tudunk beszélni mint az apostolok. Nekem pedig épen kell valamit gondolnom, midőn olly tudatlannak néznek, mintha én az előttem lévő könyvből ezen három szót sem tudnám leírni: *ennek munkái elbesztek*. Egyébiránt látod azt is, hogy én esztendőig lesem várom a mi nagy görög tudósainkat; de mikor csak azt kell látnom, hogy: hallgatás lön Izraelben, mit tegyek egyebet mint: megyek a' patakhhoz, szedem a kövecseket; mellyekkel is a csórágos szonetháborút újra imígy folytatom:

1. Isokratesnek, Cicerónak s az egész mivelte Európának példája (mivel csak példa, még pedig igen helytelen példa) semmit sem bizonyít. Isokrates olly gubó volt, hogy egész életét egykét oratiójának cziczomálá-

sával tölté el, nem csuda ha ezen bohóságból ragadott valami Ciceróra, s nem csuda ha a nép gyengébbi kedveért néha ilyenekhez is folyamodott; de az volna csuda, ha ilyenekre a Cátók ezt nem mondták volna: „Oh mely nevetséges consulunk van!” Cicero, Kazinczyнк' ítélete szerint is, csupa hiuságokból volt gyurva. Vajjon tehát, ha az illy hiu gyuradékok annyira vete-mednek, hogy még a prózát is rimezik, következik-e onnét, hogy poéziánk minden hiu cziczomák' gyurománya legyen? — Nem kell-e inkább Cátóval a fenebbit kiáltanunk, vagy Quintiliánnal: „ornatus, virilis, fortis et sanctus sit, nec effeminatam levitatem, nec fuco eminentem colorem amet, — sanguine et viribus niteat!”

Az európai miveltségről, aeszthetikai tekintetben, mit mondjak egyebet mint a mit Anaxilausz a bujálkodó görög muzsikára monda: esztendőnként uj csudákat szül mint Lybia. Mert a' mi nem az okosság' rendíthetetlen örök törvényein, hanem a divatvadászók szeszélyein épül, az természet szerint csak divat báb, állandó nem lehet. Ki nem látja pedig, hogy e részben Európa, *Madame Mode capricei*-nak bábja?

Ugyan azért, mivel én épen ezen Madame ellen indítám a pert, azt maga mellett bizonyásgul bé nem vehetem, sőt újra csak azt mondom Cátóval: zaboláz-zatok az erőtlen természetet és a szilaj állatot! az az: a divatot.

2. „A' lyrai poézisban előforduló mértékek, ugy mond Kölcsey, nem birnak olly tökéletes modulatióval (mint a' hexameter és pentameter) még is sok van köztük, mellyek a' rimelést el nem fogadhatják. Az asklepiusi és alkeusi verssor' végén álló daktylus lehetetlen hogy kedves hangu rimet fogadhasson el; mert a' daktylus' modulatiója nagyon sebes hanyatlásban száll lefelé, 's az egész verssor mind a' két mértéken különben is igen egyforma hangokat ad, 's egyik sor a' másik után jóltéví különbéleség nélkül következik, 's a' daktylus' sebes hanyatlásában álló rímtől még unalmasb folyamatot kölcsönözne.”

Én ezekre csak azt mondom, hogy mindenik formának modulatiója tökéletes a maga nemében; s ha valamellyiknek szüksége lett volna a rímre, jobban

meg tudták volna azt a görögök rímezni mint mink. Ha pedig az asklepiusi és alkeusi formákat csak azért nem szabad rímeznünk, mivel a verssor' végén daktylus áll, ugy Horátnak és Pindárnak minden formáját könnyen leoninus versekké emelhetjük, holott a sor' végén álló daktylus mindenütt szabadon lehet: — U — Epitritus tertius! Órizzetek gráziák illy emelkedéstől!

De itt még több kérdeni valónk is van. Ha a hexameter és pentameter azért nem fogadhatja el a rimet, mivel modulatiójok tökéletes; hogy fogadja el a metrumot a rimes vers, holott ennek épen az a hibája hogy igenis éneklő? s ha a daktylus a rimet el nem fogadhatja; honnat van az, hogy az olasz formák tele vagynak daktylus végzetü sorokkal, p. o. Szemere' szonettjében: *érezet — felé vezet; varázskezet — emlékezet; bájolod — fátyolod* stb. Vagy tán itt is a *Benennung* határoz? S vajjon ha az asklepiusi és alkeusi sorok' egyformasága unalmas; mi jóltévő különféleség van a jambus és jambus között? van-e egyformább versforma ezeknél? s vajjon ki tudná azt megbizonyítani hogy a hexameter és pentameter' modulatiója tökélyesb mint az ódai formák? 's ha ez ugy volna is, vajjon a felettébbi cziczoma illendőbb-e az egyszerű széphez? Ez épen olly gondolat, mintha azt mondanánk hogy nem a szép, hanem az idomtalan leányhoz illik a cziczoma.

3. „Szép-e a művészi kézből csupán fekete színnel de lelkes vonásokkal jött rajzolat? És ha ez szép, megakadályoztatja-e szépsége által hogy az olajfestésnek ragyogó szinei szépek ne lehessenek?“

Im melly szépen vágja Kölcsey maga alatt a fát! — Távol legyen! sőt én is azt mondom hogy magában mindenik szép lehet. De itt nem ez vala kérdésben, hanem csak az, hogy minek az a művészi kézből jött fekete rajzolat, az az metrum, ha azt az olajfestés' ragyogó szineivel, az az, a rimekkel, bemázoljuk.

Nem csudálod-e, kedves barátom, hogy a festett szobrot még Kölcsey sem érté meg? Pedig az illy hasonlatosságok épen csak arra valók, hogy azok által a' dolgot még a gyengébbek előtt is érthetővé tegyük! Pedig reménylem ha senki nem is, ő csak jól megolvasta irásomat, mellyet én minden tehetségem szerint

igyekeztem érthetővé tenni! Az olajfestés a szobrot csak bábbá alacsonyítja, de a fekete rajzolatot egészen semmivé teszi. Ez tehát még inkább kimutatja a dolog' czéltalanságát mint amaz. De jól mondá korunk' Argusza *Jean Paul*, hogy a tudósoknak hasztalan irunk egyebet a magokénál.

Vessük össze, ugymond továbbá Kölcsey, a *Hans Sachsok'* méretlen sorait a Bürgeri szép modulatióval; Zrinyink' rend nélkül következő hangjait Daykának szép zengéseivel stb.

De én ugy gondolom nem ezeket kell összemérnünk, hanem vessük össze Faludit, Anyost, Téli Takácsot, Szabó Lászlót, Kist, Himfyt stb. a mi szonettistáinkkal, tehát látni fogjuk, hogy amazok miveltségünk hajnalában, a nyelvnek minden készületlensége mellett, csak hamar, nem madrigálokat, hanem szép könyveket adának; ezek pedig a megnehezített versformák miatt, az előbbre ment tudomány és nyelvképzet mellett is, ha mi figyelmet nem érdemlő csekélyet adhatnak is, arra is csak az van írva: „Non lectore tuis opus est, sed Apolline libris.“ Mert bizonyos az, hogy a mi rimtelen nyelvünk a scandált rimes verseket fölötte megnehezíti, s épen nem csuda hogy poétáink kénytelenek a gondolatot és beszédet minden kigondolható szabadságokkal elformátlanítani. Mit ér pedig a versmuzsika, ha egyszer a beszéd és gondolat formátlan? és a belső modulatio nyekeg?

Hogy olly észlángok mint Kazinczy és Kisfaludy Károl nem csak az olasz formákon, de a tőlikon is által tudnak búni, azt én jól tudom, de ez a dolgot jóvá nem teszi; mert azt is tudom, hogy azon szabadabb formákban még többet tudnának tenni, s tudom hogy az a báj, mellyel azok birnak, nem a metrumból, hanem egyedül a nyelvtani gondból foly; ezt a bájot pedig a szabadabb formákban még fennebb tökélyre vihetnék. Ez lenne azután a valódi haszon, nem pedig a dolog' kérgének czéltalan mesterkélése; a minek természet szerint csak azt a hasznát vesszük, hogy a legjobb fők a poézistól elidegenednek s maholnap csak azok fognak énekelni, kiknek jobb volna hallgatni.

Igy tehát látod azt, kedves barátom, hogy az ellem indított kereszties szonettháboru magamat ugyan a

leggenialisabb czimerletekkel felruházott; — de okaimat epés ellenkezőim csak láták, mint Tacitus haragos németei a római legiókat. *Ira denudat.*

Igenis, az izlet vak, változó és változtatható míg azt nem az okosság, hanem csak a divat intézi. Volt idő, mellyben a *leoninusok* nekem is tetszének; mert mi nem tetszik a gyermekeknek és a gyermek-öregnek? Így látjuk azt, hogy mindenkor voltak és lesznek mind olly gyermekizletü *Boileauk*, kik a szonettet éposznak nézik, mind pedig olly kemény *Jean Paulok*, kik a szonettet klastromi halcsurkának, Rabelais' pet-szonettjének, csörgő sapkás vitéznek, a szonettistákat poshadt sert áruló csordásoknak czimezik, a szonettnek kutfejét pedig a lélek' legnagyobb inségeiből magyarázzák.

De épen azért mivel izletünk illy vak és változó, kötelessége a jótakaró írónak nemzete' izletét a vak és szünet nélkül változó divat gyermekkénye alul felszabadítani 's annak törvényeit az okosság' örök törvényeivel harmoniába hozni.

Illy czélből mondtam én a miket mondtam. S mivel előttem a példa és csórag semmi esetre okerő nem lehet; újra csak azt mondom: *minden scandált rimes vers, született leoninus vers; a leoninus versen pedig értem, az ezt kezdett, akár Ild. Leo pápa akár más Leo százévének minden névvel nevezendő izetlenségeit.*

Igaz ugyan, kedves barátom, hogy az illy szörnyü paradoxumhoz nekem nincs olly zsombékparókám mint Jean Jacques Rousseauinak, s hypochondriám sem hágott volt olly geniális tetőzetre mint azé, a mi pedig megnyomorita, már azon túl adott bennem a rhabarbara, ez az *unicum solatium eruditorum*, és, hogy jó kedvemet, a mi, épen most megszáll, ne gyeplőzzem, tudományom is csak ollyan józanszerű természetes ész mint azoké szokott lenni, kik ollyan Pethe féle közmondásokkal élnek az én egyik tárgyam, a gazdálkodás körül; de mind a mellett reménylem mégis, hogy veled együtt lesznek még ollyan, tisztán egyszerű magyarok, kik az én szomorú szonettháborum' toborzóiban megértik a magok Bihariját és annak Hatvágását.

VI.

Nincs ravaszabb szembekötő mint a felekezeti düh; s hidd nekem, édes barátom, hogy ez a felekezeti düh, irodalmunkban a Pandora' iskatulája! Ez teszi azt, hogy még a legszemesebb művitelő is a rossz szat jónak, a jót pedig rossznak tekinti. Mert hogy valaki felekezete' kedvéért magát az örökkévalóság előtt tudva csalártnak és bohónak bélyegezni akarná, azt csakugyan nehéz feltenni. Noha igazad lehet anynyiban, hogy lehetnek olly nyomorék epetömlők is, kik készek magoknak ártani csak másnak árthassanak. Azonban én leginkább csak azt hiszem, hogy kritikánk' legtöbb hibája tudatlanságtól van, s valamint egyebekben, ugy e részben is mind eddig csak a mi örökös grammatikánkat űzzük-fűzzük. Ez a szó illyen, amaz amollyan, ez a rim avagy metrum jó, amaz nem jó s így egész kritikánk csak külkritika, a mi pedig belkritika nélkül nem adhat egyebet egyoldalú itéletnél; mert valamint a leglelketlenebb verselőt külsemmikért magasztalja, épen ugy a leglelkesebb művet külsemmikért ócsárolja.

Innét van, hogy az illy kéregkritika mellett poéziánk' külmüve előbbre ment ugyan, de annak belmüve, az egészen külre függesztett figyelem miatt minden bizonnyal bukott. Valódi kritika csak az, melly a külkritikát a belkritikával egyesíteni tudja; s tudja hogy a legfőbb poézis a kül és bel tökélyek' harmóniájában áll ugyan, de mégis leginkább a lélekre függeszti a figyelmet. Mert tudja hogy a valódi poézis maga a lélek, melly valamint mindenben, ugy a poézisben is felül van a testen emelkedve; s tudja, hogy a poézis muzsikál ugyan a fülnek is, a mennyire a lélek' fennebb czéljai engedik, de azért korántsem fülmuzsika, hanem legbelsőbb lelki muzsika, azaz, a gondolati, érzelmi és képzeleti tökélyek' harmóniája; s tudja, hogy ez a harmónia a szépkritikának legfőbb tárgya, a fülmuzsika ellenben csak olly elmaradható külség, melly nélkül a poézis egészen el is lehet, mert minden rim és metrum nélkül lehetünk nagy poéták, s lehetnek még olly nemzetbeliek is, kiknek nyelve egészen muzsikátlan.

Ne véld azonban iunét, hogy én a nyelvnek és versnek küldiszeit, kevésre becsülném; sőt igen is nagyra teszem azokat, hanem csak azt ohajtanám, hogy a lelket azokon még is felül emelnők, s hogy már egyszer kritikánknak valami lelkiebb irányzatot adnánk; mert ha örökké csak a fülmuzsikával bibelődünk, mi lehet ugy poéziánk egyéb mint üres fülmuzsika?

Hogy tehát gondolataimat egészen bird, jer vegyük bírálat alá némelly magasztalt költeményeinket, legelsőben pedig Dayka' „Homályos bánatját“.

Én a külkritika' messzevitelét jónak nem tartván, e részben Dayka' daláról csak ezeket jegyzem meg:

1. Az illy rimek: *nem vehet* és *gyilkolója lett*, ugy szinte: *enyhítsen*, *adj*, és *keményebb vagy*, olly poétánál, ki a muzsika' kedvéért a leoninus vers' nyügeit ölté fel, olly hiba, melly a békóban botorkázó lábat nyilván mutatja.

2. Az illy szólások: *előre érzésim*, *végezés*, *örömkönyű*, épen olyanok mintha, Becker szerint, a német poéta így muzsikálna: „Als nun das Söhenelein des Königs herausser gekommen, Gehete Hinz auf ihn, und drückete ihme die Hände.“ A poétának van szabadsága a nyelvet szebbíteni, de nem csufítani. Az *előre érzésnél* szebb az *előre érzés*, ennél szebb az előézés, még ennél is szebb pedig az *előézet*, s így van a dolog ezekkel is: *végezés*, *végzés*, *végezet* és *végzet*. S vajjon poéta-e az, ki a legszebb helyett a legrutabbat választja? — Így az *örömkönyüre* nézve is, nem szembetünő iztelenség-e a három ö ö ö mellé még egy negyedik ü-t is szükség nélkül és szokás ellen élékolni? De ezen sora is: *Melly ön-nyugtának gyilkolója lett*, sokkal szebb zengzetü lett volna így: *Melly ön-nyugalma' gyilkolója lett*.

A dalnak belső hibái még kiáltóbbak, ugyanis:

1. *Homályos bánat dulja lelkemet*. Ez nyilván való ellenmondás. Van titkos bánat, olly bánat t. i., mellyet csak magunk tudunk, másokra nézve pedig titok; de homályos bánat nincs, mert a homályos azt mondja, hogy magunk se tudjuk jól mit bánunk, a bánat pedig olly meghatározott érzés, melly szerint mindenkor

nyilván tudjuk mit bánunk; kivált ha a bánat olly nagy hogy lelkünket dulja. Melly képtelenség azt homályosnak mondani? Hallott valamit Dayka a homályos érzésről, s azt gondolta: ha van homályos érzés, van homályos bánat is!

Hogy pedig ő a homályossal nyilván azt akará mondani, nem tudja mit bán, mutatják ezen szavai: *Talán ujulnak régi szenvedésim; Talán tündér előre érezésim Rémitnek s uj lest hány a végezet.* Azonban midőn így egészen elhítt bennünket, hogy az ő bánata homályos, s midőn így az ő homályos bánatát untig elsírja, sohajtja, jajgatja és ahgatja, egyszerre meghazudtolja magát s nyilván kimondja, hogy őtet titkos bú öli, hogy szíve önn nyugtának gyilkolója, s hogy neki keserves kárai vagynak?

Igy az egész dal csak azon ellenmondást nyesisnyuzza és nyujtogatja, melly már ezen két szóban: *homályos bánat*, nyilván sikolt. Innét van, hogy annak egész lelke nem egyéb mint iztelen és értelmetlen érzéldés: olly iztelen, hogy abban a bánat, bú, dult lélek, kétséges szív, sebes szív, szenvedés, érzés, rémulés, sirás, elfojtott sohajtás, néma jajgatás, rejtett ah, ó és jaj egymást érik s az egész dalt gyermeknyefegéssé alacsonyítják: s olly értelmetlen, hogy abban illy különféle ideák mint: homályos, titkos, előérzet, bánat, szív bajok és károk, egészen össze vagnak zavarva, melly azt mutatja, hogy a poéta maga se tudta mit akart, mink pedig még gyanítani se tudjuk mit jajgat. Halljuk a gyermeket nyefegni, de mivel nem tudjuk miért nyefeg, boszonkodunk.

Ez a historiája mind azon muzsikás verseknek, mellyek majd érzéldve, majd ábrándozva muzsikálnak füleinkbe, a gondolat' tökélyére ellenben semmi gondjok, de ez még azoké is, mellyekben van ugyan gondolat, de burkolt és homályos: mert kinek van kedve rágódni olly poéta burokján, ki még azt sem tudja, hogy a poézisnak fő gondja minden lehető kellemmel és elevenséggel a gondolatot lélekből lélekbe bájolni, s nem tudja, hogy a poéta csak idétlent szül burokban?

2. *Keserves károk.* A magyar, szíve' sérelmeit, károknak soha nem nevezi (valamint annak örömeit

haszonnak nem mondja; mert kár és haszon igen meghatározott érteményűek), mert azokon csak testi javainak sérelmeit érti. Dayka tehát itt is csak azt mutatja, hogy még a nyelvnek mindennapi értelmére nézve sem volt tisztában; a poéta pedig csak úgy poéta, ha annak nem csak mindennapi értelmét, de annak legbelsőbb szellemét is bírja. Vagy tán valóban kárai voltak poétáknak? Úgy de akkor mire való a homályos bánat, titkos bú s öngyilkoló szív? Avagy poéta-e az a ki kárait így sítja, rítja, jajgatja? A poéta „fures et incendia ridet“, s nemcsak kárain, de még a maga világán — a szívéen is úgy felül van emelkedve, mint egy Isten a világon. Innét a poétai józanság s a legzajlóbb szenvedelmekben is örökké szabad objectivitas, mellyek nélkül poéta nincs. Az a pipes rejtett *ah*, az a sok *homályos, titkos, rejtett, fojtott*, néma jajgatás, öngyilkolás a prózai *keserves károk*kal épen olly összeillő ideákat adnak, mint ezen somogyi óda: *A te szoknyád ollyan tarka, Az egeket hasogati*. Tarka szoknya hasogatja az egeket!

3. *Lest hány a végezet*. Hiszed-e kedves barátom, hogy itt ismét tarka szoknya hasogati az egeket? Gondold meg csak, hogy a végezet avagy fatum a poétai világnak legfőbb istene, s hogy ez a poétai világ' kerekeit intéző legfőbb poétai isten itt lest hány, az az, úgy jelenik meg mint egy lest hányó madarász! s fogod látni, hogy ez a leshányás nem egyéb mint tarka szoknya legfőbb istenen! Hol itt a poétai világszemléletnek legkisebb árnyéka? A hol pedig ez nincs, ott természet szerint egymást éri a sok rejtett *ah, ó és jaj*.

4. *Ó végezés! örömkönyüt nem várok — De ennyi jaj, de olly keserves károk, de ez emésztő bú enyhítsen! Adj csak egy könyecseppet méltó bánatimnak*. A' mit a poéták már több ízben szépen kimondtak, itt olly burokba van keverve, hogy alig tudhatni, kitől kér könyecseppet bánatjának, a már régen elfeledett végzettől-e, vagy a sok jajtól, kártól és bútól? S nem idéetlen mesterkélt gondolat-e azt kívánni, hogy a sok jajok, keserves károk és az emésztő bú enyhítsenek? az az, a jaj, kár és bú enyhítse a bút?

Én tehát, a mint látod, édes barátom, ezen dalban semmi jót nem lelek, sőt nyilván azt hiszem, hogy nem egyéb az mint egy legmélyebb hypochondriába süllyedt, zavart lélek' arczvonalala. Nézd össze ezen dalt Révainknak ezen szép és hasonló tárgyú dalával: *Mi kesergő sok gondolat* stb. s látni fogod a poéta Révai és a nempoéta Dayka között a végtelen különbséget; látni fogod, hogy Révai minden szomorú arc mellett is ömled, emel, énekel s olly poétai világnézetet ád, mellynek képei fátyolba vagynak ugyan vonva, de fátyol alul is mosolyognak reánk. Dayka ellenben csak magát mutogatja, az ő képe pedig, a mint már láttuk, nem mutogatni hanem igenis rejteni való; látni fogod, hogy Révai sem ád ugyan poétai gondolatot, de mivel érzelme csak szép középszerre szállított aeszthetiás szomor, képzelete pedig tárgyról tárgyra repdez s egy elvesztett szép világot fest, tehát a keserűt édessel vegyíti s mind szivünket mind képzeletünket két világ között lebegteti. Dayka ellenben, a nélkül hogy elménknek vagy képzeletünknek legkisebb játékot adna, csak a maga aeszthetiátlan jajvilágába süllyed és süllyeszt. Guzmics, Kazinczynak csak mint szóleső udvarlója láthatá mindjárt legelőszer is a Parnasszuson Daykát, hanem az igaz, hogy csak kapusnak vevé, Herder bölcs kaputjába fogózkodva. *L. Felsőmagy. orsz. Minerva* 1826, 4. negyed.

VII.

Paroláznék kedves barátom, hogy neked itt Vásárhelyi' költővágyása fog eszedbe jutni, s valamint azon, úgy Szemere' *Titkos vidékén* sejted a Dayka rokon arcvonatai' összefolyását. Igenis, ez a sokat jelenteni akaró és semmit nem jelentő, ez a titkos homályu üres arczvonat, valójában nagyon terjed poéziánkon, s félhetünk, hogy maholnap minden verseinkre csak azt kell mondanunk, a mit Döbrenteink Kölcsy' verseire monda: *látom a poétai fellobbanást, de nem értem.*

Mondd meg nekem, mit rostáljon ott a belkritika, hol meghatározott gondolat, az az, mag nincs? a han-

gokat? — vagy a beszéd' virágocskáit? — Látom Szermerénél a szép szólásokat: *elődbe sirnak bús szemeim, messzenyögdelő sziv, lángoló sziv, melly feléd dobog, messze-sírás' titkos biztatója* stb.; de mivel nem tudom mire valók ezek, s nem tudom mi az a titkos, ismeretlen, testtelen bájvidék, varázserő s végremény; tehát az egész dalt csak olly hangicsálásnak látom, mint mikor a muzsikus hurait próbálgatva szép hangokat ejteget ugyan, de még semmi bizonyos nótát nem játszik. Mert én itt semmi határozott gondolatot nem látok, a poézishoz pedig nem csak gondolat, hanem ugyan csak szép gondolat kívántatik.

Ha tudnám mi lény után eseng a poéta, megbírálnám mind a lényt mind az esengést; de így legfelebb is csak azt mondhatom, hogy valamint minden szenvedelmeinkre, úgy az esengésre is áll a: *nil quid nimis*. Itt pedig látnivaló, hogy igenis mértéktelen esengés mutattatik. S vajjon ki fejt meg azon ellenmondást, midőn az esengő az esengés' legnagyobb pathoszában így kiált fel: *Nem! nekem kívánságaim sincsenek. S ohajtok mégis várok és reméllek.*

Igy kelle V.... dalára is azokat mondanom, a miket már mondtam. Csak azt ismétlem itt, hogy én valóban meg nem foghatom, hogy látá azt Kazinczy pompás járdalásu dálnak?

Térjünk tehát Kazinczynek' első szonettjéhez, az legalább ád rostálni való magot.

A gonosz Áte, ki többnyire minden magasb ihletű poétát meg szokott cibakolni, megszabdala a mi kedves Kazinczykat is, de utóbb őtet megvigasztalá Érosz. S ez a dal' tárgya, melly nagyon szép tárgy ugyan, de még szebb volna, ha a rút Áte helyett a sors' avagy fatum' poétaibb eszméje maradt volna meg. Csakhogy ehhez a fene, vak, vad, dühödt szabdalás és kapkodás még úgy sem illettek volna, mint amához; mert ezekkel úgy jelent volna meg a legfőbb poétai isten mint medve, mellyek azonban Átehoz jól illenek.

De itt még az a kérdés, hogy az a legprózaibb érzés, az önszeretetből folyó boszuság vagy harag, mellyet azon boszus kifejezések lehelnek, összefér-

hető-e a szerelem' legédesb érzelmével, Érosz' legszebb mythoszával és azon legfőbb idealitással, melly szerint illy kis dalban Érosz megjelenik, munkál és beszél? Én részemről azt érzem, hogy ezen egészen ellenkező érzelmek nem adhatnak egyebet mint arabeszket. Van szomor édes, de harag édes nincs: van nemes, de azt nem önszeretet és erőtlenség adja. Itt pedig, lankadásból lankadásba dülés, erőtlenséget fest, melly a haragot erőtlenség' zugolódásává teszi, s az erőtlen emberiségnek legprózaibb képét mutatja.

Nem csak a roszerűhangzás miatt jobb tehát: ájulva ájulásnál, a lankadás, hanem leginkább azért, mivel ez nem mutat olly nagy erőtlenséget mint amaz; mert mondom nincs prózaibb kép, mint az erőtlen emberkép!

Igy a dalnak végsorában a sors helyett a vad, részint jobb, részint rosszabb: mert a sors és Áte nem egyek, hanem egészen különböző eszmék: rosszabb mert ez ismét megújítja a dalnak leglételesb hibáját, — a boszuság' érzelmét, melly az újra előhozott csapkodással együtt mintegy ellentmond a csak most kijelentett enyhületnek s az egész dalra ujjal prúzai homályt vet. Én tehát e sort így változtatnám: *Nem érzi lelkem mult fájdalmait.* Ez egy kis nyugalmat öntene az egészre s éreztetné a megjelent istent.

Igy van az midőn a poéta azt hiszi, hogy a ki szonettet merészelt írni, ne fogjon soha más órában munkájához, mint midőn lelke valamelly lágy, komoly érzés által hatalmasan elfoglaltatott; s azt hiszi, hogy a szonett-íráshoz, forróság, hévség, olvadás és olvasztás kell.

Az olvasztás igen is jó, de én azt hiszem, hogy csak olly poéta tud olvasztani, ki ön érzelmein felül van emelkedve. Mert csak a nyugott lélek szülhet tökéletest; a hatalmasan elfoglaltatott pedig ne lantjához Apollónak, hanem füveihez nyuljon; holott tudni való az, hogy a lélek' egészsége a szabadság, betegsége pedig az elfoglaltság. Tánczoltatja, játszattatja érzelmeit a poétai lélek, de csak úgy mint paripáját a lovag; s ha egyszer az érzelmek játszattatják a lelket, már akkor azok a lovagok, a lélek pedig paripa. Plató' borzas fülü lován nem csak a rut szenvedelmeket kell érteni, hanem minden érzelmet; mert min-

den érzelem csak addig szép, míg azokat az okosság' kantára tánczoltatja.

Mi szebb mint a szerelem, mi lehet édesb mint Himfy' dala? mégis azt látjuk, hogy miheltyt abban a szerelemnek olly szertelen fokozata festetik, melly szerint a szerető, kedvesével együtt ordítva vízbe akar ugrani, vagy midőn magát a menykővel izre porrá töretni kívánja, azonnal érezzük, hogy a szép' határa egészen által van hágva; noha pedig minden szerető szív érzi azt, hogy azon érzelmek igaz érzelmei a szerelemnek, de mégis mivel azt mutatják, hogy a lélek nem bir érzelmeivel, nyilván megszűnnek szépek lenni.

Ez így lévén a legszebb érzellemmel, látnivaló hogy a nemszép érzelmekkel még inkább nem szabad szertelenkedni. Midőn Priamusz, fijáért porig eseng, örömmel érezzük, hogy a legszentebb érzés — az atyai szeretet, a királyi büszkeségen felül emelkedik; midőn Achillesz Patrokluszért magára port hány, megengedünk a barátság' szentségének, az akkori szokásnak és vad bajárnak, s azt sugjuk Platónak hogy ezek nem szenvedelmek, hanem erények, az erények pedig néha nem csak az illendőségen de bizonyos mértékben még az okosságon is felül emelkedhetnek.

De nem így a dolog a poéta aprólék bajjaival, szenvedelmeivel. Említheti a poéta a maga bajait, de ne azért, hogy részt vegyünk azokból; nem azért, hogy a poézist siralomházzá vagy leukádiai ugrássá jajgassa, hanem hogy Horátsként minden szenvedelmei közt érezze és éreztesse ezt- „*et mihi res, non me rebus submittere conor*“; mert az illy harmoniás emeltségü lélek' jelenléte a legfőbb poétai szép.

Ezért kiáltoznak szomszédainknál annyit a szép-írók a subjectivitas ellen és az objectivitas mellett; ezért mondja korunk' pajkos Arisztotelesze: *hogy nem hánykodó, hanem siktenger tükrözi a mennyet*. A mit azonban nem annyira a poézisra, mint a poétára kell alkalmaznunk. Mert bizonyos az ámbár, hogy csak olly érzelmeket festhetünk, a millyenek bennünk megvagnak vagy megváltak; de az is igaz, hogy érzelmeinket csak akkor tudjuk poétai nótára tánczoltatni, mikor legjobb izün dohányszunk; a poézis ellenben mutathat Volkánt, csak Pompéjít és Herku-

lanumot el ne borítsa, mert akkor maga Kazinczy szerint: iszonyodunk és futunk; mutathat hánykodó tengert, csak a poéta felül lebegjen a hullámokon lelki tridenszével, s ha születik Venusz, intsen a haboknak.

Igy párosít a legfőbb poézis mindenkor különféle világokat s különféle érzelmeket, s így gyönyörít meg mindent, még a halált is mint a magyar toborzó, melly lelkünkben a bucsuzó Hektort és Andromachét ölelkezteti s tánczolva visz a halálnak. Bihari még a fija' halálára zengedezett halotti dalából is kimosolyogtatja a tánczütést. Vulkán, az az, a' művész, Márszt és Venuszt kötözze s úgy születik harmonia, olly harmonia tudniillik, melly nem csupa Mársz, nem csupa Venusz, hanem e kettőnek harmoniás közléte. Így Spartában még a szerelem' istenei is fegyverben jelentek meg, a vitéz pedig múzáknak áldozva és szelid muzsikával ment az ütközetre. Így él örökké Lykurgusz minden szép lélekben s így folynak össze a tetőn a legfőbb politikai és poétai ideálok.

Megvallom barátom, mióta én az ó világ' két szent népét ismerni kezdem, alig látok azokén kívül valamicske szépet, s valahányszor szépiróinktól olasz hevet említeni hallok, mind annyszor felborzad bajuszom s maradékim úgy tűnnek előmbe mint lélektelen olasz improvizátorok és lazarónik; s megvallom, akár hová tesz a jó Isten és az új iskola, valahányszor úgy nevezett olasz hevü dalt látok, mind annyszor azon angol matróz jut eszembe, ki a hölgy tüzes szemével pipát akara gyujtani.

Hogy pedig a miket én itt mondogatok, nem a felekezeti kórság, nem a régen megunt költői tövisszozoru, hanem legbelsőbb valóm mondogatja, látni fogod ezen igen fiatalkori ódám-ból: *Partra szállottam* stb. Tudod hogy akkor engem is, mint afféle füztilinkós poétát jól megszabdalt a gonosz Áte, de mégis melly könnyen említetik itt a szelek' mérge s az izzadt arcz! Ez az én leghivebb képem. Az utóbb reám ragadt tudós cziczoma és mélység, nem egyéb mint *plundra*.

VIII.

Szemere' szonettei telvék szép gondolatokkal, de a mésterkélt forma ezekben is kimutatá pusztító természetét, ugyanis:

1. *Keblem dagálya*. A dagálynak mind eredeti mind elvont értelme nagyon rut, s megvallom ezen két rut közé az új és szép értelmet nem tudom a nélkül férczelni, hogy azok, értelmemet meg ne zavarják. Illy édes dalban pedig a mellék-ideákra is nagy gondnak kell lenni. Mondhatjuk: dagadó kebel s a németben is szép a *schwellen*, de a *Geschmulst* soha szép nem lehet.

2. *Láng lángomat, csókom' csók érdelé*. Igaza van Kölcheynek, hogy az illy frequentativumok, mint *küzdelni, érdelni*, kevesebbet mondanak mint: érní és küzdeni. Mikor pedig a legfőbb pathosban, nem a legtöbbet, hanem a legkevesebbet jelentő szó figuráz, mi az egyéb mint hamis pathosz? S vajjon illy elragadtatások és mély érzelmek között, nem formál-e valami titkos hamis pathoszt az a daykai gyermekes, émelgős *titkos ah?* De ezen hibát semmi olly szembetünővé nem teszi mint ezen sor: *s a boldog pár egymás' ölben mulat*; melly szerint a szerelemnek legfőbb érzelmei és hatályai egyszerre *mulatsággá* alacsonyodnak!

3. *Tiéd e' csók szerelmem' áldozatja*. Én meg nem foghatom mit áldoz fel itt a szerelem' csókja? magát? vagy a szerelmet? van-e itt akármellyiknek helye vagy értelme? Nem volna-e itt jobb a szerelem' záloga vagy hódolata?

4. *Velőm lobog*. Én bizony ezt sem tudom szeretni. Az agyvelőgyúladást juttatja eszembe, s egyébiránt is már elég láng van a dalban, de nem is így szokott szólni a szív. Igen sok van mondva, pedig a szerelem' gyengéd érzelmihez épen nem illik a fölöttébb való.

5. *'S küzdel keblemben minden érzemény*. A frequentativum *küzdel*, ezekkel: faggat, gyötör, remegtet, minden óra, minden érzemény, igen nyilván hamis pathoszt formál, holott ezekkel csak a legenergiásabb ige harmoniázhat. Jobb volna tehát *küzdel* helyett *harczol*, még ennél is jobb lenne pedig a *küzd*,

dí; mert épen így kerekednék ki valami ömlő lyrai figura ezekkel: *köd, szél, hab, faggat, gyötör, remegtet*, a mit Himfynknél néha igenis gyakran láthatunk.

6. *Chitone lángjai*. Igaza van abban Kazinczynak, hogy az igen keresett és szokatlan *Chitone* nem illy szellemü dalba való. Annnyival inkább nem lehet pedig azt itt helyben hagyni, mivel Diána nyilván szebb név, amazzal pedig sem az idea sem a dal' külmüve legkisebbet se nyer. Kölcsenynek azon észrevétele, hogy itt a lángok szokatlan fényben hozzák elő a szelíd, halvány istennét, csak első tekintetre helyes. Mert ha meggondoljuk azt, hogy itt nem csak a holdfényt, hanem Diana' szerelmét is kell értenünk, nyilván elenyészik a vád s nyilván érezzük, hogy az istenné' szerelme a halvány fényt lánggá melegíti és dicsőíti.

7. *'S ha hivedtől megfosztott a' halál*. Ez csupa prózai folt s tán egy bucsuztató sincs, mellyben szóról szóra meg ne volna. Tegyük így: *'S ha elvesztéd kivel boldog valál*, meg lesz a sor orvosolva. Én azt, hogy itt a kedvesnek halála egyenesen kimondatik, valami igen költőietlen dolognak érzem, elannyira hogy, ha itt legszebb kitételek között említem is a halált, azonnal enyészni érzem az egész dalnak poéziáját; noha megvallom azt is, hogy magam sem tudom miért érzek így. Te mint éles lélekismerő vizsgáld meg ezen homályos érzelmemet s magyarázd meg nekem, hogy a képzelem a halált nézi-e valami igen prózai dolognak, vagy csak prózaibbnak mint az elválás' egyéb nemeit? vagy tán az elválás' nemeinek bizonytalanságában érzek valami szépet?

Mindezen daloknak tehát, a mint látod, édes barátom, leggyakoribb hibájok az érzelmi harmoniátlanság; a mit én részint a mesterkéltségek formának tulajdonítok, részint pedig azon czéltalanságnak, hogy mindig csak érzést meg érzést, még pedig mély érzést akarunk ömledezni, s nem a szív' egyszerű nyelvén, hanem mesterkéltségek nyelvén, melly szerint poéziánk majd csupa dagály, majd csupa arabeszk. Mert természet szerint a legmagasabb fokozaton leghamarább nyikkanunk, s az illy legfennebb hangok mellett a legsebbe középletüek is hamar alantakul látszanak; s ki nem látja? azt, hogy Szemere a szabadabb és tár-

gyasabb formákban, mind a poétai nyelvre mind a vers' könnyü folyamára nézve, nagy tökélyt mutat s ime a leoninus' nyügeiben a sok láng, hév és csók között is néha csak békót zörget!

Hasztalan a poéta nem Catalani, nem Paganini, hanem csak szépet és szépen beszélő ember, s ha igen katalániz, mulhatatlan czikákol s vagy a gondolatot olasz herélté vagy a nyelvet choquetrée-vé czikákolja vagy magyarul: gágogássá. A mik nem Szemere' szonettjeire vagynak ugyan mondva, holott azokban mind a gondolat mind a nyelv szép; de csakugyan azokra is meg kell mondanunk, hogy a gondolat' s beszéd' ömlése azokban is akadozó s távul van a könnyűség' azon kellemeitől, mellyeket Szemere' szabadabb müveiben láthatunk. Ez pedig nyilván mutatja, miként nem a poétát, hanem egyenesen a versformát kell vádolnunk.

Igy van pedig a dolog több nagy tehetségü poétáinkkal. Tekintsd meg a lelkes Vörösmarty *Haldokló Leányát*, s látni fogod, hogy a hiábavaló nyüg miatt a gyönyörü poétai gondolat, melly göröngyök alá van temetve! Vesd össze Kazinczynk' ezen szép dalának: *Fogy az élet* stb. kétféle kidologzásait, s fogod érezni, hogy az előbbinek nagyon természetes, ugyanazért nagyon szép folyama, az utóbbiban szembetünőleg akadoz; s fogod érezni poéziánk' előmentének egész historiáját, a mi természet szerint csak abban áll, hogy a bilincs-zörgésnek, a gondolat' és beszéd' természetes folyamát, s azzal a legfőbb kecsést feláldozzuk.

Pedig épen ez a kecs = grátzia, teszi azt, hogy a szép dal olly isteni erővel önti magát lelkünkbe, hogy az, egy-két olvasásra örökre bennünk marad. Mert a hol a gondolatok egymásba folyók, ott egyik gondolat a másikat önként szüli s egyszerre megzendíti bennünk az egész dalt; a hol ellenben a gondolatokat csak a nyügös versmérték aklálja-össze, az értelmet pedig, Páriz Pápai szerint, Corvin' aranyai-val, vagy Barna Pistaként, Bihari' toborzójival kell kicsalunk a burokból, ott én részemről nagyon feledékeny vagyok.

Ezen kecs teszi azt, hogy engem az ugy nevezett perzsa szépekkel, sem Kazinczy' szép két szonettje,

sem csórag, sem rhabarbara meg nem békültet; s akar-
mint csintalankodjanak ezen perzsa Chariszok az én
szürke üstökömmel és barna Lacaenámmal, minden-
kor csak azt sugom nekik Horáttzal: *Persicos odi,
puer, apparatus.*

IX.

Nagyon könnyen bánsz a mellék ideákkal. Pedig
hidd el, édes barátom, a dolgok magokban többnyire
sem szépek, sem rutak, hanem a különféle viszonyok,
mellék ideák s világnézetek alakítják azokat szépekké
vagy nem szépekké. Ezért van az, hogy valamint
a viszonyok és ideák' összeállítását nem egyenlő élű
szemmel látjuk; a szerint izletünk sem egyenlő, de
magunkra nézve is csak akkor szünik habozó lenni,
mikor egyszer minden szavainkat a leghatározottabb
világnézet' létszereivel tudjuk összemérni. Ezért van,
hogy gyakran a néző többet lát mint a játszó: mert
a játszót gyakran úgy elragadja a főidea, hogy a mel-
lékideákra alig jutván figyelme, azoknak dissonantiá-
ját korántsem érzi olly hamar mint a szabad szem-
lélő, ki mindazokra egyiránt figyelmeztvén nyilván
látja hogy a mellékideák nem csak hamar sértenek,
de hamar sértetnek is. Sértenek tudniillik midőn a
fennebb tárgyat valami alantabb képzelettel keverik,
sértetnek pedig a fennebb mellékideák, midőn alanti
tárgyunkban azokra illendően nem figyelmeztünk.

Tekintsünk mindenikre példát.

Himfynél: „*szivem' kedves kányája*“, nagyon szép,
ha Prometheus' kányájára emlékezünk, megszünik
ellenben szép lenni, ha a tikölő kányát juttatja
eszünkbe, s mind így mind amugy nyilván érezteti
velünk a mellék képzeletek' nagy befolyását.

Megvan ez a hiba még a kétértelmű szóban is.
p. o. kőszálok *merednek*, melly magában nagyon jól
van ugyan mondva, de mivel ezen utóbbi szóhoz
valami aeszthetiátlan értelem is van ragadva, még
pedig annyira, hogy épen ez a szokottabb értelem, ter-
mészet szerint nem lehet tiszta hatályu.

Igy midőn Dobozi' lováról a hab fejér *rongy*ként szakad, nem érzed-e hogy a nagyon igaz hasonlat mellett is a rongy ideája a kép' nagyságához nem illő?

Igy midőn Vörösmarty az egyéberánt pompás dalban ezt mondja leánykájának: *tégy velem jót*, nem jut-e eszedbe mikor és kiknek szokás ezt mondani?

Mikor ellenben Horátz a kaczer banyát ugy festi, hogy a vén kaczersággal együtt az öregséget is nevetés' tárgyává teszi; nyilván érzi minden szebb lélek, hogy itt ezen fentebb mellékideának megsértése még nagyobb hiba mint a szeméremnek megbántása, a minthogy valami szentebb is bennünk az öregség' tisztelete, mint a szemérem.

Ily nemü hibának nézem én azt is, midőn Kazinczynk a kellemetlen beszédet *bajuszos magyarságnak* csufolja; mert nálunk még a bajusznak mellékideái: a férfi és magyar, ezek pedig a férfiak és magyarok előtt szintolly fenn ideák, valamint Szpartában az öregség.

A fennebb mellékideák' kéméllete választja meg leginkább a fenncomicumot az alcomicumtól. A fenncomicum a pap mellett ügyel a vallásra, az ember mellett a szeretetre, illendőségre, nemre, korra és állapotra, s épen ezen mellék szempontok szorítják azt azon szép középletre, melly szerint nem röhög, hanem csak mosolg, nem lókorbáccsal, hanem csak a szeretet' vesszejével csapkod; s nem dühült, hanem csak mosolygó Szokratesz, vagy ha néha szertelenkedik is, mindenkor fennebb czélok szentelik meg szertelenkedését, mint a bölcs Jean Paul' megjegyzése szerint a hazaszerető Arisztophaneszét. Az alcomicum pedig épen azért alsóbb neme a comicumnak, mivel majd minden ok és cél nélkül sérti a komolyabb mellékideákat, majd pedig minden philosophusi célzat nélkül egész ügyelete csak az, hogy nevetessen. De a jobb emberiség nem benyomásoktól, hanem ideáktól függ, s az illy emberiségnek csak az tetszhetik, a mi ok és cél szerint való.

Jegyz. E IXd. levélnek csak ezen eleje van meg. A többi félbe szakadt. (*Döbrentei jegyzete.*)

BIRÁLATOK.*

I.

*Aurora, hazai almanach szerkezteté Kisfaludy Károly.
Pesten, 1831.*

E szép almanach tizedik évi kötetével veszi az olvasó közönség Kisfaludy Károly' utolsó virágait, de azokat is, a mint Toldy Ferencz a könyv hátulján jelenti, már csak félig a boldogultnak kezeiből; mert már ezen kötet' szerkeztetése alatt elgyengülvén az érdeemes férfiú, gondjainak nagy részét egyik legkedveltebb barátjára Bajza Józsefre bizá.

Jeleskedik e gyűjtemény különféle versezetekkel és e kötetlen beszédekkel:

Vizkereszt, kis nyájas szeszélyü novella levelekben Kovács Páltól, mellyben az előadás szép eleven-séggel és természetességgel bir ugyan; de a magyar falusi multságok' festéseiben néhol igen hajlandó a szerző a gyermekesbe tévedni.

A barátságáról. Segur után báró Wesselényi Miklóstól, és Segur álma ugyan báró Wesselényi Miklóstól, mellyekből a legszebb életphilosophia szól hozzánk.

A házasság égben köttetik, szellemteli nyájas elbeszélés Trattner Károlytól, mellynek character festései szép elevenséggel birnak, s beszédében a tudós és nagyvilági nyelv egyesül.

Csesznekvár, elbeszélés Kun László idejéből Horvát Endrétől, és egy másik, illy czim alatt: *Okos Jancsi s bolond Kata*, mellynek szerzője magát csak

* Ezeket Berzsenyi a magyar tudós társaság hivatalos felszólítására írá, midőn az „Tudománytár“át alaprajza szerint, rövid bírálatokkal vagy inkább ismertetésekkel kíváná megindítani, a megjelent könyvek felől. Azonban, egy előre illy bírálatok elhagyását határozá a többség s kiki visszavehette a levéltárból dolgozatát. Berzsenyinek bíráló hangulata mutatásaért, valamint szólami véleménye s izlete nyilvánítása tekintetéből, adom itt elé az övéit, némelly helyén azért rövidítve már, mert effélék nagyánt csak nap-szerinti érdekűek. Ezt mondá maga is. (*Döbrentei jegyzete.*)

egy N. által jelenti, alkalmasint csupa alnépi mesék.

Nagyobb versezetei a gyűjteménynek ezek:

Ilka Gyulának és viszont, heroidák Czuczortól, mellyek a római remekek' formájában és szellemében vagynak öntve s több tekintetben azoknak tökélyeivel ékeskedők, úgy hogy ezen szép művekből csak e két sort ohajtanám ki:

„Szólj kémélve nagyon, vagy félrevonulva ha szükség:

A ragyogó fogsort felfedi nyílt ajakad.“

Mert itt a kémélve szólás, a vigyázva és tartózkodva szólás helyett, az egész érteményt meghamisítja s egyébiránt is az egész gondolatot gyermekesnek érzem.

A *Rom*, allegoriás költemény hexameterekben Vörösmartytól, melly minden csudás és rémes regényessége mellett szép rajzolatit adja az emberi életnek s az emberiség' változó örömeinek.

A *Délsziget*, melly ismét valami rémregényes és rejteményes költemény két hosszú énekben Vörösmartytól. Tárgya úgy látszik a férfiúi és asszonyi természetek' rajzolatit adni; de ez a tárgy olly végtelen és fejthetlen allegoriákba van merítve, hogy azt inkább csak sejteni mint látni lehet s megvallom, hogy az egész műnek nagyobb része reám nézve értetlen.

Vannak ezeken kívül a gyűjteménynek különféle kisebb költeményei és lyrai virágai Kazinczytól, Kölcseytól, Kisfaludy Károlytól, Vörösmartytól s több ifju poétáinktól, mellyek általában csinos izlettel készültek ugyan; de mégis azok között legvalódibb poétai érdekűek Kölcseytól *Zrinyi' éneke* és a *Tyrann*, Vörösmartytól az *Éjfélház* és *Szigetvár*, Kisfaludy Károlytól pedig a *Dal*.

A gyűjtemény nyelve általában mivel és csinos; ugyan azért e részben csak e következő csekélysegeket jegyzem meg:

Báró Wesselényi Miklósnál ezen szólás: „*elfacsarják* igaz értelmét“ nagyon bévett szokás ugyan az irói nyelvben; de mivel a dunai nyelv a *facsarást* és *csavarást* igen jól megkülönbözteti olly formán hogy a *facsaráson* valami nedvesség' kinyomás, a *csavaráson* pedig elfordítás, eltekerés van érte; tehát úgy gondolom az irói nyelvben is jó lesz az értemények'

ezen határozottságát megtartani; mely szerint pedig így kell szólni: *kifacsarta titkomat, elcsavarta beszédemet.*

Czuczornál „*hév gyöngyü könyük' özönében.*“ Itt hat *ö* és *ü* van együtt! s vajjon olly rut-e a magyar nyelv, hogy illy rut monotoniákat távoztatni ne tudna?

Vörösmartynál a *lód* = lovad helyett, *alunna* = alul és alulról helyett, *zürmind* = zavar avagy chaos helyett; Kazinczynál: *felfele* = felfelé helyett, *szeretve* vagyok e helyett: szerettelve vagyok; Trattner Károlynál: *bátyjaink* = bátyáink helyett, *hagyj ítélje meg* = e helyett *hadd ítélje meg* helyben nem hagyható hibás szólások.

Igen jók ellenben Trattner Károlynál a *hijázik* = hibázik helyett, a *falánk* mohó helyett, valamint *anda* és *éber* is jó gyökérszó ugyan; de mégis nem volna e jobb eme helyett *ébrénk* avagy a szebb hangu *ébrény.*

II.

Aurora, hazai almanach. Alapítá Kisfaludy Károly. Folytatja Bajza Pesten 1852. Trattner és Károlyi' költségén.

Örömmel kell látnunk hogy e díszes almanachot, alapítója' kora hunytával Bajza hunyni nem engedé; hanem azt újra éltetni s azzal mind literaturánkat tovább is diszesíteni, mind Kisfaludy' hamvait megtisztelni kíváná.

De örvidenünk kell azon is, hogy e jelen kötet' gyűjteménye is már nyilván mutatja azon gondos válogatást, mely e szép éviratnak mindenkori bélyege vala, ugy hogy akár annak folyó beszédeit, akár verseszeteit tekintjük, mindenikre meg kell vallanunk, hogy azok többnyire mind olly csinos készületü művek, mellyeket méltán legszebb produktumaink közé kell számlálnunk. Melly szerint méltán lehet reménylenünk, hogy ezután is fő gondja leszen az új szerkesztőnek a munkák' megválasztása által e szép almanachnak előbbi diszeit fentartani,

Vagynak e jelen gyűjteménynek több szép kötött és kötetlen beszédei; de minekelőtte azoknak belkritikai vizsgálatára térnénk, tekintsük meg azok nyelvhibáit.

Kisfaludy Károly' emlékében előforduló ezen szavakra: *megette*, *tisztelői*, *felette* jegyezzük meg a következőket:

1. *megette*, jobb: *mögötte*, mert amaz nem csak monotoniás, de egyszersmind rut kétértelműség is, holott a „*megette*“ annyi is mint: *devoravit*; de egyéb-iránt is a *mög* fentt van még Vas vármegyében, hol az annyi mint a barmok' pérája vagy hátulja.

2. *tisztelői*, jobb így: *tisztelőji*, mert nominativus *tisztelője*, mellynek többese természet szerint nem egyéb mint: *tisztelőji*. De ezen kívül a szép hangzás is kívánja azt hogy a két magánhangzó közé mássalhangzó jöjjen, s a mi legtöbb- kívánja a szónak lelke — az értemény is, mert amugy gyakran kétértelműséget csinálunk, p. o. *irói*, *tanítói*, *kunyhói*, *esztendei* stb., mellyek egyszersmind mellékszavak lévén, az érteményt zavarják, a mi pedig a nyelvnek leglételeshibája. Továbbá:

3. L. 6 *felette*, így ismét monotoniát és kétértelműséget csinálunk, holott ez annyit is tesz mint: *devoravit*; jobb tehát mind a széphangra mind a nyelv' legfőbbjére — az érteményre nézve, a *fölötte*.

4. L. 9. *legveszélyesebb*, az illy hosszú monotoniás szót igen szükség így megrövidíteni: *legveszélyesb*. Ugyanott *előttök*, jobb: *előttek*, mert: előttem, előtted, előtte és előtttek.

5. L. 10. *lángok' rőt fénye*. — A *rőt* csak gúnyszó és illy komoly képhez nem illik. Mondjuk: *rőt* Kata, *rőt* tehén, *rőt* haju, de csak úgy mint midőn gunyolva a szőkét kesének mondjuk; az illy gúnyszókhoz tapadt ideákat pedig *fölötte* nehéz változtatni, és tán kár is változtatni, mert az illy szavakra is van szükség annak helyén. — Ugyanott: *leve*, *teve*, jobb az illy kétértelműségek helyett a *lön*, *tön*.

L. 14. *öldözteté el*, jobb: *öldözteté le*, mert *el*, hijány, távozás, eltérés; *le* pedig alá lenn, lentt mellékeszméjét festi, és egyébiránt is két egyenlő magán-

hangzót ejt öszve. L. 20. *tagjaimban*, jobb *tagaim*; mert a j csak a harmadik személyhez tartozik, az első és második személyben pedig csak: *tagom-tagod*, *tagaim-tagaid* vagynak jól mondva. A rossz szokás sokban másként szól ugyan; de azt amint lehet jobbítani kell, annyival is inkább, mivel a j nélkül még a harmadik személyben is szeretünk ellenni ahol csak lehet. L. 25. *szín* — color, jobb így: *szin* — color. *szin* — scéna. Ez dunai szólás ugyan, de igen helyes, mert távoztatja a kétértelműséget, ami természet szerint a szónak leglételesb hibája. L. 50. *mindég*, jobb: *mindig* avagy *mindig*, mert a gyökér: *ig* és amúgy kétértelműség is támad. L. 52. *rény*, jobb: *erény*, mert ez gyökeres, amaz pedig gyökertelen. Mikor minden ok, czél vagy szükség nélkül a szép és gyökeres *erény* helyett *rényt* akarunk pottyantani, akkor csakugyan sokat kívánunk a publicumtól. És én úgy gondolom egy illy szent és minden lehető módon közönytendő szónál mint: *erény*, korántsem ujíthatunk oly szabadon, mint Bugát a boncztudományban, melynek publicuma örökre csak a bonczszoba lesz; mégis azt látjuk, hogy ott minden új szó gyökérből van származtatva s nem mondatik *ütér* helyett: *tér*, mint *erény* helyett: *rény*, ami épen olyan mintha nem elígednénk meg ezen új szóval: *regényes*, hanem még azt is kívánók, hogy a publicum előtt a *gényes* is annyi legyen mint *regényes* avagy *romános*. Sunt certi denique fines stb. Vagy tán szebb hangú a *rény* mint az *erény*? Én úgy gondolom a muzsika nem egy hangban, hanem több hang vegyületében áll. Ezt érzi a Magyar mikor a szűm, hűm, hõm avagy hém helyett azt mondja: szűvem, hűvem vagy szivem, hivem és hevem; ezt érzi mikor az emberi neveket, mellyekkel szabadon bánik, mindenkor több taguakká formálja; s tapasztaljuk, hogy az energiás hangokhoz is több tagu szó kívántatik, mert midõn nagyot akarunk kiáltani ezen kiáltó szót: hej, meg kell kettőztetnünk. — L. 48. *ha tenni fogom majd lelkeimet*, ezek helyett: *ha letenni fogom majd életemet*, úgy szintén ugyanott a *menel* nagyon hibás szólások. L. 55. *fejlődött*, szükségtelen, holott a *fejlett* épen annyit tesz. — L. 57. *magos*, jobb: *magas*, mert amaz annyi mint magvas, a két-

értelmiséget pedig távoztatni kell. — L. 114. *üdő és könyököm, idő és könyökem*, mert a sok *ööö* még rútabb monotonia mint a sok *eee*, melyeket okkalmóddal közletni, nem pedig összehalmazni kell. Ezen jegyzet alá tartoznak e könyvben utóbb előforduló monotonias szavak, mint: L. 126. *örökösök*, L. 166. *feleslegem*, L. 259. *közötökbe*, melyeket így kellene némüképen orvosolni: *örökösek, fölöslegem, közitekbe*. L. 133. *röpdessen* s így L. 166. *sugdosák*, melyek helyett jobb volna a dunai *röpdessen* és *sugdozák* nem csak azért, hogy a sok *s* a nyelvet zordonítja, de azért is mivel a *röpdésés* és *sugdosás* ép oly helytelen szólás, mintha a *pipázás, öltözés, bolondozás* stb. helyett, *pipásást, öltösést* és *bolondosást* mondanánk. L. 198. *sűrűsödő*, elég: *sűrűdő*. Ugyanott *fejtekezett ki a távolságból*, elég ezek helyett így: *fejlett a távoból*. L. 199. *körülövedzi*, (elég) csak ez: *övedzi* vagy *övezi*, mert ez már magában foglalja a *körül-t*. Ugyanott *hol az örök nevü nemzet nyomait ne hagyta volna vissza*, elég így: *nyomait ne hagyta volna*, s ha szószaporítók akarunk lenni, akkor is nem a *visszahagyni*, hanem a *hátrahagyni* van jól mondva. L. 207. emelkedett *fel* a tenger színén *felül*, itt a *fel* és *felül* szükségtelen szószaporítás. Ugyanott *holmiaink*, elég: *holmink*, mert nincs egyéb mint: *holmim* — *holmid* — *holmija*, a többesben pedig: *holmink* — *holmítok* — *holmijok*. L. 237. *árjong*, jobb: *árong*, mert itt a *j* egészen szükségtelen és helytelen. L. 34S. *az imént*, elég: *imént*. L. 365. *mint hirtetek mondá*, ez így lesz jól mondva: *mint hírem mondá*.

Továbbá bátorkodom poétáinkat még e következőkre is megkérni; ugymint: *Előszér*, az illy nem szép szavakat mint; *hűm, hõm, szűm* csak nagy szükségből használják; mert az országszerte nem mindennütt értett szó csak úgy elővehető, ha valójában szép, helyes, jólhangzó, a helytelen ujság pedig kettősen taszít. *Másodszor*, a nehezen érthető *uj* és *avult* szavakat, valamint az illyent: *délbáb* magyarázni ne sajnálják; mert a mit az olvasó nem ért, azon nem csudálkozik, hanem boszongodik; az olvasót pedig nem boszontanunk, hanem tenyerünkön kell hordoz-

nunk. — *Harmadszor*, a népképző műveket, millyennek minden valódi költészetnek lenni kell, leginkább ójják a szertelen ujtásnak és a mysticismus' minden nemeinek bábelességétől; mert mi haszna rontanók le a cultura terjedésének, néprehatásának eddigi gátjait — a deák és egyéb idegen nyelveket, ha most annak saját nyelvünkől szintolly avagy még örökebb gátot koholni akarunk?

De térjünk az idő' és hely' szükéhez illő holmi belkritikai jegyzetekre is.

Gróf Kohári István' életirása, Bajzától. Minden, helyén, rendén s tömötten van itt mondva, s alig látok az egészben más kivetnivalót két helytelen jellemzésnél: az egyik t. i. Tökölié I. 12. a másik pedig Bercsényié. L. 30. mellyek nagyon hamis kutfőkből vagynak merítve.

Az *álkirály*. Vigjáték egy felvonásban. Kovács Páltól. Ez a kis dráma, tárgyára nézve, csak valami kis gyermekes tréfa ugyan; de annak eleven folyamu dialogusa, szendén grátiás szelleme és néha jelentő elméssége azt jobb produktumaink közé emelik. Azonban hogy érzetimből semmit el ne titkoljak, megvaldom, igen szembetűnő helytelenségnek látom azt, midőn L. 73. Mátyás király az erdei tűz mellett tréfálódás és kulacsozás között egyszerre illy hangot kezd: *Most, Vidor, most hagyj innom kedves magyar népemért — e pillantat! — e hely' szentségétől ihletve, lelkem magas egekbe szállong* stb. Mert ugyan mi nagy pillantat van itt, s mi lehet a helynek szentsége, a tréfák és kulacsok között? Valóban az egész dolog olly színü mintha Mátyás királyt a csutóra ragadná az egekbe! De ezen kívül is ugy érzem, épen nem illendő az illy nagy férfiakat illy formán föléptetni. Mert ámbár, valamint minden valódi nagy ember, ugy ezen mi nagy királyunk is igen szende szellemü volt ugyan, de mégis annak csak olly szendeséget kell tulajdonítanunk, melly az ő nagyságával és irántavaló tiszteletünkkel egyező legyen, annyi- val is inkább mivel az ösimádó keleti ivadék most is hajlandóbb imádni, s nem kaczagni őseit.

L. 143. áll a gyűjteménynek egyik legszebb kötetlen beszéde illy czim alatt: *Jaj, de boldog vagyok én!*

A szerény szerző csak P. M. betűkkel jelenté nevét, pedig mondhatom oka nem vala rejtezni. Mert ez a kis elbeszélés igen nyilván beszél az ő valódi ember-, lélek- és világismeretét, valamint az ő mosolygó philosophiáját és egész előadásának sok kellemű eleven-ségét; melly szerint úgy hiszem nem csekély hivatala van a szerzőnek a vig dramai költészetre és comicumra. Csak arra bátorodom kérni őtet, hogy gunyolatit ne a pillanat' szeszélye szerint, hanem mindenkor fentebb okok és czélok szerint intézze, a mit úgy látszik elfeledé, midőn a poéta nőket olly igen és általában megtámadá. L. 154. A török és féltörök philosophiák szerint az asszonyok igen is csak módi-bábok, valamint a férfiak sem igen egyebek; de a görögöknél Pindarosz Korinnától, Socrates pedig Diotimától tanult, s mind a lykurguszi mind a platói ideálban nagyon egyenlők az asszonyok a férfiakkal; a valódi emberképző írónak pedig minden szavát a legfőbb ideálhoz kell szabni. Kivált nekünk, kik már tetteleg asszonyaink' kormánya alá vetők magunkat, nagyon is kell iparkodnunk, hogy vezetőink csupa módibábok ne legyenek, mert mik leszünk akkor mink?

A vándor. L. 331. Bajzától. Ez a szép kis román olly sok kül- és beldisszel bír, hogy én igen méltónak látom azt arra, hogy annak még ez igen csekély hibáji is elhárítassanak, ugymint: L. 344. „*Dicsértessék az ur,*“ *mond az, midőn a' szobába lépett, 's a' szerény nő egy ájtatos „örökkével“ válaszolva* stb., mellyeknek így kellene lenni: „*Dicsértessék az ur Jézus,*“ *mond az, midőn a szobába lépett s a szerény nő egy áhítatos „mindörökkével“ stb.* mert így a szokás, a mit változtatni sem ok sem hely itt nincs. De a mi több, ezen alnépi köszöntés sem a személyhez, sem annak egyéb nagy műveltségü beszédeihez, sem az iménti poétai köszöntéshez, ugymint: „*idvez légy uram*“ épen nem illik; és úgy vélem terheli itt a dolgot még az is, hogy a köszöntgetés másodsor és már beszélgetés után kezdődik, holott az illy üres szájongás még annak helyén is többnyire csak helytelen.

Továbbá: L. 370. „*rémitő ebbonítás hallott a' távolból.* — — — *A' hív kutya mellette ült. Borzasztó vala hallani, mint ordita uráért.*“ Az illy nagyítás helyett

elég volna a kutyát csak féligmeddig említeni, noha én még azt sem tenném. Mert az illy lélekrázó jelenetben a kutyát semmiként sem láthatom helyes együtt játszónak. Mit adhat a kutyatutolás a szerelem' és elválás' halálos könnyeihez? mit mondom egyebet a legfőbb bényomás zavarásánál. Illy esetben ha jelen volnék nem hallanám az ebet, vagy minden bizonynyal nem örömet hallanám a szerelem' siralmi mellett; annyival inkább pedig mint képiró helyes mellékrajzolatnak nem tekinthetném. De különben is az oktalan állatoknak csak annyit kell tulajdonítani, a mennyi azokhoz illik. Midőn Dobozi' lovának majd olly vitézség tulajdonítatik, mint Dobozinak magának; midőn Bajzának egyébiránt nagyon szép dalában L. 187. *a fakó búsan lépeget s vissza-visszanéz*, mintha urával együtt érezné az elválást, minden bizonynyal olly érzelmek tulajdonítanak az oktalan állatoknak, a millyeneket az illy nemü költemények természete szerint azoknak tulajdonítani nem lehet. Homerus világában a lovak is beszélnek ugyan; de a mi költői világnézetünk egészen homerusi nem lehet, kivált egy kis dalban épen nem.

Továbbá L. 371. „szemeiből keserü könnyeket töröltött ki“ elég és szebb csak így: *törle* vagy *töröltt*. Mert azon stylistikai elvek helyett, mellyeket Kazinczy az „Élet és Literat.“ egyik utóbbi kötetében, a periodusok' végszavaira nézve tanít, jobb csak azt hinni hogy a fentebb stylusban minden szükségtelen betü hiba.

A gyűjtemény' nagyobb költeményei: „*A két szomszédvár*“ hősrege Vörösmartyól, és Czuczornak két hőslevele, ugymint: *Veselényi Ferencz Szécsi Máriának és viszont*.

A hősrege Vörösmarty' ismeretes erő- és kellemteli nyelvében és verseletében lévén öntve, abban az egész eposzi előadás nagy művészi tökélyü. A tárgyra nézve ellenben jónak látom a szerzőt arra kérni, hogy múzájának szebb, azaz emberibb és természetesb tárgyakat válasszon s ne tartsa lantjához méltóknak az olly kannibálokat, minő a két szomszédvári hős. Ha vérvitákat akarunk zengni, vagynak a nemzetnek elég szent harcjai, s ezek a valódi hősköltészet' tárgyai. Ha pedig uj tárgyakat akarunk költeni, akkor

ollyanokat illik költenünk, melyek a mi szelid kereszt-
 tyén bölcseletünk' iránylatával egyezők, a mi pedig
 nem kannibálosság, hanem idyllismus, az az, idylli
 ideal. Ennek utait készítse a poéta, mint *Voss* a szép
Luizával és *Göthe* a szép *Hermánnal*; mert így több
 hasznuak a hexameterek mint amugy. De ha illy fennt
 nem szemlélődöm is, látok a tárgyban ollyakat, mely-
 lyeket már magokban valami óriási phantasmáknak
 érzek. — Illyen az, midőn *Tihamér* a siralomnak,
 fájdalomnak és dühösségnek özönében a lovat nyuzza
 konczolja, süti és dühöngve eszi, midőn sírva iszik
 s poharát a holtakra köszöntgeti. Mert ha elfeledjük
 is a többbit, már csak az is nagyon természetlen valami,
 hogy a hős sírva eszik iszik; holott a lélek kisebb
 mértékü zajlataiban is már nem enged enni, inni.
 De megjegyzem itt még azt, hogy a költészet' lelki
 világában az evés-ivás általában helytelen s csak
 a legprózaibb jelenetekben türhető. Mert a maga lel-
 kiségét érző ember nemcsak szépet nem lát testi szük-
 ségeiben; de azokat mint állatiságokat minden lehető
 módon takarja még a testi világban is, a lelkiben pedig
 annál inkább csak lelkeket szeret látni, nem pedig
 testi szükségüket eláruló evő-ivó állatokat. Az embe-
 riség' illy érzelméből foly az, hogy a déli szigetek-
 ben az asszonyok férfiakkal nem esznek, de a fér-
 fiak is csak különválva s egymásnak hátat fordítva;
 innét foly, hogy nőink a vendégségben olly czinege-
 porcziókra szorítják magokat, parlagi rózsáink pedig
 többnyire sem esznek sem isznak. Így megvallom én
 is, hogy szemeim előtt, valamint itt, ugy minden
 egyéb költői rajzolatokban a boros pohár olly prózai
 kép, valamint a büszke vitéz' hátán a pálinkás kobak.

Valami nagyon messzevitt regényes szertelenséget
 látok abban is, midőn *Tihamér* a maga sirját meg-
 ássa, abba bele fekszik, hogy ott halálát bevárja,
 kardját fejéhez szurja, buzogányát pedig szívére teszi:
 „*Hogy nehezen fekügyék, mint a' sors' átkai rajta*“
 stb. Melly hibát annál inkább ille megrónom, mivel
 a mi nagy dalnokunk *Kisfaludy Sándor* is épen ezen
 hibába esett, midőn egyik regehősét elevenen a holt-
 test mellé koporsóba fekteti. Vagynak az emberi
 léleknek olly csapongásai, elragadtatásai, melyek a

költészetnek, kivált a regényesnek gyakran legszebb tárgyai; de az egész bódultságot a legregényesb, legcsapongóbb költészet sem teheti széppé.

Van továbbá e költeményben még érthetlenség is, az tudnillik, hogy Ságvár alatt mindig csak maga folytatja Tihamér a kettős viadalt és semmi egyéb hadinépről szó nincs, mégis illy sorok jönnek elő a 287d. lapon:

— — — „mért e' mindennapi harcok
Ságnak szép mezején 's mellyet borzadva tekintek
Rajta sötét lobogós kopjából a' komor erdő,
Melly kivirítani haj! soha nem fog senki' könyétől!“
és továbbá a 288dikon:

„És ő az, ki naponként e' hadat űzi mezőnkön
S rettenetes keze' műve után serdül föl az erdő
Gyász kopiáinkból, kiknek maga tette alapját.“
egyébiránt is olly homályos beszédek, hogy alig tudjuk elgondolni mit akar az a majd soha ki nem viritó, majd naponként felserdülő kopjaerdő, ugy hogy alig lehet ezt is egyébnek tekinteni mint ellenmondásnak.

Jónak látnám végre ha szerzőnk, nagy poétai tehetségeihez képest, a verselői szabadságokkal ritkábban élne. Kérdést nem szenved, hogy a mi nyelvünk és fülünk szerint a két mássalhangzó előtt, ha azok a leglágyabbak is, a magánhangzó mindenkor hosszú; mégis azt a szerző gyakran rövidnek veszi, pedig valamint a kényes magyar fül, ugy az igen éles magyar metrum egyiránt megkívánják, hogy mindeniket a lehetőségig kéméljük.

A hőslevelek Ovidius' szellemével, az az, a legszebb könnyűség' és természetesség' bájaival ékeskednek; de legbelsőbb diszeikre nézve is teljesek szép gondolatokkal és nemes érzelmekkel. Csak Szécsi Máriának e sorát a 121d. lapon:

„A' kedves sorokat héd csókjaim' ezre tetézte.“
szeretném változtatni, mivel illy nagy kinyitása a kebelnek az asszonyi kényesség s óvó szemérem ellen van. Vagy pedig talán legjobb lesz mind ezt mind az utánna következő sort egészen kihagyni, csak annyiból is, mivel a csók utóbb is előző ezen szép kitételben: *illették ajakim*, melly szerint annak kétszeri említése legszebb kifejezésekben is hiba lenne.

Igy szinte az előbb említett asszonyi kényes érzés miatt nem szeretem a két végső sorban a *hevet, lángot és sovárgást*. Ugyan ezért jó lenne azokat így megszelídíteni:

*Vajha te olly szíveddel hozzám juthatni kívánnál,
Millyennel kebelét Mária nyújtja feléd.*

A költemény' tárgyára nézve pedig, köszönetünket érdemli a szerző, hogy múzáját nem a levegőben kalandoztatja, mint némelly ujoncz poétáink, hanem a haza' szent földén szedi és hinti virágait.

A gyűjtemény' kisebb költeményei többnyire mind nagy szépségűek. Ilyen dicsőült Kazinczy' elmés gunydala a *Fullajtáros vers*, és a tán nagyon is naiv szellemű *Édes kin*; ilyen Vörösmarty' minden műve, valamint Bajza' dalocskái; ilyen Kölcseytől: az *Igazsághoz*, *Echóhoz*, *Alkonyi dal*, *Drégel*, a *Berekhez*, a *Költő*, mellyek olly szépek, hogy azokban csak e következendőket tartanám jónak megváltoztatni, ugymint:

Az *Igazsághoz* szóló dalnak legszebb végezte volna ezen sornál: „s már valóm felköltözött“; mert a gondolat már idéig bőven is ki van merítve s a következő nyolcz sor nagyon fölöslegvaló. — *Drégelnek* végsorait pedig így változtatnám:

„Ah de romod' gyászán az örök hír' égi sugára

Csillagi fényében századok óta ragyog.“

Mert ezek összeillőbbek komoly és ünnepélyes mondatban mintsem az idylli *virág* és *virul*; e helyett pedig: *romodon* vagy *romod fölött*, a *romod' teteje*, épen nem helyes.

A *Költőben* a negyedik sor nagyon helytelen folt, mellyet izletem szerint jó volna így változtatni: *sziveket ragadni égve vív*. Igaz ugyan hogy így a sok *v* hiba, de ez korántsem olly nagy, mint amugy a belső modulatiónak zavartsága. — Ugyan itt alább a *Zephyr' lány szárnya* és a *zug* sem összeillők, s jobb volna *zug* helyett *rezg* vagy *leng*, mert a *zug* csak kemény szélvész vagy huzamosan zordon hangot fest, a mi a *lány zephyrhez* épen nem illő.

Ezeknél már sokkal alábbvalók a *Hajósdal* és *Tünődés*, mellyekben mind a gondolatok csekélyek,

mind pedig azoknak fejlete és folyama művészi rend és könnyűség nélkül valók. Még ezeknél is alábbvaló pedig a sentimentalismusnak és mysticismusnak vázai-val elborított *Endymion*. De a *Remény, szerelem és hűség* ismét szép kis poétai virágok.

Szépek továbbá Csabától a *Koszoru* L. 254. és ugyan attól: *Egy leánykához*. L. 245. s hogy többet ne említsek B. Palocsay Tivadartól az *Öröm*. L. 378. melly valamint a gondolat' szépségére, ugy az előadás' művészi könnyűségére nézve, egyik legszebbike az egész gyűjteménynek. — Igy vagynak ugyan még többek is minden dicséretre méltók; de mivel én az ujoncz poétát inkább csigatni, mint magasztalásokkal maga meghittségbe szédíteni szeretem, még csak holmi észrevételeket fogok adni. L. 182. „*A dicsért s az istenért csatázok.*“ A kétértelmű „*dicsért*“ helyett jobb a „*dücsért*“ nemcsak azért, hogy így a kétértelműség, melly a szónak leglételelesb hibája, eltávoztatik, de azért is mivel a komoly érteményhez illőbb a komolyabb hangu „*dücs*“ mint a gyermekes „*dics*“. Igy érte többek közt boldogult Virág Benedek is, azért nála is a *dics* helyett *dücs* van mondva. Ugyanott ezen szólás: „*Harczolok párducznál párduczabban*“ csak valami menydörgős csatadalba vagy még inkább tréfába való, nem pedig illy érzékeny és ékes beszédbe, millyenben itt mondva van. L. 185. „*Négy hétig éltem egykor.*“ Ez csupa próza, melly jobb lesz így: *óh éltem én is egykor.* — L. 242. E szép ódának ezen sorait:

„*A támadó nap tudja, látja*

A szomorún nyugovó bűnünket“

jó lesz így változtatni:

Minden kelő nap látja dűlni

Ön kebelünkben galád bűnünket,

mert amugy homályos, az óda pedig igen tiszta és határozott érteményű beszédet kíván. L. 322. „*A kit évtől könnyezek.*“ Ezt annyival inkább nem lehet helyben hagyni, mivel egészen szükségtelen ujtás, holott előttünk a szebb és jobb: *régtől*, melly még a versmértékkel is épen olly egyező mint amaz.

Verseszetei a gyűjteménynek részint görög formákban vagynak öntve, részint pedig leoninusok, az az,

metrumos és egyszersmind rimes formák. Hogy én ez utóbbi mesterkéltnél formák' divatba jöttét, csak olly hamis előmenetelnek látom a költészetben, mint a lélekfojtó luxust a világi életben, azt egyebütt bőven ki mondám; itt azok befolyását csak érinteni kívánom.

Ugyanis, tekintse meg akárki Czuczor' hőseleveleit, s látni fogja, miként érdemlik azok méltán mind azon dicséretet, mellyeket azokra mondtam; vesse össze azonban ezekkel annak Szondiját, s látni fogja hogy Szondi' mesterkéltnél formájában az egész ovidiusi nyelv és könnyűség annyira elvész, hogy ezt alig hiszi amazokkal egy lélekből származottnak lenni; de látni fogja azt is, hogy ebben nem csak a beszéd' folyama veszti el kellemeit, hanem még a legszebb gondolatok is így elformátlanulnak:

Ott szendereg ő

A harczeverő

Kit nem tudá győzni veszély, baj,

Nem szálla szüvére haláljaj;

Most alkonyi lengeteg éri nyomát,

S enyhíteti mennyei béke porát.

Igy mérje össze a művértő Kölcseynek nagy szépségű görög formájú műveit, az olasz formájúakkal, minden biztonnyal fogja érezni, hogy azon művészi kül és belmodulatióját a beszédnek és gondolatoknak, mellyet az *Echóban*, *Drégelben* és a *Berekben* csudált, a mesterkéltnél olasz formájúakban hasztalan keresi, mert többnyire majd mindenikben láthat valamit azon akadozó folyamból, mellyet Hajósdalában mindenki érezhet.

Ugyan ez okból merem ajánlani a nehéz formák' kedvelőjinek azon egyszerűített formákat, mellyekbe Bajza és báró Palocsay itteni szép folyamú dalaikat önték. Mert ki a poétai beszéd' belső modulatiójának legfőbbbségét ismeri, érteni fogja ha mondom, hogy annak hiányait sem rim sem metrum legkevesebbé ki nem pótolhatja.

Diszesíti e könyvet gróf Kohári István' képén kívül még három rajzolat, u. m. Kisfaludy Károlynak eddig csak szándékbeli emléke, az *Aradi gyűlés*, meg a *Két szomszédvárnak* azon jelenete, midőn Tihamér Enikő előtt sisakját kitarja.

III.

Nefelejts, Almanach 1832. Szerkezteté Kovacsóczy Mihály. Kassán Wigand György könyvárosnál. Nyomt. Werfer K.

E csinos éviratban különféle kisebb költemények és e következő nagyobb kötetlen beszédek közöl-
tetnek, ugymint:

Egy novella Kovács Páltól ezen czim alatt: „*Min-
denütt jó, de legjobb otthon*“, mellyben csak holmi
szeretkező kalandozatok adatnak ugyan elő, de olly
genialis szellemben, melly a tréfát nem engedi csupa
üres játékká fajulni, hanem azt egyszersmind poétai
valódisággal tudja vegyíteni, s mellynek nyelve olly
tisztá, hogy abban csak e következő hibákat jegy-
zem fel: „*előbb, közzé, kalandjaim, vágyjaim, elé-
bém, lány*“, mellyeknek kellene lenni: „*előbb, köz-
é, kaland-
daim, vágyaim, elibém avagy előmbe, leány avagy
lyány*“. De illy hibának nézem azt is, hogy a lelketlen
dolgokat is néha ő-knek mondja, holott ő csak em-
bert illet s kivált prózában szükség nincs arra, hogy
a jó szokást szükség nélkül zavarjuk.

Az *ikrek*. Novella Kovasóczytól, mellynek külön-
féle mellékfestményein kívül fő tárgya ez: Két egy-
mást igen szerető *kettős* testvérek avagy *Ikrek*, egy
leánykába szeretvén, addig szeretköznek, epelegnek,
és féltékenykednek, míg végre *kettős* viadalban egymást
agyon lövik. Az egésznek szelleme romános érzelgés,
nyelve pedig néha mesterkéltséggel s egyéb hibáktól sem
mentes, mint: L. 64. „*tökéllyei*“ mellynek kell lenni:
tökélyei; ugyanott „*körösded*“ mellynél jobb a *körül*
és *körösleg*. — L. 65. „*képzetökben*“ mellynek kel-
lene lenni: *képzületükben*, mert képzni, képzés, kép-
zet, képzemény, annyi mint: *bilden* és *Bildung*, a kép-
zelné, képzület és képzelményi pedig annyi mint: *ein-
bilden* és *Einbildung*. L. 73. „*nevedett*“ szükségtelen
ujítás, holott van; nevelkedni. L. 75. „*nevetségesé ne
tegye*“. L. 87. „*gyermeké tevé*“ mellyek csak így vagy-
nak jól: *nevetségessé, gyermekké*, mert amugy kártévő-
leg ujítunk, holott kétértelműséget csinálunk. L. 89.
„*a két ifju' jövője' boldogsága látszék rajta*“, melly

igy volna jól: a két ifju' jövendőjének boldogsága stb. — L. 121. „ki festette e képet“ az illy kétértelműséget nagyon szükség eltávoztatni illy módon: ki *festeté*. L. 126. „*abajgatta* nyugtalansága“ az abajgatás csak parasztos tréfaszó s illy komoly érzelmekhez illetlen. L. 82. „nejének semmi kényelmet meg ne vonjon“ mellynek így kell lenni: nejétől semmi kényelmet meg ne vonjon.

Vagynak egyébiránt a munkában több ujítások is, mellyeket én nem épen szeretek, azonban úgy gondolom azok' rostálását legjobb az időre biznunk.

A szép juhászeány, egy kis romános költemény a keresztes háboruk' idejéből prózában Makárytól, mellynek veleje ez:

Péter remete' keresztesei, a gazdag Opornak ott-hon nem létében, kastélyát feldulván, annak hölgyét megölik és egy kis leányát elviszik, kit utóbb egy juhásznak adnak. A leányka felnevelkedvén a juhásznál, Opornak gyámfijával szerelembe esik s azzal elszökik. Azonban egy haldokló remete kivallá Opornak hogy ő volt a leány' elrablója s hogy a juhászeány Opornak leánya. Melly szerint az elszökötteket Opor felkerestetvén, őket összepárosítja. Az egésznek nyelve több tekintetben rokon az Ikrekével, s vagynak benne szükségtelen ujítások, mint: *magát hirteleníteni*, e helyett jobb: hirtelenkedni; vagynak grammatikai határozatlanságok, mint: majd *arány*, majd *irány*, majd *terjü*, majd *térü*, s továbbá vagynak ilyenek: L. 171. „Egy udvarló leány olly *hirdetéssel* (olly hirrel) szökellett Opor elébe.“ Opor legottan nagy lobbal hozzá *törtetett*, e helyett: hozzá *rohant*, mert a *törtetés* valami akadályokon általtörést jelent, minek pedig itt helye nincs.

Eliézer és Nephtali. Izraelita költemény. Florian után. A fordító' neve helyett áll: Parthenia.

Ez érdekteli költemény regéje' szépségei mellett bájos színekkel festi az Izraeliták régi szép erkölceit, valamint a fordító' nyelvében is kellemes természetesség kezd fejledezni, csakhogy még nincsenek, úgy látszik, bizonyos nyelvképzői elvei a mint e következő hibáji mutatják: L. 185. „eleven vágyat *érezzék* szívében az ifju“, mellynek kellene lenni: *érezzen*.

L. 189. „külömbözmény“ mellynél jobb a különység.
 L. 191. „sarkalja lépéseit“ sarkalni csaknem annyi mint sarkantyuzni, s így a lépésekhez épen nem illik.
 — Ugyanott: „csak meztelen sziklákat vesznek észre szemei“, melly így volna jól: kopár avagy tar sziklákat lelnek szemei, mert a szemnek észet és észrevételt tulajdonítani szinte nem helyes. — L. 196. „az örökkévaló maga méltóztatott törvényeket adni.“ A jó Istenhez nem illik az udvarias méltóztatás. L. 198. „a mindenhatónál esenkedni“. Az *esenkedés* valami erőszakos szentelen kérést jelent; miért is tehát jobb az: esengni vagy esedezni. L. 205. „fájdalma öregbíté kecseit“, mellynél jobb volna: nagyobbítá — nevelé — emelé, mert a szép beszédben még a mellékideákra is nagyon illik ügyelni. L. 205. „*csavarított parittyá*“, melly így van jól mondva: csóvált parittyá. L. 212. majd „eltávozik“ majd „eltávoz“. L. 234. „*mosollyait*“, mellynek kell lenni: *mosolyait*. L. 235. „*sasot*“, melly így van jól „*sast*“. L. 243. „e percztől olta“, elég ez így: e percz olta vagy óta. L. 244. „keblemhez szoritám őt s benneteket mind kettőtöket véltem ölelni,“ a minnek így kellene lenni: keblemhez szoritám őt s titeket véltelek ölelni.

Ezek mellett vagynak e gyűjteményben különféle formájú és becsü lyrai versezetek Kovacsóczytól, Makárytól, Terhes Samueltól, Kovács Páltól, gr. Dessewffy Józseftől, Kazinczytól stb. mellyek között fő helyen áll Kazinczynak gróf Kornis Mihályhoz szóló szépséggel bölcseséggel tellyes költeménye, melly a gyűjtemény' több mesterkélt hangicsálásai, s gyakran érthetetlen hangicsálásai között, igen elevenen érezteti velünk, hogy a poezist nem a vers' és beszéd' mesterkéltségében, hanem a gondolat' szépségében kell keresnünk.

Ékesíti egyébiránt e csinos almanachot négy szép leányalak a legművészibb rézmetszésben, mellyek minden bizonnyal olly szépek, hogy csak ezek magok is megérdemlik hogy e könyvet minden szépérző bírja.

IV.

Urania, nemzeti almanach uj esztendei ajándékul 1852. Szeder Fábrián szerkesztetése (szerkeztetése) mellett kiadta Beimel József (József). Ötödik évi folýamat.

E esinos almanach több kisebb dalon, szonetten, romanczon stb. kívül, foglal magában még illy következő nagyobb munkákat is.

Etelköz, melly valami csudálatos rém-regényes és rejteményes hősrege hexameterekben Takácsy Józsaától. Hősi rémek, villik, tündérek, hadur s holmi csudatévő légi bajnokok, kiket a szerző olly művészi erővel és könnyűséggel ömlő versekben énekel, hogy az ember nem tudja, annak nagy poétai tehetségeit csudálja e inkább, vagy annak azon nagy tévedését, hogy illy lelki erőket illy semmitérő gyermekes tárgyokra veszteget, s ugy veszteget, hogy gyermekes tárgyait nem gyermekek, de férfiak sem értik.

Ugy látszik a szerző valami magyar mythoszokat akar formálni; de ójjanak illy gondolattól a Helikon' istenei. Nincs és nem lehet több valódi poétai mythologia mint az egy görög, melly egyszersmind magyar is, mert a legfőbb poétai avagy emberi szép, minden nemzetet egyiránt illet s minden nemzetnek egyiránt legfőbb czélja.

A szerző' nyelvére nézve ohajtanunk illik, hogy az illyeket: *kedüvel*, *éjivel* s más illy palócz szóejtéseket távoztatna; mert az avult és uj szóknak s a különféle idiotismusnak írói nyelvbe vétele, vigyázattal történjék, különben zavarékot nem poétai nyelvet alkotunk. Igy meg kell rónom a szerző' nyelvében még az illy rut monotoniákat is: *röpöső szömökön* stb. mert illy formán valójában egyik tulságból a másikba és még rutabba bukunk. Kölcseynek azon mondását, hogy a poétai nyelvet az *ö-k'* szaporításával különböztessük a prózanyelvtől, csak ugy kell érteni, hogy monotoniás szavainkat az *e, i, ö, ü* magánhangzók' czélirányos közletése által változatosb hanguakká tegyük; de ide mindig hozzá kell azt értenünk, hogy a nyelven csak bizonyos józan okok és czélok s bizo-

nyos nyereség mellett szabad változtatnunk. Így p. o. nyer a nyelv ha e helyett: *szemekén* azt mondjuk: *szemükön*, mert így mind a monotonia mind a kétértelműség orvosoltatik; de ha e helyett azt mondjuk: *szömökön*, akkor még csufabb monotoniát csinálunk és a kétértelműséget sem orvosoljuk, az az tehát nagy következetlenségbe bukunk.

Az összebékülés. Vigjáték három felvonásban, melynek szerzője magát csak egy S által jelenti.

A játék' meséje ez: Jusztina egy gazdag asszony megunván szegény férjének, Adolfnak, hidegségét és kirugásait, úgy akarja ezt megrezzenteni és téríteni, hogy maga is el kezd kaczerkodni s legényeket magához csődíteni, kik is őtet csak hamar férjének elüzésére veszik. Az asszony kiadván férjén, azt cselédei mindenféle utravalókkal felbutyorozzák, kiknek is illy szomorú formáján és az urok mellett könyörgő cselédek' rimánkodásain Jusztina' szive megcsvén, azt újra kegyelmébe veszi. A mesének ezen végfordulatig, alkalmas egész menetele és kidolgozása; hanem itt a megbékülés legérdekeseb helyei és indító okai nem épen jól vagynak gondolva és kiemelve. Mert a butyor, a magát porig alázó férj, valamint a cselédek' szertelen nagylelkűsége és rimánkodása, inkább gyermekes mint poétai motívumok előttem. — Innét van hogy a motívumok' helytelensége mindent meghelytelenít: Jusztina ki eddig érett észt és valódiságot mutatott, most úgy jelenik meg előttünk mint egy könnyelmű gyermek, Adolf mint egy megvetésre méltó karaktertelen, alacsony férj; a cselédek szertelen nagylelkűségén pedig nem tudjuk: csudálkozunk-e vagy ne vessünk, valamint szintén ezt kell mondanunk mind azon hátulsóbb jelenetekre is, melyek a komolynak és nevetségesnek nagyon tarka keverékeit adják. — Az illy fordulást vagy valami furcsa esetnek, vagy valami meglepő erénynek kell előhozni, a mik pedig itt épen nincsenek. Mert ámbár egy helyen Adolfnak ezen helytelen és minden cselekedeteivel ellenkező beszéde: „Gyarló vagyok ugyan; hanem a becsületérvés akkora (bennem) hogy ha van ki azt örökké *nógatja*, még gyarló sem lehetek,“ anyyira meglepé Jusztinát, hogy butyoros férjét azonnal

szép léleknek kiáltá s az iránt egészen ellágyult; pedig mondhatom, hogy az olly becsületérzés, mellyet *örökké nógatni kell*, és egy magát lealacsonyító butyoros férj' szájában, csakugyan nem lehet előttem helyes oka Jusztina' ellágyulásának.

A szerző nyelve egyébiránt tiszta és sok módi nyaválától szabad, a mi pedig korunkban nem rossz izlet' jele; s ha dialogusának több praecisiót és elevenséget adand, diszére lehet a szerző, dramai költészetünknek. Magyarságára nézve azonban megjegyzem még ezen csekélysegeket: L. 87. Ugy vagynak egymás közt mintha testvérek *lennének*," melly jobb így: mintha testvérek *volnának*, mert *lennének*, jövendőre szól. L. 136. „azt már előre sinlem“ — sinleni valamit előre nem lehet, mert sinleni csak azt szoktuk, a mit már elvesztettünk, p. o. sinlem barátomat, hogy az velem nincs, sinli a ló az abrakot, midőn attól elfogtuk.

Vak Béla' kinyilta. Énekes drama, Guzmics Izidortól szabad jambusokban és dalokban. Tárnya e szép kis dramának ez:

Vak Béla a remeteségbe rejtezött Uros volt fejedelemtől titkon felnevelkedvén, s ugyan Urosnak egy szomszéd klastromba titkon nevelt leányával Helenával, valami rejteményes módon szerelembe esvén, szerelmüket elsőben az öreg Uros, utóbb pedig István király is megszenteli.

Telve az egész mű a legszebb dramai gondolatokkal és beszédekkel s kívánnunk kell, hogy a szerző azon szép hivatalát, melly ezen munkájából nyilván szól, dramaköltészetünk' diszére fordítani el ne mulassa, következő jegyzetimet pedig olly szívvvel vegye, milllyennel én azokat adom: L. 209. „Mulatva lépnek a sötét órák.“ Ezen azt értjük, hogy mulatság közt folynak az órák; ugyanezért jobb lesz így: *untan* avagy *resten huzódnak* a sötét órák. — L. 212. „Mi szem hatotta meg nyugodt szived.“ Ezt vaknak mondani nem lehet; jó lesz tehát a *szem* helyett *bájt* mondani. L. 213. „Higyd atyám“ jobb ennél a *hidd*, mert szokottabb is szebb is, a szép szokást rutabbal felcserélni okunk nincs. L. 214. „Nyugodt valál *hisz* már.“ Jobb volna ez így: nyugodt valál *immár*. Mert *hisz* és *isz* előfordulnak ugyan a közbeszédben néha, de

csak bizonyos helyeken, úgy hogy mondhatom: *isz ott voltál*, de nem mondhatom: *isz voltál ott*, hanem itt már ezt kell mondanom: *iszen voltál ott*. Így a 221. lapon álló: „*Hisz te ártatlan valál*“, így volna jó: *hiszen te ártatlan valál*, vagy pedig így: *isz ártatlan valál te*. Mert az illy csekély közbeszédi szócskák egészen a közszokástól függenek: s épen azért azokkal szokatlankodni, igen visszatetsző szokatlankodás. L. 226. „*Serkedező kicsit is*.“ *Serkedező*, nem jól van mondva *serdülő* helyett, a *kicsi* pedig csak olly gyermekes avagy játszi szólás, melly illy komoly beszédhez épen nem illő. L. 236. „*Te kis gonosz!*“ Ez ismét nagyon gyermekes, melly csak tréfába vagy enyegésbe való, nem pedig illy érzelmes és komoly jelenetbe. — L. 245. „*A testi szem homályvilágához*.“ Ennek helyes érteménye nincs, ha csak még ezen szót: *képest*, oda nem gondoljuk. L. 262. „*A holtak országjokba*“, jobb ez így: *a holtak' országába*, mert így szokottabb is szebb is, két okot pedig ok nélkül megvetni nem lehet; mert a hol ellenkező ok nincs, ott fél ok is annyi mint ezer.

Továbbá azon episodiumot, midőn az ismeretlen lovag Helenát elragadja, sem tekinthetem helyesnek. Mert az illy mellékrajzolatok, csak úgy türhetők, ha vagy igaz történetek, mellyeket elmellőzni nem lehet, vagy ha költöttek, igen szépek s az egésznek fő czélára munkálók. Itt pedig Helena' elragadtatását szépségnek mondani nem lehet; sőt az igen is óriási és elborító, mellynek hatása pedig csak olly valami, mintegy váratlan puskapattanás a vigadozók között, melly egyszerre mindent megzavar ugyan, de ismét egyszerre minden az előbbi lábön áll. Így Helena' elragadtatása a szép jelenést egyszerre borzasztóvá teszi; de alig vesszük észre mi lelt bennünket, már ismét ott Helena és minden a hol előbb volt; a dolog pedig semmit nem változik, hanem csak úgy megy a mint ezen episodium nélkül is ment volna.

Mind ezen észrevételek' nagyobb része oda látszik mutatni, hogy a szerző a szép együgyünek és természetesnek becsét tán kisebbre méltatja mint illenék, s elfeledi néha szemei előtt tartani, hogy a világ' legnagyobb poétái mindenkor a természet' leghivebb gyermekei voltak,

A háladatlan. Egy kis elbeszélés Horvát Endrétől, mellyben egy Lemonov nevű orosznak, Benyóvszky Mórícz és Sóstavi kalandtársának, többféle rut háladatlanságai leiratnak. A munka szellemére nézve, úgy látszik a háladatlanság rutságának eleven érzete és gyűlölete vitte annyira a szerzőt, hogy mindjárt beszéde elején, olly fekete szinekkel festi az emberiséget, mintha annak épen olly természete volna a háladatlanság, valamint a fekete lelkű Lemonovnak. Mert olly általánosak e részben állításai, hogy még ezen igen szükséges szócskával: *többnyire*, sem választá meg a jobb emberiséget; — pedig ezen szócska nélkül a végtelen különféleségű emberi nemzetre csakugyan alig mondhatunk valami igazat. De ha közönséges volna bár ez a rut vétek, mégis inkább fedni mint hirdetni kell azt; mert az emberiségnek szüksége van a jóltevőkre s a jobb lelkek legszebb örömeiket jótételeikben lelik. Nyelve egyébiránt ezen munkának olly szép tiszta és természetes, hogy én abban csak ez egy szólást látom hibásnak, ugmint: „*végre Sóstavi kitörik*“ e helyett: *kitör*. — Mert a jó szokás ezeket már úgy megkülönböztette, hogy ezek már most koránt sem egyetjelentők, holott általában így szoktunk szólni: *kitör a vad a hálóból, kitör az emberből ez és amaz indulat*; ellenben: *kitörik a kapából a nyelv; kitörik, az az, eltörik kezem lábam*; úgy hogy még a multban is megválasztjuk ezeket s nem mondjuk: a vad *kitörött*, hanem csak: *kitört*. A mit pedig a jó szokás így megkülönböztet, azt újra megzavarni annyi volna, mint a nyelv tökélyedését visszataszítani, mert a nyelvnek fő tökélye a határozott értemény.

Vagyon ezen kívül a gyűjteményben több lyrai versezet, mellyekre azonban légyen elég azt mondanom, hogy azok néhány keveset kivéve, csak olly ifjui megkésértésekül látszanak lenni, mellyek vagy olly homályosak, hogy én azokat félig sem érthetem, illyen pedig a gyűjteménynek majd minden olasz formája; vagy pedig olyanok, ha érthetők is, hogy azokon a mesterkéltnél nehéz formák pusztító befolyásai számosabbak, mintsem azok rostalatát az én kritikám, melly nem sujtani, hanem fejtegetve, okokat

mutogatva kíván intézni, illy céljaihoz s a hely' szükségéhez képest bővebben szólhatna.

Díszesíti e könyvet három rézmetszet. A sárkányölő Kelever alkalmas munka, hanem a két leánykép nem igen művészi kézre mutat; pedig az illy szép almanach' céljai igen azt kívánják, hogy abban a művészetek egymással kezet fogva élesszék a szépnek jóltévő szerelmét.

A KRITIKARÓL.

I.

A kritikáról s hasznairól.

Mind azon különféle vádakat, mellyek a kritika ellen nálunk és egyéb író nemzeteknél folyvást hallhatók, csak úgy kell érteni és értetni, hogy azok nem a jó kritikát, hanem csak a rosszat, az az tehát, csak a rossz kritikásokat illetik. Az illyenek igenis gyakran adhatnak és adnak is okot méltó panaszokra; de a jó kritika, melly nem egyéb mint alkalmazott s így legczélszerűbb tanítás, kérdésen kívül, míg a maga nagy céljainak híven megfelel, nem gyűlöletünket, hanem egész tiszteletünket, érdemli.

De a kritika' philosophiájában nem is az a főkérdés: „hasznos-e vagy káros a kritika?“ mert arra természet szerint csak az a felelet, hasznos a jó, káros pedig a rossz; hanem leginkább csak ez: *Millyen a jó kritika, s millyennek kell a kritikának lennie, vagy nem lennie?*

Ezen főkérdés' megfejtésében áll a kritikának philosophiája; s mindenkor ezen kérdésre ügyelve akarom én vizsgálatimat a kritika' természetéről intézni, s minden e tárgy körüli nézeteimet jót akaró műbirálóinkkal híven közleni. Mivel azonban tudva van az is, hogy nem csak a rossz kritikák kárhóztatnak, hanem még a jók ellen is vagynak különféle vádak gördítve; tehát elsöben is meg fogom ezen vádakat tekinteni s úgy térek főbb tárgyamhoz.

Első és úgy hiszem legnyomósb vád ez: „*A kritika még a legtisztább kezekben is ijeszt és a legszebb lelkeket idegeníti el az irástól.*“ Ezen vádra, mely az enyém is, akárminth gondolkodom, újra csak azt kell mondanom, hogy az nem egészen alaptalan. Mert bizonyos az, hogy minél világosb a lélek, annál előbb általlátja és megveti mind azon gőzképeket, mellyek után a hiúbb elmék epednek; s minél gyengébb érzelmü, minél inkább a maga legbelsőbb, legszentebb valóját nyitja és kínálja, annál inkább irtózik még a legszelidebb visszataszítástól is. Melly szerint igen természetes az, hogy az illy kényes lélekben könnyen győz a szemérem a hírvágy' ösztönein, s csak hamar elkezd az illy lélek érzeni, a mit a tiburi érzett: „*Nec vixit male qui natus moriensque fefellit.*“

Azonban mivel azt is tapasztaljuk, hogy minden durva kritikák mellett sem némul el minden szép lélek; tehát bátran feltehetjük, hogy jó kritikák miatt még kevesebben némulnának el; melly szerint is látni való, hogy ezen vád is leginkább csak a rossz kritikákat illeti. De tapasztaljuk továbbá azt is, hogy minden durva kritikák mellett is a literatúra naponként terjed s a tudomány napról napra emelkedik; azt ellenben nem tudhatjuk, hogy kritika nélkül mi fogna lenni a mostani irásözönből? Ugyan azért legyen elég e vád ellen még csak azt említenünk, hogy a jó kritika, melly nem csak a hibákat mutogatja, de kimutatja a munka' érdemeit is, mellyek kritikai méltatás nélkül sokak előtt ismeretlenül maradnának, természet szerint, ha egy részről ijeszt, más részről buzdít és jutalmaz; s mivel igazsággal bírál, annak ítéletei csak az olly írókra nézve ijesztők, kiknek a fék nagyon is szükség; a jobbakra nézve ellenben mindenkor inkább buzdítók és jutalmazók; s következőleg nagyon is kell ohajtanunk, hogy minél több jó kritikáink legyenek, olly kritikáink t. i. mellyek az ellenkező erők' harczában az igazak mellett paizst emeljenek.

Második vád ez: „*A lángészt kritika nem taníthatja; mert a lángész nem tanítványa, hanem tanítója a theoriának; a nemlángésznek pedig minden tanítás haszontalan.*“ — Ez a vád, költőgeniekre nézve, igen igaznak látszik ugyan lenni; de valójában mégis csak

félig igaz. Mert ámbár minden idő tapasztalati mutatják, hogy kritika poétát soha nem szült; de minden idő mutatja azt is, hogy a legnagyobb lángész is csak idővel, tapasztalással és tanulással jut a legföbbre s mutatja, hogy a lángész a teoriának tanítója és egyszersmind tanítványa lehet. Mert igen természetes az, hogy egy olly lángész, ki a praxist teoriával párosítja, csakugyan taníthatja néha az olly lángészt, ki csak homályos érzelmeit követi.

Innét látjuk azt, hogy a legnagyobb költőlángész-nél is gyakran les ki a hideg ész olly megsiklásokat, mellyeket a költő, érzelmi zajában nem érze, s mellyeket az aesthetika' előleges szemléleteiből meg nem ismerhet; mert azokat soha nem terjeszthetjük annyira, hogy a szépnek minden törvényét előre kimutassuk; hanem örökre csak a kritika nyomozhatja ki időről időre annak minden titkosb vonalait, mellyek minden új költeménnyel újabb meg újabb változatokban mutatkoznak. Mert minden valódi költemény valami új jelenet a szépnek tartományában, s minden illy jelenetben olly új színvegyületek és árnyalatok tűnnek fel, mellyeknek valódi érdemét csak a leggyakorlottabb kritikusi szemek tudják igazán megismerni és megismertetni.

Csak magában mondatik jól az is: hogy a poétát épen az teszi poétává, miként annak érzelmei tisztábbak mint más embereké. Mert tapasztaljuk azt is, hogy azon legbelsőbb érzelmünk, mellyet izletnek nevezünk, valójában nagyon homályos, változó és tévedékeny, s annak teljes tisztaságot és határozottságot csak a tudomány világa adhat.

Meglehet ugyan, hogy egy tiszta érzelmü lélek, ki mindig csak magát hallgatná és követné, s minden idegen befolyástól magát őrizhetné, mindig megtarthatná eredeti tisztaságát; de tudjuk azt, hogy a mostani költőt számtalanféle példa ostromolja, mellyek pedig olly ragadósok, hogy a mostani költészet alig lehet egyéb, mint különféle idegen befolyások' tarka szüleménye, olly szülemény, melly szülőinek megkedvelt hibáit gyakran új hibákkal szaporítja s azokat ivadékról ivadékra tovább nemzi mind addig, míg

a hideg eszmélő az elfogult szemeket meg nem nyitja.

Igy látjuk miképen tulajdonítja Schiller a maga dagályait a sok rossz példának, valamint én is őszintén mondhatom, hogy az egyszerűnek velem született szerelmét Schiller' és Matthisson' példái kezdék megzavarni; melly őszinte vallomásokra bizony nem lett volna szükségünk, ha Winkelmant és Jean Pault előbb ismerjük.

A nagy poéták még hibáikat is igen meg tudják kedvesíteni; s mi csuda ha illy hibák, nem csak a közembert, de a tisztább érzelmű lángészt is elcsábítják, a mi csak annyiból is igen könnyen megesik, mivel a lángész épen olly fiatal korban gyul költészethez, midőn azt még sem természet sem tudomány a dolgok' tisztább ismeretére meg nem érlelhette. Ha pedig egyszer az ember valamit megszeret, vajmi nehezen emelkedik felül első gerjedelme hatalmán! s tán magától sohasem? Hanem igen is midőn a kritika megpendíti a költő lelkében a theória nyugovó hurjait, akkor egyszerre megzendül abban az egész lelki muzsika, s egyszerre felvillanik abban a legfőbb észderü, melly a tárgyak' legbelsőbb értékeit is kimutatja; s így ha nem teremthet is a kritika költőt, de azt minden bizonnyal intézheti annyiban, hogy azt a sok rossz példa ragadósága ellen védheti, s annak tehetségeit harmoniásan fejteni segítheti.

Mert ámbár a lángész valami legfőbb ugyan a lelki emberiségben; de ez a legfőbb emberiség sem istenség, hanem csak tévedékeny emberiség. Mellyik lángész szabad egészen a borúlt óráktól? s mellyik nem érzi azt a mit Róma' bölcse érzi: *nullum magnum ingenium absque vesania?* De ha ez így nem volna is, nem lehet-e a kritikus épen olly vagy még nagyobb lángész, mint a poéta? vagy lehet-e jó kritikus más, mint lángész? Nálam legalább csak ilyenről van szó. Mert az olly kritikusok, kiknek egész elmélete csupán a praxisnak száraz abstractiójából, vagy épen csak holmi recensensi terminológiából áll; kérdésen kívül a lángésznek nem tanítói, de tanítványai sem lehetnek; hanem igen is lehet a még nagyobb vagy legalább elkészültebb lángész, a minthogy egyedül csak ilyen lehet is jó kritikus.

Hogy pedig továbbá, a nem lángészre nézve, egészen haszontalan legyen a kritika, azt is csak olly félig igaz félig hamis állításnak kell tekintenünk, valamint az előbbieket. Mert a ki az embereket ismerni tanulta, igen jól tudja, hogy nagyon sokféle mind a lángész mind a nem az, s felette nehéz azokra általános állításokat szabogatni; s tudja hogy valamint testi, ugy lelki szemeinknek is vagynak különféle gyógyulható és gyógyulhatlan nyaválái s ámbár a gyógyulhatlanokon nem segíthet is a kritika lelki oculisticája; de minden bizsonnyal segíthet többféle gyógyulhatókon, melly szerint ha valódi poétát nem adhat is, ha csak Lessing poétákat adhat is, akkor is nagy hasznunak kell azt tekintenünk, mert az illy Lessing-poeta néha hasznosabb lehet, mint a képzetlen lángész.

Harmadik vád ez: *A' kritika az írókat ellenséges pártokra szaggatja, 's az által az irodalomban a' párt-szellem' dühe mind azon nagy roszakat szüli, mellyeket egyéb emberi társaságban szülni szokott.*

Hogy a míveltséget, ezt az emberiség' legkomo-lyabb ügyét, jobb volna egy szívvel-lélekkal emelnünk és terjesztenünk, mint így egymás közt viaskodva gyakran a legfőbb ügynek ártanunk, kérdést nem szenved. De mivel ez a szép béke csak akkor lehető és hasznos, ha mind egy hiten volnánk, ha sem egymást tanítanunk sem az igazságot védenünk szükség nem volna; még most természet szerint igen kora olly messze álmodoznunk, s részemről bármelley hajlandó vagyok is a saintpierre-ségre, s bármelley igen ohajtom is a béke' áldásait; még sem tudom magamat azzal kecsegtetni, hogy a literaturai emberfaj, ez a „*durum és irritabile genus*“, magát valaha Mercier' Messziás évére elkészítse. Igaz ugyan hogy Göthe sem látá ezt a szép álmat nem valósulhatónak midőn ezeket mondá: „Wo Parteyen entstehen, hält Jeder sich hüben und drüben;

Viele Jahre vergehn, eh sie die Mitte vereint.“
de vajjon meggondolta-e Göthe, hogy az a fertelmes: „*hüben und drüben*“ igen gyógyulhatlan nyaválája ez emberfajnak? és hogy az ohajtott Közép majd minden szem előtt más más alakban jelenkezik? Mi egyesít-heti tehát végtelenül ellenkező különségeinket? A kö-

zönített észderü? Igen! de ki nem látja azt, hogy értelmünk még ellenkezőbbek, mint érzelmeink? s hogy az értelem minden emeltsége mellett is, csak igen igen kevesnél tapasztaljuk a szívet és akaratot nemesedni?

Tagadhatatlanul olly fokon és terjedelemben van már az értelmi műveltség, hogy sok rosszat orvosolni, sok jót alkotni tudnánk már, ha akarnánk; de íme tapasztaljuk, hogy a szív és akarat bünös, vagy legalább olly erőtlen, hogy az önszereteten felülemelkedni legkevésbé sem tud. — Mindennapi példák mutatják, hogy a legműveltebb nemzetek között is, alig lehet legkisebb jót is kivívni; földünk' sokkal nagyobb részén pedig azt még említeni is bün. Így a literatura lelki világában is, bizony nem annyira az ész' mint a szív és akarat' hibáinak kell azt tulajdonítani, hogy az igazság gyakran olly durván ostromoltatik; s hogy az emberiség' tanítói között olly gyakran van szükségünk a spártai miatyánkra: „*Isten, adj erőt a megbántások' türésére!*“

Mi baj volna e világon, ha az igazságnak csak azok volnának ellenségei, kik azt nem ismerik; de épen az a nagy baj, hogy annak mind azok ellenségei, kiket az nyom, ilyenek pedig felette sokan vagynak s lesznek is mind addig, mig az erény le nem győzi a bünt. Mivel pedig azt csak úgy győzheti le tán valaha, ha hogy a jók annak harczát, melly mind a polgári, mind az írói világban folyton foly, híven harcolnak; tehát akármelly undokul folyjon is e harcz s akármint undorodunk is tőle, még sem szabad azt, sem általában kárhoztatnunk, sem szükségtelennek tartanunk, sem hideg részvétlenséggel tekintenünk. Sőt minél inkább érezzük annak vétkeit, s minél inkább ismerjük a jobb ügyet, annál inkább kell éreznünk azt is, hogy a tévedőknek példát, utat mutatni, s a jobb ügyet védeni kötelességünk; s éreznünk, hogy Szólónak azon böcs törvénye, melly a polgári viszályokban, minden polgárt párthoz állani parancsol, az az, a békeszerető jókat a jobb ügy' védelmére szorítja, minden jobb léleknek örök törvénye.

Ezen rövid észrevételeim elegendők lesznek reményem, a békeszerető lelkeket a kritikával némüleg megbékéltetni, s az iránt elhitetni, hogy a kritikát

vádló panaszok, nem a jó kritikákat, hanem csak a roszakat illetik, mellyeket igenis méltán lehet vádolnunk; a jót ellenben, mint a roszak ellenmégét, tisztelnünk és ohajtanunk illik; 's hogy ámbár a tollcsaták sok roszat szülnek is, de mivel sok jót is szülnek, és egyedül azok készíthetnek valami szükséges gonoszt, s azokra is csak azt kell mondanunk: tőrjünk a zabolátlanságot, ha szeretjük a szabadságot.

Ugyan azért távul legyen hogy a kritikától idegenkedjünk, és az egyébiránt is attól idegenkedő jobb lelkeket egészen elidegenítsük; holott igen is ideje már komolyan azon lennünk, hogy az olly kritikák helyett, mellyeket eddig kártékonyoknak néztünk, olly józan bírálati példákat mutassunk, mellyek mind a kritika' magas czéljainak, mind a józanabb rész' méltó kivánságainak illendőbben megfeleljenek.

Hogy pedig illy czélirányos példákat adni tudjunk, szükség a kritika' philosophiaját egész terjedelmében kifejtenuünk; s ugyan e czélből szándékom a jót akaró kritikust e következő előzetes jegyzetekre figyelmeztetni.

II.

A kritikák' legbelsőbb osztályozata.

A kritikák, legbelsőbb természeteikre nézve, két igen különváló fajra oszlanak, u. m. tiszta tudományos avagy tanító kritikákra, és büntető vagy perlő kritikákra.

A tanító avagy tiszta kritikának egész természete, minden oka és czélja csak tanítás; a perkritikák ellenben különféle czéljaik szerint nem csak tanítani, de egyszersmind büntetni, sérteni, s elnémítani is akarnak.

A tiszta kritikának törvényei nem egyebek mint az emberiség' legfőbb törvényei. Ezen legfőbb törvények parancsolják a tanító kritikusnak, hogy ember és irótársa' irói hibáit a cultura' és emberiség javára felfedje; de ugyan ezen legfőbb törvények parancsolják neki azt is, hogy ezen felfedésben az embert avagy irót minden lehető módon kémélje, s a művésztől művét megválassza.

A perkritikák, mivel törvényeik különféle okok és célok alá vagnak vetve, mind magokban mind törvényeikben változók és egymástól különbözők ugyan; de egyiránt céljuk lévén a büntetés avagy emberbántás, mind megegyeznek a művet művésztől meg nem választásban.

Megválasztja a tiszta kritikus a művet a művésztől az által, hogy a művésznek azon fájdalmát, melyet hibái felfedése által neki okozott, inkább enyhíteni mint nagyobbítani kívánja; mihelyt ellenben azt legkisebb hangjával nagyobbítani akarja, már akkor embert is akarván a mű mellett bántani és büntetni, megszegi a tiszta kritika' törvényeit, mellyek nem embert bántani, hanem csak műhibákat illetni akarnak; de megszegi a szeretet' és okosság' törvényeit is, mert ezek nem hibát, hanem csak bünt engednek büntetni.

Melly szerint minél inkább kívánja a kritikus a megbírálnak fájdalmát nagyobbítani és azt műve' hibáiért büntetni; annál inkább összezavarja a művet a művésszel, a hibát bűnnel, a tanítást büntetéssel, s annál inkább megszegi a tiszta kritika' és emberiség' legfőbb törvényeit; s következőleg annál inkább kilép a tiszta kritika' határiból a büntető vagy személy s így embersértő kritikák' körébe.

A megbírált író' fájdalmát igen enyhítheti a bíráló' illendő módja, mert ez azt mutatja neki, miként nem ellenség, hanem jót akaró tanító fedi fel hibáit, melly szerint mintegy azt érzi, hogy sebeit az igazság' kezeiből veszi, s így azokat, mint köz jóra szolgálókat és szükségeseket, könnyen türi, és ez a szükség', jó cél', illedelem s igazság' érzete által megennyhült fájdalom a tiszta kritikai bántáson. A mennyiben pedig ezen fájdalmat a bíráló, illetlen módjával, a hibák' szertelen nagyításával, a guny' és megvetés' jeleivel avagy akármi szükségtelen sértéssel nagyobbítja, mérgecsíti, annyiban azt egyenesen személy- és emberbántássá változtatja; mert természet szerint minden legkisebb sértés, mit a hibák' felfedése szükségképen nem kíván, egyenesen csak az embert illeti és bántja, még pedig a legbelsőbb embert — a lelket. — Melly szerint az így sértő kritika nem csak személysértő,

de sokkal személyesertőbb, mintha az embernek csak testi vagy egyéb hibáit faggatná, holott épen a lélek a legbelsőbb személy.

Ez tehát a választó vonal a tiszta és személy sértő kritikák között, nem pedig az, mellyet Lessing vona. A tiszta kritikus és pasquillant szomszédok nem lehetnek; azok között van még a sértegető kritikusok' és perlekedők' nagy serege.

III.

Teljes és hiányos kritika.

A valódi kritikának egész természete és célja, nem egyéb lévén, mint alkalmazó tanítás; következik, hogy az annál főbb tökélyü, minél inkább megfelel ezen természetének és céljának, az az, minél alkalmazóbb és tanítóbb; de következik még az is, hogy így a maga legfőbb célját csak akkor érheti el, ha állításait okokkal támogatja s elveit minden oldalról kifejti és magyarázza, mert tanítása csak így lehet teljes, bizonyos és közreható.

Igaz ugyan, hogy az illy teljes kritika, tudósrá nézve sok felesleg valót foglalhat magában; de mivel ezek úgysis csak alig, vagy nem is szorultak tanításunkra, jobb azt azon nagyobb részhez intéznünk, melly csak fejtegetve és magyarázva értheti meg azt, holott egyébiránt is ezt kell és lehet leginkább tanítanunk. Jobb tehát ha magyarázatainkat sokalja egy két tudós, mintha a nagyobb és tanulni akaró rész keveseli.

Az olly müvitélők, kik állításaikat okokkal nem támogatják, nem annyira tanítani, mint hitetni akar-nak, s úgy gondolkodnak, hogy a hozzájok hasonlók így is meg tudják őket érteni, másoknak pedig hinni kell. De könnyü átallatni, hogy az illy számolat nagy tévedés; mert épen a tudósok és könnyen hívők között van a gondolkodni és tanulni akaróknak azon közép rende, melly leginkább használja és érdemli a tanítást. De egyébiránt is az illy bírálat, mellyben az ítélő, szavairól semmi számot nem ad, sok hamis állításra nyujthat alkalmat, s leginkább csak holmi haszontalan

magasztalásoknak avagy ócsárlásoknak lehetnek műszerei, nem pedig valami czélszerű tanításnak.

Illy hibás természetűek többnyire minden recenziók, mellyeknek szűk köre csak holmi hiányos könyvismertetést, nem pedig valami alapos bírálatot fogadhat el. Mert mikor a recensens a könyv' nagyobb hibáiból kimutat is néhányat, de a többi illy hibára nézve, csak ezzel fizet ki: „stb. stb. vagy: több illy számtalanok“ vajjon ezen számtalanra nézve, nem magának beszél-e a recensens? tudhatja-e így a tanulni akaró, vagy még maga is a bírálat alatt lévő munka szerzője, mellyek ama számtalan hibák? S ha ezek nem tudják, vajjon kinek beszél a recensens?

Igy a recensensi jellemzések is elmondják ugyan, hogy a poéta szelleme ilyen meg amollyan; — de mivel azt meg nem mondják: hol és miért olyan, természet szerint csak olyanok előtt beszélnek, kik nélkülek is tudák a tudnivalót; egyéb olvasókra és a jellemzett poétára nézve pedig a semminél nem többek; holott igen természetes az, hogy a poéta nem ejtené azon hibákat, ha ismerné, valamint az olvasók' nagyobb része sem ismerheti azokat, s ha ismerné, nem volna kritikára szükség.

E jegyzet alá tartoznak azon kritikás epigrammák is, mellyek majd művet majd művészt ítélgetve, a helyett hogy tanítani tudnának, többnyire csak magokat ítéltetik meg. Mert p. o. mit tanulánk azon epigrammából, melly Himfy' verseinek nagyobb részét tüzre ítélé? megtanultuk-e abból, mellyek azon tüzre valók? s megtanultuk-e, miért oda valók? — ha pedig ezeket meg nem tanultuk, vajjon tanultunk-e valamit?

Csak illy formán tanítanak pedig többnyire a szokott recenziók is, kivált midőn lyrai gyűjteményt ítélnek. Mert ámbár ezek kimutatják is a gyűjteménynek néhány jobb és roszabb darabjait; de mivel meg nem fejtik, miért jók avagy roszak azok; mit tanulhatunk tőlek egyebet, mint azt, hogy a gyűjteményben vagynak jobb és roszabb darabok; — a mit pedig előbb is tudánk. Mert ki nem tudja azt, hogy az illy gyűjtemények természet szerint csak illy jobb és roszabb darabok' gyűjteményei szoktak lenni? s ha mink nem azon darabokat nézzük is jóknak avagy

roszaknak, mellyeket azok, még akkor sem tanítanak, hanem csak ízletüket akarák reánk tolni, a mi pedig teljes bonczolat nélkül nem igen szokott sikerülni, s a kik felkapják, azokért írni nem érdemes.

Ugyan azért az illy recensiók helyett jobb a gyűjteménynek, akár poétai, akár prosai művek gyűjteménye legyen az, egyes darabjait teljes taglatat alá vennünk, s így minden egyes darabnak titkosb hiányait és tökélyeit kilesnünk és kimutatnunk; nem csak azért, hogy egyedül így lehet birálatunk tanító és teljes, de azért is, mivel az illy minden oldali vizsgálatok mellett, néha több olly észrevételre is bukkanunk, melly magunkat is tanít, s a tudomány' egészére nézve is uj felfedezésül lehet.

Csak a minden legkisebb részletig vizsgálódó kritika adhatja az egésznek igaz ismeretét, s mindenkor az illyennek tapasztaltam én legtöbb hasznát; midőn ellenben ama nagyjában s mintegy önkényleg ítélők-nél alig tanulék egyebet mint azt, hogy ártani akarnak. Pedig nem szabad azt soha felednünk, hogy a dolognak komolyabb oldala is van, az t. i. hogy embert ok nélkül bántani bűn, s kritikánk csak úgy nem bűn, ha az, egy embert milliókért bánt, az az, ha tanít.

IV.

Kül- és belkritika.

Valamint birálatod tárgya — a mű, kül- és belművészetek' egyesületéből alakult; úgy a te kritikád is kül- és belkritikák' egybefolyásának alakulatja legyen; mert egyedül ezen kétféle kritika' egyeteme alakítja a teljes kritikát avagy kritikai egészt, magában pedig mindenik csak hiányos egyoldalú nézeteket adhat.

A belkritika, mint veleje a dolognak, magában is nagyértékű lehet ugyan; de a külkritika, kivált ha poétai művet bíralsz, mi lehet magában egyéb, mint valami tökéletlen nyelvtani bukdozat, holott tudnivaló az, hogy a költészet' nyelvét s egyéb külalakait, leginkább csak annak lelkéből s egyéb alkotó elemeinek

összeállításából lehet igazán megítélned, a mit természet szerint csak úgy tudhatsz, ha a belkritikát teljes mértékben bírod.

Hogy pedig azt úgy bírod, nem elég a művet csak magában megbírálni tudnod; de meg kell azt tudnod bírálni még azon legfőbb szempontból is, hol az a kérdés: mint illik össze az egész mű a nemzetnek s emberiségnek céljaival, és az egész cultura bölcséletével? Mert ezen legfőbb szempont szerint az egész mű csak része az emberképzet' nagy művészetének avagy bölcséletének, mellyekkel a műnek, mint résznek összeillése, annak legfőbb érdeme; össze nem illése ellenben leglétegesb hibája.

Hogy pedig ezen legfőbb életkérdés szerint tudj ítélni, nem elég oda holmi homályos izlet és az oskolai elméletek' tudománya; — nem elég oda csak azt tudnod, hogy „*haladnunk kell*“, de tudnod kell azt is: *merre és hová?* Mert ha ezt nem tudod, nem vagy képes az igaz és hamis haladások közt különbséget tenni. Tudva van pedig a cultura' történeteire figyelmezők előtt, hogy gyakran vagynak az emberképzet' sok oldalu és sok célú munkájában olly hamis haladások, mellyek nem előre, hanem hátramenetelek, és annak legbelsőbb megvesztői szoktak lenni; s tudva van, hogy mind a Nilusz és Gangesz melléki, mind a görög és római culturák' enyészetének okai nem külsők, hanem belsők valának; s hogy ezen utóbbiak, minekelőtte azokat a külvész végkép elrontaná, már száz évekkel előbb magokban veszni tértek s ezen belvész' mesterei épen azok valának, kik haladásukat vélék, midőn mindig hátra menének.

Csak úgy lehet tehát belkritikád teljes tökélyű, ha nem csak a már megtörtént célos és céltalan haladások' minden titkosb jellemvonalait ismered, de megtudod ismerni még az időnként történhetőkét is minden oldalairól s minden következetekkel együtt. Ezen ismeretek nélkül belkritikád csak valami homályos lélektudományi szemlélet lehet, s csak úgy lehet az fentebb kritikai nézet, ha azt legfőbb poétai és philosophusi világnézetekhez illesztieni tudod.

Ugyan azért míg ezen legbelsőbb és legfőbb kritikai szempontokhoz szemeid meg nem nyílnak, az

az, míg az emberiségnek, nemzetednek és culturának legfőbb céljait és viszonyait, az igaz és hamis cultura' minden bélyegeit teljes fényben nem ismered; s míg a régi két nagy nemzet' és jelenkor' bölcsességéből egy reánk illő egészt alakítani nem tudsz; addig jelesebb művek ismerőjének és bírálhatójának ne véld magadat; mert bírálatod, mind magadra mind a tudományokra nézve, nem csak haszontalan, de kártekonny is lehet. A mi pedig ne csak a belkritikára nézve legyen mondva, de némüleg mondva legyen a külkritikára nézve is, mert a mint mondám ezek egymásba folynak s egyedül csak úgy tudod igazán megítélni a részt, ha tudod az egészt.

V

Kritikai hangulat.

A kritikának imez mast említett igen komoly és magas céljai önként mutatják, hogy valódi kritika' tanítója, csak a legműveltebb s érettebb lelkü ember lehet. Hogy pedig az illy embernek, valamint egész lelkülete, úgy tanításának egész természete és hangulata nem lehet más, mint az emberiség' legfőbb mértékeig szelid és nemes, látnod kell azt is, mihelyt meggondolod, hogy az illy emberen, nem olyant kell értened, kinél csak a fej van művelve, hanem csak olyant, kiben mind az értelem mind az érzelmek egyiránt művelve és nemesítve vagynak; s meggondolod, hogy a kritika' közönségének nemesebb része is, csak illy nemesült lélekhez illő tanításnak nyit fület és kebelt, a maga culturájához nem illőket ellenben megveti.

Vannak ugyan a kritika' törvényeinek olly tanítói is, kik e részben egészen mást tanítanak s azt hiszik Lessinggel, hogy: „*A kritikusknak senki elébe nem irhatja, melly keményen és keserűen gáncsoljon vagy csufoljon. Magának kell tudnia, minő hatást akar előhozni, s szükség hogy szavait ezen hatásra intézze:*“ s vagynak kik azt tanítják, hogy az író *üt*ni, csigázni s *agyon venni nevetve szabad*; valamint még olyanok

is, kik a kritikusi mocskolódások' mentségére Cicerónak azon szent szidalmait hozzák fel, mellyekkel Antoniuszt, Clodiuszt, Gabiniuszt s Pisót feddette; de alig szükség mondanom, hogy ezen elvek nem csak hamisak, hanem ártalmasok is. Hamisak, mert a tudományok' országában nem lehet hatásunknak egyéb jó célja mint az igazság, illy hatásnak pedig nincs egyéb eszköze és fegyvere mint az okerő; s ártalmasok, mert az irodalomban a durvaságokat hatás' eszközeivé tenni, annyi mint a durvaságnak és önkénynek fegyvert adni, s annyi mint az okerőkkel hatni nem tudókat az okosokon és igazságon felül emelni.

Igy természet szerint a hamis ügynek védelme sem lehet más mint hamis. Mert ha azon római gonoszok' világpusztító bűneit a literaturai gyarlóságoktól meg nem választjuk s a comma- és szonett háborút az erény' és bűn' világháborujával egynek nézzük, akkor még azt is mondhatjuk, hogy nem csak a papiroson, de még a piacon is szabad egymást agyonvernünk.

Az illy kritikai morálnak, mi egyéb következményei lehetnek, mint miket már látunk. A legüresebb kezdők, a helyett hogy lelkeiket a dolgok' belsőbb ismeretére megérlelnék, csak hamar felszerelik magokat az illy kritikai hatás' minden eszközeivel, az az, a legsértőbb kitételek és gúnykaczajok' formulájival, s elkezdenek hatni, és kezdik hinni, hogy valójában csak az ő akaratuktól és formulájiktól függ azok élete, kiknek hálaadással tartoznak.

De te válaszd meg a kritikát az írói pertől, s ezeket a polgári vitáktól, a kritikai hatás' igazi eszközeit az álkritika hamis eszközeitől, az írói gyarlóságot az írói gonoszságtól, s válaszd meg a bírót a bakótól, nehogy — mint némelly amerikai kannibáloknál szokás — egyszerre bíró és bakó légy; vagy legfeljebb csak akkor légy az, midőn olly író akarsz büntetni, ki az emberiség' fentebb jogai és érdekei ellen tudva dolgozik. Mert az ilyen már igen érdemli a büntetést és elnémítást; — de egyébiránt is az illy politikai perekben már igen hozzá szoktunk a leganyagibb okerőkhez is.

Mikor ellenben csak holmi irói sikamlatokkal van dolgod, nincs ok, melly hangulatodat a műveltség' és szelidség' törvényei alul felszabadítanod engedje; s ha felszabadítod, leginkább magad ellen vétesz, mert vétesz azon törvények ellen, mellyeket művelt ember szükség nélkül által nem hág. Nagy meggyőző erővel bír a tanításnak szép lelkü emberhez illő módja, nem csak azokra nézve, kik tudják azt hogy valódi culturának mulhatlan következménye a szerény szelidség; de mind azokra nézve is; kik azt még nem tudják, hanem csak érzik: visszaborzaszt ellenben az emberi természet' nemtelensége, midőn azt látjuk, hogy az olyan ember, ki teljes éltét arra fordítá, hogy lelkét nemesítse, nem pirul az örökkévalóság' színe előtt illetlenkedni s kimutatni, hogy embertársa' szemérmét csak azért fedi fel, hogy azt kaczagja.

Ha tehát az önszeretet' sugalmain kívül egyéb törvényeket nem tisztelsz is, akkor is azt parancsolja az okosság, hogy szived' hibáit rejtse s azokkal tudományod ne mocskold; hanem inkább minden szavadban a szelidebb s nemesebb emberiség' szelleméhez simulj, mindenkor szemeid előtt tartván a miket egy művelt lelkü főispánunk (gróf Teleki József, 1790) egy nagy változatunk' zajában monda:

„Szükség hogy minden cselekedetinkben illendő állhatatossággal ugyan, de csendesesen s egymás iránt minden áskálódás, erőszak és lárma nélkül, viseljük magunkat; egy szóval az illendőség' törvényére szorosán vigyázzunk; megemlékezvén, hogy nekünk nemesi rendnek, sokkal kevesebb szabad e tekintetben a köznépnél. A clazomeniusok egykor a spártai ephorusok' székét korommal bemázolván, megcsufolni nem általották. Ezen igen illetlen tettükért a spártabeliek elégnak tartották azzal büntetni őket, hogy köz kihirdetés által szabadságot engedtek a clazomeniusoknak magokat illetlenül viselni. — Szomorú privilegium! melylyel valamint kétség kívül ők szégyenlettek élni, ugy mi is arra soha ne vágyódjunk.“

Igy érez a nemesi rend. S az illy nemes érzel-műeket kell kritikánk' közönségének tekinteni, nem pedig azokat, kik az illetlenségnek tapsolnak, ha azt akarjuk, hogy a nemes magyar közönség szintúgy meg

ne vesse kritikánkat, valamint előbb a pesti bika-
viadalt megveté, holott az illy közönség igen érzi azt,
hogy az illendőség' szabályai nem egyebek mint leg-
főbb törvényeink' pótlékai, s ugyan azért minden szép-
nek és jónak multhatatlan feltételei.

VI.

Kritikai viszonyok.

Valamint minden dolgunkban szintúgy kell ügyel-
nünk a körülményekre, mint a dologra magára; ugy
a kritikában is meg kell minden viszonyt gondolnunk,
hogy jó akaratunk több kárt ne tegyen mint hasz-
not. Vagynak az irodalomnak olly korszakai, mely-
lyekben a kritika nem csak hasznos, de multhatatlan
is; valamint olyanok is, mellyekben az nem csak nem
hasznos, de kártevő is lehet.

Midőn mink irodalmunk' ifjúságában egymást
buzgatva zengők fel alvó, vagy igazábban szólván,
félholt nemzetünket, midőn még szájról szájra ment
nálunk ez a hazafiúi jelszó: „*irjunk akármit csak
irjunk, hogy a magyar írás divatba jőjjön!*“ s mikor
még a legcsekélyebb magyar írás is hazafiúi tett volt;
akkor még természet szerint a kritika nálunk nem
csak szükségtelen volt, de a nemzet' legfőbb céljá-
val is egyenesen ellenkezett: most ellenben, midőn
nem csak divatba jött a magyar írás, de irodalmun-
kat nagyjaink' bölcsesége örökre meg is alapítá, kér-
désen kívül szükség, hogy íróinkat a kritika' szövet-
neke által vezetni elkezdjük, noha még most is tekin-
tetbe kell azt vennünk, hogy csak kezdők s nagy aka-
dályokkal vivó kezdők vagyunk.

Lessing azt mondja: „Ha én művitelő volnék, így
intézném hangulatomat: Kémélve a tehetségeket mu-
tató kezdőt, sőt hizelgve is neki; csudálással kétel-
kedném a mesteren és kételkedéssel csudálnám őt; el-
ijesztve és positive a kontárt; gunyolva a dicsekedőt,
és olly keserűen mint csak lehet az ármányost és csel-
szövőt.“ S valljon a miket itt Lessing egy kezdő íróra
mond, nem illik-e azt mondanunk egy írni kezdő nem-
zetre, kivált pedig egy olyanra mint a magyar nem-

zet? s nem illik-e megválasztanunk Budát Philadelphiától? Én azt hiszem, igen, s azt hiszem, nem csak a tehetséget mutatókkal, de a leggyarlóbbakkal is kémélve kell bännünk. Nem csak azért, mivel nálunk még az ilyenek is jobbak a semminél; de azért is mivel azok nem egyebek mint egyszerre születő és enyésző buborékok, s mellyeket csapkodnunk semmi okunk nincs, de igen is van elég okunk azokban az embert kémélni.

Kiváltképen pedig szükség, hogy a kritika a poétákkal vigyázva bánjon, nehogy a merészt félénkké s a meleg szivűt hideggé tegye s az által szárnyaikat szegje. A prosaicus gyakran örvend, ha a kritika neki tárgyat ad a tollcsatára; de a poéta, ki többnyire mintegy álmjáró lebeg a tetőkön, hamar lehull onnat, hová tudta nélkül emelkedett, s vagy elnémul, vagy más utat választ, mellyen korántsem tehet annyi jót, mint geniusa' első intése szerint tehetett volna. Vagyon lángész, ki egyszerre délponton tűn fel, de vagynak olyanok is, kik csak idővel vergődnek oda; olyan pedig, ki folt nélkül volna egy sincs. Időt kell tehát engedni a vergődőnek, s mindeniket nem foltjai' kisebb számából, hanem sugarai többségéből kell megítélni.

Általában pedig minden írónál tekintetben kell tartani tárgyat, személyt, időt s helyet. Vagynak tárgyak, mellyek csak félfényben és gyom közé burkolva jelenhetnek meg; s vagynak idők, mellyekben, Jean Paul szerint, az igazságnak zsidóvá és mesteremberré kell lennie; a miket ha meg nem tud a kritikus jól fontolni, a mű' szemetei mellett könnyen gyanúba hozhatja annak kinceit is.

Igy az írók' személyére nézve is, megtörténik gyakran, hogy érdemtelves ember igen gyarló író lehet; de azért távul legyen hogy a kritikus annak érdemeit fontos okok nélkül félre tegye s azzal csak úgy bánjon mint gyarló íróval; mert lehetnek olly írók, kik ha írásaikkal nem is, más uton módon használhatnak az irodalomnak, attol elidegenülve pedig árthatnak is.

Az írói democratiát meg kell a csárdai democratiától választani, nem pedig annyira terjeszteni és népszerűtlenné tenni, hogy azt a nemzet' nemesebb

része, mint zabolátlanságot gyűlölje. Mert ha a főbb s ugyan azért becsületértő és féltő embereket a kritikával az írástól elrettentjük: — mit nyerünk egyebet, mint azt, hogy a nemzet' műveltebb részére nézve, egy második és félelmesb censurát alapítunk.

Ugyan azért akármely oldalairól tekintem is a dolgot, mindig csak azt kell mondanom, hogy kritikánk ne büntető, hanem csak tanító, s írói democratiánk ne a szeretetlenség' és zabolátlanság' hanem csak az okosság' és emberszeretet' democratiája legyen, mint *Washingtoné*, hol az emberkinozó börtönök' helyén, az emberszeretetnek olly templomai emelkednek, mellyekben még a bűnöst sem fenyíti büntetés, hanem tanító, jobbító s boldogító szeretet öleli. Ez a műveltségnek legszebb diadala, s ennek utjait készítse az író, ha az emberiség' tanítója akar lenni.

POÉTAI HARMONISTIKA.

Intézet.

Harmonistikám nem egyéb akar lenni, mint a* poétai szép fő létszereinek s ezen létszerek' szerközetének ösmerete.

Gondolkodván t. i. a poétai szépnek természetéről, annak titkait a harmóniából és három fő létszer harmóniás szerközetéből fejtegetém, s így nevezém nyomozatim' egyetemét harmonistikának; a mit úgy vélem, csak annyiból sem tettem minden ok nélkül, mivel a muzsika és poésis olly rokon művészetek, hogy több tekintetben nevezhetjük a poésist lelki muzsikának.

A dolgok' létszerein nem értünk egyebet, mint azoknak reánk ható tulajdonságait. Mert a dolgok' legbelsőbb valóságait nem ösmerjük, csak azok' tulaj-

* Berzsenyi utolsó kézírataiban (1830. után) már hiányzik az a után és s előtt az apostroph; ezért mi is elhagytuk.

donságait nevezzük létszereknek annyiban, a mennyiben minden dolgok' létét különféle tulajdonságaik' szerközetében állani látjuk.

Igy a poétai szép' fő létszerei vagy alkotó részei sem egyebek, mint azon legalkatóbb — leglétadóbb tulajdonságai, mellyek annak legközönebb¹ létvonalait formálják.

Illy alkotó részek' összefolyásának — koncentrátiójának — rend és rangszeres egyesületét nevezém én szerközetnek; a mi tehát tulajdonképen annyi mint forma, olly legközönebb létforma, melly a poétai szépnek csak legfőbb karaktereit mutatja ugyan, de a mellyekből a poétai szem az egészet megösmérheti.

Tárgyamat a természetben és emberben keresem. Mert ámbár a legtulajdonabb poétai szép nem más mint emberi szép; de mivel az ember csak olly része és kifolyása a természetnek, mellynek minden létszerei, életvonalai és törvényei a világgal összefolynak elenynyira, hogy az ember, ez a rég s jól úgy nevezett kis világ, mintegy láthatja magában a világot, a világban pedig az embert; s mivel így minden poétai szép egyszersmind természeti szép, vagy az emberi és természeti szépek' egyesülete: tehát úgy intézem szemléletimet, hogy minden állítmányim ezen természetekből folyók s ezekre támaszkodók legyenek. Mert csak annyiban ösmérhetjük mind az igazat mind a jót, mind pedig ezek' egyetemét a szépet, a mennyiben ezen természetek' rejteményit nyithatjuk.

¹ Van külön, különb, az az különobb, van tehát közön és közönebb is. De egyébiránt is, ha nyelvünket szebbíteni akarjuk, a sok ságost — ségest fogyasztanunk kell. (*Berzsenyi jegyzete.*)

ELSŐ RÉSZ.

Legközönebb szemléletek.

I.

Harmónia.

Midőn Thalestől azt kérdenék: mi legszebb? „A világ, úgy mond, mert Isten' műve.“ Így Aristoteles sem monda igen egyebet, midőn a poésis' legfőbbjét a természet' szép követésében állítá lenni; de így érez még a Magyar is, mikor a legszebbet világi szépnek mondja.

A természetben van minden még a phantasia' világa is, mert az sem egyéb mint emberi természet, melly is csak addig valami, míg természetes, mert hol a természet megszűnik, ott kezdődik a semmi.

A világ vagy természet nem egyéb, mint a legközönebb élet, avvagy minden életjelenetek' közöne. Melly szerint mondhatjuk ugyan, hogy a legszebb annyi mint természet vagy élet s annyi mint legtermészetesebb élet; de mivel nem tudjuk mi a természet s mi az élet, holott azoknak nem legbelsőbb valóit, hanem csak vagy reánk ható vagy bennünk megjelenő tulajdonságait ösmerjük; tehát e' részben sem lehet az emberi tudomány más, mint tulajdonságok' ösmérete, s e' részben sem tehetünk egyebet mint ha megtekintjük a reánk ható világnak legközönebb életjeleneteit s azokból fejtegetjük a szépnek örök létszereit és törvényeit.

Megtekintvén pedig a világ' egészét, mi közönebb és főbb életvonal tűnik szemeinkbe, mint az egésznek nagy harmóniája? Melly szerint önként foly ezen szemlélet' természetéből ezen legközönebb alaptétel, ugymint:

Valamint a világ' egészének legközönebb érzéki életjelenete nem egyéb mint minden részeinek harmóniája; a szerint mindenben legközönebb s legfőbb

életjelenet élettökély vagy szép a harmónia, a legközöner nem szép vagy rút pedig a harmóniátlanlanság.

II.

Harmóniás különféleség.

Minden harmónia különféleséget tesz fel, mert különféléket hoz harmóniába, különféle részeket formál harmóniás egésszé; melly szerint a szép annyi, mint a harmóniás különféleség — harmóniás különféleségü egész; a nemszép pedig annyi mint egyformaág és harmóniátlan különféleség vagy tarkaság.

A szépnek ezen ideáját fejezi ki ezen szavunk: szép, melly nem egyéb mint szí-ép, az az, szép-ép, szép egész. A *szi* t. i. eleinte tüzet jelentett s utóbb lett annak elvont érteménye a szép, melly elvonás igenis helyes volt, kivált ha meggondoljuk, hogy eleink mint nap- és tüzimádók a tüzben lelket, Istent s teremőt képzeltek; mert így már ezen szóban összeköték az Istennek, léleknek és szépnek ideáit.

A harmóniás különféleség' érteménye összefoly a szépnek ezen régi definitiojával: „egység a különfélékben,“ de úgy látszik mégis, hogy ebben vagy a gondolat vagy a kimondás nem épen igaz. Mert az egység és különféleség már magokban egymásnak ellent mondani látszanak; de egyébaránt is a harmónia valamint a szeretet nem egységet akar és tesz föl, hanem csak összeegyezést. Az ideal összeegyez a természettel, de azzal egyé nem lesz, s a poeta követi a természetet, de nem másolja.

Megtaláljuk ez érzést nem csak a poézis' egész lelkében, de még annak legkülsőbb hangmüvében is. Érezzük ugyan is, hogy az olly hangegyezetek, vagy rímek, mellyek a beszéd' különféle részeiből valók, szebbek mint azok, mellyekben ez a különféleség nincs, de érezzük azt is, hogy a rímeknél valami föntebb nemü szép a görög mérték, mellyben nem az egész hangok, hanem csak a különféle hangok' lebegései egyenlők.

III.

Harmóniás közép.

Valamint a világ' harmóniája nem egyéb mint a természet' minden létszereinek concentratiója; valamint minden harmóniás életjelenetek nem egyebek, mint a természet' különféle létszereinek különféle okban és célban concentrált — össze közévelt — összefolyt szerközetei, s így a különfélék' összefolyása által azoknak harmóniás vegyületü középszerei — közép lényei: a' szerint minden harmónia, valamint különféleséget, épen úgy a különségek összefolyásának középpontját és harmóniás vegyületü közép lényét — középszerét — középszínét, vagy hogy mind ezeket egy szóba szorítsam, középlétét teszi föl. Mert a különfélék' szerközetét csak az teszi harmóniás egészszé, csak az menti meg a tarkaságtól, ha a különségek' ellenkezetei és tarkaságai az összefolyás' pontjainál, egymásból egymásba folyó középszineik által összeolvadnak és vegyülnek.

Melly szerint tehát a szép annyi mint harmóniás vegyület és harmóniás középlét; a nem szép pedig annyi mint különösség, szélsőség vagy ezeknek vegyületlen tarkasága.

Ezen okfő szerint nem akarom az egyes szín' szépségét tagadni, hanem csak azt állítom, hogy a legszebb, nem egyes színben, hanem különféle színek' harmóniás vegyületében áll. Mert midőn a legközönebb szemléletben a szépről általában szólunk, nem az egyes szépek' számtalan nemeit, hanem csak a legközönebb s legfőbb szépet értjük, a mi pedig természet szerint nem egység, hanem különféle egyes szépek' vegyülete és középléte, s a mit nyilván láthatunk mind a természet' mind a művészet' szépségeiben.

Igy látjuk azt, hogy a reggeli és alkonyati fél fény; az az, sötétnek és fénynek közép vegyülete, szebb mint a nagy fény, valamint a vegyes rózsá' középszíne a többi egyszínü virágokénál; s így érezzük a harmóniás vegyületnek és középlétnek kellemeit mind a hangokban mind az izekben, de így még a lelki színekben és hangokban is. Mert valamint a testi hangok és mozgások' szélsőségeinek harmóniás középlétei-

formálják az éneket, muzsikát és tánczot, úgy a lelki muzsikát is a lelki hangok' és mozgások' harmóniás középlétei adják; s tapasztaljuk, hogy mind testi érzékeinknek mind lelkünknek legkedvesebbek az olly közepszerű bényomások, mellyek mind az igen erős, mind az igen erőtlen illetéstől egyiránt távol vagynak, s mellyek sem egyformasággal sem szertelen különféleséggel nem fárosztanak, hanem e részben is közepszert tartanak.

Igy folynak össze mindenütt a harmóniás középlétben a szép közepszernek középpontnak, középpútnak, vegyületnek, harmóniás különféleségnek, mind a két értelemben vett közönségesnek, és legfőbbnek ideái; mert mi a dolgok' legfőbbje egyéb mint azoknak közönséges középpontja, az az, legfőbb oka és célja? De összefolynak ezek még a teremtésnek és Teremtőnek ideáival is: mert a teremtés sem egyéb mint a világ' létszereinek harmóniás összefolyása, mellynek pedig harmóniázó középpontja a Teremtő, valamint az emberi lelket is csak úgy tekinthetjük mint minden létszereinek harmóniázó középpontját.

Innét van hogy valamint egyik főcharakterünknek, az okosságnak, legközönebb törvénye a józan közép ut; úgy másik főcharakterünknek a teremtést érző és követő phantasiának is, legfőbb törvénye a szép középlét. Igy van az hogy minden szertelenség, az az, a józan középpútról és szép középlétről távozás, annyi mint oktalanság és méltatlanság, s annyi mint rossz és rut, a szép középlét pedig mindenütt annyi mint jó és szép, az az tehát, a jónak és szépnek harmóniás összefolyása, harmóniás középléte.

Ezért utáltak a szép érző Hellenek minden különösséget és fölöttébbvalót annyira, hogy valamint Apolló' legfőbb templomában, úgy minden görög szép művön nyilván irva volt a szépnek és jónak ezen örök törvénye: „*semmit ne fölöttébb,*“ a mi pedig épen a szép középlét' legfőbb törvénye, olly törvény tudniillik, melly a szépnek határiból minden mértéktelet, minden fölöttébbvalót és így minden szélsőséget, az az, nem közepszerűt egyiránt kizár.

Igy érzett Lessing midőn a tragoediának Aristoteles által alapított főczélján — a szenvedelmek' tisz-

tításán — azoknak helyes, illendő mértékre szállítását érté. Mert a helyességnek és illendőségnek mértéke természet szerint nem egyéb mint az okosságnak és szép érzésnek örök mértéke, a szép középlét, az az, a különféle helytelen és illetlen igenségek' egyenlő kerülése vagy közepszerre szállítása.

Hogy pedig Aristoteles épen ezt érté, nyilván mutatja azon munkája, mellyben ő az erkölcsi tökélyt vagy szépet, mindenütt a szélsők' közepén lenni mutogatja. De ezt érté meg akkor is, midőn a poézis' legfőbbjét, a természet' szép követésében állítá lenni. Mert a természetet szépen követni, mi egyéb mint szebbítve követni? s mi egyéb mint a szebbítésnek és követésnek középléte? S épen azért állítja azon definitiót legjobbnak korunk' Argusa, Jean Paul, mivel az két szélsőket egyiránt kizár, ugymint a poétai idealismust és naturalismust, mellyeket ő játszilag *nihilismusnak* és *materialismusnak* neveze.

De különösebb az, hogy ezen igazságot nem csak illy Argusok látják, de látja a legegyügyübb Magyar is: mert mikor a dolgok' közepét kellő középnek mondja, mit mond egyebet mint a miket én mondogatok? A mit pedig mind a legfőbb görög bölcs mind az egyszerű Magyar szépnek lát, az minden ép szemnek szép.

De nagy okerő előttem az is, hogy én a legközönebb szem pontokból indulván, így összetalálkozám a földre néző Aristotelessel, elannyira, hogy valamint ő az erkölcsi tökélyt vagy erényt mindenütt közepén lenni mutogatja, épen úgy az én alapnézetimből is önként folyt az, hogy harmonistikámnak egyszersmind olly tabellának kellett lenni, melly a szépet mindenütt közepén állani mutogassa; a mi pedig úgy hiszem nagy bizonyága szemléleteink' igazságának, de bizonyága annak is, hogy az erkölcsi és poétai szépek, valamint egy kutfőből — a szeretetből erednek, úgy a tetőn vagy legfőbb szépben multhatatlanul egyesülnek.

Hogy tehát tabellánk tovább is a természetre támaszkodjék, térjünk vissza még a legközönebb szempontokhoz, de mindenkor úgy, hogy egyik szemünk az emberen függjön.

IV.

Harmóniás mozgás.

Valamint a világ' harmóniájának legközönejebb ér-zéki jelenete és tökélye nem egyéb mint a világ' minden részeinek harmóniás mozgása, a szerint a legkö-zönejebb szép sem egyéb mint harmóniás mozgásu élet vagy lélek, a nem szép pedig mozgatlan vagy harmó-niátlan mozgásu lélek és élet.

A lélek' és élet' minden léterejének harmóniás mozgásában áll azoknak tökélye és szépsége; s minél elevenebb és harmóniásabb mozgásuak, annál szebbek, mert ezen szempont szerint, a szép, annyi mint élet tökély.

Innét van, hogy a világ' harmóniáját érző és követő képzőszellem vagy phantasia, gyönyör vagy szépérzet által ösztönözvén bennünket lélek- és élet tökélyre, minden ömleményeit vagy képző játékait és műveit különféle testi és lelki harmóniás mozgásokká for-málja, a mit az ének, muzsika, táncz és poézis nyilván mutatnak. Ezek pedig valamint legtulajdonabb, leg-természetesebb ömleményei a képző szellemnek, épen úgy legtulajdonabb emberi szépek s iegkedvesebb em-berképzők, úgy hogy ezek minden ép embert nem csak gyönyörködtetnek, de egyszemind valami föntebb s lelkesebb életre emelnek.

A muzsikának és táncznak lelkesítő ereje teszi azt, hogy a nap' terhe alatt kifáradt munkás megújul egy furuglaszóra s egész éjjel eltánczol. S tapasztal-juk, hogy a cséplő a csépet, a kádár a sulkot harmó-niásan forgatni nyilván ösztönöztetik, s ha úgy nem forgathatja előbb elfárad.

Az úgy nevezett vad népek énekkel és tánczczal kezdik az ütközetet s minden fontosabb dolgaikat; énekkel és tánczczal gyógyítják a beteget; a halálra ítéltetett bünös énekkel és pompás hadi tánczczal kezdi a tigrissel a halálos viadalt; a hadi fogoly a legiszo-nyabb kínzások alatt énekkel és tánczczal emelkedik fölül a fájdalmonkon s utolsó lehelletig zengi halottas énekét, néhol pedig a tánczban megbotló azonnal le-nyakasztatik; melly szerint látni való, hogy ezen ter-

mészetes emberek nyilván valami religiót éreznek az énekben és tánczban.

De nem csak a vad népek érzik ezt, hanem nyilván így érzett a világ' leglelkesebb népe, a görög nép is el annyira, hogy az egész görög cultura nem egyéb volt mint a képzőszellem' természetes fejleménye, mellynek legfőbb szentségei valának az ének, muzsika, táncz és poézis.

Igy regélték a Hellenek, hogy Delphi' oraculumát tánczoló kecskék fődözték fel s hogy Delphi a népesedett földnek, az az, a civilisationnak vagy a culturának és religionnak középpontja. A mivel természet szerint csak azt akarák jelenteni, hogy a muzsika táncz gyűjté társaságba az elszórt embereket, s hogy így az énekből, muzsikából és tánczból fejlék ki a poésis valamint az egész görög szép cultura.

V.

Meghatározott mozgás.

A harmóniás mozgás meghatározott mozgást tesz föl; a mi pedig annyi mint határozott szabadságu mozgás vagy a mozgás' határozottságának és szabadságának harmóniás középléte; s így a szép annyi mint határozott szabadságu élet, az az tehát, a határozottságnak és szabadságnak harmóniás középléte.

Illy harmóniás középlét a világ; melly mozog ugyan, de a legfőbb harmónia és harmóniázó által meghatározott rendben. Illy szabad és egyszersmind határozott élet a szép emberi lélek: szabad mert a földieken szabadon fölül emelkedik s minden létettségét szabadon játszodtatja; határozott, mert határozott testbe van öltözködve, s mint harmóniát érző lélek függ a harmóniától vagy legfőbb harmóniázótól, s nem akarhat egyebet mint szépet és jót.

Á világ' és lélek' ezen characterének symbolás ömleményei az ének, táncz és poésis, az az, hangaink-tagaink' s minden lelki érzelmeink' mozgásainak harmóniás határozatjai, vagy egy szóval, harmóniázatjai.

A szépnek ezen characterere szerint szebbíté Daedalus a maga szobrait, midőn azoknak határozott moz-

gást ada, olly mozgást, melly oknak, czélnak, akaratnak harmóniás összefolyását, s így az októl és czéltől függő akarat' szabadságának és határozottságának harmóniás középlétét mutatá. Mert az illy harmóniás mozgásu akarat a szép lélek, s a lélekjelenet a szép.

Igy van az hogy a szépérző lélek szabadon játszodtatja ugyan minden érzelmeit és gondolatjait, de mindig csak a jónak és szépnek határában. Így a poeta részint szabadon idealisálja a természetet, részint pedig alája veti magát annak és követi, a mint t. i. a legfőbb okok és czélok kívánják. Így idealisálja a nyelvet, így harmóniázza a beszédet vers formákká, s így lettek a görög versformák a határozottságnak és szabadságnak olly szép harmóniás középszerei, valamint az egész görög poésis, a természetnek és ideálnak olly harmóniás középléte, hogy attól a mostani természetlen idealismust ideálnak néző aesthetikusok meg is tagadták az idealitást.

VI.

Harmóniás mozgató.

A harmóniás mozgás harmóniás mozgatót tesz fel, s jelenti a mozgónak és mozgatónak harmóniáját, valamint a világ' harmóniájának érzete a világ' harmóniázójának érzetét; mivel pedig az embernek harmóniás mozgatója a harmóniát érző lélek, a világé pedig a mindent megharmóniázó Isten; tehát a szép annyi mint harmóniás lélek és Isten, annyi mint Istent érző lélek vagy lélek és istenérzetnek harmóniás középléte.

Innét van hogy a szépérzet egyedül az emberiségnek, még pedig csak a főbb emberiségnek adatott, más állatokban pedig annak még analoguma sem találtatik. Ezt érezték az emberi érzelmeket nálunknál jobban értő Hellenek, midőn nem csak a lelki szépet, de még a testi szépet is valami isteni jelenetnek nézték elanynyira, hogy gyakran a szép embereknek, csak azért hogy szépek voltak, szobrokat emeltek s holtok után isteni tiszteletet adtak. Ezt érezték midőn mind aegaei Jupiternek, mind az ismeusi Apollónak a legszebb

ifjakkból rendelének papokat: s így mondá Plato a szép lelket legszebbnek, s így látá a legfőbb szépet az Istenek' keblében.

VII.

Szeretet.

A harmónia nem egyéb mint a szeretet' érzéki jelenete vagy alkotó létszere és tulajdonsága; melly szerint a harmónia érzékibb, a szeretet lelkibb és leglelkibb vagy isteni szép. Mivel pedig a szeretet' érzéki jelenete a harmóniás testi teremtés vagy természet, lelki jelenete a harmóniát érző, szerető és ösmerő emberi lélek, leglelkibb jelenete pedig a szerető lélek' leglelkibb erejéből folyó teremtő és Istent érző képzőszellem; s mivel ezen háromféle jelenet adja a háromféle természetet vagy szépet; tehát így a poétai szép annyi mint a testi lelki isteni természetnek, vagy testi lelki isteni szépek' harmóniája és harmóniás közép-léte.

Illy harmóniás közép-lét a testi lelki isteni természeteket magában egyesítő harmóniás vagy szép ember, valamint az illy emberben magát tükröző világ, mellyeknek harmóniája legfőbb harmónia s legfőbb szép.

Mivel pedig ez a legfőbb szép annyi mint poétai szép, tehát látnivaló hogy a poétai szépnek fő létszerei nem egyebek mint a testi lelki isteni szépek, mellyeknek harmóniás szerközete pedig annyi mint a testi szépen a lelki szépnek, ezeken pedig az isteni szépnek fölülemelkedése.

Mert valamint nyilván érezzük, hogy a harmóniás ember nem egyéb mint a testiekkel részint összefüggő, részint azokon fellülemelkedő, az istenérzet által pedig Istentől függő lélek, úgy legszebb világnézetünk, vagy legfőbb idealis világunk sem lehet egyéb, mint az illy harmóniás emeltségü ember' szineibe öltözött világ, mellynek minden főbb létszerei és szépségei a testi, lelki, isteni szépnek, ezen három Grátiának ölelkezetét s innét kijelentett tánczsorát mutatják.

Mind ezeket tehát egybe szorítván, a poétai szép

létszereinek szerközete annyi mint a testi, lelki, isteni szépek' harmóniás közlépléte, s annyi mint ezen közléplétkben a testi szépen a lelki szépnék, ezeken pedig az isteni szépnék fölülémelkedése.

Igy fejti Plato a poézist, midőn azt Diotimával lelki szerelemnek, lelki nemzésnek s az öröklét' isteni érzelmének és ösztönének mondja. De így érze akkor is, midőn a poésist isteni sugalmakból, annak elragadó erejét pedig a heraklesi kő' vonzó erejéből fejtegeté, mert valamint a legfőbb Isten nem egyéb mint szeretet, úgy a heraklesi kő' vonzó ereje sem más mint a szeretetnek lelki kötele.

VIII.

Harmóniás szeretet.

A harmóniás szeretet nem egyéb, mint az emberben megjelenő hármias szeretet, ugymint: az ön, tárgy- és viszonyszeretnek, szerető szeretttő és teremtő erőknek, gyönyört érző, gyönyört éreztető s gyönyörben teremtésnek harmóniás közlépléte.

S ime, a hármias szeretetnek ezen leglelkibb ereje ismét a leglelkibb három Grátiák, mellyeknek rangszere ismét nem egyéb mint e különöb és testibb önszereteten, a tárgyszeretnek, ezeken pedig a legközönb és leglelkibb viszonyszeretnek, vagy a viszonos szeretetből folyó teremtésnek fölülémelkedése; s mellyeknek háromféle hármias jelenetei a legközönösebb három fő szépnben, ugymint: a testi életben, erkölcsi világban és religióban, formálják a háromszor három Grátiát vagy kilencz Múzsát.

Mivel pedig az ön, tárgy- és viszonyszeret' harmóniája azt jelenti, hogy az ember szereti ugyan lelketlen tárgyait is, de mégis inkább az élőket, leginkább pedig a vele legharmóniázóbb és szeretetét legviszonozóbb embert; tehát ezen szempont szerint legemebribb szép az emberszeret, vagy az emberszeret' és viszonyszeret' harmóniájából folyó gyönyör.

Illy gyönyör a szerelem s a szerelemből folyó szülői, fiúi, rokon szeret, valamint a barátság és egész emberi nyájas élet. Innét van hogy a görög

poéta leírta ugyan a lelketlen tárgyakat is, de csak mint valami decoratiokat a fő tárgy mellett, melly mindenkor az ember volt; s amaz érzelgő ragaszkodás a holt természethez, mellyet az utóbbi poétáknál látunk, csak akkor kezdődött, mikor az emberi társasággal együtt az emberszeretet is megromolván, a poéta több gyönyört lelt a holt természet' szépségeiben, mint a romlott emberekből.

Innét van, hogy ezen szempont szerint a legközönbesebb emberszeretet annyi lévén mint legközönbesebb s legfőbb szép, a szerelem' és barátság' áldozatait is szépeknek érezzük ugyan, de mégis sokkal föntebb szépet érzünk a nép és honszeretet áldozataiban, legfőbbet pedig az egész emberi nemzetért áldozó szeretetben. Illy áldozat és szeretet Krisztus.

De érezzük azt is, hogy az önáldozatnál föntebb a tárgyáldozat, mert az önszeretetnél föntebb a tárgy-szeretet, s a viszonszeretet sem egyéb mint a kettős tárgy-szeretet. Illy tárgyáldozat Ábrahámé, Agamemnoné, a fiaiát föláldozó Brutusé, Manliusé. S így oltárainkon nagyobb a fijasát föláldozó atya, mint a magát föláldozó fiú; de mégis e kettő csak egy, mert mindenik legközönbesebb tárgy- és emberszeretet; s innét azoknak feje felett a legfőbb szeretet' jelképe a szerető galamb.

A szépeknek eddig kimutatott és a következő szempontokban is előmutatandó három fő létszere adott, úgy gondolom, okot arra, hogy a régiéket a hármat mindenben szent számnak tartották; s meglehet, hogy a miket én itt mondogatok, már ezredek előtt el valának mondva.

IX.

Poésis.

Minden eddig mondottakból tehát látnivaló, hogy valamint minden szépek és jónak, úgy a poézisnak is legfőbb oka és célja a szeretet és a szeretetből folyó teremtés.

Innét van, hogy a szerető lélek szeretni és szerettetni, gyönyörködni és gyönyörködtetni kíván-

ván, gyönyöríti képzi szebbíti harmóniázza magát, hogy szerethessék és gyönyörködtessék: gyönyöríti képzi harmóniázza tökélyíti minden tárgyait, hogy mindent szerethessen s mindenben gyönyörködhessen; innét az ön és tárgyszeretéből az ön és tárgyképzésnek az ön és tárgyökélyítésnek és teremtésnek harmóniás egésze és harmóniás középléte a poésis vagy a képzőszellem' megszebbített testi lelki világa.

Innét van, hogy a képzőszellem nem egyéb lévén bennünk, mint a teremtés' örökké folyó munkájának gyönyörben öltözött folytatója, mint valami isteni kéz minden iránylatit gyönyörnek örök folyamává bájolja s gyönyör által vezeti lelkünket legfőbb célainkra az élettökélyre és életterjesztésre, ezek által pedig legfőbb gyönyörre és boldogságra.

Innét van, hogy valamint a szeretetből folyó erény, úgy a szeretetből folyó képzőszellem minden földieken fölülemelkednek, s nem csak valami föntebb czélt tökélyt és gyönyört iránylanak; de egyszersmind nyilván istenérzetté magasodnak és világosodnak.

Mert mi az erény egyéb mint a legközönebb szeretetnek, vagy Istennek, az önszereteten fölülemelő érzelme, vagy az önszereteten való diadalma? s mi a leglelkibb poétai szép, mint az erényből folyó lelki szépnek s az istenérzetből folyó isteni szépnek harmóniás középléte vagy szép religio.

Illy szép religio volt a görög poésis, mellynek rejteménye nem egyéb mint szépben rejtett jó, s mellynek valamint szép istenei nem egyebek voltak mint istenített testi lelki erények, úgy szentségei is azon képző játékok valának, mellyek a görög muzsikának és gymnastikának, a lelki és testi ember' egyirányú s gyönyörrel járó képzetének nagy harmóniáját alkoták, mellyből pedig önként folyt a görög erény és boldogság.

De a képzőszellem' isteni természetére mutat még az is, hogy a muzsika és ének, ezek az Istent érző emelt lélek' beszédei, még a mi komoly szentségű religiónkban is örökre föntarták eredeti méltóságaikat.

Mellyek szerint tehát úgy vélem, nem fogok nagy idealismussal vádoltatni, ha mondom, hogy a képzőszellem olly isteni tulajdona az emberiségnek, melly

nem csak egész földi életünket megszébbíteni, s az által boldogítani ösztönöz bennünket; de egyszersmind ösztöne valami szebb életnek és religiónak; s jól mondá Jean Paul, hogyha minden templomok leomlanak is, de a poésis' oltárain az áldozatok meg nem szünhetnek.

Mivel pedig a képzőszellem bennünk van, s nem egyéb mint maga a lelelkibb ember, tehát térjünk annak különbb vizsgálatára, s látni fogjuk abban a legtulajdonabb poétai szépnek örök törvényeit s azoknak legtulajdonabb középpontját.

MÁSODIK RÉSZ.

Különbb szemléletek.

X.

Harmóniás vagy szép ember.

A nagy természetnek vagy világnak egyik kis része a földi természet, mellynek különféle életjelenetei adják a földi szépségek' közönét, s mellyek között legszébb életjelenet az ember vagy határozottabban, a szép ember és szép emberiség.

Legszébb földi életjelenet a szép ember, a közönre nézve azért, mivel minden földiek között legközönebb tökélyü élet, elannyira, hogy életerejével minden földieken uralkodik, minden földieknél szebbet tud gondolni s minden földieket tud szébbíteni és jobbítani; reánk nézve pedig azért, mivel természet szerint, valamint minden állat a maga fáját szereti és látja legszébbnek, ugy az ember is nem csak legszébbnek látja a természetben a szép embert, de egyszersmind legfőbb célja, tökélye és boldogsága a szép emberiséget szeretni.

Innét van, hogy a mindent szébbítő képzőszellem' legfőbb ideálai sem lehetnek egyebek mint szép emberek, a mit az emberiség' legfőbb ideáliban, a Hellenika'szép isteneiben nyilván láthatunk, mert azok sem egyebek csak szép emberek.

Valamint pedig ezen ideálokon nyilván látjuk, hogy azoknak legközönebb tulajdonsága az, hogy azok az emberiség' legközönebb középformáját mutatják; úgy e részben én sem mondhatok mást mint azt, hogy

legszebb ember az, ki az emberiség' legközönejbb tulajdonságainak harmóniás közléplete, az az, ki az emberi formák különféle extremitásait vagy végleteit és különösségeit egyiránt kizáró közében áll.

Igaz ez mind a testi mind a lelki szép emberre nézve, mert nyilván érezzük, hogy minél több és nagyobb különösségeket látunk azokban, annál kevesebbé tetszenek, s érezzük, hogy minél nagyobb a különösség, annál nagyobb hiba.

Innét van, hogy a poétai lélek az emberi lélek' legközönejbb formáját viseli és azok között közében áll. Mert ha az emberi lelkeket megtekintjük, úgy tapasztaljuk, hogy azok három fő formára oszlanak, úgy mint poétai, philosophusi és harmóniátlan alakra.

Poétai forma az, mellyben minden lelki erők harmóniás emeltségben vagynak; philosophusi az, mellyben az értelem emelt, de a többi erők kisebb nagyobb mértékben munkátlanok; harmóniátlan forma pedig az, mellyben az alsóbb, az az, testibb érző és képzelő erők emeltségében vagynak ugyan, de harmóniátlan emeltségben, az az, majd egymással majd a lelkibb erőkkel ellenkezetbe jőnek s a harmóniátlanságnak különféle nemeit szülik.

Hogy a poétai forma ezen két forma között áll, mutatja az, hogy mindenikkel összeér. A philosophusi formával összeér az értelem' emeltsége által, melly a poétának épen olly fő karaktere, valamint a philosophusnak; összeér pedig a harmóniátlan osztálylyal az alsóbb erők' emeltsége által.

Innét van, hogy a keletiek a prófétát vagy szent embert és bolondot gyakran egynek nézik; valamint a Törökök is azt hiszik, hogy a Mahomettől származásnak legbizonyosabb jele az, ha az ember a középkorban eszelős.

Hogy pedig a poétai osztály' középszere egyszers mind annyi mint tető, látni lehet onnét, hogy a poéta philosophussá tud lenni, de a philosophus poétává nem emelkedhetik. De lehet látni onnét is, hogy mind a philosophusi mind a harmóniátlan osztály az emberiség' vég vagy vézpontjai felé való hanyatlásnak kezdetei: mert a harmóniátlan osztály' végpontja a bolondság és düh, a philosophusi osztály' végpontja pedig a kretin

vagy plántaélet: s így mind a két osztály' végletei általmenetelek a nem emberi természetekbe.

Az pedig úgy gondolom kérdést nem szenved, hogy a harmóniás vagy poétai osztályban van az emberek többsége; mert ámbár a földi természet nem kevés tökéletlent hoz elő, de mégsem olly mostoha, hogy legfőbb teremtményében, az emberiségben, több rosszat mutatna mint jót, ha csak valami igen ellenkező körülmények az emberi természetet egészen meg nem zavarják.

De még a mi harmóniátlan kultúránk mellett is tapasztaljuk, hogy a legjobb poéták legáltalánosb természetét nyernek; a poétai culturában pedig még a philosophusok sem igen tudnak egyebek lenni mint poéták. a mit a Görögöknél nyilván láthatunk, valamint azoknál látjuk még azt is, hogy Homeros' verseinek hallására, olly lelkesedésre ragadtatott a görög nép, hogy a poésis hatalmát a szép műveletű népnél majdnem mindenhatónak kell tekintenünk. A mi pedig mind azt mutatják, hogy valamint közép és legfőbb úgy legközönbbebb is a poétai osztály.

Innét van, hogy a poéta midőn szebbít, mindent középít s közönít, mert a szépben a középnek, legfőbbnek és legközönbbebbnek értelményei egybe folynak, mivel a legtulajdonabb poétai szép nem egyéb mint az emberi osztályok' legközönbbebb közepén álló poéta. A mi azonban nem csak a poétára, hanem a természet' egészére nézve is, a mint már láttuk, így van.

De így a dolog a testi szépségre nézve is. Mert valamint az emberi test' nagyságának van bizonyos közép mértéke, mellytől minél messzebb távozik, annál inkább szünik szép lenni; úgy van az emberi forma minden részeinek bizonyos közép mértéke, mellyet az emberi formák' legközönbbebb tulajdonságai szerint formál magának az egészhez, közönhez és többséghez vonó szeretet vagy szépéret és izlet. A mi természet szerint olly isteni ösztönünk, melly minket nyilván a közönhez von, s melly minél közönbbebb, annál boldogítóbb mind magunkra mind az egészre nézve; s nem ok nélkül mondá Jean Paul ezen érzelmünket, melly szerint az emberiség' legközönbbebbjét érezzük, legfőbbnek és legszebbnek, valami titkos istenérzetnek,

De ezért kerültek a görög művészek is ideálaikban minden individualitásokat annyira, hogy még a magában szép különösséget is mindenkor távoztaták s mindenben a szép középserűt és az emberiség legközönségszerűbb tulajdonságait választák. Mert midőn isteneiket az emberi középserűnél nagyobbaknak formálák, ekkor relikviái bényomására ügyeltek s az istenek' föntebbségét ábrázolták.

Igaz ugyan, hogy az emberi forma a különböző égtájak szerint változván, azzal együtt, a szokás' ereje miatt változik az emberi szépnek mértéke is: de ez a mondottakat meg nem zavarja; mert minden égtájnak van bizonyos középserűje, s minden égtájnak szép mértéke a maga középserűje. Egyébiránt pedig azt is hiszem, hogy a nyiltabb eszű szerecsennel is könnyű azt általláttatni, hogy nem a szerecsen s nem a kakkerlak, hanem a középserű ember legszebb.

Még inkább így van pedig a dolog a lelki széppel és szép mértékkel. Mert a lélek nincs úgy alávetve az égtájnak mint a test; s azt hiszem, hogy a lelki emberiség nagyjában mindenütt egyenlő, vagy legalább egyforma culturával egyenlővé lehet formálni, mert annak legfőbb characterai mindenütt ugyanazok; s mert ámbár a lelki szerecsenek, lelki kakkerlakok és kretinek az égtájak' hibáival együtt néhol igen megszorodnak is; de többséget vagy közönséget sehol sem formálnak, sem pedig az emberi szépnek mértékei nem lehetnek.

Csak hogy, a mint már a bölcsek Görögök tapasztalák és megjegyzék, a nép' erkölcsi romlása fölforgatja még a szavak' értelményeit is elannyira, hogy azokhoz egészen ellenkező ideákat köt. Így mióta az emberi közönség, középserű többség megaláztatott, azóta ezen szavaknak értelményei is annyira elváltoztak és alacsonyodtak, hogy azokhoz még a papiroson is alig tudjuk eredeti értelményeiket erőtetni.

Mert természet szerint, midőn egyszer a szeretet annyira megromlik, hogy az ember nem szeretni és szerettetni, hanem csudáltatni, bámultatni, különcödni s mindeneken fölül csillogni kíván; akkor a szeretetlenség, hamis becsület és fényűzés a szép érzést is meghamisítja s a szépnek minden ideáit fölforgatja,

XI.

Testi és lelki ember.

Az emberi természet' legközönebb tulajdonságát abban látjuk lenni, hogy az ember nem egyéb mint szép testben öltözött és testén uralkodó szép lélek; melly szerint a poétai szép annyi, mint a szép testnek és szép léleknek, szép testiségnek és szép lelkiiségnek harmóniás középléte, s annyi mint ezen harmóniában a szép léleknek és lelkiségnek uralkodása.

Az emberi természet' ezen tulajdonsága szerint szebbíté a természetet a görög képzőszellem, midőn az egész lelki világnak szép testet, a testi természetnek pedig szép lelket ada, és a lelkieket a testieken uralkodókká tette; s midőn, szebb lelket az emberi léleknél, szebb testet az emberi testnél nem ösmervén, a lelkieknek emberi testet, a testieknek pedig emberi lelket ada, s így mindenikre a maga szép emberi képét nyomván, azokat megemberíté s az által mind egymással mind az emberiséggel harmóniába hozá.

Mert a testi lelki világok közt lebegő ember csak úgy hozhatja magával harmóniába, csak úgy szeretheti leginkább mind a két világot, ha mindeniket megemberíti, mindenikre a maga szép emberi képét bájolja s mindenik a szép emberiséget tükrözi.

Igy bájolt a görög képzőszellem testi tárgyainak szép emberi lelket, lelki tárgyainak pedig szép emberi testet; s így formálta a Hellenikának szép istenembe-reit és emberisteneit, valamint annak egész emberített vagy emberistenített szép testvilágát; s valamint magában érezte, hogy ő a testieken fölül van emelkedve, az istenérzet által pedig az Istentől függ; a szerint a testieken a félisteneket, az az, istenített emberi erényeket, ezeken pedig a főbb isteneket fölülemelte .

Ez vala magában a görög ideál. S mivel ez tulajdonképen nem egyéb vala mint a testi lelki isteni természetek' harmóniájának jelképe, s mivel ez a jelkép olly igen emberi kép vala, mellynél emberibbet vagy szebbet soha nem lehet gondolni; tehát látnivaló, hogy a görög ideált úgy kell tekintenünk mint az emberiség' örök és legfőbb ideálát.

Ezen ideálból folyt az, hogy a görög szellem mind a testi mind a lelki világot úgy megnépesíté, hogy a

Görögnek minden szál fü élt és szólt és minden idea legszebb testben jelent meg, s a szünet nélkül szép istenek közt lebegő ember a szépérzet által természetesíté magában a morált és religiót, mert épen ezeket látta mindenütt maga körül legszebb emberi színekben öllöztetve, s épen ezeknek mélyen érzett lelki szerelméből folyt a görög lélek' uralkodó színe — az isteni vidám nyugalom.

Mert a testi szép érzetből foly a lelki szép érzet, s a lelki szépnek szerelme öleli föl az embert ama szép lelki világba, hol az mintegy Isten minden földieken fölül lengve mosolyg.

A léleknek ezen emeltségét, s ezen emeltségből folyó szabadságát példázta az olympiai játékok' jelképe, a leereszkedő delphin és a fölemelkedő sas, a mi nyilván csak azt akará mondani: le a hal- és hasemberrel, s föl a saslélekkel!

XII.

Szép lélek.

A szép emberi lélek, a mint már az eddigiek mutatják, nem egyéb mint harmóniás mozgásu és harmóniás emeltségü szerető okos lélek. Harmóniás, mert abban az érző, gondolkodó és képzelő erők harmóniás mozgásu játékban vagynak; harmóniás emeltségü, mert abban a testi érzelmeken a lelkiek, ezeken pedig a leglelkiebbek vagy isteniek fölül lévén emelkedve, annak minden érzelmei, gondolatai és képzeletei az emberiség' legfőbb karaktereivel és céljaival az okossággal, erénnyel és religióval harmóniázók, az az tehát, egy részről a közönséges emberiséggel, más részről pedig a természet' ideális életével egyezők. Mert a világi életre néző világi okosság adja a világibb vagy testibb szépet, amazok pedig a lelki és isteni szépeket.

Innét van, hogy az illy szép lélek ön képét érezvén legszebbnek, a poétai szépnek fő létszereit az érzelmi, gondolati és képzeleti tökélyekben vagy szépekben, annak egészét pedig ezen háromféle szép' harmóniás közléplétében, az az, az érzelmes és képzeletes gondolatban látja lenni; innét van, hogy valamint magát ezen három fő létszer' és az imént említett három fő gradus' harmóniás szerközetének érzi; a szerint a poétai szépet

három fő létszer és három legfőbb karakter és gradus harmóniás szerközetének látván, azt három fő gradusra osztja, úgymint:

Első gradus az, melly az érzelmi, gondolati és képzeleti szépeknek az okossággal, második az, melly azoknak az okossággal és virtussal, harmadik legfőbb s legközőnebb gradus pedig az, melly azoknak az okossággal, erénnyel és religióval egyező harmóniáját adja.

Ezen szempont szerint tehát az érzelmi, gondolati és képzeleti szépek formálják a poétai szépek leg-tulajdonabb létszereit, melly háromféle szépek hármás jelenetei a szépek három fő gradusában vagy tartományában — a testi, a lelki, isteni szépekben, ismét háromszor három Grátiát vagy kilencz Musát mutatnak, de mutatják egyszersmind a legtulajdonabb poétai szép' létszereinek szerközetét is:

Ugyan is, az első gradus az, midőn a lélek minden érzelmeit, gondolatait és képzeleteit az okosság törvényei és céljai alá rendeli; második az, midőn a lélek az erényben az önszereteten s minden földieken fölül-emelkedik s ön erejében nyugszik; harmadik az, midőn a lélekben az erény' komoly nyugalmát az istenérzet vagy religio vidám nyugalommá dicsőíti.

Vagy máskint: az első gradus adja az érzelmi, gondolati és képzeleti józanságot; a második adja ezekhez az erkölcsi nagyságot; a harmadik pedig adja mind ezekhez az isteni fönnséget és a religióból folyó vidám nyugalmat.

Innét van, hogy az első gradusbeli poésis is nagy szépségű lehet ugyan, de a legfőbb poésisnak mulhatatlan által kell menni a föntebb gradusokba, mert egyedül az erkölcsi nagyság és religiói fönség' rajzolatai adják a poétai fölségest.

Innét van, hogy Schiller a Propylaeumok' kiadó-jához intézett értekezetben, Hektor' bucsúvételének rajzolatai között, leginkább kétféle szépségűt jegyez meg. Egyik az, midőn Hektor komoly de nyugodt méltósággal lép alá háza' lépcsőin, csak orczája hajol a szenvedő Andromache felé, de egész teste már a vitézek felé van fordulva; a virtus' ereje fölülemelte földi érzelmein, ön magán nyugszik, nincs szüksége istenekre. Ez az erkölcsi erő, erkölcsi nagyság vagy erény.

Másik s legidealisabb rajzolat az, melly szerint

Hektor a maga fiját vidám nyugalma tekintettel, az istenekre bizva, fölemeli. Ez az istenérzetből s religióból folyó isteni vidám nyugalom, isteni fönnség, legfőbb ideál; mert ez nem egyéb mint az erénynek és religiónak, az embernek és Istennek harmóniás összefolyása.

Igy szebbíté meg Rhesus lovai' elrablásának rajzolatát Minerva' jelenete; nemcsak azért hogy a képzelet tárgyait szaporítá' mint Schiller magyarázza; hanem leginkább azért, mivel a magában rút gyilkos scénát az Isten' és befolyása által megistenníté.

Igy folynak örökre össze a poésisban az okosságból folyó philosophia, s a szeretetből folyó moral és religió, mellyeknek harmóniájában állott a görög poésisnak s egész görög culturának nagy harmóniája.

Ezen harmóniából folyt azon legfőbb lelki emeltség, melly szerint a görög lélekben a lelki szépnek emelt érzelme a testi szépnek érzelmén uralkodóvá lett. Innét a platói szerelem s Vénus Urania; s ezen leglelkibb isteni szerelmet példázta Alcibiades' paizsán a menyköves Éros s így veszté el Orpheus Euridicet, midőn azt más világi, az az, lelki szemekkel megpillantá.

A szép culturának ezen legfőbb characteréből folyt a görög lélekbe amaz aequatori szélcsend, vidám nyugalom, mellyet semmi meg nem háborított. Így lett az, hogy ezen boldog életű emberek, olly vidám nyugalommal meg tudtak halni, hogy voltak olly görög népek, kiknél szokás volt az öregek között, innepi vendégségre barátjaikat összehívni s azok között felkoszorúzva a halál' poharát vidám nyugalommal meginni. Így a haldokló Szokrates' utolsó szava is religio és áldozat: „egy kakassal tartozom, ugymond, Aeskulapiusnak, vigyétek meg neki.“

Az illy legfőbb emeltségü és szabadságu lelket, s az illy lélek' legközönebb szép érzetét, az az, legközönebb gyönyörét és boldogságát, azon boldogságát t. i. melly szerint mintegy Isten a testi lelki világok' minden szépségeit egyiránt érzi; mind pedig ezen legfőbb gyönyörnek a testi szép érzetből a lelki szép érzetbe, innét pedig az isteni vagy leglelkibb s legközönebb szép érzetbe folyását fejtegeté Plato mind az agathon vacsorán Diotimával, mind Phaedrosban a szárnyra kelő lélek' játszi képével; a mi természet szerint a gö-

rög szép culturának menetele, iránylata és legfőbbje.

Ezért volt az, hogy a szép cultura' természetét ismerő Solon az illy lelki szabadságra nem emelkedhető köznépek a görög szerelmet megtiltá; azoknak ellenben, kiket a szép képzet a lelki szerelemre meglelkesített, ajánlá.

XIII.

Értelem és ézés.

A leglelkibb élet nem egyéb mint szeretet, a szeretet pedig ézés. Innét van, hogy a szivben gyúlad az élet, s annak utolsó ütésén fagy meg; innét van, hogy mindent előbb érzünk mint értünk, s gyakran a mit egyszerre megérezünk, azt csak hosszas gondolkodás után, néha pedig úgy sem érthetjük meg; innét van, hogy valamint minden földi élet inkább függ a melegtől mint világosságtól, úgy mi bennünk is a leglelkibb élő és éltető, a szeretet, ézésben jelenik meg; s innét van, hogy a szép érzetből folyó képzőszellem nem csak az okosság' munkáit szebbíti, de megszebbíti még azon szükségünket is, mellyeket az okosság elhárítani nem tud.

A mik pedig mind oda mutatnak, hogy valamint a szeretet ön és tárgy-szeretetre oszolván, ön és tárgy ismeretet vagy értelmet tesz föl; s valamint a legfőbb teremtő erő nem lehet egyéb mint a szeretetnek és értelemnek, a nap a melegnek és világosságnak harmóniás egyesülete, úgy az ézésben megjelenő szerető és képzőszellem sem lehet egyéb mint a leglelkibb ézésnek és értelemnek harmóniás közlépote, olly közléplet, mellyben minden érzet értelmet s minden értelem érzést foglal magában, a mit a szeretet' célra vonó ösztöneiben nyilván láthatunk.

Mert valamint a testi szép érzet által legfőbb világi célainkra jutunk, úgy a lelki szépérezet által is legfőbb lelki célainkhoz emelkedünk; a mi pedig nyilván mutatja, hogy a szépérezet nem egyéb mint célérezet, s mutatja, hogy a lélek, mintegy Janus-fő, egyszerre két világot lát; úgy hogy valamint Rafael' athenei oskolája Platót égre nézve, Aristotelest pedig földre függő

szemekkel mutatja; épen úgy van a léleknek is két életre szolgáló két szeme, u. m. a világi okosság, melly a földi életet világítja, és az érzésben megjelenő képzőszellem' lelkibb látása, melly mint egy hold égi testeket és más világot mutat, s melly a maga tárgyait csak az érzés' lelki fátyolában látja ugyan, mint Mózes az Istent a sinai hegyen, s mint az álmadó Endymion az éj' istennéjét, de minden bizonnal látja, mert érzi.

Igy éreztek a régiek, midőn Venus Uraniát — a lelki szerelmet vagy szép érzést — egyszersmind halál' istennéjének nézék. Érezték t. i. hogy az egyszersmind valami lelkibb és szebb életnek érzője és ösztöne vagy homályos látója; érezték hogy annak lelki látása miatt nem elégszünk meg a földi élet' kellemeivel, hanem valami szebbet sejtünk és óhajtunk, elannyira, hogy a világnak gyakran élve meghalunk, vagy csak félig élünk; érezték hogy a lélek' legfőbb érzelve, a szeretet vagy szépérzet, nem tehet föl egyebet mint legfőbb értelmet és legfőbb célérzést.

Az érzésnek és értelemnek ezen harmóniájából foly az, hogy valamint a képzőszellem nem egyéb mint a leglelkibb érzésnek és értelemnek harmóniás egyesülete; úgy a poetai szép sem egyéb mint a szép érzet által iránylott szépnek és az értelem által iránylott jónak harmóniás közléte, az az, szépjó vagy jószép.

A leglelkibb érzésnek és értelemnek ezen egybefolyását érzék a bölcs Hellenek, midőn a lélekképzet' egész munkáját a muzsikára és poésisra alapíták. S innét lehet azt kimagyarázni, miért tulajdonítanak Hellasz' minden bölcsei a muzsikának olly végtelen befolyást az egész életbe, melly szerint egyiránt azt állíták, hogy a görög muzsika' legkisebb változtatásával, mulhatatlan változni és romlani kell az egész görög alkotmányoknak.

Ezen állítmányt Montesquieu az emberiség' nagy könyvében paradoxianak nevezi ugyan, de valójában nem az, valamint az sem igaz, hogy itt a görög muzsikán a tudományok' egyetemét kelljen értenünk.

Hanem ezen egész dolgot elsőben úgy kell fejtenünk, hogy a muzsikában élő haló s harmóniás érzelmű és értelmű görög lélekben a testibb érzés a lelkibb érzellemmel és értelemmel, olly harmóniás összefolyás-

ban voltak, hogy a görög a maga muzsikáját, nem csak homályosan érezte mint mi a mienket, hanem egyszerűsmind értette is, az az, a muzsika' meghatározott érzelmeit olly világosan és határozottan érezte, hogy ő benne azok meghatározott értelemmé és gondolatokká világosodtak. Melly szerint a muzsikával a görög léleknek, ezzel pedig az egész görög alkotmányának igen is változni kellett.

Másodszor pedig fejthetjük ezen állítmányt úgy, hogy a Görögöknél minden muzsika énekkel lévén összekötve, a muzsika' változása ezen összekötést felbontotta: mindazért, hogy a régi énekek az új muzsikához nem illettek, mind azért, hogy a mesterkéltbb és lármásabb muzsika az éneket maga mellett elnyomta, s az által a lyrai poésis' befolyását elrontotta, a mi pedig nagy rontás volt.

Mert a görög népdalok nem csárdai dalok voltak, mint nálunk, hanem a görög poésisnak olly remekei, melyek a szép culturának legelevenebb, legmindennapibb orgánjait formálák, olly orgánjait, mellyek az örömmek és muzsikával járó gyönyörnek egész erejével bájolóak a legszebb érzelmeket és gondolatokat a szépek megnyílt lélekbe, s mellyek tán legfőbb képzői valának a görög léleknek, s mellyeket a muzsika magával együtt elrontván, vagy maga mellől elnyomván, kérdésen kívül megrontott mindent.

Igy gondolkodott a bölcs Sparta, midőn a Timotheusok' bujálkodó hurja ellen az ephorusi bárdot több izben fölemelte; s hogy igen jól gondolkodott, az idő megmutatta. Mert látjuk azt, hogy a görög muzsika' szép egyszerűségének romlása után, a lármás és bujálkodó muzsika csak hamar előhozá a bujálkodó szenvedelmeket s az egész görög lélek' harmóniájának enyészését. S így lett az, hogy mind a muzsika mind a poésis elvesztvén az egyszerűségnek és okosságának alapját, Anaxilaus' mondásaként, mindenik elkezdett évenként új csudákat szülni mint Lybia.

De ezen okból emeltem föl én is a kritikai bárdot a nálunk módiba jött érzelgő sentimentalismusra és igen mesterkélts versformákra. Mert bizonyos az, hogy valamint a Görögöknél a lármás muzsika elnyomta maga mellől az értelmes éneket és poésist: úgy a mostani

mesterkelt versformák és érzelő csapongások, mint a poésisnek külső és belső lármás muzsikái, elnyomják a legbelsőbb poésist, nem csak annyiban, hogy a mesterkelt forma a gondolat' szabadságát igen megköti és a nagy sentimentalismus az érzést ragadozásra szoktatja; de már magában a mesterkelt forma mesterkelt izlést terjeszt, a mi pedig annyi mint természetlen vagy rút izlés; s annyi mint a szép érzet' és okosság' harmóniájának, s így az emberiség' legfőbbjének végtelen következetü megrontása.

Mert valamint ezen harmónia szül minden emberi szépet és jót, épen úgy ezen harmóniának bomlata szül minden emberi rútat és gonoszt; s ami legveszedelmesebb, igen ragadékony rútat és gonoszt; holott a képzőszellem valamint legfőbbje, úgy leggyengébbje is a léleknek, mind annyiból, hogy a képzőszellem minden látása csak homályos látás lévén igen könnyen téveszthető; mind pedig annyiból, hogy annak szép vágya a tisztátlan szépet is könnyen megszereti.

Ezen gyengénkre vagynak az emberiség' minden rombolatai építve. A lélek érzi czélait, de nem látja, s így az érzés' ereje által a hihetőnek könnyen hisz.

Innét vagynak a földet pusztító erkölcsök és religiók, s innét, hogy a görög bölcsesség még a legkisebb hurhangot is az okosság' örök törvényei alá rendelte.

XIV.

Képzelet.

Jól mondá Jean Paul, hogy a képzelő erő csak prosája a képző erőnek vagy képző szellemnek, s nem egyéb mint valami potenciált világosb színü emlékezet, melly a barmokban is megvan, mert álmodnak és félnek, s mellynek képei csak hozzánk szállangó levélhulladécai a valóságos világnak s. t.

Igen rosszul ítélnek ellenben azok, kik a poétai erőt majd az alsóbb lelki erőkből, majd az értelemmel egyező, majd pedig épen az értelmén fölülelemelkedő képzeletben keresik. Melly balitélet természet szerint csak onnét származik, hogy az erők' játékában az al-

sóbbak, mint érzékibbek, előbb szembe tűnnek mint a lelkiibbek.

Az értelemmel egyező képzelet látszik ugyan valamit mondani, de valójában igen keveset mond: mert minden józan ember' képzelete egyez értelmével, de azért nem minden józan ember poéta. Az értelmén fölülemelkedő képzelet pedig épen olly valami mint a kápirón fölülemelkedő ecset, vagy épen lelki veszély!

Igaz ugyan, hogy Plátó is illy váddal illeti respublikájában a poésist; de ezen veszélytől nem a poétát félti, hanem a poésis' gyenge publikumát. Mert való az, hogy a poéta képekben öntvén gondolatait, az által az ifjúság' képzeletét élesíti, s jóra rosszra ragadhatja. De egészen más a dolog a poétával, hol nem a képzelet játszik a lélekkel, hanem a lélek játszik a képzelettel; s ha vagynak olly rossz poéták, kikben az értelmén a képzelet fölülemelkedik, azok vegyék magokra Platónak ezen leczkéit.

A képzelet nem egyéb mint a testi látásnak visszalátása, az az, a mit láttam vagy beszédben lefesteni hallottam, ismét vissza tudom képzeletemben látni. A képzeletnek egész munkája csak az, hogy a valóságból és leírásokból fölkapott képeket megtartja, mellyből a képeket mintegy képes könyvből, mikor tetszik, kinézzük.

Az a tehetség pedig, mellyel a képzelet' képeit módosítani, el és összerakni tudjuk, már nem képzelet, hanem fictio, az az, a fictio játszik a képzeleti képekkel; és csak illy értelemben lehet a képzeletet poétai erők közé tenni, a mint hogy én is illy értelemben vettem azt.

Mert a fictio vagy költés már olly szabad munkássága a léleknek melly már a külvilág' és képzelet' képeivel meg nem elégszik, hanem azokon fölülemelkedik, s azokat ön nézetei szerint módosítani s új alakokká formálni igyekezik; következőleg a külvilágon és annak bényomásain uralkodni, s így költeni — idealisálni akar. Éz tehát már olly létszere a poétai léleknek, melly nyilván a teremtő és képző ösztönből foly.

De még illy egyesületben sem legfőbbje a poétai léleknek a képzelet, mert még így is csak akkor emelkedik valódi poétai erővé, ha azt a képző szellem, az

az, a szép érzet és értelem intézi, vagyha azokkal egyesül; mivel ezen egyesület nélkül a lélek legbelsőbb természet szerint rút is rossz is lehet.

Ezért van, hogy a vidám lélek vidám világot költ és képzeli, a szomorú szomrút, a rút pedig rútat, az az, a vidám lélek vidám képekkel, a szomorú szomorúkkal, a rút pedig rúttal játszik s mindenik olly világot fest mint maga. Mikor pedig nem a lélek játszik a képekkel, hanem a képek játszanak a lélekkel, már akkor a lélek nem poétai lélek, hanem olly romlott lélek, melly a poétai szabadságot és emeltséget elvesztette.

A mit Montagne mond: hogy a képzelet minden embert lökdöz, sokat pedig órra buktat, csak a nempoétákra illik. Mert ámbár a költés vagy fictio olly igen természete az embernek, hogy alig van ember, ki magát és világát valamivé ne költené és képzelné, úgy hogy még a legföldszagubb realista is költ valami vakondoki világot s a maga kukaczeit koránt sem nézi azoknak a mik; de épen az a nagy különség a poéta és nempoéta között, hogy a poéta csak szép világot költ, és csak olly képzeletekkel játszik, mellyek az okossággal és szépérzettel egyezők.

Innét van, hogy a poétai lélek mind való mind képzelt zajlatiban úgy jelenik meg, mint Julio Romano' mosolygó Junója a rémült istenek és tüzokádó oriások között. Ezért legfőbb karaktere mind a philosophusnak mind a poétának a józanság, melly szerint mindenik ollyan, Jean Paul' szép képe szerint, mint valami édig emelkedő s átallátszó jéghegy a többi földi Alpések között, azzal a különbséggel, hogy egyikben pólusi hősivatagok, a másikban pedig aequatori örök virulatok tükröznek.

Igy van az, hogy a nempoétai lélekben majd érzés majd képzelet az értelmet hanyat homlok lökdözik s a harmóniátlanságnak különféle rút formáit mutatják; a poétai lélekben pedig mindenkor az öreg okosság' figyelme alatt játszanak, mellynek feje fölött nem a képzelet, hanem a szeretet' galambja terjeszti ki szárnyait.

De jegyezzük meg itt azt is, hogy a fictio vagy költés csak olly része lévén a poésisnak, mellyet az egésszel össze nem zavarhatunk, igen rosszul nevezget-

jük a poétát költőnek s a poésist költésnek; a mit még akkor sem lehetne helyben hagyni, ha a poésisnak jobb nevet nem adhatnánk. Midőn pedig előttünk állanak a *költész és költészet*, mellyek épen olly jók mint *művész és művészet*; tehát ha a poésisnak magyar nevet akarunk adni, természet szerint ezeket kell választanunk. Mert a szónak lelke és tökélye a határozott értemény' s jobb új szót nem csinálni, mint értelem zavaró rosszat.

Igen ohajtanám, hogy a helytelen költő és költés helyett a költész és költészet jőne divatba, a költés pedig maradna az a mi volt, t. i. fictio; mert a költésnek egyébiránt is már sokféle érteményeket — még pedig alacsony érteményeket — adtunk, mellyekkel olly fő tárgyakat mint poésis és poéta, összezavarni, semmi tekintetben nem illik.

XV.

Játék és valódiság.

Valamint a költésnek és költészetnek, úgy a játéknak ösztöne is, olly igen természetében van az embernek, hogy ha az kénye szerint élhet, ha rossz cultura vagy nyomorúság azt el nem komolyítja, egész életét játékká szereti tenni; a mit nyilván látunk mind a szebb égali vadnépeken, mind a természet' ösztönein fejlett görög cultura' vidám emberein, kik az egész emberképzet' nagy munkáját különféle játékokba öltöztették, s az által az egész életet egy szép játékká bájólák.

Ezért neveztek a régiek minden tanulmányokat játékoknak, s ezen ösztönre épít a poéta, midőn az emberképzet' minden munkáit játékos formákba öltözteti. De valamint a költés csak úgy lesz költészet, ha szép érzettel és okosságal egyesül; úgy a poétai játék is csak ezen egyesületben emelkedik szép vagy képző játékká.

Mivel pedig ez annyit tesz, hogy a szép játéknak az okot és czélt érző lélek' céljaival, a testi lelki emberiség' képzetével és boldogításával s így az emberiség' legfőbb realitásaival összemunkálónak kell lenni;

tehát következik, hogy ezen szempontban a poétai szép annyi, mint a játéknak és valódiságnak harmóniás közlépote, s annyi mint ezen harmóniában a valódiságnak föntebbsége.

Mert a költészi játék' célja nem játék, hanem a játékból folyó realitás, a mi természet szerint nem más mint az emberképzetből eredő emberi tökély, és a tökélyből következő minden emberi szép és jó.

Valamint a Teremtő az által teszi szépekké a természet' minden életjeleneteit, hogy azokat végtelen különféleségű játékos formákba öltözteti; úgy a költészi lélek is játékos formákba önti ugyan minden műveit; de azért egyiknek sem fő célja a játék, hanem igenis mindeneké a teremtés.

Minden képző játék' lelke és célja az emberképzet, s mindenik annál főbb tökélyü, mennél egyezőbb ezen czéllal, s mindenik' szép mértéke ezen célirányossága; olly mérték, melly a szép játékot a gyermekestől, ezt pedig a rúttól megválasztja; gyermekes t. i. az, a mi ezen mértéken alúl marad, rút pedig az, a mi ezen mértékkel ellenkezik.

Nem kell azonban innét azt következtetni, hogy csak az szép, a mi egyszersmind hasznos; hanem csak azt, hogy a legfőbb poétai szépnek, egyszersmind hasznosnak, célirányosnak kell lenni. Mert a szépnek számtalan nemei és gradusai vagynak mind a művészetben mind a természetben, mellyeknek a hasznossal semmi közök. De mikor a költészi szépről általában szólunk, akkor csak a legfőbb poétai szépet értjük, a mi pedig nem más, mint a szépnek, jónak, hasznosnak és célirányosnak harmóniás vegyülete.

Van szép virág, szép szín, szép hang, szép gyermekség, mert a gyermek is része a szép emberiségnek, valamint amazok a szép természetnek; de mind ezen szépek úgy alatta vagynak a költészi szépnek, mint a test a léleknek, mint a gyermek a legfőbb embernek, olly embernek, ki valamint magában, úgy minden munkáiban a szépet hasznossal párosítja.

Ezen szempont szerint nevezzük a poésist phantasia' játékának. De ha annak határozottabb értelményt akarunk adni, definiálhatjuk azt a képzőszellem' harmóniás lelki játékának: harmóniásnak, mivel harmó-

niásan emeli lelkünket: lelkinék, mivel így kell azt megválasztanunk a testibb szép játékoktól, mint: muzsika, táncz, képirat s t.

A lelki játék már valódiságnak és játéknak közepletét jelenti s kimondja, hogy a képző játéknak a legfőbb célra hatónak s legfőbb célú érző lélekkel egyezőnek kell lenni. Az illy lélek pedig igen érzi azt, a mit Sokrates monda: vesszen el, ki a szépet a hasznostól legelőszér megkülönböztetni merészelte; és az illy lélek mondja ezt Platóval: az olly művésznék, ki hasznosra nem ügyel, ha Charisok' kezeivel hinti is virágait, töltünk illatokat fejére és küldjük tovább.

De ezen alapnak elvesztése nem csak meghaszontalanítja a képző játékokat, hanem egyszersmind el is korcsosítja és csúfítja. Mert a hasznosra nem ügyelő művész, nem használni, hanem csudáltatni akarván, a józan és szép középről, csak hamar rút különösségbe, fölöttibbségbe és különféle céltalan végletekbe bukik.

Innét van, hogy a célirányos görög egyszerűség' enyészete után minden művészetek elkezdtek tulajdon határaikon és céljaikon túl kalandozni, s valamint saját céljaikat és magokat, úgy az egész szép culturát is meghamisították; mert minden művészet csak addig szép és hasznos, míg tulajdon határaiban marad és legtulajdonabb céljain túl nem hág.

Igy látjuk már ma többnyire, hogy a művészek különféle kártékony tulságokban és fölöttibbségekben keresik a művészet' legfőbbjét. Az ének, mellynek célja az értelmes beszédet a hanglebegés' harmóniás játéka által megszébbíteni, elnyeli a beszédnek egész értelmét, s általmegy az értelmetlen muzsikába, a szép emberi hangból a fülemile' hangjaiba, s csak akkor ér célú, ha tüdőt repeszt.

A muzsika, mellynek tárgya a szép érzelmek' ki nyomása, által megy a képiratba festeni a fülnek szemtárgyokat és kapuczedulákat. A táncz, mellynek célja mozdulatink' harmóniázatja s minden erőnknek gyönyörrel járó kifejtése, általmegy a nyakszegő nehézségekkel való küzdésbe és kötelen tánczolásba.

Igy a költészet, mellynek célja lelkünk' minden erejét harmóniás emeltségbe és szabadságba hozni, túlmegy a maga határán és célján, midőn majd csupa

festővé lesz és szünet nélkül festeget; majd csupa philosophiává, midőn szünet nélkül bölcselkedik; majd csupa muzsikává, midőn majd csak az érzésnek, majd csak a fülnek muzsikál; majd pedig, midőn czéltalan nehézségek' meggyőződésében keresi a költészi tökélyt, általmegy a gyermekes mesterkélésbe és artistai kötelen tánczolásba.

XVI.

A költészet' fő karakterei és czéljai.

A poétai lélek' szabadsága és vidámsága önként szüli a vidám philosophiát, valamint a vidám morált és vidám religiót; mellyek is valamint fő létszerei és karakterei, épen úgy fő realitásai a poétai léleknek; mert egyedül ezeknek harmóniás egyesülete által éri el legfőbb czéljait, az erényt és vidám nyugalmat. Mivel pedig a poétai lélek nem egyéb, mint maga a legbelsőbb poésis, következik, hogy ezen alapnézet szerint a poésis annyi mint a vidám philosophiának, vidám morálnak és religiónak mosolygó ölelkezete; olly ölelkezet, melly valamint az élet' komoly tanítóit, a komoly tudományokat, a szépben egyesíti; úgy azoknak egyesülete által, az élet' mosolygó dajkáinak, a szép művészeteknek, ölelkezetét is következteti s így szüli az egész szép culturát.

A tudományok' illy egyesülete karakterizálja a görög poésist, valamint annak minden jobb rokonait. Raiman egész encyclopaediát vont ki Homerus' énekeiből; s a ki Raiman' szemeivel nézi a görög költészet' lelkét, látni fogja, hogy a görög nép nem ok nélkül látta abban a szépnek, jónak és igaznak örök kanonait.

De mivel vagynak olly hajszállhasogató aestheticusok, kik a költészet' és tudományok' párosítását érteni nem akarják; tehát azokra nézve jegyezzük meg e következőket :

A művészetek' és tudományok' összehangzása épen az a poésisban és poétai culturában, a mi a testnek és léleknek, a szívnek és főnek harmóniája az emberben,

az az: élettökély. Ez pedig fő célja mind az embernek, mind az egész emberi culturának. És épen az a poésisnak és poétai culturának nagy caractere, hogy azok minden szép művészeteket és tudományokat egymással és az emberiséggel harmóniába koznak.

Ezen harmóniából lehet azt kimagyarázni, hogy a Hellenek olly rövid időn és játszva azon tetőre jutának, hová minket harmóniátlan culturánk soha nem emelhet. Mert az egyoldalú cultura, a mit egy részről épít, más részről elrontja; s tapasztaljuk, hogy mink a régieknek még testi és kész műveiket sem tudjuk követni, az ő lelki szobraik iránt pedig úgy látszik örökre béhunytak szemünk.

A költészettel párosuló philosophián nem oskolai hiú speculatiókat, nem az élet' halvány képét felfedező, s az által a lelket elkomolyító hideg igazságokat kell érteni; hanem csak életbölcsest és a poétának azon okosságát, melly szerint minden műveiben a szépet hasznossal, és az egész poésist az emberiség' javára néző célirányossággal párosítani tudja.

Nem kell azonban innét azt vélni, mintha én a poésist egészen a philosophia alá akarnám rendelni. Sőt igen azt hiszem, hogy a tudományok' egyesülete nem függés, hanem szerelmes ölelkezet. Függetlenül harmóniáznak azok, s mint a szivárvány' színei, úgy folynak össze a poésis' közép színeiben.

Midőn a szépnek törvényeit az okosság' törvényeiből fejtegetjük, nem azért tesszük azt, mintha a poésist egészen azon törvények alá vetni akarnók; hanem leginkább csak azért, mivel az okosság' törvényeit jobban ösmerjük, mint a homályos szép érzetét; mind pedig azért, mivel tudjuk, hogy ezen kétféle törvényeknek egyezniük kell, holott harmóniátlanság és ellenmondás volna a lélekben és a poésisban.

Igy midőn azt mondjuk is, hogy az érzésnek és képzeletnek az öreg okosság' figyelme alatt kell játszaniok, s játékaikat annak törvényei alá kell rendelniük, akkor is csak azoknak szerelmes ölelkezetét, összehangzását kell érteni. Mert mind a szivnek mind a főnek vagynak saját független törvényei, s valamint a világnak, úgy a léleknek tökélye is harmónia, mellyben a philosophia, moral és religió, mint szépek, fölül-

emelkednek ugyan egymáson és a poétai lelket valami theocratiává formálják; de ez a theocratiá csak a szeretet' és harmónia' theocratiája.

Ezért mondja Schiller: az ember ne legyen se okos, se oktalan állat, hanem csak ember; a természet ne kirekesztőleg, az okosság ne föltételesen uralkodjék azon. Mind e két törvényadás teljesen független legyenek egymástól, és mégis teljesen egyezők.

Messze tévedt Plátó e részben, midőn a poésisban a philosophiát kirekesztőleg uralkodóvá emelte, s a poéták' hibái helyett az egész poésist galádul kárhoztatta. A mit, úgy látszik, csak azért tett, mivel nemzetének a poétai cultura helyett philosophusit akara adni. Nem látta Plátó, hogy nemzetének egész dicsősége a szép culturán függött, s nem tudta, hogy lelket komolyítani, annyi mint rontani; mit a poésis' enyészete után, elég nyilván mutat az elkomolyított és rontott világ.

De még messzebb tévedtek azon német bölcsekedők, kik a dolog' kérgéről itélvén, a poésist a lélek' alsóbb tehetségeire szoríták; s így azt csak valami érzéki szépnek tekintvén, lének tarták, ha a poéta a föntebb lelki szépeket nem sérti. Való az, hogy holmi lyrai hulladékok ellehetnek azok nélkül. De az aesthetikában nem csak ezekről van szó; hanem főképen az egész poésisról vagy az egész poétai világnézetről, mellynek pedig a morál és religió épen olly fő létszerei, valamint a szép emberi léleknek.

A hellen művészek nem csak lantot adának a költész istennek, hanem egyszersmind fénysugarakat, orvos füveket és sárkányölő nyilakat. A görög nép addig olly kényes volt e részben, hogy legkedvesebb drámaköltésze, Euripides ellen, csak azért fellázodott a játékszinben, hogy az a gazdagságot dicsérte.

A mit pedig koránt sem csupa politikai czélból tett a görög nép; hanem leginkább az erkölcsi szépnek magas érzetéből. Mert mint erényt érző és imádó lélek, még politikai hasznait is gyakran föláldozta a lelki szépnek. Így tiltá bé Themistokles' hasznos javaslatát, midőn azt Aristides igazságtalannak jelenté; s így nem engedé Filep' magános leveleit fölolvasni. Athene annyira tisztelte és idealizálta a szeretet' törvényeit, hogy az arcopagusból, csak azért kitiltatott egy arcopa-

gita, mivel a keblébe repült madarat megölte; Sparta pedig, tudjuk azt, maga volt a megtestesült erény.

Él pedig még Sparta és Athene minden szép lélekben; s a mi azokban szép volt, szép lesz az örökre, mert az utolsó szép lélek, hasonló lesz az elsőhez; s valamint azon szép nép' remekeit legszebb erkölcsi Charisok karakterizálják, úgy a szépnek minden remekeit örökre azoknak kell karakterizálni.

Midőn azonban a költészettel összekötendő morálról és religióról van szó, nem kalugyeri száraz üres moralizálást és szenteskedést kell gondolni; hanem szép morált és szép religiót, olyakat t. i. mellyek a legszebb emberiség' caractereivel és céljaival egyezők; s mellyeket a poéta nem mondogat, hanem eleven előadása által a szépben éreztet és szerettet; s mennél nagyobb a költész genie, annál szebb angyal alakokat teremt és annál rútabbnak festi a gonoszt, hogy amazokat szeresd, ezt pedig gyűlöld.

De azt sem kell innét gondolni, hogy a keresztyén poétának keresztyén mythológiát kell koholni, mint némellyek iztelenkedtek, s a mi mind a szépnek, mind a keresztyén hitnek természetével ellenkezik. Mert a mi Istenünk csak lélekben jelenik meg, mint a görögök' legfőbb istene, a fatum; s elég annak csak ideájával megisteníteni a poésist, mint a fatum' homályos ideája megisteníté a görög drámát.

Igy isteníté Kotzebue drámáinak legérdeklőbb jeleneteit, mikor p. o. Hugó unokái' holttesténél térdre esik; mikor Zameo hölgye' lelkét az égben látja; mikor Las Casas a haldokló Rolla' fájdalmas scénájában a legszentebb igék által békélteti és enyhíti a lelket s t. Igy isteníté Voss idylli époszát a grünaui *schlafrockos* Predikátor által, ki nem csak idylli, de egyszersmind igen idealis személy; mert a leglelkibb és legfőbb ideal nem egyéb, mint szép erkölcs és szép religió által dicsőült emberiség.

És épen így kell a keresztyén religiót a poésissal harmóniába hozni; nem pedig annak formátlan lényeivel a poésist formátlanítani. Mert a keresztyén religió' lelke igen szép s igen idealis ugyan: de annak minden személyített alakai nem poésisba valók. Mert mindazok igen egyformák, komolyak és határozatlan

szinüek, s mind a poétai széppel, mind a poétai játékkal egyiránt ellenkezők; a mit tán fölösleg is éreztet azon hidegség, vagy tán sokaknál épen gyűlölség, mellyel azok iránt korunk viseltetik.

De ha ezen hidegvette időt nem tekintjük is, még akkor is csak azt kell mondanunk, hogy a költészetben nem elég az új religió és új világnézet; azoknak szépeknak is kell lenni; s nem az próféta a poésisban, ki új religiót mutat, hanem csak az, aki legszebb religiót alkot. Mert ámbár minden religióban lehet valami szép; de azért távul legyen, hogy az újság' hiú kecseseinek a legfőbbet föláldozzuk. A poésisban nem az a kérdés: mi új? hanem csak az: mi legszebb?

A mire pedig természet szerint minden szép érző örökre csak azt fogja felelni: hogy a legszebb csak egy, és ez az egy a Hellenika. Ugyan azért mink is csak azt mondjuk, hogy e részben legfőbb feladás, reánk nézve, a Hellenika' mosolygó képeit religiónk' magas szellemével párosítani, olly formán, hogy költészetünk' egész szelleme keresztyén philosophiát leheljen ugyan; de annak képtárát és virág öltözetét a görög mythosok formálják.

Azon ellenvetés, hogy a Hellenika' istenképei, már ma nekünk csak hideg jelképek és nem adnak olly religió's bényomást, mint a Görögöknek, nem szinte helyes. Mert ha megengedjük is, hogy azok szebbek voltak a Görögöknek mint nekünk; mégis csak azt kell mondanunk, hogy azok mind a mellett is szebbek nekünk, mint a romantika' testetlensége' vagy annak formátlan lényei, mellyeket sem idő sem hely a költészet' természetével harmóniába nem hozhat.

Egyébiránt pedig tudni való az, hogy a görög nép' jobb része szintúgy ösmerte azon isteneket, valamint mink; s ha volt olly rész, melly azokat valóságos isteneknek hitte, arra csak az a felelet, hogy az alnép nem publikuma a poésisnak sem Hellasban sem nálunk.

Meglehet, hogy a romantika' vázlelkei és boszorkányai a mi alnépünkre bényomóbbak, mint a görög Charisok; de a valódi poétának nem lehet czélja a vakot vakabbá tenni; s nem elég a poésisban a nagy bényomás; annak szépnek is kell lenni. Mert egyedül a szép érzetben egyesülhetünk örök ideálainkkal, a

Görögökkel; csak annyiban emelkedünk pedig, a meny-nyiben azokhoz közeledünk.

XVII.

Költészeti osztályok.

Az ön és tárgyszeretből folynak az ön és tárgy-képzetek, vagy személyes és tárgyias költészetek; a viszonos szeretből pedig, melly az ön és tárgyszeret' egyesülete, foly a tárgyias költészetek' harmóniás ölelkezete és középlete; olly középlet, melly amaz osztályok' szépségeit magában egyesíti, és így azoknak közöne és legfőbbje.

Melly tetőn lehet ugyan a költészet majd személyesb majd tárgyiasb; de mihelyt kizárólag csupa személyessé, vagy csupa tárgyassá válik, azonnal leszáll a költészi tetőről, s olly egyoldalú végletbe bukik, melly már csak általmenetel vagy a muzsikába, vagy a festésbe. Melly szerint tehát a valódi költészetek nem csupa személyes és tárgyias, hanem személyesb és tárgyiasb osztályokra válnak; mert így azon kétféle szinek' középletét teszik fel.

Igy a dolog a naiv és sentimentalis, a természetes és idealis osztályokkal is. Mert itt is kell mondanunk, hogy a poésis nem csupa természetes és ideálos; hanem ezeknek harmóniás középlete, melly természetesb és ideálosb szinekre oszolhat ugyan, de nem csupa természetesre és ideálosra. S így a dolog, ha az emberi nemek' és korok' természetéből folyó legbelsőbb szellemszinek szerint osztjuk is el a költészeteket. Mert akkor is csak azt látjuk, hogy a valódi poéta nem csupa naiv asszony és gyermek, nem komoly férfi vagy öreg; hanem csak ember, az az, az emberi nemek' és korok' kellő közepén álló olly közép ember, ki az emberi nemek' és korok' minden szépségeit magában egyesíti, azoknak minden élesebb különösségeit levetkezi és az emberiség' legközönebb szineibe vagyon öltözve.

Ez a közép ember az örök ifjú, a fodros Apolló, kit mink gyakran csak gyermeknek nézünk ugyan, mint az iztelen afrikai hierophanta gyermekeknek nézte a

Helleneket: de valójában az illy közép lélekszín a legközönebb és legfőbb poétai szellemszín.

Ezen szemléletek szerint nevezhetjük az illy közép színű költészetet közép vagy harmóniás stylusnak, mind azért, mivel azon stylusok' végleteit vagy vétkeiket egyiránt kerüli, s azoknak legszebb közép színeit egymással harmóniába hozza; mind pedig azért, mivel legközrehatóbb, az az, az emberiség' különféle osztályaival legharmóniázóbb, mert azokkal egyiránt össze-érvén, mindenikre egyiránt munkál. A mi ismét a harmóniás stylus' legfőbbbségét mutatja; mert a legfőbb költészetben multhatatlanul össze kell a szépnek és hasznosnak folyni.

Az asszonyi vagy gyermeki könnyűség, naivság, természetesség és a férfiúi erő, sentimentalitas és idealitas, épen olly létszerei a költészetnek, valamint a lágyabb és keményebb hangok a muzsikának; s valamint ezeknek összehangzó játéka formálja a muzsikát, épen úgy formálja amazoké a költészet' lelki muzsikáját. Ezt példázták a régiek midőn azt mesélték, hogy a harmónia az összekötött Venus' és Mars' szerelméből született.

De ezen szerelemből született a görög költészet' szép közép színe is, melly annyira fölolvastá magában azon színek' individualitásait, hogy alig lehet meghatározni, mellyik szín uralkodóbb azon. Ezért tulajdonít annak Schiller csupa gyermeki naivságot, Luden pedig férjji erőt és egyszerűséget.

Melly ellenkező itéletek' oka csak az, hogy Schiller a mostani német sentimentalismushoz, Luden pedig a mostani asszonyi és gyermekes kecsességhez képest ítélt. Így pedig a Hellenek igenis majd csupa gyermekeknek, majd csupa öregeknek látszanak; de ez csak annyit tesz, hogy azok minden végletektől egyiránt távul vagnak s a legszebb középleten állanak.

A naiv és idealis költészetek' összekötéséről gondolkodott már Schiller is, úgy hogy azt nem csak lehetőnek, de egyszersmind legfőbb megfogásnak is tekinté. Azonban ő e részben, Jean Paul' jegyzete szerint is, még tisztában nem lévén, ezen megfogást csak emlité; pedig épen a legfőbb megfogás lett volna legfőbb tárgya az aesthetikának.

De leginkább elárulja homályát midőn azt mondja, hogy míg a tökély' tetejére nem jutunk, addig ezen összekötésnek eleget nem tehetvén, jobb addig vagy az idealitást vagy a természetességet a lehetőségig üznünk, mint azoknak egyszerre meg nem felelhetvén, mindeniket elhibázni. A mi épen annyi, mintha azt mondaná, hogy míg tökélyesek nem lehetünk, addig legyünk a lehetőségig tökélytelenek.

Illy alaptalanságból folytak Schiller' túlságai! Megösmeri, hogy a különösségek és végletek a tetőn összefolynak; még is a tetőtől való távozást és a végletek' lehetőségig üzését javalja.

Valójában Schiller azt gondolá, hogy a német sentimentalismus' szertelenségeit és a romantika' vázképeit kell a görög naivsággal és Charisokkal párosítani; a mihez természet szerint több mint emberi költészgenie kívántatnék, ha azt akarnók, hogy költészetünkben korcs alakot vagy arabesket ne formáljunk.

De nem ez a föladás; hanem csak az, hogy a poéta hányja el a sentimentalismus' végleteit s térjen a szép görög középszerhez és egyszerűhez, mint Voss, szép Luizája és Göthe' közép színü remekei.

Schiller' értekezete a naiv és sentimentalis költészetekről, jó intő példa arra, mennyi készület kívántatik, még olly geniusnak is mint Schiller, hogy a poésis' természetéhez jól tudjon szólni; mert ő minden bizonynyal ezen értekezetben, minden mély látásai mellett is, gyakran fonákul lát.

Igy midőn a naiv és sentimental szellemek' gyökereit nyomozza, annyira téved, hogy a naiv vagy görög poézist a culturátlan természetes emberiségből, a mostani sentimentalismust pedig az emberi műveltség-ből származtatja. A mit természet szerint egészen meg kell fordítani, s azt kell mondani, hogy a görög szép cultura és legfőbb görög műveltség szülte a naiv görög poésist; a mi culturátlanságunk pedig, az az, a szép cultura' nemléte, a mi épen annyi mint nemcultura, szülte a mostani nagy sentimentalitást, melly minél nagyobb., annál nagyobb culturátlanságra mutat.

Schillernek azt kellett volna itt mondani, hogy a természetes, következőleg szép és jó görög culturából folyt a görög poézis; a természetlen, és így rossz és rút culturából pedig foly a sentimentalismus. A görög cul-

tura természetes; de csak annyiban, a mennyiben minden ideálnak egyszersmind természetesnek kell lenni, mert nincs rútabb a természetben, mint a természetlenség. De úgy látszik, Schiller még azt sem látta által, hogy a mi igen egyoldalú s ugyanazért igen tökéletlen culturánkat a Görögök' mindenoldalu s így mindentökélyü culturájokhoz még hasonlítani sem lehet; ha csak a mi boldogtalan chinai ábéczenket, azt a minden terminológiák' terminológiáját, culturának s a görög muzsika' és gymnastika' nagy harmóniájának nem tekintjük.

Mind az a mit Schiller a culturából származtat, nem egyéb mint tudatlanság', és a mint már mondám, szeretetlenség' szüleménye. Nem szerettetni, nem használni, hanem bámultatni akarunk; s nem az ifjuságnak és népnek énekelünk, kiknek használhatnánk, hanem tudós terminologusnak, kiknek már nem használhatunk.

S ha tudná a poéta, hogy minden fölöttébb való rút és rossz; s ha tudná mi a fölöttébb való és mi a szép középlet; kerülné a sentimentalisták' fölesigázott gondolatait, érzelmeit és képzeleteit; ha tudná hogy a költészet' fő célja és tökélye a gondolatot minden lehető módon érthetővé, érezhetővé s mintegy láthatóvá tenni; nem vonná le tárgyairól a testet, hanem inkább lelki tárgyainak is testet adna, mint a Görög; s nem burkolná mindennapi gondolatait a tudós mysticismus' burokjába, hanem inkább a legmélyebbet is gyermeki alakba öntené, mint a Görög.

Igy nem különben, ha tudta volna Ariosto, hogy a sűgónak a sűgolyukban kell maradni; szintűgy minden complimentum nélkül hagyta volna Ferrant és Rinaldót, valamint Homerus Glaukust és Diomedest.

Mindezek, mondom, nem a cultura', hanem a szeretetlenség' és tudatlanság' szüleményei, s így a dolog a romantika' minden egyéb iztelenségeivel. Hanem úgy látszik, Schiller igen a maga fazeka mellé szított, s nem csak védeni akará a maga stylusát; de azt egyszersmind valami legfőbb osztállyá akará emelni, a mi természet szerint hiú akarat vala.

Mert ha megengedjük is, hogy azon érzelmi és gondolati erő és mélység, azon pompás nyelv és komoly fönnségü férjfi arcz, mellyek Schiller' költészetét bé-

lyegzik, magokban véve, valami főbbek, mint a naivabb stylus pompátlanabb szépségei; de a legfőbb szempontra, az emberi közönségre nézve, csakugyan azt látom, hogy a főbbség a naiv szellemé, mivel ez közre és célra hatóbb. A mi pedig nem csak annyit tesz, hogy hasznosabb; hanem annyit is, hogy szebb; mert a célérzet, a mint már mondtam, annyi mint szép érzet, és a legközönebb mindenben egyszersmind legfőbb.

Schillernek ezen tisztulatlan eszméletei igen gyakoriak a német aesthetikákban, valamint igen szembe-tűnők azok Bouterwecknél is, ki hasonlóképen olly balúl fogá fel a természetet aesthetikai követését, hogy a szépet majd a természetes és ideálos között állítja lenni (l. 95. és 294) majd pedig azoknak végpontjaiban — a csupa természetesben és ideálosban. (l. 180.). Melly nyilvános ellenmondás, aesthetikájának egész alaptalanságát kimutatja.

En illy nagy gondolkodóknak illy nagy tévedéseit, onnét gyanítom származhatóknak, hogy a festő és szobrozó művészetekről ítélnek a poésisra, mellyek pedig koránt sem egyek.

Mert a csupa természetes stylus csak a festő és szobrozó művészetekre alkalmazható, azokra is pedig csak föltételesen, az az, csak addig, mik azok legsajátabb műköreikben legsajátabb céljaik szerint, csak hív követői és másolói a természetnek, nem pedig ideálozói, melly szerint is tehát azoknak stylusa nem lehet egyéb mint csupa természetes, holott ezen körben nem egyebek, mint valóságos művészeti prosa osztályok; mihelyt azonban általmennek ideálozó osztályaikba, hol Simonidesként, néma poétákká válnak, azonnal párosítaniok kell a természetességet az ideálos-sággal, holott ezen osztályban már nem csak követik a természetet, de azt egyszersmind ideálozzák is mint a poéta.

Melly szerint ezen művészetek magokban próza és költész osztályokra külön válván, azok igenis céljaik szerint, majd csupa természetes stylusban, majd pedig ideálosban követik a természetet; de mivel a poésisnak prosa osztálya nincs, azoknak csupa természetes stylusát a poésisra alkalmaztatni semmiképen nem lehet. Mert ámbár a költésznek is lehetnek pro-

saibb és poetaibb osztályai; de itt a prosaibb sem csupa prosa, hanem csak az ideállosságnak kisebb gradusa, úgy hogy a melly poéta Trója' történeteit csupa természetes stylusban adná, az nem Iliást, hanem csak krónikát adna, még pedig azt sem igen derekast.

Melley tekintetben pedig nem csak a költészettől válik el azon két művészet; de szintűgy elválik az az énektől, táncztól és muzsikától is, mellyeknél szintűgy nem lelünk prosa osztályokat, holott ezeknek legkisebb mozdulataik is olly ideálozatok, mellyek a prosai életem egészen fölülemelkednek.

A poésis, ének és táncz, nem csak szép művészetek, mint amazok, hanem egyszersmind legtulajdonabb ember képző művészetek, s nem egyebek mint az emberiségnek ideálos fölemelkedései, mellyeknek prosájok nem más, mint maga a prosai ember.

XVIII.

Költész nyelv.

A mindent megharmóniázó képző szellem megharmóniázza a maga hangtestét a beszédet az által, hogy azt magával, tárgyaival és céljaival harmóniába hozza. Melley harmóniáznak fő létszerei pedig, úgy vélem, e következők:

1. Valamint maga a poétai lélek az értelemnek, érzésnek és képzelő erőnek harmóniás elevenségü egyesülete; a szerint beszédét az értelmesség', érzelmesség' és képletesség' harmóniás elevenségü közéletévé formálja .

Hogy minden beszédnek fő célja és dísze az értelmesség, azt itt fejtegetnem szükségtelen. De mint-hogy itt még az értelmesség is közép útra van szorítva, nehogy a kártékony és rút mysticismust helybenhagyni látszassam, jegyezzük meg itt, hogy a poétai értelmességet a prosaitól meg kell választani.

Ugyan is, mig a prosa a gondolatnak minden ágait és mellék ideáit fejtegeti és mutogatja; addig a poéta annak csak legfőbb oldalait, s azokat is csak játszva vagy uj színekben öltöztetve érinti; melley szerint ennek értelmessége, amazéhoz képest igenis közepszerű.

De egyébiránt a poétai értelmesség' gradusai, valamennyire csak a költészet' természete engedheti, mindenkor gradusai a poétai szépnek: holott épen az értelmesség egyik fő létszere az előadás' elevenségének; a mit csak azok nem akarnak hinni, kik a poésist majd az értelmetlen muzsikába, majd a hetedik égbeli német metaphysikába süllyesztk.

De én úgy gondolom, a poésis nem arra való, hogy lelkünket mysticismus' ábrándozatiba buktassa; hanem leginkább csak arra, hogy mind értelmünket, mind érzelmünket és képzeletünket olly egyirányú derületbe hozza, hogy a poétai gondolatot ne csak értsük, hanem egyszersmind érezzük és lássuk, a mi pedig annyi, mint legfőbb értés.

Ezért bájolja a poéta, érzelmeinket az érzelmes beszéd' muzsikájával, képzeletünket pedig a képletes beszéd' festeményeivel. De mivel ezek, valamint eszközei lehetnek, illendő mértékeikben, az értelmességnek; épen úgy eszközei lehetnek az értelmetlenségnek is, midőn mértéktelenségeik által a poésist vagy üres muzsikává vagy csupa festeménnyé korcsosítják; tehát minden tekintetben ezek is csak addig szépek és hasznosak, míg józan középszert tartanak; mihelyt pedig szertelenkednek, mindenikre csak azt kell mondanunk, a mit Corinna a képekkel pompázó Pindarusnak monda: a virágokat nem elönteni, hanem csak hinteni, illik.

2. Valamint maga a költész lélek nem egyéb mint a természetesség' és ideálosság' harmóniás középlete; a szerint nyelvét is ezen szinek' összehangzó vegyületévé formálja, az az, képzi egy részről a nyelvet minden lehető módon; más részről pedig szintúgy minden lehető módon azon van, hogy annak természetességét meg ne rontsa; mert valamint mindenben, úgy a nyelvben is legrútább a természetlenség.

Minden valódi poétai nyelv csak valami nemesebb természetes nyelv; melly független ugyan a prosanyelv' szorosabb törvényeitől, valamint a görög költésznelv az atticismusétól; de koránt sem annyira, hogy czél és határ nélkül szertelenkedhessék; hanem csak annyira, hogy saját természetéből legsajátabb szépségeit szabadabban fejthesse.

Igy fejlett a görög és római költésznelv, s mindenik megromlott, mihelyt a poéták zabolátlankodni, különködni és tudóskodni kezdének.

3. Harmóniába hozza a poéta tárgyaival a beszédet akkor, midőn stylusát tárgyai' természetéhez alkalmazza. Mert valamint magunknak más a bál gyász és pomparuhánk; úgy a poéta is különféle érzelmei és tárgyai szerint különféle színekbe öltözteti beszédét; úgy mindazonáltal, hogy valamint a jó izletű ember mindenféle öltözeteiben minden éles különösséget kerül: úgy a poéta is változtatja ugyan érzelmei és tárgyai szerint beszédét; de csak úgy, hogy e részben is minden végletektől egyiránt távozik.

Kiterjed ezen harmóniázat még a beszéd' külhangjaira is, úgy hogy a poéta valamennyire csak a nyelv' természete engedi, a gyengébb érzelmekhez és szebb tárgyakhoz lágyabb és szebb hangu szavakat válogat, a zordonabb tárgyakhoz pedig keményebb hangukat. A mi azonban itt csak olly föltétel alatt legyen mondva, hogy a poéta ezt csak annyiban kövesse, a mennyiben a beszéd' lelkének sérelme nélkül követheti; egyébiránt pedig a külhangnak a belsőt föl ne áldozza. Mert ha a tárgy' lelkét legszebben kiejtő szavak helyett, a külhang kedvéért helytelenebb érteményüeket választ; akkor sokkal többet vesz mint gyer, mert a poésis csak ugyan a szavak' lelkében van, nem pedig azoknak hangjában.

4. Harmóniába hozza céljaival a poéta beszédét, midőn azt megközöníti, közrehatóvá teszi, az emberi közönséghez alkalmaztatja, s az által a poésist az emberiségben terjeszti: mert a poésisnak, mint a cultura' legemberibb s legközönebb terjesztőjének, minden céljai az emberi közönség' képzetében és boldogításában egyesülnek.

A poésis Hellásban népreligio volt, nálunk pedig népképzet. Ugyanazért legfőbb feladás a poétának a poésist úgy popularizálni, hogy egyszersmind a mivellet izletnek is eleget tégyen. A mit pedig én korántsem látok olly nehéz föladásnak mint Schiller; mert a népen és popularitason nem parasztot és parasztságot kell érteni; hanem azon népet, melly a poésisnak elfogadására el van készítve, és azon szép természetes együgyüséget, melly a régiek' jobb költésze-

teit bélyegzi. Az illy popularis poésis egyiránt szól mind a miveltebb mind az együgyűbb néphez, és az épen a cél, hogy ezekhez egyiránt szóljon, vagy igazabban, inkább azokhoz, kiknek még használhat, mint amazokhoz, kiknek csak gyönyört adhat. Mert főntebb cél a többséget lelki világba emelni és teremteni, mint a már ott lévőket gyönyörködtetni.

Ezért illik ohajtani, hogy a német sentimentalisták tudós nyelvompáját, melly néha engem is megkezdé szökni, a szép görög természetességgel váltanak fel költészeink, és azt soha el ne felednék, hogy minden világképző lélek egyszersmind szerető lélek, olly lélek, melly nem a felhőkben lakik; hanem leszáll az emberiség templomaiba, s ezt mondja: én vagyok a szeretet, — küldjétek hozzám a gyermekeket — s csudálák őtet a nép' vénei. — S így szálla alá Homerus, a kit imád az öreg s gyönyörélve hallgat a gyermek.

XIX.

Költészeti formák.

A költészi beszédnek számtalan formái vagynak és lehetnek ugyan; de annak fő formáit még is csak három Charis formálja, ugmint: a lyrai, drámai és eposi költészet; úgy hogy minden egyéb formák csak annyiban poétai formák, a mennyiben ezen három fő formákhoz közelednek és rokonodnak; mennél meszszebb távoznak pedig ezektől, annál inkább csak különféle általmenetek a prosába.

Mivel pedig ezen három fő forma ismét három fő létszerét adja a költészeti szépnek: tehát itt is csak azt kell mondanom, hogy a legfőbb költészet nem csupa lyra, nem csupa dráma és epos, hanem ezeknek harmóniás vegyületü középlete; olly középlet, melly a lyrai muzsikát, drámai szobrozatot és eposi festményt egy alakban egyesítvén, mind ezen költészeti szépek, közönét és legfőbbjét alakítja.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek nem a versformákról vagynak mondva; hanem azon költészeti formák' belső természeteiről. Noha azokra nézve sem

merem állítani, hogy a drámában és eposban a lyrai érzelmekhez lyrai versformák is ne illenének. Holott a sok egyforma vers, csakugyan előbb okozhat unalmat, mint a különféle tárgyak' természetével változó versformák' különfélesége unalmas tarkaságot; midőn egyébiránt is a dolog természete azt látszik mutatni, hogy a szenvedelmes beszédhez igenis más forma illik, mint egyéb félprosaik beszélgetéshez.

A költészeti formák' belső tulajdonságaira nézve pedig, kérdést nem szenved, hogy a legfőbb formában ezen három Charisnak ölelkeznie kell. Mert valamint az olly szüntelen muzsikáló lyrát, melly sem fest sem szobroz, hanem csak érzelg meg érzelg, muzsikál meg muzsikál, Pindarus' és Horátius' festő, szobrozó és egyszersmind ömlengő ódáikhoz nem hasonlíthatom; úgy szinte azt is meg kell Herderrel vallanom, hogy engem is hamar meglep az eposi szender, ha a drámában és eposban a szobrozatok és festemények mellett egyszersmind az emelt szív' beszédeit is nem hallom.

Ezen eposi álmoság' okát pedig igen könnyű megfejtetni, ha meggondoljuk, hogy a lyrai lélekömlet a poesisnak lelke és legfőbb hangja; s meggondoljuk, hogy a természetben nincs semmi szebb, semmi nagyobb, mint a szép lélek és annak magas szózatja.

Ezért járult a görög dráma' érzelmes beszédéhez még az éneklő chorus is, melly a drámát a lyrával párosítja; s ezért kell a muzsikát, éneket és beszédet harmóniásan vegyítő melodramát legfőbb drámaformának tekintenünk; a csupa éneklő operát ellenben csak olly egyoldalú lyrai végletnek, melly a poésist egészen a muzsikába fullasztja; még pedig olly muzsikába, mellyet a dolog' természetlen és nehéz tulajdonságai gyakran elég dissonantiákkal töltnék el.

De épen illy hibás véglet az is, midőn a dráma és epos a szívnek és főnek minden lyrai játéka nélkül gombolyítják le a történetet, s a szívemelő lelki jelenetek helyett, csak hideg és lelketlen bábokat járatnak előttünk. Ezt vette észre Schiller, midőn utóbbi szomorú játékaiba lyrai jeleneteket szöve, valamint Kotzebue, midőn a görög chorus' lyráját és reflexióit a játék' hőseinek szájába adá, s az által ama' sok lelkes episodiumát alakítá,

Más részről továbbá a chorust és lyrai eszméleteket, nem csak úgy kell tekintenünk, mint a poétai szépnek kiegészítőit; hanem egyszersmind úgy is, mint legbölcsebb czélikirányosságot. Mert mikor a dráma és epos az élet' tarka és homályos meséit mutogatják; mi lehet czélikirányosb, mint ha a lélek intező lyra kifejté előttünk azon szempontokat, mellyekből a dolgok' természetét néznünk kell? s mi lehet czélikirányosb és szebb, mint az olly meleg szív' beszéde és életbölcse-sége, a millyenek Voss' Luizajából és Göthe' Hermann-jából hozzánk szólnak?

Igaz ugyan, hogy az illy lélekintezés, egy két philosophusra nézve fölösleges; de ne feledjük azt el soha, hogy a poesis' publicumát nem egy két philosophus, hanem leginkább az ifjúság és nép formálja. Az illy publicumra nézve pedig a valódi poétának, nem csak mulattatónak, de egyszersmind és leginkább lélekinté-zőnek is kell lenni.

Az eposi és drámai tárgyasságot sokan balúl értik és messze viszik. De én azt hiszem, hogy a szépérző és értő Winkelmannak azon állítása, melly szerint a „Hellenek' követését nem kétlé a természet' követésénél! inkább ajánlani, ha valamiben, minden bizonynyal e részben legelőbb kifogást szenvedhet, s reánk nézve szenved is. Mert bizonyos az, hogy a mi hidegebb érzékeinkhez és hamisabb nézeteinkhez képest gyakrabban és hathatósabban kell nálunk mind a szívvet mind az elmét pengetni, mint a nyiltabb szívü és fejü görög népnél.

Platónak több helyéből láthatni, hogy a Helleneket Homerus' nyugalmas verseinek hallása már olly nagy elragadtatásba hozta, millyent mink már ma nem értünk, nem érzünk s a millyenre minket semmi lyrai hév nem melegíthet. De én azt is hiszem, hogy ezen boldog gyermeki népnek már csak a helyes beszéd is olly valami gyönvört ada: millvent nekünk a legszebb költészet alig adhat. Én legalább csak így tudom magamnak megfejtteni mind Plató' végtelen üres beszédeinek okát, mind pedig azon gyilkos predikációkét, mellyeket Homerus az öldöklő hősek' szájába ad.

A Görög mihelyt csak hallá a poétai nyelvet, már megzendülni érzé lelkében az egész Helikont; mert

valamint az aesthetikai nevelés, úgy az életnek minden formái igen fogékonnyá képzék azt a szép érzetre; minket ellenben a kedvetlen prósai élet és nevelés olly hidegekké fagyálnak, hogy csak a lyrai és Schilleri reflexiók kapnak meg valamennyire.

XX.

Szomorú és víg költészetek.

Szint olly pompásan mint hamisan szóla Bouterweck, midőn a szomorú és vígjátékokra azt mondá, hogy a poésis általában csak extremumokban ünnepli diadalmi pompáját; mert csak ott koncentrálja magát a poétai effectus egy olly érzetben, melly másik alatt nem áll.

Azt gondolnók illy beszédre, ha egyéb tisztább helyeire nem emlékeznénk, hogy ő valójában a tragoediát halottas házak és siralom' völgyének, a lenn-comicumot pedig fonó lakzinak nézi? Azonban én úgy vélem, ezt csak úgy kell érteni, hogy a szomorú és vígjátékok, egymásra nézve, extremumok ugyan; de magokban még sem extremitások. Különben a szépnek Apolló' templomára irt örök törvénye, a „semmit ne fölöttébb“ a drámavilágban egészen fölfordúlva volna?

Igaz ugyan, hogy a vígság, mint már magában szép és kellő érzés, nem hamar esik túlságba; de csak ugyan mégis nem a szertelen hahota, hanem csak az aesthesis mosolygás közelít a legszebb lélekszinhez a vidám nyugalomhoz; a csupa szomor és annak végletei pedig még inkább ellenkeznek a poétai játékkal és a lélek' szabadságával.

Ha tehát annyira tudnók is a költészet' foganatját vagy effectusát koncentrálni, hogy illy végletekre ragadó lehetne, azt tennünk szabad még sem volna. Mert ámbár egyik czélja a tragoediának szánakodást gerjeszteni; de koránt sem ollyant, melly a nézőt céltalanúl gyötri, hanem csak ollyant, melly a szívben a szeretet' hurjait pengeti.

Az illy érzést pedig a nélkül, hogy azt egvéb érzelmek alá vetnők, azokkal olly harmóniás szerközetbe és vegyületbe hozhatjuk, melly a szomor és víg-

ság' végletei helyett azoknak aesthesis-i tulajdonait magába concetrálhatja, s így az élet' minden színeinek közönét mutathatja, és ez a közön a drámai közép tető. Ezen tetőn formálják az erénynek, hős szellemnek, szerelemnek és örömmnek jelenetei a legfőbb játékot, nem pedig a szomornak és vígságnak aesthesis nélkül lévő végletei.

Az igazi poézis, ez a tündér világtűkör, minél inkább poétai világtűkör, annál inkább nem egyes színeit, hanem mindenkor egészét mutatja az életnek; az élet pedig nem csupa szomor, nem csupa vígság, hanem csak ezeknek vegyülete, és épen az a' valódi poésis, melly a valóság' tarka vegyületét harmóniás vegyületté formálja.

A görög tragoedia igen egyszínüleg komolynak látszik ugyan, de valójában még is vegyes érzelmeket ad. Mert ha egy részről az emberiség' fájdalmaiban osztoztat; más részről az idealis világ' látásával gyönyörködtet, az erény' nagy jelenetei által emel, a fatum' isteni ideája által pedig nyugtat és resignatióra szoktat, az az tehát, egyszerre sebhét és gyógyít. Így az igazi poétai vígjáték vagy lenncommicum, egy részről vidámít és nevettet ugyan; de más részről a tréfa alá rejtett komoly igazsággal és komoly czélzattal komolyít.

Nem csak a jobb drámák adnak pedig illy vegyes érzelmet, de illy vegyes érzelmük sok jobb lyricumok is, valamint igen érezhető az érzelmi vegyület még a magyar táncmuzsikában is. A mi komoly toborzónk nem csupa szomor, annyival inkább nem siralom; hanem a legszebb hős érzelmek' pompás vegyülete; valamint a mi víg tánczdalunk is nem csupa víg, hanem a szerelem' vegyes érzelmeinek mosolygó ölelkezete. Ott Hektor bucsuzik Andromachétól; itt a harczból visszatérő ölelkezik. És a magyar muzsikának ezen igen idealis characteréből jött az, hogy Biharinak még halotti nótájából is kimosolyg a tánczütés.

Horatius nem csak az érzelmi vegyületet szerette; de egyik legpindarusibb ódájában még illy csupa prózaszint is vegyíte: „Vindelici, quibus mos unde deductus per omne tempus amazonia securi dextras obarmet, quaerere distuli: nec scire fas est omnia“; és én ezt nem foltnak nézem, hanem valami kellemes

változatnak és pihenetnek, mellyről midőn újra fölkap, újra érzem a fölemelkedés' gyönyörét, a mit tán eddig ezen pihenet nélkül megúntam volna.

Ha már olly lyrai hangok és villámok, millyenek a Horatius' ódája és magyar muzsika, ennyire vegyítenek; hát mikor a költészet nagyobb térű drámában és eposban vagy épen egy Shakspearei nagy dráma eposban az egész tarka világnak tükre akar lenni; nem lehet-e illendő mértékben Shakspeare és Calderon?

Én úgy hiszem, a tárgy' terjedésével együtt terjedhet és világosulhat a vegyület; s hogy terjedjen és világosuljon, a költészet' tökélyéhez tartozik. Mert ideig óráig elég gyönyört lelünk a francia izletű kertnek rendszeres szépségeiben; de sokára csak ugyan megúnjuk azt, és örömmel lépünk az angol parkba, onnét pedig a kopasz alpesekre. Mellyre nézve bátran elmondhatjuk, hogy a nagyobb kiterjedésű költészetek, mellyeknek különféle részeik, mintegy különös egészeket formálhatnak s az ellenkezetek' tarkaságának enyhítésére elég közép színeket vegyíthetnek, inkább lehetnek képei az angol parknak, mint a francia izletűnek.

Hogy a Hellenek a tragoediában igen egyszínűleg komolyak, nem csak onnét van, mivel az ő tragodiáik igen lyrai hangok; de onnét is, hogy ők az erényt és imádott hős eleiket istenítő tragoediát úgy tekinték, mint valami legünnepebb szentséget és religiót, mellynek komoly méltóságához a humoros játék természet szerint nem ilhetett.

Nálunk ellenben, hol a legkomolyabb tragoedia is csak játék, e részben sokkal tágabb útunk nyílt; s tán célirányosb is a még igen földszagu népet az elevenebb tarkával a lelki világba csalogatni, mint az egyszínűbb komolysággal a poésis' publikumát fogyasztani.

Schiller gáncsolja Göthét, hogy Egmontban a Kláríka' képében megjelenő szabadság, a komoly valóságból egyszerre, valami operavilágba ragad bennünket. De én úgy érzem, köszönettel tartozunk Göthének, hogy a fojtó és kínzó valóságból egy szebb tündér világba emel, és a leverő fájdalmak után enyhülten bocsát el, mint a Görögök, kik ugyan ezen célból a szomorújáték után vígjátékot következteté-

nek, hogy a szívnek vidám nyugalmát visszaadják.

Illy vegyület nélkül szintolly komoly fájdalommal hagynók el Egmontot, valamint Schiller' Don Carlosát. Ugy látszik Schiller nem ismeré a valódi tragoediai pathost és halált, mellyekben a fájdalomnak mindenkor valami édessel és szívemelővel kell vegyülve lenni, úgy hogy nem ok nélkül mondja Jean Paul, hogy a poésisban örömben hal meg az ember.

Midőn Zameo' és Rolla' halálát látjuk, elragadtunk, édes fájdalommal érezzük a szerelemnek és erénynek édes halálát; midőn Brutus, fíjait megöleti, érezzük az atyai szíven fölülelemkedő erény' diadalmát, s azzal együtt emelkedünk, de midőn Don Carlos hidegen az inquisitornak általadatik, vegyül-e borzaldalmunkhoz valami édes vagy fölséges? Így midőn Egmontban az erényt dűlni, a bünt dűlni láttuk, csupa leverő, csupa prósai komoly lett volna látásunk, ha azt Göthe az idealis világ' és egy szebb jövődő' látásával nem vegyíté vala. Az illy szép csuda és szép lélekjelenetek már magokban poétai szépek, mivel azok már magokban religiói bényomással vagynak összekötve; itt pedig Klárikában a szerelemnek, szabadságnak, az erénynek és egy szebb életnek érzelmei összefolyván, Egmont' tömlöczét templommá dicsoítik, s olly égi fényt vetnek sötét szíveinkre, mint a zivataros felhők közül egyszerre kimosolyodott hold Schiller' koporsójára.

A MAGYARORSZÁGI
MEZEI SZORGALOM'
NÉMELY AKADÁLYAIRUL.*

1835.

ELŐSZÓ.

Elgondolván mennyire függ Nemzetünk' egész jóléte mezei gazdaságunk' virágzásátul, s mennyire emelhetnénk nemzeti erőnket, ha valami föntebb mezei szorgalom terjesztené gazdag földünkre áldásait; szivemelő örömmel és nagy reményekkel telve kell látunk mind azon bölts intézeteket, mellyek által időnkben nemeslelkü Nagyaink a mezei szorgalom' ügyét a legszentebb hűséggel ápolják, mind azon bölts utmutatásokat, mellyek szerint több jeles Iróink a legfőbb nemzeti ügynek különféle akadályait és védszereit ösmertetni ügyekeznek.

De mivel az illy szép tünemények nem tsak örömet és reményt adnak a jobb embernek, hanem egyszersmind ösztönt is az együtt munkálkodásra; igen kedves kötelességemnek érzém én is, mezei gazdaságunknak, ezen mi köztáplálónknak, ügyében adni a mit adhatok, tudnillik: holmi gondolatokat annak akadályairul és segédmódjairul.

Melly tárgyban már több nagy Iróink is minden böltseséggel munkálódtak ugyan; de mivel a tárgy olly temérdek terjedelmű s olly számtalan oldalú, hogy annak ösmerete tsak több figyelmezők' észrevételei által alakulhat valami egésszé; s mivel az ügy olly szorgos, hogy annak védelmére alig lehet eléggé és elégszer a Nemzetet emlékeztetni; nem gondolnám, hogy még e részbeli nyomozatimmal fölöslegvalót tselekedtem; sőt ugy hiszem ohajtanuk kell, hogy még több esz-

* Alul: Elfogadva Lásd VIII. ülés, Márcz 1-ső 834—79. pont.

mélkedőink is e köz és nagy érdekü dolog iránt tapasztalásaikat és észrevételeiket közleni se fölöslegvalónak se tsekély föladásnak ne véljék; hanem inkább szünet nélkül szemeik előtt tartsák, hogy Nemzetünknek, valamint eddig, úgy ezután is, tsak a mezei szorgalom lévén legfőbb táplálója, örökre tsak annyiban leend egész nemzeti boldogságunk alapítva és biztosítva. mennyiben mezei Philosophiánkat fejteni, emelni és gyakorlatba hozni tudjuk.

Ne tsüggedjünk pedig azon, hogy mindenben igen elmaradtunk s nagy gátokat kell vívnunk; sőt legyünk az iránt győződve, hogy azon nagyszerü áldozatok, mellyekkel most egyesült Nagyaink boszus isteninket engesztelik, áldást hozandnak mezeinkre, s ha a köztünk megjelent Geniust követni fogjuk, egy igen szép jövődő felé leend az utmutatónk.

I.

Néptelenség.

Minden mezei szorgalom' föntebb fejletének legáltalányosb föltételei, a földnek és földművelő népnek helyes viszonyaiban állván, melly viszonyok és föltételek között pedig egyik legszükségesebb és legszembetünőbb lévén az, hogy a földnek szorgalmas művelésére legyen elegendő földművelő nép; tehát ha mezei szorgalmunk' hátramaradásának okairul gondolkodni akarunk, önként ötlik előnkbe ezen kérdés:

Van-é földünk' terjedelméhez és termékenységéhez képest, a föntebb mezei szorgalomra megkívántató elegendő földművelő népünk?

Melly kérdésre természet szerint minden Hazánkat és annak népességét ösmerő tsak így fog felelni: Ha mezei szorgalmunk' legfőbb fejletén, nem tsak azt akarjuk érteni, hogy honunkban a föntebb mezei szorgalom még valami nagyobb divatba jöjjen, hanem még azt is, hogy minden műveletre alkalmas földünk legfőbb szorgalmu műveletbe' legyen, ezt kell pedig értenünk, mert ebben áll a nemzeti erő' legfőbb fejlete s ez a legfőbb nemzeti tzél, akkor minden bizonnal tsak azt kell mondanunk, hogy illy mezei szorgalom-

hoz elegendő földművelő népünk még koránt sins.

A magyarlakta jobb tájékaink között, alkalmazsint legnépesebbek Soprony és Vas vármegyék' rónáji; de ez a népesség is tsak olyan, hogy ott sem győzi a Magyar a maga gazdaságát, ott is hegyi Hentzek és Horvátok pörgetik a sarlót és tsépet s még Kőszög' tövében is láttam csehországi kaszásokat. Ha pedig belebb tekintünk Hazánk' szívébe, legtermékenyebb síkjain egész tartományokat látunk tatár noma-dismussal bitangoltatni; s hol számtalan faluk és városok virágozhatnának, az egész nemzeti szorgalom abban áll, hogy egy-két zsiros betyár hurtzolja a subát és lopott marhát.

Ez így lévén, kérdést nem szenved hogy mezei szorgalmunk' előmenetelének egyik fő s igen szembetűnő akadályja Hazánk' termékenyebb tájainak néptelensége; s ugyan azért ha Honunkat valami főntebb szorgalom' áldásival boldogítani akarjuk, kétség kívül első föltétel az, hogy a földművelő népet minden lehető módon szaporítani iparkodjunk. Mellyre nézve nem leszen itt, ugy reménylem, helyén kívül, a népszaporítás némelly módjait röviden érintenünk.

Hogy néptelen tartományokat legkönnyebb külföldi gyarmatokkal népesíteni, eléggé tapasztalánk számos német gyarmatainkon, mellyek hozzánk nemtsak sok földművelő népet, de pénzt, szorgalmat és hasznos mesterségeket is hozának s olly meddő tájokat is, hol a könnyü élethez szokott Magyar élni sem tudott, gazdag falukkal és városokkal töltének be.

De tudnivaló az is, hogy valamint minden emberi dolgokban, ugy e részben is, tsak a biztos közép uton kell járnunk, nehogy a néptelenség' bajából az igen is nagy népesség' bajába bukjunk, melly több tekintetben még nagyobb veszély lehet mint amaz; mert nem a sok nyomorgó nép, hanem tsak a boldog nép boldogítja az országot.

Ugyanazért e részben a józan előlátás kívánja és parantsolja, hogy minden nagyobb külföldi gyarmatszállítás országos figyelem alatt menjen, s fő gond legyen arra is, hogy az idegen nyelvű gyarmatok egy helyre nagy tömegben ne telepedjenek; hanem Magyarokkal ugy közletve, hogy azok Magyarokká váljanak, vagy pedig azoknak magyarítására minden

szükséges rendelet meg legyen téve. Mert valamint Hazánk' boldogsága, úgy jövevény népeink' java is nyilván azt kívánja, hogy azok a fő nemzettel minél előbb egyé legyenek.

Egyébiránt pedig vagynak olyanok is, kik úgy gondolkodnak, van már Hazánkban annyi nép, melly nem sokára önként is könnyen elegendőre szaporodik, s hogy az illy szaporodás reánk nézve hasznosabb, mint a már úgy is igen zagyvált népet az idegen gyarmatok által még zagyváltabbá kortsosítani. Melly véleményt én itt megperleni nem akarván, tsak azon állítást nem hagyhatom e részben szó nélkül, melly szerint némelly politicusok azt állítják, hogy a nép önként és hamar megszapordik tsak annak élleme legyen, s hogy nem a nép' szaporításáru, hanem tsak annak élelmérül kell aggódni; melly szemlélet előttem nagyon is egyoldalunak látszik.

Mert ámbár fő dolog az ugyan, hogy legyen a népnek elegendő élleme; de szintolly multhatatlan föltétele a népszaporodásnak az is, hogy legyen a népnek tiszta erköltse; s tsak úgy szólunk jól, ha azt mondjuk, hogy a legbizonyosbb népszaporítóok a jóllét és jó erkölts, melly egyszersmind természetes föltétele a jóllétnek.

Ezért tapasztalhatni, hogy az egyűgyű és szegény de jó erköltsü népek, többnyire szaporábbak, mint a könnyen élők de erköltstelenek; s elég élleme volt a római nemességnek Augustus' idejében, mégis törvények által kellett eszközteni, hogy az egészen el ne fogyjon erköltstelenség miatt. Így kétségkül nálunk is nagyon előmozdítanák a népszaporodást az olly törvények, mellyek a nép' erköltsét megtisztítanák, a házas embereknek holmi elsőséget adnának s a több gyermeküeket köz segedelemmel gyámolnák, leginkább pedig a sok gyermekü asszonyokat megjutalmaznák.

Különösen pedig pusztáinkat igen segítené meggyarmatosítani egy olly törvény, melly a puszták' birtokosait bátorságba tenné az iránt, hogy a gyarmatok miatt nem vesztenék el a puszták előbbi szabad allodialis természetöket; mert ezt féltik legtöbben, s e miatt hever sok drága föld.

II.

Tzértalan néposzlat.

Honunk' néptelenségére nézve, nem tsak az bajunk, hogy földünk illendő művelésére igen kevés a nép, de azon kívül még ezen kevés nép is olly helytelenül oszla, hogy néhol a legmeddőbb havasokon, munka és föld nélkül sorvad a sok nép; leggazdagabb rónáinkon pedig munkás nélkül sorvad a föld. Ott a szükség fogyasztja és allyasítja a népet s haszon nélkül vész a drága néperő; itt ellenben a nagy bőség rontja a népet s haszon nélkül vész a gazdag föld.

A nagy szükség nem tsak fogyasztja de erőtléníti, lelketleníti is a népet; a nagy bőség ellenben tunyítja és korhelyíti. S hogy ezen néphibák' következeit érzi is egész mezei szorgalmunk, elég bőven tapasztalják, kik népeinket s mezei gazdaságunk' terheit közelebbtől ösmerik.

Somogyban gr. Hunyadyak' jószágain a korhely és makats magyar tseléd miatt, tsak messzünnen hozott tseh és német tselédekkel lehetett a főntebb fogásu gazdasági rendszert gyakorlatba tenni; azonban a Buger, avagy karpatusi Tót, olly erőtlen, hogy három Buger tud csak annyit kaszálni, mint egy somogyi Magyar; noha már ezt is rontja a bőség, mert ez ismét tsak fél annyit kaszál, mint egy Rába- és Rép-tzemelléki, szorgalomhoz szokott s az által jobban élő Magyar.*

Igy lévén a dolog nagy számu leallyasodott oláh népeinkkel is, mellyek műveletlen pusztaink mellett gyakran éhséggel küzködnek és vesznek; minden bizonnal temerdek néperőnk használatlan enyészik népeink' tzértalan oszlata miatt.

* A magyar tahát legalkalmasabb, ügyesebb lett volna, régibben kezdett nevelés szoktatás után, hanem ha megharagvék a nagy földes ur, mindjárt csak buger csoportot hozata, ki ha rendezettebb, azért az, mert azt több százév óta rendezgették. (Döbrentei szöveggyűjteménye.)

Igaz ugyan hogy a dolgot némüképen orvosolja a havasiak' azon szokása, melly szerint azok ezrenként le szoktak járni kaszálás és aratás végett a Magyarokhoz; de mivel ezen jó szokást is szokásunk szerint csak magára hagyjuk, semmi tzéírányos rendezettel nem gyámolítjuk, koránt sem lehet olly hasznos, mint annak lenni kellene.

Mert gyakran megesik, hogy ezen szegény emberek hétszámra szanaszét étlen kujtorognak mig helyet találnak, de megesik az is, hogy néha helyet sem találván, koldulva kujtorognak vissza; mig az alatt másutt a Magyarok gazdasága dugába dül a miatt, mivel sem kaszást sem aratót nem kap. Mi volna pedig könnyebb, mint a Tótok között olly embereket rendelni, kiknél a leszándékozó munkás magát beiratná s kikkel a magyar gazdák levél által annak idején értekezhetnének.

De kétségkívül még sokkal jobb gyógyszerene a dolognak az, ha időről időre azon népek közül mind azokat, kiknek otthon illendő élelmök nints Magyarok közé szállítanánk. Így aztán mind az otthon maradók, mind a hozzánk szállók könnyebben élhetnének, jobban szaporodnának és derekabb emberek lennének; melly jótéteményre méltóbbak is azon népek, mellyek már annyi századok alatt Hazánknak szolgáltak, mintsem a külföldiek, s egyébiránt is azt hiszem, hogy az illy néposztatás nem csak a néperőnek tzélosb használatát eszközölné, de egyszersmind a szorgalom' és jóllét' terjesztése által, népünket könnyen elegendőre szaporítaná.

III.

Tzeltalan földosztály.

Valamint általános tekintetben Honunk' népereje igen balul oszla; — ugy földünk, részletes osztályait is olly minden józanabb tzéállal ellenkezőknek kell látunk, mintha azok által valamelly bosszus Istenség akarná mezeinket büntetni.

Mert akár számtalan határaink' temerdek nagyságát, akár számtalan közbirtokosainak' minden oldalú

rendetlenségét megfontoljuk, által kell látnunk, hogy ezek minden józanabb gazdasági rendnek és szorgalomnak általános fölbontóji.

Nem szólok azon tájainkrul, hol egy-két dugadült falu annyi előföldet bitangol, mennyi a perzsagyőző Attikának alig volt; elíggé tapasztaljuk állításom' igaz voltát tsak hat hét ezer holdu határookban is; mert már itt is gyakran elfárad az ökör és béres, míg a dolog' helyére jut, s az egész szorgalom tsak a kertek' aljáig szól. Ha pedig az illy gazdasághoz még a mi szokott közbirtokossági barbariesünk is hozzá járul; akkor minden bizonnyal a szegény gazda, minden reggel annyi bajra kéll, mennyi Attikának alig volt.

Mert az illy bitang helyeken nem tsak az a baj, hogy a birtok' elszórtsága a gazdasági munkát föltte megterhesíti sokasítja s az által az egész gazdaságot haszontalanná teszi; de többnyire az a nagy rossz is megvan, hogy a birtokosok' örökös visszálkodása és sok gyülevész korhely tselédje miatt, a fenyték és egész nép ugy megromlik, hogy az illy hely gyakran tsupa zsvány barlanggá válik, hol természet szerint a legiparkodóbb gazda is felejt az ángol és német szorgalom' elveirül aggódni, s elég jó gazdának nézheti magát, ha több száz holdjai mellett nem koplal.

Ezt ugyan fejtsóválva hallaná egy olly boldog német paraszt, ki a maga tsekély de békerített s ön szemeivel őrizett birtokán olly boldogul él és annyi adót fizet, mennyi a több száz holdu Magyarót földönfutóvá tenné; de tudom nem veszik nagyításnak szavaimat azok, kiket a sors illy bitang gazdaságokra kárhoztatott, sőt elhiszik velem egygyütt, hogy a Magyar' természetlen szegénységének épen ez a nagy rendetlenség egyik fő oka.

Az illy szerentsétlen jószágokban nem elég az, hogy a birtok' nagyobb része esztendőnkint közlegelőnek fordítatik, még ott is ahol elég legelésre való erdő van; de itt még az a nagy veszély is meg van, hogy az illy közös legelőt, minden rend nélkül mindenki lehetségig használni kívánván, azt annyira megterhelik, hogy az többnyire a reménylett haszon helyett, kárral fizet a gazdának. Mert az illy rendetlenség miatt gyakran egész nyájak rakásra döglenek s az által sok ezer köz-

birtokosok s még több adófizetők örökös szegénységre jutnak.

Igy a dolog' másik oldalát tekintve, nem tsak az a nyomoruság a közbirtokokban, hogy a gazda semmi józanabb gazdasági rendszert nem kezdhet; hanem még az a szörnyü vadság is megvan, hogy a mit számtalan nehézségekkel és szertelen költségekkel imigy amugy meg tud is munkáltatni az ember, annak is nagy részét a kártevők elprédálják. Mert az illy bitang helyeken a marhákkal való kártételek s a lopásnak és rablásnak minden kigondolható nemei annyira elhatalmaznak, hogy végre a szegény gazda magát tsupa afrikai Maurusok között látja nyomorogni.

Meg gondolván tehát, hogy Hazánk' nagy része illy bitang birtokokbul áll; s hogy ez a pusztító rendetlenség, nem tsak adózó népünk' nagy részét, de az egész nemesség' igen fontos osztályát nyomja és rongálja; s meg gondolván, hogy a maga mezején, a földnépe között lakó s művelt lelkü nemesség volna épen azon osztály, melly nem tsak a mezei szorgalmat, de az egész népképzést legfőlebb emelhetné s legtovább terjeszthetné; nem kétlem állítani, hogy ezen példátlan barbariesünk nem tsak szorgalombeli szertelen hátra maradásunknak, de számtalan egyéb nemzeti nyaválainknak is egyik legtermékenyebb oka, olly ok, mellynek elhárítása nélkül minden előmenetelünk, nem előmenetel, hanem csak ok- és tzéliránytalan vergődés.

De nem hallgathatom el még azt is, hogy az illy rendetlen helyekben majd minden birtokos, bor- és husáruló zsidókat tartván, a sok kortsma által a nép' erköltsé föltte romlik, s az illy mészárosok által számtalan lopott marha levágatik; holott elíggé tapasztaljuk azt, hogy az illy zsidók többnyire tsak orgazdák s a népnek legveszedelmesebb vesztegetőji.

Akki tehát tsak félig megtudja is gondolni, melly végtelen béfolyása van a nép' erköltsének egész polgári életünkre és boldogságunkra; elhiszi ha mondom, hogy a közbirtokok nem tsak magokra, de az egész nemzetre nézve, olly kártékonyok, hogy azoknak eltörlését, ha nemzetünk önjavát alapítani akarja, fő gondjának illik tekintenie.

Hogy mezei szorgalmunk' ezen nagy akadályának egyedül a commassatio, azaz, tagos avagy tömeges pro-

portionalis osztály, lenne elhárítója; s hogy ez iránt a nemzet' józanabb része régolta ohajt valami tzélirányos törvényt¹, tudja mindenki, valamint tudva van az olvasó közönség előtt az is, hogy e részben Balásházy János Ur illy tzimü munkájában „Észrevételek a honni gazdaságbeli szorgalomnak akadályairól s orvoslása módjairól“, olly józan tanátlatokat ada, mellyek valaha készülendő proportionalis törvényeinknek bizton elvei lehetnek, s mellyekhez én még tsak ezen ohajtásomat adom: vajha' azon proportionalis törvénynek folytatja minden lehető módon megrövidítették és könnyítetnék.

Mert tudjuk azt, hogy ész, pénz és igazságszeretet nem minden szegény faluban szokott lakni; s ha a pénztelen nemesnek költeni és vesződni kell az igazságért, akkor inkább szenved tovább is mint eddig; pedig leginkább illyeneken kellene segíteni.

Innét van, hogy ámbár van olly törvényünk, melly szerint mind a legeltetést mind a bor- és husárulást reguláztathatnánk; mégis olly igen ritkán vesszük annak hasznát, hogy említést alig érdemel; s így fog a dolog menni a tagos proportioval is, ha ahoz tsak szokott törvénykedésünk által juthatunk.

Melly szerint mind ezeket jól meggondolván, s meggondolván mennyi prokátori kifogásokra nyujthat alkalmat egy tagos proportionalis pör, bátran kimondom, hogy én ezen egész ügyet nem az Ügyészekre, hanem a közhatalomra szeretném bizni, olly formán hogy az minden közbirtokokat haladék nélkül reguláztatna. Mert nem ott az igazság, hol az ember maga eszére, s gyakran igen gyarló eszére, van bizva; hanem ott, hol a törvény, apa, s parantsol gyermekeinek.

IV.

Müveletlen nép.

Nem szükség reménylem hosszasan fejtegetnem, hogy a mezei szorgalom' virágzatához még közel sem

¹ Berzsényinek halála évében szentesített „a határbeli közös haszonvételekre nézve behozandó arányságról“ szóló XII. törvényezik 1836ban. *Döbrentei jegyzete.*

elég, hogy a földművelésre elegendő nép, helyes föld- és néposzlat legyen; hanem még az is mulhatatlanul megkivántatik, hogy a földművelő nép, mind erkölcsére mind értelmére nézve, nagy tzeljáihoz képzetti legyen; mert egyedül az illy nép lehet alkalmas eszköze minden józanabb irányzatoknak, a nem ilyen nép ellenben örökre csak annak lesz eszközlője, a minek eddig volt, tudnillik: az ínségnek.

Meg tekintvén pedig Honunk' különféle népeit, nem lehet és nem szabad titkolnunk, hogy azokon, holmi kevés kivétel mellett, alig látunk egyebet a romlottság' különféle nemeinél, s hogy valamint egyéb országokban ugy nálunk is, a világ' legnagyobb s legfőbb mestersége, a földművelés, valamint az emberiség' legnagyobb és leghasznosb osztálya, a földművelő nép, elég méltatlanul felejtve és megvetve van.

A mi számtalan hornyák, szoták, oláh s .t. népeink nyilván mutatják szánakodásra méltó külsőjekkel egész belsőjek' szomorú állapotját, elannyira, hogy azokon Honunk' testi lelki javainak legkisebb árnyékai sem látszanak.

A köztünk telepedett német gyarmatok minden ditséretre méltó erkölcsöt és szorgalmat mutatnak ugyan, s ha előbbi szigorú hazájokbul hozott holmi hibáikat nálunk lerázhatják, igen is hasznos népekké válhatnak; de mivel tapasztalni lehet, hogy a bőség, cultura nélkül, azokat is egy részről élénkíti, idomítja s erősíti, más részről erköltseikben rontja; s mivel azok többnyire bor- és dohánytermesztésre adák magokat; koránt sem használnak annyit, mint ha gabna- és marhagazdaságra fordítanák szorgalmokat, holott természet szerint ezek teszik mezei gazdaságunk' legfőbb ágait.

A magyar nép igen idomos, becsületérző, sok erővel és természetes okossággal bíró faj ugyan; de annak szép hajlományai gyakran nagyon rosszra vagnak fordítva; ugy hogy annál többnyire a tsinosság és büszkeség betyársággá, az okosság ravaszsággá, az erő és hamis betsületézés pedig zsványsággá fajul, elannyira, hogy vagnak némelly erdősebb és magyarabb tájaink, hol a magyar ifjuság, a zsványságot, az, a tolvajságnak rablásnak és szilajságnak minden nemeit, nem rútnak és rossznak, hanem férfidisznek

és erénynek nézi; a tömlöztöt és derest nem hogy szégyenlené, sőt mentül többet próbálta azokat, annál derékabb legénynek tartja magát s legfőlebb az aprólékos lopást érzi gyalázatnak, mert ugymond: „jóra való ember lop ökröt, lovat, disznót, nem pedig aprólékot.”

Ez mondom a magyar népmorál, nem tsak számtalan pásztorainknál, de sok romlottabb helyeken a földművelő nép' nagy részénél is; melly népmorálnak pedig több adót fizet nemzetünk, mint a legzsaroltabb nép a maga zsarnokának.

Mert ezek a mi jóra való embereink, nem tsak ökröt, lovat szoktak lopni; de egyszersmind rabolnak és gyilkolnak is, elannyira, hogy tsak egy Vármegyében is esztendőnkint több százezer forintokra menő károkat tesznek s számtalan gazdákat örökre elszegényítenek; melly nagy károkhoz járul még az is, hogy egy Megyében is több százankint dolog nélkül hevernek tömlöztökben, több ezrenként dolog nélkül élnek, a tömlöztök és Pandurok'tartása miatt végtelen költségeket okoznak, s majd minden pénzesebb kereskedőket, a zsidókon kívül, az erdősebb tájaktul elrettentenek.

Nem szükség okos ember előtt az illy veszettség' számtalan kártékony befolyásait a mezei szorgalomra és egész népéletre fejtegetnem; tsak az egyet jegyzem itt meg, hogy egész marhagazdaságunk¹ ezen veszedelmes emberek kezében van; s reménylem, akki tudja, melly része a marha gazdaság az egész mezei gazdaságnak, kivált a magyar gazdaságnak, érteni fogja melly lábon áll, egész mezei szorgalmunk.

Ezen néphiba nem erőtlenségbül, hanem egyenest erőbül folyván, a lélekösmerő elhisi ha mondom, hogy a magyar nép mind azon helyeken, hol az valami jobb rendtartásban vagy holmi kis culturában részesül, igen derék nép; de mivel a cultura nálunk igen szüken adatik, a rendtelenség pedig nagyon is sok helyen uralkodik; természet szerint illy helyeken, valamint a legtermékenvebb föld rossz munkával legtöbb gazt terem; ugy a legélénkebb nép is cultura nélkül legtöbb erkölcsi romlottságra hajlandó.

¹ A marhán nem tsak szarvas marhát kell érteni, mint néhol szoktak, hanem minden gazdasági barmokat a szárnyasokon kívül.

Mivel pedig én azt hiszem, hogy a magyar népnek ezen erköltsi romlottsága még nagyobb gátja szorgalmunknak, mint egyéb népeink' butasága; tehát nem leszzen fölösleg való ezen főnépünk gyermeknevelését s egyéb körülményeit bővebben megtekintenünk.

V.

Magyar paraszti gyermeknevelés.

Hogy a magyar paraszt gyermek semmi iskolai nevelésben nem részesül, vagy ha részesül, csak olyanban részesül, mellynek erköltsi és gazdasági tekintetben vagy igen tsekély vagy semmi hasznát nem veszi, azt tudja mindenki; de hogy a magyar nép' házi nevelése is több tekintetben nagyon hibás, illik azt is tudnunk.

A magyar mezei polgár, mihelyt fia a szürt, tarisznyát és baltát elbirja, ökrésszé teszi azt. Az ökrésség pedig abban áll, hogy a gyermek az apja' avagy gazdája' ökreit éjjel nappal szanaszét legelteti s mikor csak szerét teheti azokkal lopat, az az, mások' rétjében és gabonájában ökreit jól tartja.

Ez első magva és oskolája a magyar tolvajságnak és rablásnak. Mert az illy ökrészgyermek mentül jobb lopató, annál derekabb pásztornak nézetik s annál több szalonnát kap apjátul avagy gazdájátul, s ha néha a kártételért megpáltáztatik, akkor még nagyobb kedvezésekkel kérlelik azt.

Melly szerint az illy gyermek így kezdvén életét, a lopást, rablást nem csak természetes keresetnek és mesterségnek, de egyszersmind derékségnek is nézi; s mivel az illy ökrész avagy lovász (mert épen így bannak a lovakkal is) már gyermekkorában hozzá szokik egész éjjelenként, majd egyedül maga hegyen völgyön tsatangolni, majd több ökrészekkel és lovászokkal összeállva együtt minden gonoszságot kigondolni, lopott szalonnát, húst s. t. sütni főzni, majd a csőszökkel baltázni, azoktul az ökröket majd erővel visszavenni, s ha ez nem megy, különféle ravaszsággal visszalopni, majd pedig ilyenekért tömlőtöt és derest megpróbálgatni; látnivaló hogy az illy ökrészet és lovászat, min-

den tekintetben a legvakmerőbb tolvajság' és zsvány-ság' természetes magtára.

De van a dolognak más oldala is, az tudnillik, hogy az illy ökrészgyermek- gyerkőcze- s legény korában az örökös tekergést és dologtalanságot megszokván, nem tsak soha jó gazda nem lesz, de sok egészen félreteszi a gazdaságot, s abból él, hogy marhájit lopatva hizlalgatja s azokon vásárokrul vásárokra nyerekedik; melly szerínt nem tsak másnak kárára él, de gyakran magát is egészen elrontja, holott ritkán nyerhet annyit, mellybül illendően élhetne, de egyébiránt is tudjuk azt melly következetü a dologtalan élet még a művelt embernél is, hát félvadról?

Meggondolván tehát, hogy majd minden magyar paraszt legény, mint ökrész lovász, életének nagy részében hever, pásztorkodik, s azon kívül még minden faluban mind a parasztok, mind az urak számos pásztorokat, a pásztorok meg számosabb bojtárokat tartanak; s meggondolván, hogy ezen pásztorok egy részrül a magyar zsványságnak központját, más részrül pedig, mint legdelibb erdei gavalléro a magyar legénységnek betyárpéldányait formálják: igen könnyű átallátni, hogy ennyi rossznak összefolyása a nevelésben és egész népeletben, önkínt szüli mind azon erköltsi veszélyeket, mellyeket hazánk' legboldogabb tájékain s legjelesebb népén dálni fájdalommal tapasztalunk.

Igy továbbá tudván azt, hogy a henye élet legtöbb erköltsi rossznak nemzője, nagy hibának kell látnunk a magyar paraszt nevelésben azt is, hogy a gyermek semmi mesterségre nem tanítatik, ugyhogy ritkaság magyar polgárok között még tsak olyanokat is találni, kik holmi durvább faragáshoz értenének; pedig nemtsak téli időben, hanem egyébkor is elíg olly ideje van a paraszt gazdának, mellyben ahelyett, hogy mast henyel, vagy korhelykedik, holmi gazdasághoz szükséges mesterségeket űzhetne, a mi által minden bizonnal mind erköltsi, mind gazdasági tekintetben, magán igen nagyot segíthetne.

Az teszi a nagy különbséget a magyar és német polgár között, hogy majd minden Német tud valami kis mesterséget, mellyet a gazdaság mellett nagy haszonnal űz, s ha eladásra valót nem mindenik készít is, de a

gazdasághoz megkívántató faragást, építést, mórozást, s. t. majd mindenik tudja.

Ez egyik fő oka annak, hogy a sváb gyarmatok úgy meg tudnak nálunk gyarapodni, s olly házakat építenek, millyenrül a Magyar álmodni sem mer; s innét van hogy a Magyar nem csak sok pénzt kénytelen kiadni olyanokért, a miket maga is készíthetne, de néha hétszámra is meg akad gazdasága, midőn holmije meg pusztul, mellyet sem maga nem tud tsinálni, sem pénzért nem kap, vagy ha mit kap, az is rossz és drága, mert a hol szűk a mesterember, ott a himpellér is kapós.

Ez teszi hogy alig találkozik olly Sváb, kinek minden szükséges gazdasági épületei bőven meg nem volnának; Magyar ellenben alig találkozik olyan, kinek vagy marhája ne fáznék, vagy takarmánya ne áznék. Mert ha a Sváb maga nem tud építeni, talál elég ahoz értéket rokonai és szomszédai között, kik rajta örömet segítenek; a Magyar ellenben nagy bajjal gyakran megszerzi az épületfát és azt utóbb ismét eltüzezi, mivel építő embert nem talál: a mi természet szerint egyik fő oka a Magyar szegénységének, valamint gyakran rossz erköltsének is, holott tudjuk azt, hogy a szegénység csak a gyávát tsüggeszti, a szilaj Magyart ellenben hamar minden rosszra fakasztja.

De épen illy tekintetben nem tsekély következtetési hiba a magyar nevelésben az is, hogy abban az asszonyi és férfi munkák annvira elválasztatnak, hogy valamint a férfi pirul és alacsonyáságnak tartja asszonyi munkát tenni; ugy a fejjérp is illetlenségnek nézi férfimunkába keveredni: melly dologválogatás számtalan esetekben nem tsekély dologmulasztással és hátramaradással szokott járni, s azonkívül igen hajlandó vagyok hinni, hogy ennek befolyása van a nép characterébe is, olly befolyás, melly egy hadra nevelt nép-nél hasznos lehet ugyan, de korántsem egy szorgalmas polgárnál.

Szép nemzeti bélyegre mutat az ugyan, hogy a Magyar a gyengébb nemnek csak a könnyebb munkákat, a férfinak pedig csak az erőt kívánó dolgokat adja; s megvallom, valami barbariest látok abban, midőn a Német hölgyével és leányával tsépeletet, kaszáltat, szántat s. t., noha más részrül meg kell azt

is vallanom, hogy a német szorgalom nagy részét éppen az teszi, hogy mind a két nem minden munkában egyenlőn részt vesz s míg a Magyar teletszaka csak dohányzik és furuglál, addig a Német az asszonyokkal együtt fon, köt, varr s. t., ami igen is egészen más következetű, mint a furuglaszó.

Illyforma hiba a magyar nevelésben az is, hogy a figyermek igen keményen neveltetik, úgyszólván míg a Német a maga fijának naponkint háromszor meleg ételt és éjjelre meleg párnát ad, addig a magyar fi többnyire csak kenyeret és szalonnát eszik, nyáron az ég alatt és földön, télen pedig az istállóban hál és csak akkor fekszik párnán, mikor megházosodik; a mit pedig koránt sem szegénységnek kell tulajdonítani, hanem csak valami régi szokásnak, mert tudjuk hogy a Magyaroknak elég enivalója van, párnája pedig semmi nemzetnek annyi nints mint a magyaroknak.

Egyébiránt ezen szokásra szinte azt kell mondanom, a mit az imént említettre mondék, azt tudniillik, hogy az illy kemény nevelés igen tzélirányos ugyan hadi emberre nézve, mert az így nevelt legény kétségkívül könnyebben kiállja a hadi élet' terheit, mint a kényes nevelés által ellágyult; de mivel a kemény nevelés nemcsak keményíti, hanem egyszersmind vadítja is az embert, a szilajság pedig a főntebb cultura és szorgalom tzéljaival igen ellenkező; tehát ezen tzélokra nézve csakugyan hibásnak kell mondanunk a kemény magyar nevelést.

Szembetűnő végre az is, hogy a magyar nép a Religiójában fölötte hideg, elannyira, hogy a Tótok, és Németek, buzgóságát nemhogy követné, de azt még nyilván tsufolja. Melly hidegségnek okát pedig ismét a nevelésnek kell tulajdonítanunk; mert tudjuk azt, hogy a Magyar éppen olly, vagy gyakran sokkal jobb templomi és oskolai nevelésben részesül, mint a buzgó tót és német népek.

Meggondolván pedig, hogy a népnél a Religiónak az erköltsre s az erkölts által az egész népéletre melly végtelen befolyása van; nem kétlem a Magyaroknak ezen tulajdonságát is fölötte ártalmasnak állítani; mert valamint a vakbuzgóság megzavarja a nép értelmét, úgy a religiótlanosság is megrontja annak erköltsét s

egyedül értelmének és erköltsének tisztaságából foly annak egész polgári tökélye és emberi boldogsága.

Igy szinte szemügyre vévén a nemesi nevelést, mit látunk abban egyebet különféle zéltalanságoknál? Ugyanis a nemes ifjú éppen azon korában, midőn annak a szülői figyelemre és fenyítékre legnagyobb szükségé volna s midőn annak a mezei gazdaság komoly és nehéz mesterségére leginkább szoknia kellene, távul szülőitül, romlottsággal tellyes városokon betyárkodik, hol a helyett, hogy az életre és gazdaságra szolgáló tudományokba vagy jobb erköltsbe avattatnék, többnyire olyakat tanul, mellyek a terhes nevelés által kiürült atyai gazdaságot még inkább kiürítik.

Mert az illy ifjú a gazdasághoz semmit nem tudván, a városi multságokhoz ellenben nagyon is hozzá szokván, azokat majd falurul-falura, majd erdőül-erdőre hajhássza, majd pedig magát hivatalra adja s mind így mind amugy az unalmas gazdaságot vagy egy korhely Ispányra vagy egy zsvány hajdura bizza.

Az illy gazda aztán ha valami féltsuda által gyarapodni kezd is, tsak akkor szokott az történni, mikor már az éledni kezdő gazdaságot újra elkezdi a nagy költséggel járó gyermeknevelés fojtogatni; illyenkor pedig már elég boldog a gazda, ha falurul-falura, erdőül-erdőre nem kell hitelezőket hajhásznia, holott elígszer tapasztaljuk azt, hogy az olly nemesek, kiknek több gyermeket kell városon tanítatni, többnyire tönkre dülnek.

Illy okok következete az, hogy nemzetünk' ezen fontos osztályának gazdasága legrosszabb lábbon áll, s leginkább tsak ott láthatunk holmi rendesb gazdaságokat, hol a nagy birtok mind a gazdaság' nagy tudományában jártas tiszteteket, mind pedig a szilaj nép között a rend' föntartására elegendő hajdukat tarthat. Mivel pedig a nemesség' nagyobb része sem ezt nem teheti, sem maga a gazdaság tudományába avatva nints; természet szerint annak gazdasága még úgy sem áll, mint a gazdaságban nevelkedett paraszté.

NÉPKÉPZETI ELVEK.

Hogy hazánk népeinek soknyelvűsége valamint a szükséges közlekedést népeink között, úgy az egész cultura terjedését és az által nem csak az egésznek, de leginkább számos idegen nyelvű néptársainknak boldogságát nyilván gátolja, olly világos igazság, melyet csak olly tudatlan tagadhatna, ki sem a népelet' létszereirül soha nem gondolkodott, sem a mi allyasodott népeinket nem ösmeri.

De ugyanazért szintolly világos igazság az is, hogy ha népeinket valami cultura áldásiban részesíteni akarjuk, első gondunknak kell lenni: minden idegen nyelvű népeinket Hazánk fő népével nyelvben és ruhában egyesíteni.

A tsinos magyar nyelv és ruha már nagy idomítás, nagy cultura lenne ezen szegény népeknek; a mit magok is igen éreznek, mert örömet magyarokká lesznek, ha lehetnek. Nem szükség itt azon ellenvetésre ügyelnünk, hogy a német és tót nyelv a könyvekben szintolly tsinos vagy tsinosabb, mint a magyar; élig itt az, hogy ezen mi népeink nyelve csak romlott zagyvalék, a magyar népnyelv ellenben olly ép és tsinos, valamint az írásnyelv; és egyébiránt is telljes olly lelkes tulajdonságokkal és közmondásokkal, mellyekben nagy életböltéség van szöve, melly minden bizonnal a nép' egész szellemét jóltévéleg intézi.

Igy a ruhának is nagy befolyása lévén az emberi érzelmekre, kérdést nem szenved, hogy minden nem magyar népeink a szép magyar népviselet által sokat nyernének. Mert bizony egészen másként érez az ember maga iránt, mikor magát tsinos öltözetben tsinos embernek látja, másként pedig mikor a tsúf gunyában magát váznak látja és érzi; érzi pedig, mert úgy hiszem lehetetlen az embert annyira elbutítani, hogy ezt ne látná s ne érezné; s ha érzi, várhatunk é attul olly néperényeket, mellyek egyenest az ön- és betsületézés' szüleményei?

Bámulva láttam, hogy a karpatusi Tót még mast is az embernek kezét lábát tsókolja s minden tsekély ember előtt a földet nyalja; melly alacsonyságra ko-

ránt sem vetemedne, mihelyt magyarosodna; a mit a magyarosabb Tótokon nyilván láthatunk, valamint látjuk azt is, hogy ezek és a Magyarok nem is engedik magokat annyira nyomni, mint amaz, mert természet szerint nem tsekély nyomoruságnak oka az, mikor a szegény paraszt a maga uraival és bírójával még beszélni sem tud.

Ezen előszámlált igazságokat érzik az okos Svábok; mert tapasztaljuk azt, hogy ha azok igen nagy tömegben nem szállanak egy helyre, igen rövid idő alatt tiszta magyarokká változtatják magokat. De mivel az illy átváltozás nagy néptömegeknél önkint nem mehet, természet szerint csak úgy formálhatjuk különféle nyelvű népeinket magyarokká, ha azoknak minden népesb helyeken országos intézetek és segedelmek által olly néposkolákat rendelünk, mellyekben azoknak mind a két nemen levő gyermekeik, tsinos magyar öltözetben, a magyar nyelvre, a gazdasághoz szükséges tudományokra és mesterségekre mind addig tanítatnak, míg tökéletes magyarokká és hasznos polgárokká nem idomulnak s ez lenne aztán Mohács gyógyszere.

A mi pedig magyar népünk' hibájit illeti, bőven tapasztaljuk hogy azoknak orvoslatára szokott törvényeink és rendtartásaink közel sem elegendők, sőt úgy látszik, azok mellett a néperköltés naponként romlik; s tapasztaljuk, hogy a szilaj Magyart a tömlözt és kínzás nem hogy jobbítaná, hanem inkább rosszabbítja. Mert a tömlöztben száz meg száz gonoszokkal jövén ösmeretségbe és barátságba, még inkább ott avattatik egészen az úgy nevezett zsvány tzhbe és diplomaticus emberek közé.¹ Melly szerint példa sints arra, hogy az illy emberek megjobbulnának; azt ellenben csak Somogyban is több izben láttuk, hogy a több esztendőig raboskodók, kiszabadulván a tömlöztből, már a kaposvári határ körül elkezdtek lopni és rabolni. Hogy pedig a tömlözt és bot, holmi tsekély különbséggel, mindeniknél csak illy foganatú, igen jól tudják, kik ezen embereket közelebbreül ösmerik.

¹ Így szokták nálunk tréfásan a tömlöztöt próbált zsvány pásztorokat nevezni.

Ezért közóhajtás az már a nemzet józanabban gondolkodó részénél, hogy az éjszakamerikai státusok' fenyítő rendszerét Hazánk is minél előbb fogadná el. Mert ki nem látja azt, hogy a gonosztévőket így magok munkája által tartatni, szorgalomra és rendes életre szoktatni s utóbbi élelmőkre valót velek szereztetni egészen emberibb és tzelra vivőbb fenyíték, mint azokat összefogdosni, összekínózni s úgy elereszteni, hogy még az úton kénytelenek legyenek lopni. És valljon mi lehetne reánk nézve hasznosabb, mint az illy jól elrendelt munkaházak által kézműveink' szükét némüleg pótolni? Az illy munkaházak szoktathatnák népünket különféle hasznos mesterségekre, mellyekre az magát önként soha nem adja, s mellyek nélkül nemzeti gazdaságunk örökre igen hiányos leend.

De mivel a romlottság nálunk annyira elhatalmáztott, hogy a zshiványokat nemcsak minden tsárdán, tanyán és faluban terített asztal várja, de gyakran még az urak is kénytelenek azoknak adózni; s mivel ez attul van, hogy azokat senki bántani nem meri, tudván azt, hogy azok előbb-utóbb a tömlöztből kiszabadulnak s akkor boszut állanak; tehát úgy látszik hogy nekünk, a munkaházakon kívül, még olly rabgyarmatokra is volna szükségünk, mellyekbe a romlott emberek örökre deportáltatnának, mert míg azokat a néptül egészen külön nem választjuk, addig az erkölts jobbulásáruul gondoskodni sem lehet.

Egyébiránt pedig szükség volna minden büntető törvényeinket és polgári rendtartásainkat jobban a nép characteréhez szabni, p. o. minden legkisebb lopást a legnagyobb keménységgel büntetni, a pásztorozást minden lehető módon fogyasztani, minden gyanús embert a pásztorságtul eltiltani, minden tolvaj és egyéb gonosztévő bémondójának és megfogójának nagy jutalmat adni, a népet tzelirányos cultura által szelídíteni, a legényeket, mihelyt arra valók, megházasítani, az ifjúságot rontó asszonyokat és zsidókat¹

¹ Tisztelet, betsület a betsületes zsidóknak; de meg kell vallani, hogy a szegény falusi zsidók többnyire oly egészen demoralizált néptsalók és orgazdák, hogy azokat a nép között megszenvedni, vagy még azokkal bort és húst

városokba szorítani, s valamint a faluk' előjárójit, úgy egyéb tisztviselőket is minden rendtartási kötelességeik' elmulasztásáért, nem tsak szokásunk szerint megpirongatni, hanem komolyan és szigorúan megbüntetni. Mert bizony egyik legnagyobb veszélye az emberiségnek a hamis emberszeretet, melly midőn a gonoszoknak kedvez, a jókat bünteti.

7.

MESTERSÉGI ÉS KERESKEDÉSI HIÁNYOK.

Valamint a mi Svábaink leginkább tsak azért jobb gazdák mint a Magyarok, mivel a mezei gazdaságot holmi mesterséggel és kereskedéssel kötik össze; úgy az egész ország' mezei gazdasága is tsak úgy emelkedik illendő tökélyre, ha azt tudományok, meterségek, kereskedés egymással kezet fogva gyámolítják.

Mikor ellenben a mesterségi és kereskedési szorgalmak, vagy eléggé nem gyámolják, vagy tán nyomják is a mezei gazdaságot; akkor az egész nemzeti lét tsak olyan mint egy sáppat tzifra dáma, ki fölpipezézi ugyan magát külföldi tzitzomákkal, de annak gyomrát az erőtlenségi nyavalák' minden nemei fojtogatják.

Illyen pedig a mi egész álladalmunk. Mert nem elég az hogy a magyar mezei gazda, a mesterségek' szüke miatt, mindent drágán s többnyire mindig rosszat kénytelen venni; de még az a nagy veszély is pusztítja azt, hogy földünk' legtöbb jövedelme külföldi portékákra kél, melly a nemzettül örökre elvesz; s nem elég, hogy a nemzet maga kereskedést nem űz és a rajtunk nyert pénz olly idegen kezekbe megy, mellyekbül mezei gazdaságunkra soha semmi vissza

árultatni tsupa veszedelem; mert így éppen alkalmat adunk nekik az orgazdaságra; s lehet félni, hogy így azok napról napra szorosabb szövetségbe keveredvén zsványainkkal, azokat még olly rablásra is vezetik, milyenrül azok gondolkodni sem tudtak volna, mellyre pedig nálunk már vagnak is példák.

nem szivárog; de még az a nagy rossz is nyom bennünket, hogy a külföldi tsetsebetsét nagyon is szeretjük, mellyekbül természet szerint önként foly mind a pénztelenség mind a rossz gazdaság; mert valamint mindennek, ugy a mezei gazdaságnak is pénz a lelke.

Ugyan azért ideje volna hogy a naponként szegényedő nemesség e részben magáruul gondolkodna, s ha az ember és pénz' szüke miatt gyárokat nem állíthat, legalább alakítana magábul holmi kereskedő társaságokat, a mihez minden bizonnyal meg van érve, tsak kezdő legyen.

Való ugyan hogy kereskedésünk körülményei nem igen kedvezők; de nem is azt akarom én mondani, hogy Angolok legyünk, elíg volna nekünk, ha egyszer tsak azt tehetnénk is, hogy ne lennénk egészen a zsidók' zsebjében; a mit pedig megtehetnénk, mihelyt egyesületekbe lépnénk, mert minden testben rejtezik gyógyerő, tsak azt fölfedezni és munkáltatni kell; különben pedig ha olly szabad lesz is kereskedésünk, mint az Angolé, ha magunk nem kereskedünk, tsak azok maradunk a mik voltunk, mert nem elíg a szabad kereskedés, hanem szükség hogy a nemzet maga kereskedjék, különben mások használják azt.

Használni kell tehát azt a mi van, és ugy a mint lehet; lehet pedig, mert én ugy hiszem, hogy azon pénznek, mellyet az idegenek, minden vámaik mellett is, rajtunk nyerne, tsak felét magyar erszényekbe rakhatnánk is, minden bizonnyal rövid időn más artzot venne magára mind erszényünk mind mezei szorgalmunk, de még egész szellemünk is, a mi pedig illy tekintetben fontosabb az erszénynél.

Ha pedig a nemzet, sem kereskedni, sem gyárokat állítani nem tud, akkor szükség annak a fényüzést határokba szorítani: mert nemzetünk' phantaziás szellemébül önként foly a fényüzésre való nagy hajlandóság, melly nálunk olly nagy is, hogy nem tsak nemeseink többnyire értékeiken fellül pompáznak, de még a magyar köznép is annyira módiz sok tájakon, hogy a paraszt asszonyok' és leányok' ruháját tsak a szabás válosztja meg az uri asszonyokétul; valamint a legények is már mast nem elígednek meg

az előbbi férfias öltözettel, hanem külföldi selyem nyakravalókat, külföldi tarka és erőtlen szövetekből készült mellényeket s. t. kezdenek viselni.

Melly szerint ha addig is pénztelenek voltunk, míg csak a fő rend pompázott, valljon mik leszünk akkor, ha a milliók is külföldiskedni kezdenek? Valóban könnyü a felelet.

A fényüzés hasznos lehet ott, hol annak szükségét vagy egészen, vagy legalább nagyobb részben, honi szorgalom szerzi; mert itt nem egyéb az mint a pénzforgás gyorsítója; de midőn az ekeszarvon kívül alig van egyéb a nemzet kezében és mégis külföldiskedik, akkor valójában a pénzforgás olly gyors, hogy azt nem kezünkkel, de még szemünkkel sem foghatjuk meg, s gyakran minekelőtte learatnánk a buzát, már annak ára London körül jár.

A divat és fényüzés még a módi szerekekkel bővelkedő országokban is nagyon elerőtleníti a nemességet; de ott a benmaradó pénz, majd gazdag árendások által, majd más utakon vissza szivárog a mezei gazdaságra; nálunk ellenben csaknem az egész mezei gazdaság, pompával, módival és pénztelenséggel küzködő nemesség' kezében veszelődvén, azt csak a legmódibb uzorák tiztomálják föl néha; de az illy tiztomák csak Centaurus' ruháji Herkulesen.

A barbarus módi és luxus olly zsarnokai a nemességnek, mellyek annak nem csak minden ajtajit és ablakait de minden léptét és falatját török adó alá vetik, s ez által egész életét és gazdagságát örökös pénztelenséggel kinozzák még ott is, hol a honi szorgalom a veszélyt enyhíti; hol pedig azt sem enyhíti, ott természet szerint a nemesség nem egyéb, mint azon barbarus zsarnokok' tzifra ispánya.

VIII.

Hamis gazdasági szellem.

Nemzetünknek mindenkor egyik fő és igen szép szellembéllyege volt az, hogy mindenben, nem annyira a hasznosra, mint inkább a szépre, s a szépnek nemei között pedig főként a férfias és pompás szépre szo-

kott ügyelni; melly szellembélyeg igen nyilván szól nem csak az egész nemzeti viselethül, de még a magyar gazdasági barmokbul is, a mit nem csak a páratlan szépségü és pompájú szarvas marha és szép ló, de még a nagy villás szarvu magyar juh és hosszú, sima, fejér, kanyult fülü disznó is nyilván mutat.

Igy nézze meg akárki a Magyarnek ökor- és lóhajtását, összehasonlítva egyéb nemzetek' ügyetlen hajtásaikkal; látni fogja e részben is a magyar szellem' egész nyilatkozatát; s látni, hogy a Magyar inkább phantaziás, mint számolgotó nemzet. Melly nemzeti tulajdonság nagy hivatal ugyan a legszebb emberiségre; de gazdasági tekintetben, ha csak különös okossággal nem párosul, gyakran kártékony szokott lenni. Mert a phantaziás ember csak ugyan gyakran közelít a phantastához, s ha legtisztább ésszel, s legnyugottabb lélekkel van is, még sem tud olly huzamos, olly hideg és pontos latolgotó lenni, mint a phantaziátlan.

Innét van, hogy a hidegebb s gyakran nagyon is tajbász Svábok között olly sok takaros, pontos, minden legkisebb szegre és szalmaszálra ügyelő gazdákat lelünk, millyent a Magyarok közt hasztalan keresnénk. Mert a Magyar többnyire, kivált fiatalságában, majd gazdaságát felejtve másutt kalandoz, majd ha gazda akar lenni, nem elégszik meg azzal, hogy csak takaros jó gazda legyen, hanem egyszersmind nagy és tzifra gazda is kíván lenni, a mibül aztán számtalanszor nagyon is ellenkező szokott kisülni.

Innét van, hogy Columellának ezen bölts intése: „*exiguum colito*“ tán semmi nemzetnél annyira felejtve nincs, mint nálunk; ugy hogy fölötte kevés találkozik a magyar gazdák között ollyan, ki ezen józan és hasznos gazdasági elvet igazán értené és követné. Sőt igen gyakran azt látjuk, hogy azok majd mindig több marhát tartanak, mint a mit illendőn tudnának tartani; s majd mindig több földet akarnak munkálni, mint a mit illendő szorgalommal munkálni győznének. Melly nagy tzéltalanságnak elíg gyakran is tapasztaljuk azon szomorú következéseit, hogy a sok rosszul tartott marha, haszon helyett bőrével,

a sok rosszul munkált föld búza helyett gazzal, s az egész nagy gazdaság nagy szegénységgel fizet.

De az illy erőltetett hamis nagy gazdaság, nem csak a gazdát szokta megrontani, hanem sokszor megrontja a jobbágyokat is. Mert az illy gazda minden földeit maga akarván munkálni, nem csak jobbágyainak elegendő földet nem ad, de azokat kénytelen gyakran zsarolni s az által elerőtleníteni és allyásítani.

Pedig minden nemzetek példái bizonyítják, hogy nemcsak a gazdaságnak de a földnek egész betse, a földművelő nép' műveltségével, gazdagságával együtt nő és fogy; s bizonyítják, hogy egyedül az illy nép emelheti mind az egyes, mind az egész nemzeti gazdaságot olly föntebb virágzatra, mint azt több pallérozott országokban látjuk, de látjuk néhol Hazánkban is.

Mert vagynak tájaink, hol a magát jól biró szorgalmas jobbágy annyi esztendei árendát ad a földért, mennyit azért másutt még örökben sem adnának; s vagynak olly sváb faluink, hol az uraságnak nem hajdukra, de még hajdura sinsz szüksége; hanem bémegy az öreg biró a tiszthez s megkérdi hány embert állítson.

Illy helyeken lehetne aztán a sok birói zárok' nyitására gondolkodni; nem pedig ott, hol a nép' ostobasága és szegénysége miatt minden tavasszal éhség van, s a legnagyobb dolog' idejében a jobbágy csak üres hasát mutatja a hajdunak.

Mivel pedig az illy népveszély más részről azon fonák okoskodásbul is ered, melly szerint sokan azt hiszik, hogy minél butább a nép, annál hasznosabb: kérdést nem szenved, hogy ezen balvéleményt is úgy kell tekintenünk, mint nemzeti szorgalmunk egyik legkártékonyabb pusztítóját.

IX.

Durva bánás a jobbágyokkal.

Valamint többnyire minden emberi szépnek és jónak, ugy a népszorgalomnak is, egyik fő ösztöne

és rugója a becsületérvés. Ez teszi a vitéz előtt a halált könnyüvé, az izzadó munkás előtt a nehéz dolgot játékká, s ez teszi, hogy az, minden nagy terhei mellett is, nem elígszik meg a szükségessel, hanem szünet nélkül többre törekedik.

De mivel e jóltéví ösztön csak úgy munkálhat élénk erővel a népben, ha azzal emberileg bánunk, s az által éreztetjük vele emberi méltóságát, és felejtetjük szolgaságát; nagyon szükség kimondanunk, hogy az a mód, mellyel sokan köztünk jobbagyaikkal bánni szoktak, épen nem dajkája ezen jóltéví ösztönnek.

Mert ha meggondoljuk, hogy néhol a legtsékélyebb tisztviselők vagy uratskák is a népnek semmi betsületet nem adnak, hanem azokkal szabadon gorombálkodnak, még az előljárókat is tézik, lehuzatják s. t. épen nem lehet tsudálnunk, ha illy durva bánásmód mellett a népben a betsületérvés s azzal egygütt a néperény' legszebb nemeit elfojtva látjuk.

Holott igen természetes az, hogy illy bánásmód által, a nép magát megvetettnek látván, abban minden betsületérvés elfojlik, s végre a gyávább nép ön magát is megveti és egészen elhagyja, a mit szegény tót népeink igen nyilván mutatnak; ha pedig a nép szilajabb, akkor abban az illy bánásmód, az egész betsületérvést fölfordítja, meghamisítja és gonoszítja elannyira, hogy az illy ember nem a jóban, hanem a rosszban keres betsületet, mint ez Magyaraink között bőven tapasztalhatni.

Ezért minden nagy gazdák, valamint minden nagy vezérek a popularitást, népeikkal való szép bánást mindenkor fontos dolognak nézték, mert ezek nem csak összeférnek a legszigorubb fenytékkal, de azt némüleg még erősítik is, épen azért erősítik, mivel enyhítik. Lehet az embernek parantsolni, de nem azt megvetni és lealatsonyítani; mert a megvetés az alatsonyt még alatsonyabbá, a betsületérvőt pedig ellenséggé teszi. Az ember mind a nyeregben mind az eke mellett érzi a maga méltóságát, s tud az mind ott mind itt minden lépten nyomon használni és ártani mihelyt akar, akar pedig mihelyt szeret avagy

gyülöl, s nagyon balul gondolkodik, ki többet vár a gyülolettül, mint a szeretettül.

Minden emberi társaságnak és szövetségnek boldogító lelke a szeretet, s ez teszi még az uri és szolgálai viszonyokat is boldogítókká, s lehet tapasztalni, hogy a jobbágy a maga tartozásait nem csak örömet megadja a véle szeretettel bánó urnak, de azt még ajándékozza is, valamint ellenben tapasztalhatni azt is, hogy a véle rosszul bánót gyakran megboszulja.

Igen érti a nép, hogy nem lehet mindenki ur; de érzi azt is, hogy a szegényt megvetni és gorombasággal illetni senkinek oka nints. Nem ok nélkül voltak tiszteletben a bölts Rómaiaknál a Saturnaliák, valamint a Görögöknél a sok népmulatságok; de nagyon szép bélyegvonal a spanyol fő rendnél is az, hogy ott a tseléd, dolgát végezvén, az urakkal szabadon társalkodik.

X.

Falusi faépületek és azoknak sűrűsége.

Tudván azt, hogy minden a mi a földművelő népet szegényíti, az egyszersmind az egész mezei szorgalmat gátolja; tehát kétség kívül gazdasági szorgalmunk' hátramaradásának okai közé tartozik az is, hogy földművelőink' épületei fölötte rosszak és úgy össze vagnak tömve mintha nálunk a föld olly szük és drága volna mint Londonban.

Sok drága időt és erőt megemészt az nálunk, hogy nem csak a parasztnak, de a kisebb uraknak is épületei olly romlékonyak, hogy azokat szünet nélkül tatarozni s újra meg újra építeni kell, a mi mindenkor a gazdaság' nagy hátramaradásával szokott történni, annyival is inkább, mivel a gazda nem pénz, hanem maga erejével kénytelen építeni.

De azon kívül sok veszélynek és inségnek oka az is, hogy az épületek' sűrűsége miatt sok falu porrá égvén, a közjó' nagy kárával számtalan javak füstbe mennek, számtalan jó gazdák utolsó szegénységre jutnak; mert még az a rossz szokás is többnyire megvan a falukon, hogy minden takarmány és marha

házak' tövében tartatik, melly szerint tűz esetében a gazdának csak rajtavalója marad.

Egész szivből kell tehát ohajtani, hogy e részben is valamely bölts törvény segítjen a népen; mert bizony számtalan nyomoruságokat okozó fonákság, az embereket úgy öszvebujatni, kivált olly országban, hol a földnek nagyobb része munkálatlan hever! hogy évenként ezer ezer polgárok' vagyona és szeren-tséje tűz' prédája legyen. A bölts Görögöknél még a méhházakra is ügyelt a törvény, s meg volt hatá-rozva, hogy egyik méhház a másikhoz három száz ölnél közelebb ne legyen. Hát nálunk nem volna é méltóbb ok legalább a házakra ügyelni s azoknak illendő tért rendelni? s ha a milliokat elseprő tüzi veszedelmeket el tudnánk is felejteni, nem elegendő ok é csak az is, hogy számtalan helyeken az emberek-nek még kis kertjek sincs, úgy hogy nem csak a pa-rasztok, de sok helyen még a magyar szent Korona' tagjai sem tudnak fokhagymát termesztteni?

A mi pedig a falusi épületek' romlékonyságát illeti, mivel az leginkább onnét van, hogy Magyarok között az építeni akaró, pénzen sem kapván építő mesterembert, csak maga kénytelen utva futva, és úgy a mint tud, holmit öszveáklálni; tehát fölötte hasznos volna a Székelyeknek azon bölts szokását, melly szerint ott a gazda, ha építeni akar, vendégséget ad a hely-beli gazdának, s az egész község eggyesült erővel, egyszerre fölépíti annak házát, a Magyarok között is törvény által divatba hozni.

Melly jó szokást, úgy hiszem, még jöltévőbbé lehetne intézni olly formán, ha az építő, a vendégség helyett a község' munkájának árát a falu' közpénzé-hez adná, vagy ha le nem fizethetné, arrul annak ka-matolna. Mert így nem csak az építők' gazdaságai sokat nyernének; de idővel a falusi köztárok is úgy megnölnének, hogy azokkal a község több esetekben nagyot segíthetne magán, s haszon volna csak az is, hogy így a nép, összetartásra s egymásnak gyámo-lására szokna.

Igy az épületek' romlékonyságára nézve; miért nem lehetne azt törvénnyé tenni, hogy minden ezután épülendő falubeli házak, kőből vagy mórbul és tserép-

födélre legyenek? Mert ha ezt a szegény Svábok a legmeddőbb helyeken is megtudják tenni, miért nem a gazdagabb földön lakó Magyar? De mivel a nép annyira függ szokásaitul, hogy az, ha magára hagyatik, örökre csak az marad a mi volt; tehát szükség azt e részben is a maga javára szorítani és segíteni, olly formán, hogy minden falunak kötelessége legyen esztendőnkint az üresebb tavaszi időben néhány napon bizonyos számu téglát, válogot és tserépsindelt köz erővel vetni, s az ifjak' nagyobb részét az építéshez kivántató mesterségekre nagyában megtanítatni, kik aztán a törvényhatóságok által meghatározott forma és ár szerint építenék a paraszt házakat, mellyekre nézve csak azt jegyzem meg, hogy a kéményes konyhákat koránt sem kell szaporítani, mert a tapasztalás mutatja, hogy a füstös avagy kéménytelen konyhák által igen ritkán történik tüzi veszedelem, a kéményesek által pedig nagyon is gyakran. De nagyon hasznosak a füstös konyhák annyibul is, mert azokbul a füst megjárván a háztető' minden fájit, azokat majd romolhatatlanokká erősíti, a hélat legjobb hus-, hal- és sajt-füstölővé teszi s azonkívül a meleg füstös konyha igen egészséges téli szobául is szolgál.

XI.

Tzéltalan szőlőszaporítás.

Minden körülményeink szerint a nagyobb szőlőgazdaság, csak ott lehet nálunk illendő haszonnal járó, hol tartásra és eladásra való jó bor terem és a gazdaság' fontosabb ágai elegendő munkát és élelmet nem adhatnak. Hol ellenben vagy elég, vagy felesleg is van mező a néperőhez képest, ott minden nagyobb bortermesztés több tekintetben fölötte káros, mind magára a bortermesztőre nézve, ki a gazdaság' ezen legtsalókább s legfőbb munkát emésztő ága miatt annak szükségesb és hasznosb ágait illendő szorgalommal nem üzheti; mind azon jobb bort termő tájakra nézve, hol leginkább csak szőlőgazdaságbul élhetnek az emberek, kiknek borait oltsitja s ez által a szorgalmat ott is tsüggeszti.

Igy megy pedig nálunk fölötté sok helyeken a szőlőgazdaság, népünk' és mezei szorgalmunk' nagy kárával. Számptalan buzaföldet tsigertermésre bitanglunk még ott is, hol a néperő nem a mezei főntebb szorgalomra, de még a magyar félnomadismusra sem elegendő.

Melly tzéltalanságot annyival inkább is kártékonynak kell mondanunk, minthogy silány borkereskedésünk miatt, vagy örökre föld alatt kell borainkat hevertetnünk, vagy jobbágyainkkal oltsón megitatunk. A mi sokak előtt sok hasznót látszik ugyan hajtani; de én úgy hiszem, az illy hasznotska még koránt sem elegendő kárpótlása annak, hogy a korhelységre egyébiránt is igen hajlandó nép, a bortermesztés által, még korhelyebbé lesz, a legszorgosabb időben is szőlőjében pepetsel és iszik, a mezőt pedig vagy béresre vagy Istenre bizza.

De mivel a szőlő Honunk' áldott földének egyik legnemesebb terménye, illik hogy olly módrul gondolkodjunk, melly szerint azt mezei gazdaságunk' kára nélkül is bőven termesztessük. Illy mód pedig az olaszországi lugasozat, mellynek egész munkája tavasz' elején végződvn, a mezei gazdaság' fontosabb ágaival legkevesebb ellenkezetbe nem jön, holott annak egész munkája tsak abban áll, hogy az élőfára felfutott szőlőtökének hibás vagy szükségtelen vesszejit tavasszal leszedjük, a leghosszabbakat pedig egyik élőfáru a másakra eregetjük, vagy a két fáru öszve érő vesszőket a két fa között öszveköttjük, melly munkákat nem tsak tavasszal, de ősszel és télen is egyiránt lehet tenni, s mondhatom, hogy én lugasaimat néha meg sem metszem, mégis mindig nagy bőséggel teremnek, úgy hogy a gazdaság' minden terményei között legbizonyosb és legnagyobb termékenységét tapasztalok az élőfára futott szőlőben.

Úgyan azért mind azon laposabb helyeken, hol nemes bor nem terem és a mező is elég dolgot ád a népnek, semmi jobbat az olaszországi lugasozatnál gondolni nem lehet, vagy igazábban szólván, még ott sem, hol a mező szük, mert épen ott nagy haszon az, hogy a lugasok mellett minden egyéb hasznát is vehetjük a földnek.

Azon ellenvetés, hogy a lugas nem ád olly jó bort, mint a törpe tőke, tsak jobb szőlőhegyeinkre nézve nyomhat valamit; de az olly helyeken, hol különben sem terem betses bor, s hol a szőlő többnyire vagy dér által vész el, vagy éretlen elrohad, még bort is gyakran jobbat ád a lugas, mellynek sem eső sem dér nem ártván, azon egész késő fagyig érhetik a szőlő, a nélkül, hogy azt a rohadástul féltetni kellene.

A mi a lugasok' elfagyását illeti, még az 1829. esztendő' példátlan telében is tsak kerti lugasaim fagytak el, a hegyiek ellenben épen maradtak. De az illy elfagyást is hamar helyre hozza a jó tőke; mert már azon esztendőn ismét felfut az uj sarjadék a fára, következő esztendőn pedig bőven terem is. Nem látok tehát semmi okot, hogy az Olaszoknak ezen nagy hasznu és földszebbítő szorgalmát honunkban divatba ne hozzuk; sőt ha meggondolom, hogy Olaszországban egy körülugasozott hold föld, a gabona- vagy szénatermésen kívül, tsak bort ötven akót ád, és azon kívül ád még egyéb gyümölsöt és tűzrevaló rézsöt is; ugy hiszem alig tudnánk mezei szorgalmunkon szebb és hasznosabb mozdítást tenni, mintha Honunk' perkelte pusztájit illy szőlőkoszorokkal fölékesítenénk.

XII.

Vásárok s egyéb henyenapok.

Gondot adna akármelley angol calculistának, tsak nagyjában is, kiszámlálni: mennyi temerdek néperőt emésztenek meg nálunk, tsak magok a mi számtalan vásáraink? Én legalább azt hiszem, hogy ennyi erővel évenként megregulázhatnánk minden tavainkat, folyóinkat, s azon kívül minden paraszt kalyibát tserép alá vehetnének.

És valljon mit használnak a népnek ezen számtalan vásárok? Én ugy hiszem semmit, sőt igen ártanak, mert a marhát nyilván oltsitják s azon kívül számtalan rosszra nyujtanak alkalmat; s ha meggondolom, hogy Slavoniában nem tsak ugy mint nálunk egy-két nap tartatnak a vásárok, hanem három s négy

hetekig; s meggondolom rátz és oláh népeink' egymást érő henyenapjait, s hogy egy földművelő népnél gyakran egy-két naptul függ az egész esztendőnek szerentséje, megvallom igen hajlandó vagyok az illy napokat népünk' szegénységének fő okai közé számolni.

Igaz ugyan, hogy a kereskedőknek hasznos az, mikor gyakran több ezer marha között fitymálódhatnak valamint a nép is oltsóbban kap holmit vásárokon; de egy kis hasznotska a nagy kár mellett, vallyon haszon é? Somogyban egész télen alig van valamirevaló vásár és épen akkor megy ott legjobban a marha eladás; mikor ellenben a vásárok előjönnek, szeszereg a gőbölös. — Attila reá parantsolt a hódolt Görögökre, hogy a Magyarok' kedvéért vásárokat tartsanak; de hogy a Magyarokra parancsolt volna vásárokat tartani a Görögök' kedvéért, arra nem gondolnám, hogy adatink volnának.

A mi azt illeti, hogy az illy napok' multságait némellyek igen hasznos befolyásuaknak tartják a nép' tsinosodására nézve, tagadni nem lehet hogy van igazság a dologban; mert az illy összeseregléseken tsakugyan sokat hall' lát és tanul egymástul a nép, s kérdést nem szenved, hogy illy tekintetben nagyon fontosak és szükségesek a népmultságok; de mind e mellett mégis tsak azt kell mondanom, hogy népmultságokat nem afrikai karavánoktul, hanem a bölts görögöktül kellene tanulnunk.

XIII.

Hiányos népszerűzet.¹

A mezei szorgalomnak és népboldogságnak emez előszámlált és még sok elől nem számlált akadályai között, egyik legbelsőbb, legágazatosb veszély az, hogy a nép igen megoszlik, magát és erejét nem egyesíti, hanem inkább minden ember különvállik, mindenik magára hagyatik, s mindenik a maga gyarló

¹ Szerközni és szerközni dunai szólás mint: férközni, vetközni, mérközni, kendőzni s. t., melly szólás minden biztonnyal jobb mint a monotonias, szerkezni vagy épen szerkeszni.

esze, vagy többnyire esztelensége, szerínt üti vétti az emberiség' legfontosabb és legnehezebb mesterségét — a mezei gazdaságot.

Pedig én azt hiszem, s tellyes megfontolás után hiszem, hogy mind a mezei szorgalmat, mind az egész népboldogságot tsak ugy lehetne legfőbb tetőre emelni, ha a mezei gazdaságot nem egyes gyarló emberek, hanem olly népeggyesületek folytatnák, mellyekben mindenkor megvolna minden, a mi a mezei szorgalom' legfőbb tzéljaihoz megkivántatik.

Mert a mezei gazdaság annyi számtalan nehézségekkel és viszontagságokkal jár, annyi észt, pénzt, szorgalmat, tapasztalást, erőt és tudalmat kíván, hogy azt egyes emberek soha jól nem folytathatják vagy legalább úgy nem, hogy annak igen szövevényes óraműve tartósan jól menjen, s egyedül ugy mehet az tartósan jól, ha azt olly egyesület intézi, mellyben mindenkor egyiránt eggyesülve vagynak mind azon erők, mellyek minden nehézségek' és viszontagságok' meggyőzésére s a szorgalom' minden tzéljaira megkivántatnak; az illy erők' eggyesülését pedig nem egyes emberben, hanem tsak több emberek' szövetségében lehet képzelnünk.

A mi népeggyesületeink avagy faluink, tsak olly hiányos szerközetűek, hogy azokban a kunyhók igenis öszve vagynak ugyan tömve; de az emberek, megoszlott érdekeik miatt, mégis nagyon távul vagynak egymástul, s többnyire a legközelebbi szomszédok leggyakoribb ellenségek, kik a helyett, hogy egymásnak segédtársai volnának, inkább egymást rongálják s ritka szerentse, ha nem egy falu' lakosai között, de ha tsak egy kunyhó' nyomorékai között is van valami kis egyetértés.

Az illy oszlott érdekü társaság nem egyéb mint az egymással ellenkező érdekek' örökös hartza, ugy hogy itt gyakran több vesződsége van a gazdának ember-társaival, mint a gazdasággal. Jobb az illy tzéltalan szerközetnél az, midőn a mezei gazda' birtoka egészen elkülönítve van egyebekétül; mert igy legalább szorgalma nagyot könnyebbülvén, sokkal virágzóbb lehet egész gazdasága, mint egy rendetlen tömegben.

De még ezen jobb rendszert sem tekinthetem úgy, mint legfőbb mezei Ideált, vagy legalább számtalan föltételek nélkül épen nem. Mert ámbár az illy ma-

gányos és takaros gazdaság nagy könnyebbséggel jár; de mégis az illy gazdaság' egész szerentséje is, tsak egyes emberek' gyarlóságaitul függvén, természet szerint igen gyarló, igen mulékony és változékony alapon áll.

Hányadik az olly boldog gazda, kinél minden megvan, a mi egy főbb tökélyü szorgalomhoz meg kívánatik? S ha találkozik néha illy gazda, melly rövid az ő gazdaságának virágkora, s mennyi viszontagság alá van vetve? — Mig fiatal a gazda, hibázik az ész, mi helyt pedig öregszik, hibázik az erő, s a mi ezek között van, melly fölötte tsekély! De ez még csak egyik oldala a számtalan oldalú dolognak: holott a gazdaság' szerentséje nem kevesebbé függ a gazda' számtalan körülményeitül, mint magátul a gazdátul. Mert hányszor látjuk azt, hogy a legjobb gazdát, melly hamar elrontja egy hitvány feleség, egy otromba fiu, dög, tűz, víz, zsvány s. t.

Ha pedig illy gyarló lábön áll még a legjobb gazda' szerentséje is, mit várjunk azon nyomorult millióktul, kiken nints is mit rontani? Illy nyomorék pedig a népnek sokkal nagyobb része, ugy hogy ha végig tekintünk egy falun, tsak azt látjuk, hogy egyik házban a gazda, másokban az asszony, harmadikban pedig mindenik hibás; a negyedikben van ökör, de nints szántó; az ötödikben van szántó, de nints ökör; a hatodikban pedig van ugyan mind ökör mind szántó, de még sints kenyér, mert más számtalan félék hibáznak.

Igy majd minden háznak van valami bel- vagy külférge, melly azt teszi, hogy annyi millio föld művelők között alig látunk ollyakat, kik valami szerentsés körülmények által, a szegénységbül kivergődnek; ollyakat ellenben, kik minden hív izzadásaik mellett is, inkább elszegényednek, s ha megvénülnek, vagy koldus botra jutnak, vagy durva gyermekeik' kinzott zseléreivé nyomorodnak, fájdalom, nem keveset láthatunk!

Hogy pedig a földművelő nép' szegénységének fő okait leginkább a mondottakban kell keresnünk, mutatják számtalan szegény nemeseink, kik ámbár a civilizált világnak legszabadabb emberei, mégis szintolly szegények, valamint a parasztok. Ugyanazért mind

ezek szerint is, újra csak azt kell hinnem és mondanom, hogy a mezei szorgalmat és népboldogságot, egyedül az által lehetne legfőbb tökélyre juttatni, ha a földművelő népet valami tzelirányosb egyesületekbe szerköztetnénk.

Eggyesülhetne némüleg az egész nemzeti erő nemzeti Bank s egyéb szorgalmi egyesületek által, mellyeknek már elég példáját látjuk más böltis nemzeteknél. Csak a kis Würtembergben azok, kik a Banktól fölvelt pénzre öt procent kamatot fizetnek, egyszersmind lehajtják száz esztendőre a tőkét is; mert a Bank csak négy procentet számlál s így az ötödik lefizeti az egész tőkepénzt száz esztendőre.

Melly nagy áldás volna illy jóltévő intézet gyámoltalan nemzetünknek, s melly természetes gyógyszer a köztünk förtelmeskedő uzsoráknak s más gyógytalan magyar nyaváláknak, tudják mind azok, kik nemzetünk' sorsáruul gondolkodni szoktak.

Eggyesülhetne pedig továbbá a jobbágység és szegény nemesség különféle tágabb és szorosabb szerközetekben p. o. tágabb egyesületi szerközet lenne az: midőn minden falu többféle összeadásokbul és közre tett munkákbul olly köz gabona- vagy pénztárt állítana, mellybül a szükségben lévőket, illendő kamat mellett segitené s az egész tárt úgy használná, hogy az időruil időre mindenkor gyarapodna; melly szerint az illy köztár idővel annyira nevelkedhetne, hogy az által a nép örökre biztosítva és mentve lenne sok eddigi inségeitül.

Szorosabb népeggyesület lenne az: midőn a nép annyira egyesülne, hogy az egész gazdaságot, a Vének' kormánya alatt, eggyesült erővel folytatná, mellynek minden jövedelmeibül minden ember, a maga közre adott pénze vagy munkája szerint, venné ki részét.

Legszorosabb és legjobb eggyesület lenne pedig az: midőn a nép nem csak az egész gazdaságot köz erővel üzné, de még konyhát és asztalt is közöset tartana, s az által magábul egy nagy háznépet formálna. Az illy eggyesület nem csak azt nyerné, hogy minden költsége képzelhetetlenül megkevesedne; nem csak azt, hogy így majd minden asszonyt munkára fordíthatna s ez által az egész néperőt megkettőztetné; de nyerné még azt is, hogy így az öregek' figyelme alatt folyó nyájas

életből olly patriachalis világ fejlődne, mellynél szebbet és jobbat képzelni sem lehet.

Hogy pedig az illy egyesület mind valósítható mind pedig igen jóltévő, látjuk tapasztalásbul is. A tót parasztok között gyakran látunk olly háznépeket, mellyekben önkint nagy számu rokonság egyesülve él, és az illy egyesületek' gazdasága sokkal virágzóbb, mint az olly kunyhóké, mellyekben egy-két ember kinlódik és tehetetlenkedik.

Amerika' fölfedezésekor, azok találtattak ott legcivilizáltabb népeknek, mellyek egyesületekben éltek s közerővel munkálták a földet; s a legujabb utazók tsudálva láták az ujzeelandi nagy tsinosságu földművelést, hol a nép hasonlóképen egyesülve él s köz erővel műveli a földet.

Somogyban több példákat is, hallottam arra, hogy a szegény helységek nem tudván magoknak templomot építeni, föl vállalták valamelly uraság' aratását, s néhány nap alatt egyesült erővel annyit arattak, hogy az aratórészbül templomot építettek.

Végtelen lenne a nép' ereje, ha az egygyítve s mindenkor tzélszerint használtatnék és végtelen annak következménye mind gazdasági mind erköltsi tekintetben.

Az emberek különválva s magokra hagyatva, majd leggyámoltalanabb állatjai a természetnek; egyesülve pedig urai a földnek. Vadság szaggatta és reggette külön az embereket, s a culturának legfőbb tzélja: azokat egyesíteni.

FÜGGELEK.

I.

A' religiók' eredete és harmoniája.

Jóllehet a' religiók' históriája nem egyéb, mint az emberi gyarlóságnak és gonoszságnak tükre, melybe a' józan soha nem tekinthet elszomorodás nélkül; de csak ugyan még is egy igen méltó tárgya a' vizsgálódásunknak, ha azon végtelen fontos következtetéseket nézzük, mellyeket a' Religiók a' világon okoztak és okoznak. Nekem ugyan koránt sem szándékom a' religiók történetibe merülni, egyedül azoknak eredetét 's egymás között lévő harmoniáját akarom ezen megrövidített gondolatokba illetni.

Valamint többnyire minden emberi dolgoknak kezdetét, úgy az első religiónak eredetét is a' régiség' homálya fedi, melly minden emlékeket eltörülvén, kénytelenek vagyunk e részben is a' vélemények országához folyamodni, 's legfellebb is az emberi természet tulajdonságiból vett argumentumokkal okoskodni.

Az első religiónak eredetéről a' bölcselkedőknek legközönségesebb véleménye ez: „Csak a' hosszas tapasztalás és számtalan időknek elforgása emelte az embereket az okoskodásnak azon lépcsőjére, mellyen az Istenről való ideát formálni kezdhették, és ezen idea is mint minden emberi idea physikai eredetű, ugymint látván, érezvén az emberek a' természet' munkájának, az elementumoknak erejét, hatalmát, azokat kezdték félni, tisztelni, 's végre mint valami felsőbb hatalmakat, lelkeket 's Isteneket imádni.“

Ez a' vélemény valamint az emberi természetet egészen meg alázza, úgy az én ítéletem szerint azzal egészen ellenkezik is. Mert látjuk azt, hogy minden teremtmény essentiájára nézve változhatatlan, az embernek essentiája pedig az okosság, 's következtetésképpen e részben az volt az első ember, ami az utolsó fog lenni egy gondolkodó okos teremtmény, kiben mind azon tulajdonságok, mellyek az ő természetének, valóságának

örökös bélyegei, tellyes mértékben és eredeti épségben már megvoltak 's következésképpen az ő első pillantása az égre volt vetve, és az ő első gondolatja az Isten volt. 'S hogy minden ideáink physicali formákban vagynak öntve, az ugyan igaz, de ebből nem következik, hogy mindazok physicali eredetűek; Istent gondolni és hinni pedig nem idea, hanem az értelemnek és természetnek elfojthatatlan szava, melly csak akkor válik ideává, midőn mi azt az emberi elme mechanismusa szerint személyesíteni, földi ruhába öltöztetni akarjuk.

És meg nem foghatom azt a' mély baromiséget, melly közönségesen az első embereknek tulajdonítatik, sőt mennél tovább viszem e tárgybeli vizsgálódásomat, annál inkább meggyőződöm az eránt, hogy az első ember, az ő természetének eredeti tökéletes épségében lépett ki a' Teremtő kezéből. Ellenkezni látszik ugyan ezzel az emberiségnek későbbi szomorú állapota és formája, de meg kell azt gondolnunk hogy utóbb jött a bűn, szolgaság, sanyarúság, mellyek az emberi természetet ezerféleképpen alacsonyították és korcsosították; utóbb jöttek a' különbféle positiva religiók- mellyek az emberi elmét munkátlanságra szoktatták; utóbb jöttek az ámítások, 's minden nemű mesterséges bolondítások, mellyek az emberi elmét szünet nélkül ostromolván, ezerféle bodulásba hozták. 'S valóban, ha megfontoljuk, hány ezer esztendőök óta, és hány ezeren munkálódnak azon, hogy az emberi értelmet egészen elfojtsák, 's mely kevesen azon, hogy azt világosítsák, csodálkoznunk kell, hogy minden emberi okosság a' föld színéről el nem töröltetett. De a mint mondtam, az essentia változhatatlan, 's csak a' külszín szenved.

E szerint tehát tökéletesen azt hiszem, hogy valamint az okosság, úgy a' religió is az emberrel egykorú 's hogy az első religió természetes és józan volt mint magok az első emberek: hittek egy fő-valóságot, egy teremtőt, mert tudták azt hogy ők magukat nem teremtték, mert valamint mi, úgy ők is meg nem foghatták, hogy e nagy Minden ok nélkül legyen, 's mint-hogy az okoknak lánczán egyéb végét nem találhattak mint az Istent, tehát azon megnyugodtak mint mi 's tisztelték azt majd mint egy ismétlen legfőbb lelket

minden mellékes ideák nélkül, majd megszemélyesítve, és különféle jelképek alatt, mellyekkel az ő tulajdonságait és munkájit ábrázolák.

Hogy ez volt a legelső Religió a' földön, valamint az emberi lélek természetéből hozott okoskodás, úgy a' legrégebb emlékek is azt mutatják. Mert bizonyos az, hogy minekelőtte Egyiptomban az Astrologiából vett Theologia, vagy a' Görög és Római Mythos kezdődött, már ekkor meg volt minden emlékezetet felmuló régiség ólta Thebában egy szerecsen népnél, az egy láthatatlan Istennek imádása, melly mind ekkorig is megmaradt egész népeknél s' minden józanoknál. 'S ámbár idővel némelly csapongóbb elméjű népek Theologiájokat számtalan gyermeki képzeményekkel és mindenféle rangu és tulajdonságu istenekkel megtöltötték is, de csak ugyan mindenkor és mindenütt meg hagyták az egy és legfőbb Istent az ő eredeti elsőségében 's ezt látjuk most is többnyire minden vad népeknél.

Melly úton távoztak el az emberek ezen első józan religiótól az egy Isten imadásától, nem nehéz elgondolni ha az emberi elmének szokott járását és a' rokon képzeletek kapcsolatait megtekintjük, Mihelyt az emberek egy fő lelket egy Teremtőt képzeltek, csakhamar arra a' gondolatra is jöttek, hogy tehát a' természetnek munkáji azon fő léleknek, vagy Teremtőnek munkáji, 's következésképpen a' Teremtőt az ő munkájiban kezdték imádni. Erre annyival inkább is hajlandók voltak, mivel a' természet munkáji sokkal elevebben érdekelték az ő érzékeiket mint az Istenről való csupa lelki képzelet. Ebből idővel önként következett, hogy végre az eredeti igaz értelmet elfeledték 's megfordították, 's nem a' Teremtőt imádták az ő munkáiban, hanem annak minden munkáját különös Isten gyanánt tisztelték, vagy pedig mind azoknak különös Isteneket tulajdonítottak. Imádták a' napot, melly nekik meleget és világosságot adott, imádták a' földet, melly őket táplálta, kérték a' szeleket, vizeket, vagy ezeknek Isteneit, hogy őket kímélje, 's valamint embertársaikat szép szóval ajándékkal szokták engesztelni vagy segedelemre hívni, ugy ezeket is könyörgésekkel és áldozatokkal igyekeztek meg indítani.

Illy együgyű és természetes volt az első religió illy ártatlanok voltak annak tévelygései és kicsapásai. Csak hamar támadtak ugyan mesék 's mindenféle költemények; de mind azon mesék nem egyebek voltak mint az emberi elmének csapongó játéka, mellyek minden káros következés nélkül mulatták a' gyermeki embereket, mind addig, mig azokat embercsalás eszközeivé nem változtatta az emberi ravaszság és gonoszság, mellynek legismértebb 's legnevezetesebb Systemái röviden ezek:

Első Systema:

Sabbaismus, vagy csillagok imádása.

Egyiptom az a föld, hol a' legelső theologiai systema kezdődött és a' polgári alkotmányok míveibe szövődött. Ezen tartomány földjére, fekvésére, egére nézve, legáldottabb táj levén, csak hamar meg előzött minden tartományokat népességével és míveltségével, 's pólyája lett minden mesterségeknek és tudományoknak 's következésképpen az Astrológiának is, melly a' legelső religiói systemát hozta e világra.

Közönséges vélemény, hogy a' Nilus ársjai és a' földmívelés voltak az Astrologia feltalálásának indító okai, és Egyiptom derült ege annak előmozdítója. Ezek mellék okok lehetnek ugyan, de indítok korántsem: mert az áradások csak a' földmérést tették szükségessé, a' földmívelést pedig mindenkor és mindenütt lehetett űzni minden Astrologia nélkül. A' földnek gazdagsága okozta a' könnyű életet, ez pedig a' népességet és míveltséget, mellyek mind annyi izgatónyi az emberi léleknek, melly ha egyszer felindúl, míveletkörének minden háttárait megszángulda 's néha azokból is ki csap, amint látjuk is hogy Egyiptomban nem csak az Astrologia, de a' tudományoknak minden nemei már a' leg távolabb régiségben, nem csak míveltettek, de valósággal rendes systemákba is voltak szedve.

Az Astrologia mélysége olly végtelen tanulást és erőlködést kívánt, hogy akik arra adták magokat, semmi egyéb keresetet és mesterséget nem űzhetvén, kénytelenek voltak tudományjoknak olly fordítást adni, hogy ez nekik élelmet szerezzen, melly csak úgy eshetett meg, hogy az Astrologia a' Theologiának leplébe

burkoltatott, melly szerint mestereinek nem csak életmet és tekintetet, de végre olly hatalmat adott, melly minden utóbbi hatalmaknak vagy talpköve vagy támasza lett.

Mihelyt az Astrologia ezen szent palástba öltözött, tüstént a' legfőbb Isten lett a Nap, ez után Planeták és egyéb csillagok, mellyek, minél közelebb jártak a' Naphoz, annál főbb ranguak voltak, és ezen Isteneknek Tolmácsai, Papjai az Astrologusok. E szerint a' Nap és a' Csillagok különféle symbolás formákba öltöztetvén; azoknak szokott természeti járások, változások, munkájok metaphysicai életté és cselekedetökké változtak, és ezerféle elmés allegoriakká lettek. Ezek különféle csodálatos képpen születtek, nevelkedtek, házasodtak, harcoltak, szenvedtek, meghaltak és feltámadtak, 's mindazon számtalan csudákat tettek, mellyek az emberi nemzet nagy részének örökös agyvázai maradtak.

Ez a' Systema annyira nevelte a' csillagvi'sgalók hatalmát, kiket holmi astrologiai jövendölésekért valóságos Isten tolmácsainak néztek az emberek, hogy azoknak tanácsa nélkül alig mertek legkisebbet is cselekedni: azoktól kellett megkérdeni, melly égjel alatt lehet szántani, vetni, házasodni, azok mondták meg, mikor kell hadat kezdeni és megbékülni s. t. 'S melly megalázó gondolat; ez a' bolondság mind mai napig sincs kiírtva, sem Kalendáriumokból, sem fejünkéből!

Ezekből önkínt következett az, hogy az Astrologusok, a lelki és világi hatalmat öszve kötven az embereknek leg első 's leghatalmasabb uralkodóji lettek, kik különféle nevezetek alatt sok ezer esztendőig a' világnak nagyobb részén uralkodtak, 's mind ekkorig nyomaikat csaknem minden nemzeteknél fent hagyták.

Második Systema:

A symbolák, vagy bálványok imádása.

Az Astrologusok hatalma, az emberi vakságon levén épülve, örökös principiumává tette az okosságnak üldözését, mely szerint annyira is ment, hogy csak hamar előhozá a Symbolák vagy bálványok imadásának epocháját, az emberiség történetinek leg alacsonyított örökös mocskát. Ezen systema szerint az ember, melly

arra vala teremtvé, hogy a' többi teremtményeken ural-
kodjon, az ő barmait és a' földnek fergeit imádtá. De
még ez nem vala elég; még dühössé is kellett lenni az
embernek, még kellett magát, szülőit, magzatjait, 's
számtalan ember társait ölni, gyilkolni egy tuskónak
kedvéért, mellyet maga faragott! Szomorú bizonyosága
annak, melly igen hajlandó az ember minden némű
bénymásoknak elfogadására!

Ez az emberi természettel ellenkező szörnyű bó-
dultság, bármi fejthetetlen mesének látszik is, igen
könnyű azt meg magyarázni. Az Astrologusok azon
csillagoknak, mellyeket ismerni és megjegyezni kezd-
tek, különféle symbolás állati neveket adtak: így ne-
vezték a' csillagot, melly akkor tájban jelent meg mi-
dőn a' Nilus árjai kezdődtek, vízöntőnek; azt, a melly
a' szántás idejekor jelent meg, Bikának, vagy Ökörnek,
azt, melly akkor jelent meg, midőn a' szárazság miatt
a' szomjuság az oroszlányokat a' hegyekről a' Nilushoz
hajtotta, oroszlán csillagjának vagy oroszlánnak, bá-
rány vagy birka csillagnak nevezték azt, melly akkor
jelent meg, midőn a' juhok elleni kezdtek, 's így min-
den planétákat, csillagokat és természeti jelenéseket
különféle állati jelképekkel ábrázolták, és a szerint ne-
vezték, melly nevezetek többnyire még most is meg
vagnak Astrologiánkban. A' csillagok imadásából te-
hát idővel az lett, hogy az emberek az első ideát elfe-
ledték, és annak értelmét egészen megfordították, és
a' csillagok 's planéták helyett, azoknak különféle jel-
képeit imádták. Így a' földműves, ki eleintén a' Bika
csillagot kezdé imádni, utóbb imádtá annak bika-,
ökor-, vagy borju-formákba öntött jelképeit vagy bál-
ványait, 's végre még inkább: elbódúlván vagy bódí-
tattván, imádtá az ő saját ökrét és tehenét, mellyeken
földjét szántotta, 's mellyeket maga táplált; így a' pász-
tor ki előszer a' kos- vagy bárány-csillagot imáda,
utóbb azoknak képeit, 's végre a' valóságos eleven bir-
kákat és bárányokat imádtá. Eszerint csaknem minden
állatok és plánták különös csillagoknak vagy Istenek-
nek symboláji lévén, mint mind annyi különös istenek
tiszteltettek.

Midőn tehát már egyszer az ember illy bódulásba
jött, könnyen rávehették őket az ámítók, hogy ezen jel-

képeknek vagy bálványoknak áldozatokat vigyenek. Kétség kívül a' bálványokkal el kezdődtek a csudák is, mellyek a' már el bódult emberek szeme előtt a' bálványokat valóságos Istenekké tették. A religió, melly előbb csak holmi czeremóniákból, játékokból, 's némelly homályos képzelődésekből állott, már most az érzékeknek minden erejével munkált az emberi lélekben. Szemei előtt látta az ember az ő Istenét 's annak minden nemű csodatételeit és misteriumit, füleivel hallotta annak rettentő szózatait és parancsolatit, mellynek valóságáról tökéletesen meg győződván, buzgó örömmel áldozta fel annak magát és mindenét.

Harmadik Systema:

Dualizmus vagy mind a' két principiumoknak imádása.

Midőn már egyszer az Astrologusok az egész természetet minden némű istenekkel eltöltötték, és az embereket mindeféle vakításoknak bevételére el készítették, nem volt egyéb hátra, hanem hogy ördögöket is teremtsenek. Melly végre tehát a' nyárnak csillagai, mellyek minden jót szoktak árasztani a földre, lettek a' jó lelkek vagy különféle jó angyalok, és ezeknek fejedelme a' Nap vagy Osiris; a' tél csillagai vagy égi jelei pedig, mint amellyek minden gonoszt, hideget, szelet, esőt, pusztítást hoznak a' földre, neveztetek rossz lelkeknek, vagy ördögöknek, kiknek fejedelme lett Typhon, melly a' Kígyó, vagy medve csillagnak neve volt. Ekkint az égi jelek két részre oszolván, a' nyári Hemisphaerium lett a' Napnak vagy Osirisnak, minden jó lelkeknek, angyaloknak, boldogságnak és világosságnak országa, a' téli Hemisphaerium pedig a Typhonnak vagy ördögnek és minden gonosz lelkeknek, pusztításnak sötétségnek, s bűnnek hazája. Ezen principiumokból önként foly

A negyedik Systema.

A más világnak mysteriomas és morális alkotmánya.

Folytatása következik.
(Berzsenyi megjegyzése.)

II.

Antirecensio Kölcsey' recenziójára.

I. fogalmazás.*

A' józan kritikának szövétneke világít és melegít, a' sophistai hiúság' kanócza pedig perkel és vakít. A' recensio szükséges gonosz; Szükséges: mert vagnak a' literaturában tévelygések, mellyeket fölfedezni 's eligazítani szükség; gonosz: mert még a' legtisztább kezekben sem veszi el egészen mérgét, még ott is ijeszt, ott is sért; a' tisztátalan kezekben pedig csupa méreg, 's alacsony gonoszságnak eszköze, melly egyiránt emészt mind a' literaturát, mind az embert. Többnyire pedig azt látjuk, hogy itt is azok furják előre magokat, kik legtörbébbek; azok vágnak uralkodásra, kik magokon sem tudnak uralkodni. Miért kapdozna csillám után a' józan, holott annak semmiségét ismeri, 's tudja, hogy annak megvetése legszebb fény? Miért ágaskodnék Hercules a' Pygmeusok között? Gyermekek' 's pondrók' dolga a' czivakodás: a' bölcs nyugszik, mint a' sárkány a' sziklaüregben. Innét van, hogy sok recenziók, kivált poetai recenziók, többnyire nem egyebek, mint minden tudós balgatagságoknak, hiúságoknak, pártoskodásoknak, sanda ítéleteknek eleven tükrei, mellyek gyakran elrontják azt a' jót, a' mit az író épít; mert nincs olly balgaság, melly követőket ne találna, 's gyakran az ő mocskolódásaikkal a' literaturát, baltázó betyárok' csárdájává alacsonyítják, 's az által a' legszebb lelkeket az írástól elidegenítik.

A literaturának illy mocskai közé tartozik ezen recensioi lárvába burkolt csúfoló írás is, melly most engem' szólni kényszerít. Kényszerít, mondom, mert ámbár a' zabolátlan csufoló olly szemtelenül megsértette' az illendőségnek és Kritikának minden törvényeit, hogy eszes ember előtt önként elárulja tisztátalan céljait, 's maga magát megczáfolja; de mivel ő igen szörnyű tudós minába és magas cothurnusba öltözött, 's mivel ő, mint egy nagy Serif a' nagy pusztában magát számtalan Saffikkal körülaggatta, 's mivel ő ezt egyedül

* A niklai hagyaték kézirati másolata után.

azért cselekedte, hogy ez által a' vigyázatlan olvasót megvakítsa: szükségesnek látom őt a' cothurnusból kiugratni, róla a' Saffikat leszaggatni, 's rendre megvizsgálni, ha valyon álkoráni titkok e azok, vagy gyermeki flosculusok?

De egyébiránt is épen úgy illik, hogy azt a' szörnyü görög aesthetikust, ki a' nagy titkot, a' nagy Kánont illy prófétaí hangon menydörgi; a' kritikának fáklyáját nem előttünk, hanem orrunk alatt garázdálkodva csóválja, ki a' helyett, hogy tanítana, vagy tanítani tudna, mocskolódik, ki a' magyar írókat csufokká, az idegeneket oraculumokká teszi, 's a' magyar nemzetet Európában legistentelenebb népnek szidalmazza, az illy szörnyü görög aesthetikust, mondom, épen úgy illik, hogy egy olly magyar tegye a' herce' serpenyőjébe, ki a' magyar tudósok közé nem is tartozik.

REC. A' poeta és versificator úgy különböznek, mint Archimedes és az ács; amaz, ki a' machinát kigondolta, ez, ki azt utmutatás szerént kifaragta.

ANTIREC. A' machinát kigondolni theoria, azt kifaragni praxis, ez a' kettő tehát vagy egy, vagy egybe folyhat: de a' poetát a' versificator meg sem értheti, nem hogy követni tudná, ha ellenben a' poesis' kérgét tekintjük, úgy a' poeta és versificator egy; mert mindenik egyformán tud rímeket és metrumokat csinálni. Ezen összehasonlítás tehát minden oldalról egészen helytelen; 's egyebet nem mond, hanem hogy a' REC. szokása szerént Archimedessel paradíroz, az áccsal csufolódik; az értelem pedig üres. Ez a' néhány sor a' recenziónak compendiuma, 's a' Recensensnek szakasztott képe.

REC. A' poeta vagy cselekedetet vagy érzést zeng; 's ez által vagy olly érzelmeket fejt ki szíveinkből, mellyeken ő maga felül emelte magát, hogy magasabb néző pontjából annál bizonyosabban munkálkodhassék, mint Homér és Göthe; vagy olly érzelmekre ragad el, mellyek önkebelében zajognak, mint Euripides, és Schiller.

ANTIREC. Gyönyörű, szép hangok!! De úgy látszik, vagy roszul excerpál a' Recensens, vagy nem érti,

mit excerpál! Mert a' poesis' nemeinek classificatiója nem a' különbféle költői érzések' characteristikájából, 's annál inkább nem a' poetai tárgyakból, hanem egyedül az előadás' módjaiból formáltatik. Cselekedet és érzést zenghet mind a' subjectiv, mind az objectiv poeta; de nem az a' kérdés, mit zeng, mit és mint érez a' poeta; hanem mint zeng, 's milyen színekbe öltözteti tárgyait; mert egyedül a' kinyomás' poesise characterizálja a' költőt. Az illy homályból származik az illy nevetséges nagy különbség: Homér érzelmeket fejt, Schiller ellenben érzetekre ragad!

Ha szabad nekem is e' részben valamit hinnem, azt hiszem, hogy lehet ugyan a' poesis nemeit naiv és sentimentalis classisokra osztani; de a' jobb poeták vagy fölváltva munkálkodnak ezen classisokban, vagy pedig azokból egyet olvasztanak, 's ez a' két vég között a' közép út, hol minden tökéletes lenni szokott; mert a' két vég mindenütt és mindenben hiba. Mikor Göthe a' prosát megmetrumozza, és Schiller a' legmélyebb speculatiót megrímezi: én előttem mindenik egyformán távol jár az igazi poetai széptől; 's mikor én Homért olvastam, minden sorban föl kellett kiáltanom: vigyázz, Athenában vagy; tiszteld az isteneket! De minden sorban éreztem, hogy én sem bohó istenek, sem divináló lovak, sem tuskó emberek közé nem illem.

REC. Igy vagy amúgy, soha sem mond egyebet, mint a' mi az emberben és ember körül van; de nála a' közönséges tárgy bizonyos idealitást nyer, miként Fűgernek ecsete alatt a' mindennapi ember' portraitja; az az, hogy ő mindent bizonyos varázslat által megszébbít.

ANTIREC. Igen is, ez a' bizonyos idealitas a' közép út, mellyet én imént tapogatók, melly a' csupa természetes és csupa idealis között középen vagyon, 's mellyre most a' Recensens tudta nélkül bukkant. De alig bukkanánk össze, már ismét távol vagyunk; mert hátramegy a' Rec, nem előre. Helytelen a' beszéd: mert az a' szükségtelen, 's érzelemtől üres varázslat, az idealitásnak eleibe vág, 's a' beszédet megzavarja; helytelen a' gondolat: mert az idealitásból a' meg-

szébbítést következtetni és magyarázni annyi, mint a' csákóbol a' vitézséget, 's a' parókából a' bölcsességet fejtegetni.

A' megszebbítés magában foglalja a' poesisnek minden szépségeit, az idealitas pedig csak egyike, vagy egy kis része azon szépségeknek, hogy magyarázzuk tehát ezen részecskéből a' végtelen különbféle részekből álló egészet, a' megszebbítést, 's annak minden nemeit?

Tapogat a' Rec., de nem lát, 's nem tudja, hogy az a' varázslat, vagy megszebbítés, nem egyéb, mint üres hang, mellyet megmagyarázni 's meghatározni nem lehet. Mert annak a' szabad genie szabad tetszése szerént adja értelmét, a' vak követő pedig a' legellenkezőbb climáktól kölcsönözi; s ugyan ezért értelmében semmi tiszta, semmi harmonia nincs; 's ugyan azért neki minden szép, a' mit dicsértetni hall, szép az emberekből néha fajankókat, néha barmokat csinálni; szép a' könyörgőket általnyársolni, szekérhez kötni 's úgy hurczolni; szép egy ordítással hadakat verni, 's az istennét pityeregve kérni, hogy a' holttestet legyezze, nehogy azt a' bogarak bepökjék, szép, mikor Göthe az embert karóhoz kötni, felkonczolni, elevenen megsütni, megenni 's megétetni akarja, 's mikor azt mondogatja: *Scheiskerle*: szép, mikor Schiller az orleansi leányt inspirálja, azzal az anglusókat megvereti, a' bajnokokat dróton tánczoltatja, Wallensteint csillagvizsgálóvá teszi, Shakespeare csúf phantasmáit és boszorkányait újra előhossa, 's mikor ezt mondogatja: *Ey Potz Blitz! Das ist ja die Gustl von Blasovitz!*; szép, mikor a' finom olaszok a' napnak és holdnak neki menek, azokat leszaggatják és összemorzsolják; szép mikor a' bámult német tragicusok az ölést előmutatják, az indulatot pedig, melly azt szüli, előmutatni nem merik, ne hogy a' nézők elájuljanak, holott attól kellene félniek, hogy azok el ne aludjanak. A' vak bámulónak, mondom, ezek mind isteni felemelkedések és zajgások; ellenben Kisfaludy és Berzsenyi, mivel a' legszükségesebb 's legszentebb polgári virtusokat éneklik, és gerjeszteni kívánják, keskeny körü vagy határokbá szorított, dagályos, vagy

óriási, phantastos, íztelen Hermanniás-koholók.

A' ki dicsőségnek tartja, hogy a' görögöket, olaszokat 's németeket, az az, nyomorult embereket, gáncsolni tudja, szintolly gyermek, mint ki azokat oraculumokká teszi. Nem ez a' hiúság vitt ki tehát útam-ból; hanem egyedül a' magyar ifjúságot akarom, az idegeneket vakon bálványozó, 's nemzetünket csufoló Recensens' mételyétől őrizni. Mert az idegenek vak imádása a' nemzeti geniust elfojtja, 's az eredetiséget gátolja. Kell az idegeneket olvasnunk, de nem fanaticus lélekkel, hanem minden előítéletől szabad szemekkel; mert csak így ismerhetjük meg az ő szépségeik mellett hibáikat is, mellyekkel szintolly telyesek, valamint mink.

De egyébiránt is, valamint különbözők a' nemzeti geniusok, különbözők az idők és helyhezetek: különbözőknek kell lenni a' poesisoknak is; 's következésképen azokat egy principiumra csigázni nem lehet. Mikor Schiller a' régieket vakon követte, kártyaházat csinált, mellyet az időnek lelke elsepert; 's a' tragédiának korunkhoz szabott erkölcsi systemáját az ő nagy neve és elméje le nem ronthatta; az az, hogy a' dolgot a' Rec.' szép honi szavaival röviden kimerítsem, a' görögök felé visszaröpdesni igen jó; de egészen vissza röpelni, nem ér semmit.

REC. 'S íme a' titok, íme a' Kánon, mellyet még Aristoteles felállított: EISTOXSEITTON!

ANTIREC. Látjuk, látjuk; de én nem tudom, mi lehet az a' gonosz kákum bákum, nem tudom a' *platoi legfőbb szépe*, vagy *Aristoteles' nagy esztendeje?* De azt tudom, hogy azon idomtalan betüknek leírása volt nekem az egész kritikában legizasztóbb *Nodus Gordius*, 's meg kell vallanom, hogy a' tudós recensentől csak ugyan tanultam — írni! Azt sem tudhatom, mi legyen az a' Kánon, 's mi legyen az a' nagy titok, mellyet már ezelőtt három ezer esztendővel tudtak, de azt igen tudom, hogy a' ki az istent kebelében érzi, azt a' tengereken túl nem keresi; 's tudom, hogy a' kinek istene van, annak oraculumuma nincs; mert a' józan észnek legelső pillantására a' világnak minden oraculumai elenyésznek.

REC. Mind azon író és nemíró nemzetek közt, kik Európában Névától fogva a' Tajóig lakoznak, nincsen talán egy is, melynél a' költésnek való szelleme olly későn gerjedt volna fel, mint a' magyaroknál, 's mellynél az, felgerjedése után is, annyira nem otthoninak, annyira idegennek látszanék.

ANTIREC. A' kinek ízlése van, az egy hitvány Recenzióban nem beszél úgy, mint Napoleon a' világyőző hadi arcz előtt, 's nem kölcsönöz Napoleontól phrasist; vagy ha kölcsönöz, legalább azt így el nem csuffítja. Egyébiránt pedig, ha magáról ítelt a' Rec. a nemzetre, úgy valóban tán még a' Samojédokat is kár volt ezen sententiából kihagyni, mert az olly jeges lélekben, mellyben a' nemzetiség' meleg érzelme megfagy, olly gyenge, olly finom érzelmet, mint a' poetai ízlés, gondolni képtelenség!

Horác és Virgil, ámbár magokat a' despotismus' kürtöseivé alacsonyították is, még sem titkolhatták el egészen a' nemzeti lelket; így Schiller 's minden józanabb írók forró haza szeretettel 's nemzetiséggel különböztetik meg magokat. Ha igaz volna is az, a' mivel az erkölcstelen Recensens nemzetünket vádolja 's szidalmazza, még sem illik azt így mondogatni. A' nemzetiség minden igazságoknál szentebb, mellyet megsérteni, vagy gyermeki értetlenség, vagy alacsony hiúság. Számtalan igazságok vagynak, mellyeket a' használni 's nem hivalkodni akaró író takarni, nem fitogtatni szokott. A' recensensnek minden szava olly ethikai fogatkozást mutat, hogy őnála aesthetikát képzelni nem lehet, mert ez a' kettő vagy egy, vagy testvér.

Hogy a' magyar Európának leglelkesebb népei közé tartozik, látja, a' ki azt ismeri, 's a' ki nem ismeri, elgondolhatja egéről 's polgári alkotmányából; hogy a' magyar szép ízlésű, mutatja az ő szép nyelve, mutatja az ő szép öltözete, melly a' mívelt Európának tetszését megnyerte, hogy a' magyar igen érző, mutatja az ő igen érzékeny éneke és muzsikája, mutatja az ő energiával tellyes tánca, melly a' léleknek minden érzéseit előnkbe rajzolja.

A' magyar a' lány olasz és nehéz német között középen áll: férfiasabb az olasznál, tüzesebb a' németnél, 's így temperaturája olly szerencsés, hogy az semmi emberi tökéletesség' hijával nem lehet. A' munkás és mélyen ható geniust a' mély tudományokban el nem érheti, de a' poesisban fölmulhatja 's föl fogja mulni, mert ez önként foly a' magyar tüzes lélekből, valamint amaz a' munkás németéből. A' mi pedig az olasz poesis' lány finomságát illeti, ohajtsuk, hogy az olly távol legyen a' magyar poesistől, valamint az olasz puhaság a' férfias magyar erkölcstől!

Egy olly hadakozó és szerencsétlen népnél, mint a' magyar volt, a' poesis nem divatban, de legkisebb figyelemben sem lehetett; még is Gyöngyösi' idejében a' németeknek sem volt jobb poetájok, mint Gyöngyösi. Hogy pedig a' Rec. állítása szerént, Zrinyi, ámbár Gyöngyösinél roszabb verselő és csupa követő, még is jobb poeta, mint Gyöngyösi, ki jobb verselő és originalis: az énelőttem ismét világos ellenmondás. Vagy tán csak az a' poeta, ki az olaszokat követi? De egy olly tiszta fejü nép, mint a magyar, az olaszok' majmolásáért 's a' rosz verselésért senkit bámulni nem szokott, 's a' kit bámul, az nagy érdem nélkül nincs.

REC. Berzsenyi a' maga poetai karakterét a' következő négy sorokban raphaeli lélekkel nyomta ki:

„Emmi, nekem sem fedí szívemet jég,
Láng az éneklő, heve forr dalában,
Ömledő bőség, magasabb csapongás
Önti ki lelkét.“

'S ez az, a' mi őtet mind az általa annyira tiszteltetett Horáztól, mind a' nemzet' másik ódaköltőjétől, Virágtól, megválasztja. Ő soha sem a' tárgytól veszen lelkesedést, hanem önmagától; önmagából ömlik ki minden szó, minden gondolat. Az ő legjobb darabjai közt nincsen egy is, melly reflexionak következése volna; minden csupa érzés, minden csupa phantasia, ifjúi erő, ifjúi lángolás, melly őtet a' nyugodtabb római lelkü Virágtól, 's a' hévvel epedő olasz Daykától meg különbözteti, de meg Himfytől is, mert ennek lángja szilaj, csapongó, elborító, phantasiája

óriási 's elkapó: Berzsenyi ellenben legsebesebb lángjai közt is szelíd, az ő fiatal vidám lelke a' görögök felé repdes vissza, phantasiája idealis képekkel foglalatoskodik, annál fogva stylusa virágos, kifejezései exaltáltak stb. Kit nem ragad el az a' kellem és fennség, az a' báj és erő stb. Az a' költő, ki olly ódákat zenge, kevélysége lehet a' nemzetnek, 's nem lesz idő, melly őt elhagyja halni.

ANTIREC. Hogy ezen charakteristikát jól megértsük, 's a' még hátra levő charakteristikákkal confrontálhassuk, jó lesz azt közelebről megtekinteni

A' Rec.' ítélete szerint tehát én fölmultam Horátzot forró lángolással, ömledő bőséggel 's magasabb csapongással, az az, a' lyrai léleknek legfőbb tökéletével, mert ezek magokban foglalják egyszersmind az érzelmek' legelevenebb festését is, mivel egyedül az eleven festés tette azokat illy igen láthatókká. Fölmultam Himfyt szelídséggel, 's ezt a' szelídséget meg tudtam tartani legsebesebb lángjaim közt is, melly nem egyéb, mint megzavarhatatlan tökéletes ízlés, 's tökéletes genie; mert a' melly muzsikus a' legmagasabb fogásokban a' nótát el nem nyikkantja, az mester; 's mert a' szelídséget forrósággal, a' bájít erővel, a' kellemet fennséggel, a' legellenkezőbb érzelmeket egymással csak az olly lélek egyeztetheti össze, mellyben minden érzelmek, minden erők tökéletes harmoniában munkálkodnak, 's az a' csupa tűz, csupa érzés, csupa phantasia, ifjúi erő, ifjúi lángolás; a' görögök felé repdező fiatal, vidám lélek; az idealis képekkel foglalatoskodó phantasia: mind ez, mondom, nem egyéb, mint naiv színekbe öltöztetett sentimentalismus, a' szerencsés közép út, mellyet én csak most kezdek ismerni.

E szerint tehát ezen charakteristikában a' Rec. a' legfőbb lyricusi tulajdonságokat tékozolva reám ruhásván, vigyázzuk meg, mint és miért fogja majd azokat rólam letépni; vigyázzuk meg, ha valyon nem azért adta e csak reám ezen nagy dícséreteket, hogy az által hasonló nagy mocskolódásait hitelesekké tehesse, 's megszentelhesse? Mert ezen recensensi csin-talan politikája már alkalmasint kitetszik az első vád-

bol is, melly szerént mind ezen nagy magasztalásokat rólam egyszerre lerántja, midőn azt mondja, hogy az én karakterisáló műveim Horátz' és Matthisson' egyesült studiumának szerencsés resultatumi. (nem resultatumaik!)

Ezen állítása világosan ellenkezik az előttünk levő karakteristikával, melly azt mondja, hogy én a' legkarakterisálőbb tulajdonságokkal fölmultam Horátzot; hogy tanulhattam tehát őtőle azt, a' mi abban nincs, 's a' miben én mind őtet, mind Matthissont fölmultam? Mikor azt mondja a' Rec., hogy én példányimtól a' legfőbb lyricusi tehetségekkel megkülönböztettem magamat, akkor azt mondja, hogy originalis vagyok; mikor pedig műveimet Studium' resultatumainak nevezi, akkor minden originalitást megtagad tőlem, 's csupa követőnek mond. E' szerént tehát az ellenmondás világos, 's következésképen az egész beszéd helytelen.

A' Recensensnek minden szavai telyesek ellenmondásokkal. Ugyan azon egy helyen majd azt mondja, hogy minden geniek függenek a' körülményektől, majd pedig azt, hogy Homér, Shakespeare és Göthe nagyok lettek volna minden körülményekben. De én azt hiszem, hogy azok a' kalmukok között csak csikósok lettek volna; azt hiszem, hogy a' legnagyobb genie is, ha nem taníttatik, nem verselni, de beszélni sem tud, mert minden emberi tudomány' kutfeje csak követés és gyűjtögetés.

Tanultam tehát én is Horátzot, valamint Horátz Pindartot, ez pedig másoktól. De mivel, a' Rec.' állítása szerént, magamra a' legkarakterizálőbb tulajdonságokkal megkülönböztettem, az az, poesísomra saját bélyegemet sütöttem, nem így kellett volna ezt a' tanulást kifejezni; mert a' ki így félig igazat, félig hamisat mondogat, az vagy nem lát, vagy látni nem akar; 's ez mindenik nagy hiba!

Halljuk meg, mit mond a' Rec. Csokonairól: *Min-den poeták közt Bürger az, kihez Csokonai leginkább hasonlít, vagy azért, mivel a' genius mind kettőjüket egy útra voná, vagy azért, mivel Csokonai Bürger' példánya szerént igyekezett elejétől fogva dolgozni.*

Csokonai tehát, ki a 'Rec.' állítása szerint, csak fordító és rossz követő, ki példányától minden tekintetben elmaradt, 's kinél az érzés csak tanulva van, a' genius vezet, és csak hasonlít példányához: a' ki ellenben a' magához hasonló poetákat a' legfőbb, legcharakteribb tulajdonságokkal meghaladja, a' ki csupa tűz, csupa érzés, csupa erő és phantásia, 's a' kiből magából ömlik ki minden szó, minden gondolat, az csak követő, annak a' poesis csak studiumnak resultatuma! Az illy sikoltó, csúf ellenmondásokat nem látni, valóban, nagy lelki nyavalyának resultatuma!!

.....

REC. Ha Berzs. kitépett volna minden gyomot, a' mit az igazságos kritika méltán gyomnak talál, úgy ezen recensio csak egy dícséretömlendezés fogott volna lenni, de így azt is magában kell foglalnia, hogy Berzs. készületlen 's fiatalkori darabokat is vett fel gyűjteményébe.

ANTIREC. Én kiadtam gyengébb munkáimat is; mert tudtam, hogy azoknak is lesz publicumjok, szintűgy, valamint a' legjobboknak; kiadtam, mert nem volt bennem az a' hiúság, hogy gyengébb oldalamat is meg nem mertem volna mutatni, 's mert tudtam azt, hogy a' tökéletes poetai szép olly ritka, hogy ha csupa remekeket adna ki a poeta, úgy egy poetának se volna könyve. A' legnagyobb genie sem teremthet csupa remekeket, 's elég szerencsés, a' ki csak néhányat mutathat. De egyébiránt is a' könyveket nem a' geniek' számára írjuk, hanem a' nép' számára: miért ne adnánk ki tehát a' gyengék' kedvéért a' gyengébb munkákat is? A' ki olly hiú, hogy csupa remekeket akar mutatni, annak remeke nincs.

Megjegyzésre méltó, hogy itt az is mondatik, hogy a 138. lapon álló dalnak originálja Bürgernél van, holott én Bürgert nem ismerem. Arra ugyan emlékszem, hogy egy szép Bürgerin nekem egy dalt énekelt, mellynek kezdete az volt, a' mi az enyémé, de egyebet ezen énekből soha egy betűt sem tudtam...

.....

(Innen a nem közölt rész egyezik a 2. fogalmazás szövegével a 33. lapig. Azután így folytatódik:)

ANTIREC. Valóban a' mi szép lelkü recensensünk egy originalis gyíkgenie! egy meggyőzhetetlen Bökszirhős! — Valyon okos ember mondhatja e azt a' kutya' nyöszörgésére a' mit a' Rec. az én verseimre mond, hogy azok minden érzeménytől 's értelemtől üresek, 's még hozzáteszi: általában üresek! Jobb lett volna értelmes aesthetikusnak a' csufolódás helyett így bokszérozni: az Ajánlásban általában az a' hiba, hogy fölösleg magasztal, sőt nem csak magasztal, hanem imád 's ez a' magasztalás igen egyforma, 's ez a' sor: *Már ott tapodtál sok fene undokot*, megtakarítja 's megrontja az odának exaltált tudós tonusát, egyszer azért, mert az a' *tapadás, fene, undok* igen boszús hangot ad, mellynek itt helye nincs; másodsor azért, hogy ez az egész tonushoz képest igen nyersen van mondva, melylyet ha így változtatunk: *Már ott megölted. Hercules a' kígyót*, tehát a' tonus' harmoniája tökéletes lesz, mellyet én előbb is tudtam, 's csak a' hangnyújtó makarologismusnak áldoztam föl izlésemet! 'S azért megérdemlem a' mocskolódást, mert itt meggyőződéselem ellen cselekedtem.

A' gróf Török Sophiához szolló oda értelemmel telyes, de külsejére nézve fölösleg cifra, 's képekkel igen meg van terhelve. Kedvesebb a' szemnek néhány szálvirág, mint valami nagy csomó bokreta: kedvesebb a' leány, ha fejére és mellére egy két rózsát tűz, mintha magát tele bokkrétázza; kedvesebb az egyszerű, görög ízlésü épület, mint a' képekkel tömött goth munka, mellyben elunja a' szem a' sok színeket megválasztani, 's kivált ha azok egyformák, mint itt, még unalmasabbak.

Így kellett volna, gondolom, eszes embernek kritikálni 's nem csúfolódní, s' nem a csillegetett saffikat más ember' nyakába aggatni.

A' mi a' Sonettet és Bonyhai Grottát illeti, én azokban hibát nem látok, 's ha látnék szintúgy kimondanám. A' tárgy mindenikben kicsiny, 's következképen az értelem sem lehet nagy. De egyébiránt is illy poetai billetekben vagy complimentekben nagy

értelmet, titkot, kánont okos ember keresni nem szokott. A' legujabb aesthetikusok szerént is az illy kis naiv darabok mennél üresebbek, annál szebbek. Kivált mikor dámának írunk, nem volna e íztelen pedantság valami tudós hangon írni? Ezekben az a' poesis, hogy én asszonyokhoz asszonyi hangon írtam. A' Sonett a' legjelentőbb 's legcharakterizálóbb képekkel telyes oda, mellyet én egyik legtökéletesebb munkámnak tartok; a' Bonyhai Grotta egy érzékeny kézzszorítás, mellyet érez az, a' ki a' Melancholiát érezte.

REC. Ezen gondolati ' érzeményi keskeny körből lehet azt kimagyarázni, hogy Berzs. magát már egészen kimerítettnak lenni látszatik, 's talán elérte, noha még igen jókor, a' határt, mellyet a' természet a' poeta és nempoeta között vona, 's a' mit utoljára a' legnagyobb és leglelkesebb költőnek is elérni kellett. Mert másként hogyan kelle vala származniok azon IV. könyvbeli epistoláknak, azon durva jambusokba öntött declamatióknak?

ANTIREC. Ha én így beszélnék: Kölcseynek szűk erszényéből lehet azt kimagyarázni, hogy az ő pénze talán már egészen elfogyott, noha még igen jókor (azaz még elég van neki); mert egyébiránt hogyan kelle vala azon kopott csizmáknak származniok? Ha én így beszélnék, mondom nem tartana e engem okos ember részegnek? Mert a' határhoz igen jókor elérni, annyi, mint el nem fáradni, a' határt elérni pedig itt nem egyéb, mint elfáradni. Világos ellenmondás! De csak így jár az, a' ki tolvajútakon bujkálódik!

Azonban megvallom, hogy ezen helytelen beszédeben tökéletes igazat tapogat a' Rec. Mert én valóban már elértem a' határt, és igen jókor elértem. A' poeta kétféle: az egyiket a' hiúság teszi poetává, a, másikat pedig az ifjúi forróság; ez csak hamar kiforrija magát. 's csak hamar elmondja Flaccussal: *nec luisse pudor, sed non incidere ludum*, a' másik elleben, mivel a' hiúság határt nem talál, még utolsó ősznapjaiban is kénytelen édeskésen selypegni, 's a' szép szemekről madrigálózni. Hála tehát geniusomnak, hogy ezen nyomorúságtól megőrizett!!!

A' mi pedig epistoláimnak szokatlan tónusát illeti, arra ez a' válasz: Valamint minden verszetnek lehet

különbféle tárgya és tónusa, úgy az epistoláknak is; 's valamint minden költeménynek tónusát nem a' vers' neve, hanem egyedül a' tárgy' természete határozza meg, úgy az epistoláét is. Én az emberiségnek legszen-
tebb jusait nem önthettem játszi színekbe, hanem a' tárgy' méltósága szerint komoly tűzzel kellett előad-
nom. 'S az illy tonushoz a' közönséges epistolák' szo-
kott czifraságai az elmés furcsaságok, váratlan fordul-
latok, meglepő Stutzeri kapriolok, 's más illy gyermeki
flosculusok nem illenek. De egyébiránt is az illy el-
més játsziságnak nálam helye nincs. Az én poesisom
tűz és erő, 's úgy gondolom az a' férjficarakter:
's úgy gondolom ez tette az én epistoláimat declamati-
ókká. De én mindenkor azt tartottam, hogy a' férjfiú-
nak még szeretője' ölében sem illik a' csapdiság és ke-
cseskedés; hát a' Musa ölében! Mind itt, mind ott szik-
rázó szem és dagadt kebel mutatja a' férjfit 's ha egy-
szer játszik, akkor az istenné már kofa 's a' szerelem
hivalkodás.

REC. A' poesisnek ezen korcs neme darab időtől
fogva a' magyar literatura' köréhez képezt sűrűen kezd
gyakoroltatni. De jól mondá Lessing: *egy kicsiny, de
poetai bordal' szerzője, inkább poeta, mint az izetlen
Hermanniasokat koholó!*

ANTIREC. Igen helyesen! De jól mondá Péter mes-
ter: *egy kicsiny, de szép dolmánynak varrója jobb sza-
bó, mint a' helytelen mentéket ákláló!* A' Névától a'
Sajóig ezt senki kétségbe nem hozza. 's ha megfor-
dítjuk, és azt mondjuk: *egy kicsiny, de szép mentének
varrója jobb szabó mint a' helytelen dolmányokat ák-
láló, ezt is minden ember elhiszi!!* Valóban! Lessing
beszéde és philosophiája igen bele illik a' verebek' szá-
jába!

De egyébiránt is az egész beszéd csupa kavarcz,
csupa tekervény; mert nem tudhatni, mit nevez a'
Rec. poesis' korcs nemének, a' jámbusokat e, vagy az
epistolákat; 's azt sem foghatni meg, hogy mi köze
van a' Hermanniasoknak a' jámbusokhoz és epistolák-
hoz; sőt azt sem tudhatni, hogy az én odáimat csufolja
e, vagy Kisfaludy' Hunyadiát? Nincs egyenes írónak
az illy mesterséges, tekervényes beszédre szüksége!

Bűn keresi a' homályt; 's a' ki szűr alatt villogtatja a' baltát, nem bajnok az!

Nincs olly szentség mellynek a' csúfolók előtt nevetéséges oldala ne volna, 's így van az én odáimnak is 's épen azoknak van, mellyek a legszentebb polgári virtusokat, a' nemzetiséget és vitézséget éneklik. De meg kell azt gondolni, hogy az igazi férjfilélekben a' nemzetiség' és vitézség' érzelme szintolly hatalmas, szintolly elragadó, valamint a' szerelem, mellyeknek *atyánk* is metrumos; s így aztán tehát csak meg fog 's következképen ezeknek kiömlése a' legszebb férj-fipoesis. De nem csak ez a' tűz lángolt ki énbőlőlem, hanem már mint gyermek úgy gondolkodtam, hogy a' poetának nem csak hangicsálni, hanem használni is kell, melly szerént én a' vitézséget és nemzetiséget mindenkor úgy tekintetem, 's úgy énekeltem, mint leg-szükségesebb 's legszentebb polgári virtusokat; 's a' ki engem ezért csúfolni nem pirul, az nem engem csúfol, hanem azon virtusokat: melly minden tekintetben rút bűn.

Én a' poesist, ezt a' semmit mellynek olvasására Cicero, ha megkettőztethetné is életét, még se érne, ezt a' semmit, mellyet Seneca lelki nyavalyának nevez (*titillatio animi*). ezt a' semmit, vagy igazában lelki nyavalyát orvossággá, 's a' virtusnak organumává akartam változtatni: 's ha van olly mívem, mellyből ez a' jó czél ki nem látszik, azt egyedül az erkölcstelen Horátz' csábító talentomának köszönhetem.

De úgy hiszem, többnyire minden érettebb munkáim mutatják azt, hogy énelőttem mindenkor össze volt kötve az *erkölcsi szép a' poetai széppel*. Ha tehát a' Recenzensnek a' bordal inkább poesis, mint a' virtusnak éneke: úgy nem csudálom, hogy az én odáimat csufolja: 's ha a' szépet klastromba útasítani, 's az embert a' klastromból egyenesen a' csárdába vinni, — poesis: úgy én poeta soha sem voltam, 's örülök, hogy nem voltam! De én azt tartom, az a' poeta: kinek az egész világ klastrom, mellyben ő nem erkölcsrontó bordalokat, hanem, mint áldozó pap, hymnusokat zeng: a' ki ha kiüti az ember kezéből a' fészületet, nem kancsót ad annak helyébe, hanem a' virtust, az élő istent, lehelli annak lelkébe; 's a' ki tudja azt, hogy a' józan írónak

ez a' legfőbb czélja 's legszentebb kötelessége; mert ha az embernek se feszülete, se virtusa, akkor a' világnak legfertelmesebb barma.

Ha egyszer olly tökéletre lép az emberiség, hogy annak sem papra sem katonára, sem poroszlókra szüksége nem lesz, akkor énekeljünk bordalokat: de, míg ezekre szükségünk van, addig nincs egyéb szép, nincs egyéb jó, mint a' virtus, vagy erkölcsi szép. A' ki tehát a' virtust 's annak éneklőit csúfolni nem szégyenli, az sem az emberiségnek javát, sem a' literatura' céljait nem ismeri. 'S a' ki ezeket nem ismeri, 's még is dictator akar lenni, annak egyéb czélja nem lehet, mint a' maga semmiségének fitogtatása; 's az illy tanítónak katedrája a' csapszék, hol a' részeket taníthatja inni. Ha nekem hús esztendő's koromban jobb philosophiám nem lett volna, mint a' recensensnek és Lessingnek, úgy kétségkívül Horátz' studiumának szerencsés resultatumi bordalok volnának: mert kétségkívül bordalokat könnyebben tudtam volna gajdolni, mint a' legkomo-lyabb érzelmeket a' lyra' legfelsőbb hangjain vezetni.

Azokra a' miket ide alább a' rimekről mondogat a' Rec, csak azt felelem, hogy az olly nagy újságot, mellyet már minden gyermek tud, el lehetett volna mondani mind Csokonainál, mind Kisnél, 's nem kellett volna azt a' nagy kincset az én gyermeki szemetemre vesztegetni. Csak hogy a' Lukács papnak szükségképen ide kellett jőni, 's következésképen a' rimekről való bölcselkedés el nem maradhatott.

Hogy pedig én rímes verseimet metrum nélkül írtam, azért sem kellett volna a' szegény Lukács papot háborgatni. Mert én előttem a' jambust és trocheust megrimezni szintolly nevetség, mint a' dactilust és spondeust megcadentiázni; vagy, ha nem nevetség, legalább szükségtelen hijábalóság, mellyet én előttem se német, se olasz meg nem szentelhet. De mivel már most egész poetaságomról számot kell adnom, kimondom, e' részben is gondolatomat.

Az elegiában és odában tapasztaljuk, hogy a' metrumok a' rimekkel össze nem illenek; vagy azért, hogy azok egészen ellenkező természetűek vagy azért, hogy a' verset igen feszessé, 's igen cifrává teszik: a' jambusokban és trocheusokban pedig a legfőbb szépségnek

tartjuk. 'S valyon miért? Én úgy hiszem egyedül azért, mert az elégiában és odában látjuk a' nagy lábaknak erős hágdozását, 's látjuk, hogy a' lábok a' rímekhez nem illenek a' jambusokban és trocheusokban ellenben a' könnyü 's aprólábak' csoszogását észre se vesszük, 's ha észrevennénk, itt is szintúgy éreznénk az össze nem illést, valamint amott. 'S valyon azért olly igen szükséges e tehát a' metrum, mivel azt észre sem vesszük? 'S több e az a' semminél, a' mit észre sem veszünk, vagy szép e az, a' mi csak addig szép, míg azt nem látjuk; 's a' minek szépsége csak abban áll, hogy nem rút? Szép igen is; mert az olaszok és németek mondják! — De én úgy hiszem, hogy az csak olly szépség, mint a' német jambus, mellynek apró lépdelése az átobata német lábak' botorkálását elrejti ugyan, 's azt a' zordon metrumot, melly az elégiában és odában fülünket csigázta, egészen megszelídíti; de azért sem a' német metrumot jobbá, sem a' beszédet szebb hanguvá nem teszi, 's minden érdeme csak abban áll, hogy megszűnt rossz metrum lenni. 'S így a' rímes jambus szépsége az, hogy megszűnik olly rút lenni, mint a' rimes elégia. Mert a' metrum nem lehet egyéb a' rímes versben, mint a' lábok' természete szerint, vagy kisebb 's nagyobb dissonantia, vagy elfojtott dissonantia, azaz semmi. 'S az illy semmit becsüljük e többre, mint az okosságot, melly azt parancsolja, hogy mindent könnyebbítsünk, rövidítsünk, simplificáljunk?

De ha adhatna is valamit ez a' semmi, mi volna az egyéb, mint külsőség, külső hang? 'S méltó e ennek a' semminek a' legbelsőbb szépséget, a' természetet, könnyüség', szabadság' legbájosabb kellemeit feláldozni, mellyet ez a' semmi a' kényes magyar nyelvben elkerülhetetlenné tesz? Ha szép a' metrum, írjunk mint eddig a' görögök szerint; de mind az új, mind a' régi poesis'nehézségeit összekötni, 's azzal magunkat torturázni, semmi esetre a' józan okossággal meg nem egyez.

Kell a' szavak' illő gerdületére nem csak a' poetának, de az orátornak is vigyázni. De a' szabad gerdület és gebedezett metrum között nagy a' különbség: amaz alája van vetve a' felsőbb szépségeeknek; emez ellenben minden egyéb szépségeket maga alá vet, 's

ugyan azért sok szépet eltemet, a' nélkül, hogy legkisebb szépet adhatna.

De ha a' tudós Recensensnek mind ezek nem elegendők, — nos úgy tehát mondjuk neki, hogy a mi versünk is jambus. Mert hiszen Horváth András már megmutatta, hogy nem csak a' mi versünk, de még a' *Mi atyánk* is metrumos; s így aztán tehát csak meg fog kérlelődni.

Minden emberi tudomány telyes emberi tudatlansággal, tévelygéssel 's így a' poesisben is vagynak többféle őszült előítéletek, gyermeki babonák, sanctionált semmik, mellyek közé tartozik a' rímes metrum is, ez a' régi 's újabb poesisnek csecsebecsés, korcs szüleménye.

Ha Leo jó poeta lett volna, most a' rímes elegia volna a' platói legfőbb szép, 's ha Petrarca rossz poeta lett volna, most a' metrumos Sonettokat csúfolnánk? A' szabad jambust alig látjuk mi teszi verssé, még is szép versnek tartjuk; a' a' rímes verset ellenben, ha csak minden lépését dróton nem tánczolja, istentelen barbarismusnak tekintjük, azaz, amott a' szabadságot okosságnak tartjuk, itt ellenben bolondságnak! 'S valyon miért? Követők vagyunk, semmik egyebek, mint vak követők! Nem magunktól kérünk tanácsot, hanem az oraculumoktól; 's mivel majd ezt, majd amazt vakon követjük, tüled-hozád botorkálunk.

De megtörténik az is, hogy az írók, kik magokat való érdemmel meg nem tudják különböztetni, illy semmikkel akarják magukat kijelelni, 's ámbár tudják, hogy azok csak semmik, még is azokat magasztalják 's sanctionálják, hogy az által a' magok semmiségét tündököltessék, 's így gyakran a' legjobb systémákat elrontják, 's a' literatura' hasznát hiúságoknak 's kaján-ságból feláldozzák.

Elég példáit látjuk már az olasz ráhátra vont Sonettoknak. De mik azok egyebek, mint magokat módolgató, szájokat illegető, selypegő, gebedezett kokettek mellyektől a' férjfiúzás annál inkább undorodik, mennél szebben pipeskednek, feszeskednek, kecseskednek és sompolyognak. Önként, szabadon 's készen kell elővillanni a' szépnek mint Minervának Jupiter' homlokából. Mert a' hol egyszer mesterkélést, erőltetést látunk, ott a' szépet, ha van, sem látjuk. Az igen mester-

kélt formákban pedig még a' legszabadabb beszéd is valami erőltetett szint vesz magára, 's ez által legbájosabb gratiáját elveszti.

E' szerént, úgy vélem, a' nagy titok, a' nagy kánon alkalmasint meg van magyarázva. De hogy ifjainknak újra sziveikre kössem a' Rec.' tévelygéseinek kerülését, némelly szükségesebbeket még egyszer röviden előterjesztek.

A' recensiót csúfoló írássá tenni árt a' literatúrának, mert azt mocskolja, 's az írástól a' legszebb lelkeket elidegeníti; az idegen íróknak vak bálványozása íróinkat vak követőkké teszi, a' nemzeti geniust 's az eredetiséget elfojtja; a' magyar nyelvnek a' tiszai dialektusra való szorítása nyelvünknek legtermészetesebb életereit elvágja, 's philosophiájának kifejtődését gátolja a nemzetiségnek sértegetése, a bordaloknak ajánlása, a' nemzetiséget és vitézséget gerjesztő daloknak csúfolása a' nemzetnek legszentebb kincsét, az erkölcsöt rontja 's a' literatúrát méreggá változtatja: a' rímes verseknek metrumokba szorítása a' verselést terhessé, a' verset gebedezetté teszi, 's következésképen poesisunkat nehezíti és csúfítja.

Ha én ezen rosz principiumok közül csak egyet is kiírhatok literatúránkból, nem bánom, hogy magamat az újabb 's bizonyos mocskolódásoknak kitemtem. Egyébiránt is a' mi szép lelkü Szépíróink már engem is eléggé hozzászoktattak a' szép titulusokhoz; legyen tehát haszna a' tréfának, 's reményem fog lenni.

Különös, hogy engem ki minden szavammal a' Hazá' és Tudományok' szeretetét kivántam gerjeszteni, ki senkit meg nem sértettem, 's mindennek hizelkedtem, mind a' két felekezet rútul megtámadott! Tapasztaltam, hogy Solon' törvényét, melly szerént a' nép' villongásiban a' neutralitás tiltatik, még a' magyar poetának is veszedelmes megszegni. De én mindenkor azt tartottam, hogy hitünk 's meggyőződésünk ellen cselekedni bűn. 'S ha ezen principium mellett botlani találtam, ne feledjük el, a' mit én magamról mondék: *ember voltam, csak gyarlóság létem' fényes bélyege; 's így aztán nem feledünk el emberek lenni.*

Bersenyi Dániel.

Vélemény.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy Berzsenyinek, ezen kellemetes költőnknek neve alatt akarmi csekély sorok is Tudományos Gyűjteményünknek nem kis dísz adnának; és hogy ezen antikritikában sok szép, helyes és genialis gondolatok foglaltatnak; de mégis az abban előforduló számos sértegető kifejezések, és az egész munkának polemiai iránya annak felvételét tilalmazák; az általa adandó rossz példa a' más hasonló foglaltatú antikritikáknak visszavezetésében kezeinket megkötvéen. Egyébiránt annak kiadását hosszúsága is majd nem lehetetlenné teszi, köteteinkbe a' más nevezetesebb tárgyak'tekintetéből csak egy kis részecske mérethetvéen ki az antikritikák' számára. Mellyre nézve azt a' szerzőnek olly kéréssel ítélem visszaküldendőnek, hogy azt újra általnézvéen, tulajdon ítélete szerént minden keményebb, személyt sértő kifejezésektől szorgosan megtisztítván, vagy jóval megröviditse, vagy pedig egy, inkább értekező, mint antikritikai formában öltöztesse, hogy így az értekezések közé vétethessék fel.

G. Teleki József

III.

A Kölcssey-vers kritikájának eredeti fogalmazása.

(Az *Antirecensio* második formájának kezdetei.)*

* Kétségtelen, hogy Berzsenyi az Észrevételek első fogalmazásakor még nem gondolt rá, hogy Kölcsseyt verseiben is megtámadja, viszonzásul azért az éles bírálatért, amit kapott. A Kölcssey-vers bírálata Szemere értekezése után keletkezett. (Tud. Gyűjtemény 1818. IV.) Ezt nyilván mutatja, hogy ugyanazt a Kölcssey-verset bírálja Berzsenyi, amelyet Szemere említett értekezése idéz. Általában ez az értekezés igen nagy hatással volt Berzsenyire. Talán nem csalódunk, ha azt gondoljuk, hogy az értekezés, amely talán öntudatlan baráti szolgálat volt Szemere részéről, s amely Berzsenyit a legnagyobb magyar poéták közé sorolja s nyelvéről magasztalólag ír, némileg megnyugtatólag hatott

Berzsenyire. Az Észrevételek első formája készen volt, mire Berzsenyi ezt az értekezést elolvasta s így újabb adatunk van a költő vívódására s az Észrevételek belső történetére az alább közölt s ebben az alakban ismeretlen Kölcsey-vers bírálatában. (Eredetije ugyancsak a niklai hagyatékban). — A nyomtatásban megjelent kritika sokkal rövidebb s nem ilyen analitikus menetű.

KÖLTSEI.

Néked minden órát életemből
Érted vérözönnel szívemet
Téged fognak által karjaim

A' legszebb figura is rut, mihelyt sokszoroztatik, de a verbum elhagyása én előttem kivált a' Poesisban, nem figura, vagy tsak olly gyermeki figura, melly a' beszédnek lelkét elharapja, a vérözönnök pedig itt semmi helye, semmi értelme nints.

Ó Te e' keblemnek idealja
tsuf beszéd, így jó volna:
E' kebelnek ideálja:

De amugy még Pro'sában is rut volna, a Poetának pedig úgy gondolnám szebben kell beszélni mint a Pro-sairónak.

Melly gyakran mint nyári est homálya,
Messze lengedt szél fuvalmai

Gyönyörű szép szavak, tsak a' kár, hogy nem ertjük, mint és miért lengett a' nyári estve és az ideál s a szél fuvalma is. Ha a szél elfujta volna az ideált, úgy valamivel helyesebb volna a beszéd, de így egészen helytelen.

Merre, merre lángoló hevembe?
Honnan, honnan, oh nem földi kény?

irtóztató olasz hév! De én úgy gondolnám, hogy az illy nyavalya törő rángatózás nem a poetai tűz.

Mért e reszkető könnyü szemembe?
Mért ez édes órán uj remény?

Nem tudom a Görögöktől tanulta-e, vagy a' finom Olaszoktól Költsei ezt a' verbumtalan figurát, de azt látom, hogy szörnyü szerelembe esett vele! S valóban, ha ezt a' szép figurát módiba hozhatja, valamint a' Magyar Poetákat már szerentsésen reducálta, ugy a' magyar verbumokat is ma holnap kiküszöbölteti, 's tsak arra kérem, hogy nyelvünket avval a' tsuf könyvével ne rontsa, mert mikor a' Poeta a' szebbítés helyett tsufítja a' nyelvet, nagy iztelenséget mutat, 's egyszemmind nagy tudatlanságot is mert nem tudja a' Poetai szabadságnak sem tzéljait, sem határait.

*Bájos arcod százszor boldog álom,
A multban 's jövőben nem találom.*

Mi lehet az az uj remény és boldog álom, mellynek képe se multba se jövőben nints, én máig se tudhatom. Elsőben ugy okoskodtam, hogy az tan a' szerelem' leg főbb gyönyörködtető pointja fog lenni, de hogyan fogta volna ezt álomnak nevezhetni? — Itt a nagy bökkenő! Azonban, jobban megfontolván a' dolgot abban állapotam meg, hogy ő már az atyai örömet s a' kis átsorgó tsemetéket képzelel elő magának. Igen, de ezt hogy mondaná hogy a' jövő miatt? Valamellyik bizonyos, mert én az érzemények és képzetek országában egyebet nem találok.

*Holtan fekszem e lágú karodon,
Vagy merengek bő hullámidon?*

Ime, a költői leg főbb oestrum! az isteni düh leg magasabb teteje! Nem tudja a nagy Költő él-e, hal-e, fekszik-e vagy mereng a' bő hullámokon?! A' bő hullám ismét nagy kérdés ugyan, de tsak természetesen kell a' dolgot képzelni, mingyárt meg lehet azt fejteni. Igen is a kény leg főbb gyönyörködtető pointja Armida' testi lényét, az erőknek költsönös vissza munkálása által, a' mozgás principiumai szerint természetesen hullámos ellenmozgásba hozta' s ime a bő hullám nem egyéb mint szép figura — az ok helyett okozat!

*Tündér kárpitot vonnak felettünk
Hű szerelmünk nyájas isteni,
Érzem őket hüsen lengeni,
S égi scének tünnek fel mellettem.*

Valóban jól mondta Szemere hogy ez tsupa Dráma!
Ime az istenek szépen betakarják a' költőt Armidája
mellett, legyezik s körülte égi scenákba enyelegnek!

*S myrtus lombjainak enyhelyet
Én, a választott boldog én!
Öszve ömlök a kény érzésében,
S égek Armidámnak kebelén!*

— Nem használ sem a' kárpit sem az Istenek hiús
lengése sem a' myrtuslombok enyhelye, öszve omlik a'
boldog választott s mint a' dühült Hercules a Centaurus
ruhájában szerentsésen el ég Armidája keblén. Csupa
Dráma! a' legidétlenebb iztelenségnek nevetséges Drá-
mája! De mi lesz így Poesisunkbul, ha mi illy sűtelen
semmiket mint remekeket fitogtatunk? Hogy akki
magát Munbo Jumbová alattsonítja illyent ír, azt nem
tsudálok, de hogy Szemere illyent magasztalni mer,
azt valóban tsudálok! Én Költseynek két darabját
ismerem, ezt tudniillik és ama kék szemü ideált (ismer-
rem ugyan még egy másik versét is de mivel az még
kinyomatva nints, róla szólnom nem szabad) s min-
denek világosan mutatják melly...

...melly tsuffá teszi a theoria az embert, ha a'
természet a' talentomot megtagadja. Költsey most az
objektív itt pedig a' subjektív költésre akart példát mu-
tatni 's ime amot annyira föllül emeli magát az érzel-
meken, hogy ideálja kedvese sirján a' vándorral ditső-
ségesen meg alkuszik, itt pedig olly zajgásra gyullad,
mintha a' leg hagymázosabb nyavalák symptomáit
akarná festeni — ott lelketlen Cretin, itt részeg Lyko-
phron. S ugyan ezért az én tsekély ítélettemmel jobbat
nem tehetne, mintha magát a' magyar Poetákkal és
verbumokkal eggyütt minél előbb reducálná a' vagy
ha a' poetaság Démonatul éppen meg nem szabadul-
hat, maradna objectív költő, mert az érzés kinyomása
a' Poesisnak teteje oda a' theorea mankója fel nem
botorkáz, ott tsak a' természet szárnyai tsattognak, ott
tsak a' Genius szövétneke világít 's a' tudomány métese
tsak bódító Laterna magica.

A magyar Poesis olly uton indult el, melly a' józan szabadságnak 's józan közepszernek utja vala, mellyen a' Genie szabadon szárnyalhatott a' nem genie pedig, ha repülhetett is legalább sült bolondá nem lett. Óhajtom tehát, hogy Poesisunk azon az uton maradjon, mellyen azt felserkent Geniusunk legelső intése vezette. Nints a' tudományoknak nagyobb veszedelme, mint a Tudósoknak hiusága, mely szerint nem használni, hanem tsudáltatni akarnak, melly szerint készek a' legjobb, legrövidebb utat a' tudományoknak 's az emberiségnek nagy kárával bevágni, hogy mint kezdők és ujitók tsilloghassanak.

Tekintsük meg a' Poesis testvérének a' Philosophiának történeteit, Pythagorastul fogva a' mi időnkig, mit látunk egyebet mint gombák szerint kelő s enyésző systemákat 's sophistaságbul, sophistaságba eső bódult böltseket! S valljon miért? Tsudáltatni akarunk, nem használni, a Tudományokat szüntelen magasitjuk és nehezítjük, holott nem magasítani hanem terjeszteni kellene s hogy terjeszthessük simplificálni!

Tekintsük meg a Poesist 's látni fogjuk, hogy annak theoriájában a sophistaságnak egész phraseologiája már szerentsésen neutralizálva van, látni fogjuk, hogy Német országban Kotzebue és Lafontanie, kik Európának gyönyörüségére s tanítására születtek, motskoltatnak, a' Játékok jambussal, a' Románok hexameterekkel iratnak, s azok erköltsi legbelsőbb alkatját, majd Chorus, majd Forum, majd Cretini holt fagy majd Lykophroni phantashos szörnyek ostromolják! látni fogjuk mondom mindenütt és mindenben, hogy az emberiségnek nem azok használnak, kik a' tudományokat nehezítik, hanem akik simplificálják 's látni fogjuk hogy az ember egyedül a' közép uton diszlik, mellytül akár jobbra, akár balra tér, szükség képpen téveleg.

Közelebbi alkalommal Tudós Tóth László Doctor Urnak sósoldozatos görög Aestheticájáról és költői remek példájirul szándékozunk görögözni. Ah, ah, ha, ha! Mint fognak a tudós Poeták fülelni!?

IV.

A Daykáról írt kritika eredeti alakja.

* A Daykáról szóló kritikai töredék megírására elsősorban Szemerének a Tudományos Gyűjtemény 1818. évf. 4. füzetében megjelent tanulmánya: *Nyelv és tárgy* készítette költőnket. Szemere dicsóíti Daykát a Kazinczy-iskola ízlése szerint. E tanulmány kétségtelenül még tudatosabbá tette Berzsenyi lelkében költészetének eltéréseit Kazinczyék ízlésétől. Mikor tehát Daykát bírálta, alkalma volt arra, hogy Kazinczy és Kölcsey ízlése ellen is írjon s Daykán keresztül voltakép Kölcseyék ellen tüzelt. Így kell felfognunk a következő, e formájában eddig ismeretlen Dayka-bírálatot, amely Szemere idézett tanulmányában megjelent Dayka-költeményt veszi kritikai bonckés alá Berzsenyi szempontjából. E kritika eredetileg a Kölcsey elleni Észrevételek egy része lett volna, később a *Kritikai Levelekbe* került megváltoztatott alakban. (Nikla.)

Uj lest hány a végezet...

Helytelen az idea, mert a fátum nem madarász, hogy az ember után leselkedne, helytelen a' beszéd, mert lest hányni nem lehet, hanem tört szoktunk hányni. De a' mi több azt kérdem, hogy ha a' Poeta maga nem tudja mi bajja van, hogy tudjam én? 's ha nem tudom, hogy tudjak véle érezni? Mikor én azt olvasom

Téged látlak az egeknek
Magas tiszta kékjében

szint úgy látom Domamat (?) mint Himfi, s szint úgy érzek mint Himfi. De mikor a' Poeta, mint egy gyermek előttem csak nyefeg, s nem mondja meg miért nyefeg, mit érezhetek akkor egyebet mint néma bosszuságot.

Néma jajgatások 's a' titkos bu elől...

Helytelen ellenmondások, mert azt már világosan ki mondta a' Poeta, hogy az ő buja, nem tsak az olvasóra nézve titok, hanem magára nézve is.

Öröm köny.

A' Poetának a' metrum kevéért a' szavakat eltsufítani, 's a nyelvet rontani nem szabad, hogy a' kétértelmű könyvből könnyet tsináltunk, azt kívánja mind az okosság mind az izlés, de hogy ezt újra így elrontsuk, sem okosság, sem izlés meg nem engedi.

Melly ön nyugtának *gyilkolója lett.*

Ismét ellenmondás, mert előbb nem tudta a' Poeta, mi baja van, ebből pedig az látszik, hogy igen is tudta.

Keserves károk

Helytelen beszéd, mert a' a magyar a' szívnek veszteségeit kárnak nem nevezi.

De ez emésztő bu 'enyhítsen?

Adj tsak egy köny tseppet méltó bánatimnak

Erőltetett 's zavart, 's nem tudhatni hogy a butul kér-e könny tseppet, vagy már a' régen elfelejtett végezéstül, sőt azt sem tudhatni, hogy azt kívánja-e hogy őtet sirni engedjék, vagy hogy őtet sirassák, egy szóval az egész miv nem Poesis, nem vers, hanem tsak olly helytelen öszve szórt matériák kavartsa, mellyekből jó Poeta tán tsinálhatna verset, tsak ollyan, mint mikor a' musicus hurait próbálgatja, 's vesszük észre, hogy szomorut akar, de még nem tudjuk, hogy az a' Rákótzti nótája lesz-e vagy Mohátsé.

V.

*Berzsényi megjegyzései Mailáth fordítására. (1822.)**

* Berzsényi lelkére balzsam gyanánt hatottak Mailáth levelei és szavai, aki a mélabús költőt épen akkor (az 1820-as években) kereste fel a bámulat és elragadtatás magasztalásával, amikor legjobban rá volt szorulva, hogy lelket öntsenek belé. Egyúttal arra is megkérte Mailáth Berzsényit, hogy a Berzsényi-versek Mailáth-készítette német fordításaira tegye meg megjegyzéseit, hogy ezeknek lehető figyelembevételével a költő adja meg a versfordítások végső alakját.

Sikerült most megtalálnunk a Mailáth-kéziratokat és rajtuk Berzsényi javításait, aki avval is tanúságot tesz német tudásáról, hogy mindjárt többnyire a metrumba beillesztve adja meg simító és átalakító javaslatait, versenyre kelve itt mintegy fordítójának német tudásával és költői hajlamával. (Nikla.)

A *Der Tanz* c. költemény 3. sora Mailáth fordításában: Mit drei Schritten walzet der Deutsche und dreht sich *im Kreise*; Berzsenyi javaslatára: *im Ringe*.

A 9. sorban: *Feurig* ist es und rasch, in der Freude hingaukelnd *wie Kinder*, Berzsenyi javaslatára: *kindlich*.

A 10. sorban: Stets doch gefällt es sich selbst, wechselt das Liebchen *gar oft*, Berzsenyi javaslatára: *zu gerne*.

A 19. sorban: Seine geheimen *Regeln* sind nicht von Meistern gesammelt, Berzsenyi javaslatára: *Künste (Regeln helyett)* és *geenget* v. *begrenzet* gesammelt helyett.

A *Mein Antheil* c. versben:

2. vsz. 1. sora: Jetzt ist der Friede mein, ich bind *das Schiff* an, ehhez Berzsenyi ezt tette hozzá: *oder Anker*.

2. sora: *Keinerlei* Zauberbilder *werdens* lösen helyett Berzsenyi javaslatára: *Keine eitle* Bilder *werden es ja* lösen.

A *Kopf und Herz* c. versben, a 3. sorban Mailáth szövege: Weil die Falsche mich *verworfen*, e helyett Berzsenyi javaslatára: *belogen*.

A 19. sorban *Schmerzenstränen* quillen auf h. Berzsenyi javaslatára: *Stille Tränen*...

Az *An Eszti* c. vers 10. sorában Mailáth szövege: Mit weltheischenden *Kaisern* h. Berzsenyi javaslatára: *Helden*.

A következő sorban: Und *hundertfältgen* Oden h. Berzsenyi javaslatára: Und *hochtönenden* Oden...

VI.

Polgári rendtartás (1830 után).

E töredék Berzsenyi elveszett nemzetnevelési munkájából, amint ő nevezi „polgári rendtartás”-ából van. (Niklai hagyatéka.)

...a nép' elöljáróját, az éltésb és vagyonosb em-

bereket föl kell menteni a testi büntetések alul annyiban, hogy azok holmi kisebb vétkekért tsak pénzt fizessenek a megbántottnak és köztárnak.

24. Mind azon helyeken, hol katonaság állandóan szokott lenni, építessenek elegendő kaszárnyák és lóistálók, hogy a nép e részben is mentve legyen.

25. A megyei néposkolák így legyenek intézve:

Elsőben, minden oskolának legyen olly gazdasága, mellynek jövedelmébül, a szükséges költségeken kívül, a szegényebb tanulók' élelme is kijusson.

Másodszor legyenek olly épületei, mellyekben a tanulók a tanítókkal együtt lakjanak.

Harmadszor, a tanulók szüntelen együtt legyenek, és azoknak testi gyakorlására szintolly gond legyen valamint a lelkire, ugy hogy azok minden szünórákban, vagy más mezei munkákban foglalkodjanak, vagy egyéb testgyakorló játékkal, mellyek között leghasznosabb a magyar tántz, mulassák magukat.

Negyedszer, a gazdaság' tanítóji tapasztalt gazdák legyenek s a gazdaság tudományát leginkább tsak gyakorlatilag tanítsák.

Ötödszer, az orvosi tudomány, mint az életnek egyik legszükségesebb gyámola, ugy taníttassék, hogy minden faluban legyen mind embernek mind baromnak orvosa.

Hatodszor, hogy a nemesi nevelés könnyebbüljön, legyen tanítója a törvénynek is, mert egyébiránt ha meggondoljuk, hogy a nemzeti törvény minden nemzetre nézve annyi mint a nemzeti igazságnak és okosságának tudománya, természet szerint ugy azt kell tekinteniünk, mint az életre legszükségesebb tudományok egyikét.

Igaz ugyan hogy az illy intézetek pénzbe kerülnek, a Magyaroknak pedig, mint már Montesquieu bölcsen megmondá, pénze nints; de ahol a világ képző Montesquieu és annak Baráta férfiakat láta, én ott lehetlent alig tudok képzelni, s a miket itt mondogaték, erőnket fölmulóknak épen nem láthatom.

A többi polgári rendtartási tikkelyekre nézve, szükség itt még azt is emlitenem, hogy a tisztviselőket, ha a rendtartási törvényeket pontosan végre nem hajtják, nem elég csak megpirongatni, hanem azokat is olly szoros törvények alá kell vetni, hogy az illy hibáért hivatalaiktul azonnal megfosztassanak, s ha nagy a hiba, azon kívül is bünhődjenek. Mert bizony egyik legnagyobb veszélye az emberiségnek a hamis emberszeretet, melly midőn a rosszaknak kedvez, a jókat bünteti.

JEGYZETEK.

E kötet szövegei ugyanazok szerint az elvek szerint kerültek sajtó alá, mint az előbbi kötetekéi. Tehát mindenütt arra törekedett a kiadó, hogy a szövegek lehetőleg a költő *eredeti szándékát* tüntessék fel. Ezért kellett az *Antirecensio* első fogalmazásánál a niklai hagyaték kéziratához, a második fogalmazás közlésében a Tudományos Gyűjtemény 1825., *A versformákról* c. értekezés közlésében u. e. folyóirat 1826. évfolyamához visszatérni. A *Bírálatok*, *Kritikai levelek* és *A kritikáról* szóló értekezés eredeti kéziratai elvesztek, de itt is nagyrészt felismerhetők Döbrentei változtatásai és megközelítőleg hiteles szöveget lehet adni, mert a *Harmonistika* és *A mezei szorgalom* meglévő, egykorú szövegei felvilágosítanak Berzsenyi szókincséről e korszakban.*

Toldy Ferenc kiadását nem lehetett alapul venni, mert részben kombinatív szöveg, részben pedig — mint pl. *A mezei szorgalom akadályairól* esetében — szolgailag követi Döbrentei kiadását, miután az újabb kéziratokat nem ismerhette. Toldy az *Antirecensio*t és *A versformákról* szóló értekezést úgy hozza, hogy a Tudományos Gyűjtemény szövegét Döbrentei szövegével kombinálja. A *Kritikai levelek*-ben, a *Bírálatok* és *A kritikáról* szóló értekezés szövegében erőszakos változtatásokat tesz, anélkül, hogy Berzsenyi többi műveinek szókincsét figyelembe venné. A *Poetai Harmonistika* szövegében szintén kombinatív az eljárása. Az Akadémiai Évkönyv szövegével vegyíti Döbrentei szövegének neki tetsző helyeit. Így pl. az Akadémiai Évkönyvben ez a szöveg áll:

Minden világképző lélek egyszersmind szerető lélek, olly lélek, melly nem a felhőkben lakik, hanem leszáll az emberiség *templomaiba*...

* A *helyesírás* Berzsenyi szövegeiben bizonyos változást és fejlődést mutat. Ezért e tekintetben lényegesen nem avatkozhattunk bele a *Bírálatok*, *Kritikai levelek* és *A kritikáról* c. művek Döbrentei közölté szövegeibe, mert ezekre kéziratunk nincs. A többi szöveg helyesírása hiteles, tekintetvéve Berzsenyi helyesírásának kisebb ingadozásait.

Toldynál: leszáll az emberiség *szentegyházaiba*, mert ez a szó jobban tetszett neki Döbrentei szövegében stb. stb.

Ilyen példa nagyon sok van Toldy szövegében. Szövegűség szempontjából is kifogásolható kiadása. Így pl. *A reliquiák eredetéről* szóló töredékben:

E nagy minden ok *nélkül*, helyesebben: minden ok *nélkül legyen.* (7. l. kiad.)

Ez a bolondság mai napig, helyesebben: *mind* mai napig. (10. l.)

áldozatot (kiad. 11. l.) helyesebben: *áldozatokat.*

Toldy munkája haladást jelent Döbrenteiéhez képest. Egyeztető eljárása mégsem felelhet meg a mai tudományos követelményeknek, nem is említve azt, hogy Berzsenyi szövegét, helyesírás szempontjából is átdolgozza, ami sokszor elveszi Berzsenyi nyelvének eredeti ízét.

Ezek alapján ez a kötet tekinthető Berzsenyi irodalmi bírálatai és egyéb prózája első hiteles kiadásának. T. kiadása kombinatív, Döbrentei eljárására pedig világot vetnek *A mezei szorgalom* szövegén, Döbrentei kezétől eredő javítások is. Ez utóbbiak ismétlődése stilisztikai jellegűek. — A *Jegyzetekben* főleg a szövegek korszerű vonatkozásait, forrásait és egyéb összefüggéseit igyekeztünk megjelölni. Mivel itt úgyszólván úttörő munkát kellett végezni, nem dicsekedhettünk azzal, hogy munkánk minden tekintetben befejezett. De legjobb igyekezetünk szerint megpróbáltuk az összefüggéseket kideríteni. Itt-ott párhuzamokra is kiterjeszkedtünk. Ezeknek jelentősége az újabb — különösen szellem-történeti — kutatások számára kétségtelen. Nem óvatosság hiánya, hanem tudományos becsületesség dolga, hogy a tudományos kutató ott is számot adjon munkájáról, ahol eredménye nem is teljes. Lehet, hogy az utána következők be fogják bizonyítani a most adott útmutatás szerint, hogy ami negatív eredménynek látszik, vagy csupán megkezdett útnak tűnik fel, helyes, vagy helytelen nyomon indult-e el. Ugyanez vonatkozik természetesen az előbbi kötetekre is. A források és párhuzamok magától értetődő, természetes minőségi megkülönböztetése mellett a tudományos szándék ugyanaz maradt. — Döbrentei és Toldy változtatásait, mint-hogy e változtatások nem a költőtől eredtek, nem tartottuk szükségesnek egyenként feltüntetni. (Döbrentei pl. több mint 5000 esetben tér el az eredeti szövegtől, kisebb-nagyobb mértékben.)

.. Az *Antirecensio* végleges szövege.

Először a *Tudományos Gyűjtemény* 1825. évf. IX. kötet. 98—150. l. — Másodszor Döbrentei kiadásában. II. 25—84. — Harmadszor Toldy kiadásában. II. 15—44. — Mi a *Tudományos Gyűjtemény* szövege szerint adjuk, amely az utolsó hiteles szövegnek tekinthető.

37. l. A mottohoz l. Home: *Grundsätze der Kritik* c. művének (az angol művet B. német fordításban olvasta) I. 17. l.: „Schriften, nicht Personen zu beurtheilen, ist das wahre Vorrecht der Kritik.“ (1774. kiad. Joh. Nikolaus Meinhard fordítása. Az összes idézetek erre vonatkoznak.) Home hatása a dagály, a hamis fenség és a külső forma magyarázatában is jelentkezik. L. alább. — A motto többi része Berzsenyi gondolata. A költő jegyzetkönyvében az angol esztétikus művéből egész oldalakat kivonatot, legtöbbször a kötet és hely megjelölése nélkül. Főleg a Bevezetést, azután a fenségesről és a költői nyelvről szóló fejezeteket olvasta el figyelmesen.

37. l. *Egyedül az engem illető vádakat.* Evvel jellemzi a költő az első fogalmazás és a végleges szöveg közötti különbséget a válasz szerkezete tekintetében.

38. l. A Beckerre és Cicerora való hivatkozás célzás Kölcsey bírálatának szövegére.

39. l. *Minden új világszemlélettel új ideák...* L. e herderi gondolatot Jean Paulnál is: Jedes einzelne Volk und seine Zeit ist ein klimatisches Organ der Poesie. (L. a *Vorschule der Aesthetik*-nek a romantikus költészetéről írt fejezetét.) Rokon gondolat ugyancsak Jean Paulnál: „Das Herz des Genies gibt eine neue Weltanschauung.“ (V. d. Aesth. 1. 70. l. 1804-i kiadás. Az összes idézetek erre a kiadásra vonatkoznak.) — *Az új, individualis szellem természete.* L. ennek védelmében Bouterwek is: „Daß nicht etwas von der Individualität des Künstlers auch in seinem Styl übergehen sollte, ist kaum denkbar. (I. 225. 1815-i kiadás. Valamennyi idézet erre a kiadásra vonatkozik.) — Megjegyzendő e helyen a Hellenika normájának bizonyos fokú megtagadása és a romantikus stílelv. elismerése. Ehhez jegyzi meg Berzsenyi jegyzeteiben: (Ludennel kapcsolatban): „Valamint a művész, úgy ennek művei is viselik billegét az idő lelkének.“ Luden hatását jobban tekintetbe kell venni Berzsenyi megítélésében.

40. l. *Homérnál az ajtónyitás bög.* Home is hivatkozik erre a homerosi helyre s Berzsenyi e megjegyzését valószínűleg tőle merítette. — *Aufgewälzte Tatenberge* Schillernek *Elegie auf den Tod eines Jünglings* c. versében. — Berzsenyi nyelvére vonatkozólag l. Berzsenyiről szóló könnvemnek vonatkozó fejezetét. Ebben rámutattam arra a jelenségre, amelyet a nyelvész-tétika *aurának* nevez, s ezzel kapcsolatban valamely szó vagy kifejezés árnyalati jelentéskülönbségeinek Berzsenyinéél gyakori voltára, ennek okaira és természetére.

41. l. Himfy verse:

Téged látlak az egeknek
Magas, tiszta kékjében,
Téged látlak a vizeknek
Folydogáló tükrében.
Nappal a nap aranyának
Ragyogó lángfényében,
Éjjel a hold világának

Reszkető ezüstjében. [K. Sz. 172. old. Berzsenyi Szemere értekezéséből (Tud. Gyűjt. 1818. IX.) idézi.]

42. l. *Alak alom.* Erre mondta Kölcsey az Antikritikára tett megjegyzései közben: „A köz tiszteletű énekes, az *alkalom* szót az *alak alomból* magyarázgatván, magát a fejetlen etymologusok porába vegyíti!” (Kölcsey Munkái IV. 42. 1884. Franklin. Minden Kölcsey-idézet e kiadás szerint.)

43. l. *Minden ideáink fizikai eredetűek.* Itt Volney (Die Ruinen) olvasására kellene gondolnunk, de épen itt a nagy különbség Volney és Berzsenyi között. B. csak esztétikailag fogja fel ezt a gondolatot, míg Volney a vallásra alkalmazza. — *A görög egyszerű.* L. Home I. 275., valamint Schiller id. értekezését *A naiv és szentimentális költészetről* s ott a görögség jellemzését. Berzsenyi e részben Homenak a fenségesről írt fejezetére támaszkodik. A beszédnek az öltözethez való hasonlítására l. Home id. mű II. 27: „Die Sprache kann als die Kleidung des Gedankens angesehen werden, und wo die eine dem andern nicht angemessen ist, da sind wir uns des Unschicklichen bewußt.“

44. l. Jean Paul: *A hímzetek mértékét* stb. *Vorschule edler Aesthetik* II. 485.: „Auf die Frage über das Mass der Bilder lasset sich nichts im Allgemeinen bestimmen. Oft

tadelt man den Überfluß derselben, wenn uns bloß ihre Alltäglichkeit quält und abmattet.“ — U. ott 489. l.: „Die Begeisterung diktiert wie die Liebe oft eine süsse Überfülle, über welche der unfruchtbare Frost nicht richten sollte.“ — U. ott 491.: „Mit jedem Jahrhundert verliert eine Flur von Dichter Blumen ihre lebendige blühende Gestalt und vermodert zu todter Materie.“ U. ott 494. l.: „Rede-Blumen müssen gleich den Tulipanen sich durch ihr gegenseitiges Bestäuben immer vielfarbiger austheilen.“

44. l. *A hellének különös poetai nyelve* stb. Kölcsey túloz, mikor erre adott válaszában ezt mondja: „Ő (B.) azon tévelygésben él, mintha a görögöknél a poétának és prózaistának nyelve úgy lett volna két, egymástól különböző nyelv; mint a magyar és a szláv... A legrövidebb reflexiócska éreztetette volna vele, mikép a poetai nyelv a prózaitól minden nemzetnél a világon csak úgy különbözhetik, mint ő mirőlunk a görögnek ellentételében állította.“ Berzsenyi ezt a nézetét nem úgy találta ki, hanem Bouterwekre támaszkodik fenti kijelentésében. Bouterwek ugyanis határozottan görög „poetischer Dialekt“-ról beszél (II. 42. l.) és hozzáfűzi. „Wenn der *Athenienser* aus dem Munde seiner Schauspieler die volltönenden *dorischen* Sylben vernahm, fühlte er sich schon durch die Sprache in eine höhere poetische Welt versetzt.“ Amit Kölcsey tudatlanságnak vélt, az legfeljebb félreértés volt. — *A nagy erő durvaságot szül.* Berzsenyi itt, mint másutt is, csak igen csekély mértékben támaszkodva Homera, (I. 321., 338.) kitűnően jellemzi saját költészetét s annak belső lényegét: a durvaság nélküli erőt.

45. l. Berzsenyi felfogása a *provincializmusról* nyilván kitűnik Kazinczyhoz írt leveleiben. Itt különösen a dunántúli nyelvjárásnak kél védelmére. Hiába kifogásolja Kazinczy az ő verseinek provincializmusait: költőnk ezeket többnyire bennhagyja verseiben. Versei eredeti szövegének kiadása azért jelentős, mert ezekből megállapíthatjuk költői nyelvének eredetileg nagyobb mérvű dunántúli nyelvjárási színezetét. Berzsenyi eredetileg nyelvben *inkább* dunántúli színű költő volt, mint később, mint ahogy ezt Verseinek első kiadása is mutatja. Persze, ha *nyelvjárási színezetet* mondunk, akkor bele kell élnünk magunkat az irodalmi nyelv akkori állapotába és küzdelmes helyzetébe. Épen azért joggal mondhattuk Berzsenyi *Összövegeinek* kiadásában, az *Előszóban*, hogy Berzsenyi költészetének eredetileg határozott

nyelvjárási jellege van: ez a szavak írásában (amely a ki-ejtés tükré is), a nyelvjárási szavak gyakori használatában stb. nyilvánvaló. E nyelvjárási *jelleg* nem úgy értendő, mintha B. költészete *csupa nyelvjárási szóból* állana (ami abszurd értelmezés), hanem úgy, hogy *szeret* nyelvjárási szavakat és kifejezéseket használni. Ezt a szeretetét mindvégig megőrizte. Innen nyelvének mindvégig dunántúlias, prózai munkáiban sokszor egészséges, népies íze a jelzők, igék, főnevek használatában. Hogy ez nála nemcsak költői ízlés dolga volt, hanem az elméleti meggyőződése is, itt nyilván kimondja: a poesisben minél határozottabb a szín, annál elevenebb és szebb. Ebben is bizonyos mértékig megelőzte korát, akárcsak a magyar ritmus zenei természetének és belső szépségének felismerésében. — *Már Aristoteles szerint is...* Aristoteles a Poetika 22. fejezetében szól a provincialismusokról s a „nemes és választékos” nyelv tényezőihez sorolja őket.

46. l. *A közönséget nem egy-két pedántban láttam...* Érdekes párhuzamba hozható ezzel Schiller felfogása is az *Über naive und sentimentalische Dichtung*ban az ideális közönségről. (IV. 233.) — *Az én gyermekkori dalaim, valamint legjobb ódáim között nincs is egyéb különbség...* Berzsenyi itt nem mondja azt, hogy a *dalok később* keletkeztek, mint *az ódák*, sőt azt mondja, hogy koraikra *nincs különbség közöttük*. Erre alapítottuk azt az elméletünket, hogy Berzsenyi verseiben sem a tiszta klasszikus versforma, sem pedig a tiszta rímes forma nem volt kizárólagos, költői fejlődése első éveiben sem. Nincs egyetlen tény sem, amely ennek az elméletnek ellentmondhatna. Részletesen kifejtettük Berzsenyi-könyvünkben. (L. a Berzsenyi verseinek időrendjéről szóló fejezetet.) Az összes tényeket és okokat, amelyek e felfogás mellett szólnak u. ott részletesen tárgyaltuk, valamint az ellenkező véleményeket is. Ez a meggyőződés most is határozottan él bennünk, mert ez B. versei időrendjének egyetlen elképzelése, amely ellen nem hozhatók fel súlyos lélektani, erkölcsi és logikai tények. — *Mert egyébiránt nem mondhatta volna azt, hogy a dal originalja Bürgernél van. Az én kegyesem nem nemes, De deli és szép* kezdetű versről van szó, amely ugyanolyan kezdetű, mint a *Mein Mädchen ist nicht adelich* kezdetű német dal, amely azonban nem Bürgeré, hanem, mint Gálos Rezső megtalálta, egy akkor

népszerű dalgyűjteményben szerepel. Hogy Berzsenyinek egy *Bürgerin* énekelte, az valószínűvé teszi, hogy már Sopronban hallotta. — Bürgernek csupán egy verse: *Die beiden Liebenden* érintkezik némileg tárgyban Berzsenyi versével, de ez az érintkezés teljesen lényegtelen. (L. bővebben kiadásunk idevonatkozó *Jegyzeteit*.)

47. I. *Regnard verselője*. Regnard (1655—1709) vígjátékai vegyes hatást keltettek sokszor a szemlélőben. Pl. a *Le légataire universel* egyik főalakja, Géronte, akit az író nevetésessé akar tenni, valóságos szenvedéseken megy keresztül, úgyhogy inkább sajnáljuk, mint nevetünk rajta. — A célzás Regnard verselőjére azonban Regrad *Crilique du Légataire* c. komédiájára vonatkozik. Ennek egyik főszereplője, a *Comtesse* bemutatja a Marquisnak kedvenc költőjét (*M. Boniface*-t) a következő szavakkal: „Croyiez-vous, Monsieur le Marquis, qu' il a fait vingt-cinq Comédies, et pour le moins autant de Tragédies, les Comédiens, n'en veulent jouer aucune. Mais ce qu'il a de beau, c'est que ses Comédies font pleurer, et que ses Tragédies font rire à gorge déployée.“ (Oeuvres de Regnard IV. 107. 1750. kiad. Garuan.) L. még u. annak a szerzőnek véleményét a költészetről mulatságos Prologusaiban. (*Les folies amoureuses, Les Menechmes*.)

48. I. *A mérték nem egyéb, mint edény*. Berzsenyinek ez a túlzása ellenhatásként keletkezett a formának tulajdonított túlságos fontosság hangoztatásával szemben. (Kazinczy). A léleknek ez a fölénye a metrum felett, a teremtő geniének ez a szabad felfogása Berzsenyi költői világnézetének egyik lényeges része. A képzelet és a képzelet tárgya közötti viszonyt úgy képzelte — s ebben részben saját eszmélkedése, részben platoi emlékek is megerősítették — mint a lovasét a lóhoz. Mint a lovas táncoltatni tudja a paripáját és biztosan ül rajta, bármily nyugtalan az állat, úgy kell a léleknek uralkodni a formákon. (Ez a fordulat többször visszatér nála.) Kölcsey Berzsenyinek ezt a nézetét az *Antikritikára* adott válaszában kigúnyolta, a nélkül, hogy mélyebben behatolt volna abba, amit a költő mondani akart. — Berzsenyinek a *Remete* c. versére felhozott védelme nem helytálló.

49. I. *Schiller mind Voltairét, mind Matthissont szűk körrel vádolá*. Schiller Voltaireről: „Wir begegnen immer seinem Verstande, nicht seinem Gefühl. Er hat den Kreis der Menschheit in sich selbst nicht erfüllt. (IV. 175.)“ —

Matthissonnál bírálata végén annak a reményének ad kifejezést, hogy Matthisson nemcsak természetleíró költeményeket fog majd írni, hanem tárgyait kibővíti, az emberi lélek rajzát is megkísérli, s tájait emberi alakokkal, emberi étellel fogja érdekesebbé tenni. Kölcsey kritikájának Schiller bírálataival való egybevetése állandóan visszatér a kor irodalomtörténetében. (Muzarion, 1853.) Kölcsey Csokonairól és Kisfaludyról is ezt mondja: „Mind Himfy, mind Csokonai határ közé szorított geniek.“

50. l. *A lyrai érzelmek és gondolatok nem egyebek* stb. Itt Berzsenyi valószínűleg Ludenre gondol, akinek meghatározását le is írja magának: „Das Wesen der Lyrik ist Darstellung rein menschlicher Empfindungen der Menschheit.“ De Jean Paul is így szól, l. a.

51. l. *Az előszámlált szavak szünet nélkül előforognak* L. Berzsenyi nyelvéről írt tanulmányunkat. (Az *aura*-ról.) Berzsenyi jegyzeteiben megvan, amint lelkiismeretes pontossággal felsorolja, kiszámítja, hogy melyik szó hányszor fordul elő nála.

52. l. *Homér vádoltatik az oroszlán gyakori előforgásáért.* L. Home: Grundsätze der Kritik. II. 287.

A szép a Künstlerben negyvenszer. Voltaképen csak 29 esetben fordul elő úgy, hogy fokozott alakjait és a *Schönheit*-et is hozzászámítjuk. — *Kazinczynak Szemere által magasztalt szonettje:* „Milliók között sincs egy“... Ez a célzás is bizonyítja, mily nagy hatással volt a második fogalmazvány illetve a végleges szöveg kialakulására Szemere nék a *Bevezetésben* említett értekezése. (Tud. Gyűjt. 1819.)

53. l. *A legnagyobb költőknek is vagynak bizonyos kedvenc szavaik.* Jean Paul ezt így fejezi ki: „Jeder reichere Autor hat seine Lieblings-Sternbilder.“ (*Vorschule der Aesthetik. Der Stil.*)

55. l. *De mi könnyebb*... Valóban változtatásokat is tettenéhány helyen a kritika hatása alatt. De ezek nem használtak a költeményeknek. (L. *Költői Műveinek Bevezetését.*)

57. l. *Azért mondja Jean Paul*...: „Die geheimste Individualität mit ihren feinen Erhebungen und Vertiefungen formet sich im Stile, diesem zweiten biegsamen Leib des Geistes lebend ab.“ (II. 452. l.) Luden: „Die Sprache ist nichts anderes als der Geist selbst in seiner unmittelbaren Erscheinung.“ (B. jegyzete.) — *A legesebbsébb lángokban is a szelidséget meg tudni tartani*... Rokon gondolat Ludennél:

„Größte Schönheit eines Kunstwerks offenbart sich im Sturm der Leidenschaften, diese gelichsam zügelnd.“ (B. jegyzete.)

58. I. Minden erő tökéletes harmoniás emeltségben munkálkodik. L. Sulzernek a Genieről szóló fejezete, amelyet B. valószínűleg olvasott: „Das Genie ist Meister seiner Seelenkräfte.“ Rokon gondolat Bouterweknél is van: „Was uns ästhetisch interessiert, muß in sich selbst harmonisch sein, wenn es ein harmonisches Gefühl der Geisteskräfte in uns erregen soll.“

59. I. *Gonzaga Castiglionei Aloyz* (Szent Alajos 1568—1591). Az idézethez hasonló gondolatok vannak Szent Alajosnak híres művében: *Elmélkedés az angyalokról* (Joseph Leufkens kiadása volt kezemben, 1928.) Itt beszél a szerző a mennyei fény fokozatairól, amelyekből fakad a világ csodálatos rendje és megdönthetetlen törvényszerűsége. Többi műveiben, vagy átnézett leveleiben nem találtam hasonló kijelentést. Valószínű azonban, hogy ez a mondás Szent Alajos valamely bölcs mondás-gyűjteményéből, vagy annak szemelvényeiből illetve szemelvényes fordításából vagy ennek idézetéből került Berzsenyi szeme elé. Sajnos, sem Claudio Fini, sem P. Tavani gyűjteményéhez nem juthattam hozzá. Martindale életrajza sem utal rá. — Megemlítendő a magyarországi Szent Alajos-kultusznak egyik érdekes terméke: egy 1727-ben Budán kiadott szentbeszéd, amely fenkölt emlékét megújítja.

60. I. *A hellenek Boutervek szerint a kérdések és reptálások figuráit...*: „Die meisten der poetischen Figuren können mit einiger Abänderung ebenso passend als rhetorische Figuren aufgeführt werden.“ (II. 39. I. A pontos szöveg tehát ez.)

63. I. *A poesis legfőbb karaktere a józanság.* L. Jean Paul: „Besonnenheit ist die erste Erscheinung des Genius.“ A poetai részegség csak addig poetai, míg józan. Jean Paul is hangsúlyozza a költő józanságának különleges tulajdonosságát: „Die göttliche Besonnenheit ist von der gemeinen verschieden.“ (I. 56.) A költői elragadtatás mélyén ott van a teremtő lángész, amely korlátokat tud szabni magának. — Lycophron (Kr. e. 270 körül) *Kassandra* c. fennmaradt drámája szinte érthetetlen nyelvű. — *Subjektivitás és objektivitás egyezete.* Rokon gondolat Ludennél: „Lyrik ist die subjectivste Poesie, wie wohl die Subjectivität objectiv ist.“ (Berzsenyi jegyzete.)

64. l. *A legfőbb poesis eleven testbe öltözött s leggyakorlatibb philosophia.* A *Genieről* szóló cikkben Sulzer is filozófiai geniet kíván a költőtől: „Der große Künstler, muß außer dem seiner Kunst eigenen Genie ein großes philosophisches Genie besitzen. Dieses allgemeine philosophische Genie gibt ihm große Erfindungen, große Gedanken“... (L. Anakreon és Homer, Callot és Raphael összehasonlítása. Anakreon és Callot is *nagyok* voltak Sulzer szerint, de philosophiai genie hiján nem tartoznak a *legnagyobbak* közé.) Berzsenyi lényegben ugyanezt gondolja, csak a maga külön elképzelése szerint. Sulzer is kiemeli a költőnek, mint általában a művésznek a harmónia iránti érzékét. II. 292. l.

65. l. *A Home által úgynevezett hamis fentség:* Eine Gattung von falschem Ergabenen, die man unter dem Namen des Schwülstigen kennt, ist unter Schriftstellern von einem mittelmäßigen Genie sehr gemein. Sie (die Künstler) bemühen sich ernstlich, einen niedrigen oder einen gemeinen Gegenstand durch übertriebene Beschreibungen über seinen Rang zu erheben, und statt dadurch das Erhabene zu erreichen, fallen sie allemal unfehlbar ins Lächerliche.“ (Vom Erhabenen.) — B. felhasználja az alkalmat nemcsak Kölcsey költészetének bírálatára, hanem Kölcsey költészetéből is következtet a Kölcsey-féle kritika kategóriáira és kriteriumaira. Ez a végleges szöveg egyik legügyesebb újítása!

66. l. *Napoleon az éjszaki királynét* stb. Valószínűleg a svéd királynőről, Bernadotte feleségéről (Napoleon ifjúkori szerelméről) van szó. Berzsenyit érdekelte nagyon Napoleon sorsa. Szép költeménye a nagy hadvezérről nyilván mutatja ezt az érdeklődést. Kulcsár *Hazai Tudósításainak* állandó olvasója volt. Napoleonról szóló verse is ott jelent meg. Ezt az apróságot Napoleonról is valószínűleg ott olvasta. — *Horác ugyanilyen tárgyú ódájában*... Lararium az a székény, amelyben a házi istenek (Lares) szobraikat őrizték a rómaiak. A római költő arra kéri Venust, hogy hagyja ott Cyprust és szálljon arra, ahol a szép Glyceria áldozatát mutatja be neki.

67. l. *Mondhatnám Schillerrel*...: „Alle sogenannten Werke des Witzes heißen ganz mit Unrecht poetisch.“ (Schiller. IV. 156.)

Batteux mondását l. Batteux művének 89. lapján: (A. Schlegel-féle fordítás 1770.) „Mit denen, die man witzige

Köpfe nennt, hat allezeit der Verfall seinen Anfang genommen. Sie schadeten den Künsten mehr als die Gothen.“

2. *A versformákról.*

Először a Tudományos Gyűjtemény 1826. évfolyamában IV. k. 85—99. l. Azután Döbrentei kiadásában II. 84—104. l., Toldy kiadásában II. 54—66.

69. l. *A vers nem egyéb, mint az ének vagy tánc természetét követő beszéd...* Sulzer: „Der allgemeine Charakter der Lyrik wird so zu bestimmen sein, daß jedes lyrische Gedicht zum Singen bestimmt ist.“ Sulzer ugyanezt teszi valószínűvé az eposzra és a tragédiára is. — Jean Paul is (*a természet szép követéséből*) indul ki a *Vorschule der Ästhetik*-ben: „Die alte aristotelische Definition, welche das Wesen der Poesie in der schönen Nachahmung der Natur bestehen lässet, ist die beste.“ — *A szeretet nem egységet kíván.* Bouterwek: „Es ist ein himmelweiter Unterschied zwischen der Einheit im Mannigfaltigen und der Harmonie.“ (I. 87.) Az „egység“ gondolatát főleg Baumgarten ellenezte. (L. a *Harmonistika* jegyzeteit.) A szeretet és a jóakarát Berzsenyi világnézetének egyik legfontosabb eleme, amely ódáiban is kifejezésre jut. (L. Berzsenyi-könyvünk fejezetét B. világnézetéről.) — *Csak főbb oldalú követés.* Berzsenyi Batteux rokon gondolatainál (39. l.) jóval tovább megy és élesebben fejezi ki mondanivalóit. — *A teremtő képzelet* Jean Paul is a szeretettel hozza összefüggésbe: „Die Phantasie ist die Göttin der Liebe.“ (I. 35. l.) — *A legfőbb törvény az egyszerűség.* Home: „Simplizität gibt den Werken der besten Künstler die Anlage. Es scheint das Schicksal aller schönen Künste zu sein, daß sie nach und nach von der Simplizität in verschwenderische Verzierungen fallen.“ (I. 273.)

70. l. *Az énekekben és táncban a szabad könnyűség. Az Anmut und Würde,* Schiller szép értekezése olvasásának nyomait Berzsenyinéél több helyen megtaláljuk, a nélkül, hogy szószerinti egyezésekről lenne szó. Berzsenyi mindent a maga felfogásának szolgálatába állít. — Ki ne gondolna „a testen leguralkodóbb, legszabadabb lélek“, a legszebb lélek olvasásánál a *Symposionra* és a *Phaedrosra*? Berzsenyi bizonyosan olvasta őket. Lassan, aláhuzogatva, figyelmesen olvasta Platót, mint ezt visszamaradt könyvei mutatják. (Pl. a *Minost.*) Mily mesteri vegyítése ez a *Bevezetés* platói, hora-

tiusi és schilleri gondolatoknak. A legtömörebb Berzsenyi-prózához tartozik. Önkéntelenül is az ódaköltő technikájára, a *Himnusz Keszthely isteneihez* c. vers művészi szerkezetére kell gondolnunk. — Ez a *Bevezetés* azért is érdekes, mert a *Harmonistika* nem egy lényeges gondolatát foglalja magában. Bizonyosra vehető, hogy ekkor már készült a *Harmonistika* első fogalmazása. — *A görög forma követi az ének természetét.* Ismét visszatér a költő a költői forma és az ének összeforrottságára. A görög formának ez az elemzése nem található sem Bouterweknél, sem Sulzernél, sem Batteuxnél, sem Jean Paulnál.

71. l. *A józan közepszerrel megegyez.* Kölcsey kérdi Körner *Zrinyijé*hez függesztett polémiájában: „Mondd el nekem, micsoda névvel nevezendő haszon származik azon vizsgálódásokból, melyek szerint a szépnek a közepszerűségben kell állani?” (II. 213.) Elfelejtí, amit kedvence: Engel mond, akit épen ő idéz *Az ízlésről* szóló értekezésében; a közepszerűségről a színekben és általában a szépséggel kapcsolatban. (I. 153—154.) — *A metrum inkább a táncnak, a cadentia pedig inkább az éneknek typusa.* Fechner kutatásai óta tudjuk, hogy az esztétikai hatásmódok vizsgálata mást mond. Azóta mélyült a szép pszichológiája. Berzsenyi korában inkább a logikai és ismeretelméleti kutatásokon volt a hangsúly. Ennek hatása látszik Berzsenyi értekezésén is.

72. l. *A hellenek, úgymond Bouterwek . . .*: „Der Grieche vermied den Reim in seinen Versen aus derselben Ursache, warum er keine colorierten Stauten dulden konnte.“ (Berzsenyi jegyzete.) (L. még Bouterwek: I. 220., 267.) — I. A. Hiller (1726—1804) német, A. D. Philidor (1726—1795) francia zeneszerző. A heroikus zenei stílus képviselői. Telemán (1681—1767) zenéjét conventionalisnak és szellemtelennek tartják. Költőnk Telemán lapos és érdektelen zenéjére céloz.

73. l. *Hellenika.* Bouterwek: „Je gebildeter der Geschmack der neueren Zeiten im Ganzen wurde, desto mehr neigte er sich in dieser Hinsicht (innere Harmonie) zu dem griechischen.“ (A költészetéről szóló fejezetben.) — *Winckelmann szerint nem adák az asszonyi szép alaknak a szép ajakgödörkét.* Jean Paul: „Die Griechen liehen nicht ihren weiblichen Kunstgebilden das reizende Grübchen, als eine zu individuelle Bestimmung.“ (I. 97.) Erdélyi János (*Pályák és pálmák*, 88.) szerint Berzsenyi nem idézi pontosan Winckelmann, illetve Jean Pault. Winckelmann a *Geschichte der*

Kunst im Altertum c. művében (130. l.) említi ezt a megfigyelését, amelyet azonban az újabb vizsgálatok nem mindenben erősítenek meg: „Das Kinn wurde nicht durch! Grübchen unterbrochen, denn dessen Schönheit besteht in der rundlichen Völligkeit seiner gewölbten Form.“ Már ez az idézet mutatja, hogy nem *arcgödör*ről van szó, mint Erdélyi hiszi, aki nagyon lenézi Berzsenyit és biztosra veszi, hogy költőnk nem olvasta Winckelmann-t és félreértette — Jean Paul-t. De éppen a pontos idézet mutatja, hogy itt nem félreértésről van szó, hanem Berzsenyi ismerte jobban Winckelmann-t, mint Erdélyi. Mert Berzsenyi joggal nem beszélt *arcgödör*ről. Winckelmann az *ajakkal* kapcsolatban beszél erről az „ajkgödöröcskéről“ s hogy nem női *arcgödör*ről van szó, nyilván bizonyítja, hogy Apollóval és Bacchussal kapcsolatban is szól róla. Ez az idézet azt is mutatja, hogy Berzsenyi nemcsak Jean Paul-t, hanem Winckelmann-t is ismerte és az idézetet nem Jean Paul után, hanem az eredeti Winckelmann-szöveg szerint közli. (L. *Geschichte der Kunst im Altertum* 130. J. Lessing kiadása, 1882. Leipzig.) Winckelmann pontosan meg is magyarázza, hogy miről van szó: „Die untere Lippe (soll) völliger (sein), als die obere, wodurch zugleich unter derselben in dem Kinne die eingedrückte Rundung, eine Bildung der Mannigfaltigkeit entsteht.“ (U. ott.) — *Középpont, középtető*. Jean Paul: „Das Schöne mischt sich aus der harmonischen Mitte aller Kräfte und Lagen.“ (I. 95.)

3. Kritikai Levelek.

Először Döbrentei kiadásában. II. 104—171. l. — Másodsor Toldy kiadásában II. 145—184. l. — Idejét Döbrentei és utána Toldy 1829—1834 közé teszik. A keltezés nem helyes, mert a Levelek közül pl. a Daykáról szóló már 1818-ban megvolt. Sőt a tervet, — amelynek megvalósítása a *Kritikai Levelek sorozata* — szintén már 1818-ra kell tennünk, a kézirat tanúsága szerint. — Az első levél is 1829 előtt keletkezett. A Kazinczy által gyakran használt szó: *művészség* régen ismert volt Berzsenyi előtt. A Felsőmagyarországi Minervában is, amelyet állandóan olvasott, 1825-től bármelyik évfolyamban olvashatta Kazinczynak egy-egy a *művészségről* vagy a *művészség barátaihoz* intézett cikkét. E levélnél sem indokolt tehát az 1829—1834-i keltezés. Ha kissé jobban elmélyedünk a levél tartalmában, ezt még inkább

megállapíthatjuk. Ugyanis a levél 2. és 3. pontja: a *mell. mely* szó helyesírása, még inkább a *fönt, fent* szavak megkülönböztetése az Élet és literatura 1826—27. kötetekre mutatnak. A *fönt, föl, sötét* stb. szavakra utalás és ez a kijelentés: *e részben igen egyet értek veled*, egyenesen Döbrenteire céloznak, mert épen Döbrentei szólalt fel az Élet és literatúrában a *fönt, föl* szavak ellen a *fant, fel* mellett. Ez egyúttal el is árulja azt, amit Berzsenyi nem mond el, t. i. hogy a levelek tulajdonképen ekkori fegyvertársához, életalkonyának legkedvesebb barátjához, *Döbrentei Gáborhoz* szólnak. — A levelek zöme mindenesetre 1829-ben íródott. Erre céloz a költő is, amikor egyik, Döbrenteihez írt levelében (1829 őszén) azt mondja, hogy a nyáron írt kritikai levelekben „jól leszedte a keresztvizet a szonettistákról.” Így tehát a 2. levél valószínűleg 1829-ben keletkezett. Épígy a harmadik is, amely összefügget vele. — A 4. levél viszont az 1833. illetve 1834. esztendőre utal, mert hivatkozás történik benne a Tudós Társaság 1833. Évkönyvére. [*Népkönyvet* említ Döbrentei és Toldy is. Ez nyilvánvaló tévedés.] — Az 5. levél egy új Antirecensio. Költőnk benne Kölcsenynek a *Kritika* és *Antikritika*, valamint a *Körner Zrínyijéről* írt recenziójában Berzsenyi ellen nyilvánított nézeteire felel, amelyeket a költő az Élet és Literatura 1827. kötetében olvasott. Ennek keltezése is 1829 előttre tehető, mert Berzsenyi már 1828-ban arról ír, hogy ismeri és olvasta az Élet és literatúrában ellene elhangzott bírálatokat. — A 6. levél az 1818-ban keletkezett Dayka-kritikát foglalja magában, tehát jóval 1829 előtt íródott, csak kifejezéseiben enyhített itt-ott a költő. Felújítását Guzmicsnak a Felső Magyarországi Minervában (az 1826. évf.-ban) Daykát mértéktelenül dicsérő cikkette időszerűvé. — A 7. levél a 2. és 3. levéllel rokon tárgyú és kb. vele egyidőben, vagyis 1829 nyarán keletkezhetett. Itt ismét egy szonettistáról, Szemeréről „szedte le a keresztvizet” Berzsenyi. Szemere szonetteit szintén az Élet és literatúrában olvashatta a költő. Hogy Berzsenyi nem „magánhasználatra irogatta” e leveleket, mi sem bizonyítja jobban, mint a Leveleknek ez a művészi kompozíciója, az anyag ügyes elosztása, hogy a levelek ne váljanak egyhangúakká. — A 8. levél az előbbihez fűződik s ez is ahhoz „a néhány kritikai levélhez” tartozik, amelyeket (valószínűleg a 2. és 3. levéllel együtt) költőnk 1829. nyarán írt meg. Ez a szonett-háború befejező akkordja. — 1817-től 1833-ig dált tehát a

szonettháború, irodalmunk egyik hosszú és elkeseredett irodalmi harca. Amíg elméleti vitáról volt szó, Berzsenyinek alul kellett maradnia. De mihelyt a vita — mint a 8. kritikai levélben — a költői gyakorlatra csapott át, Berzsenyi keletkezett felül. Ezt Szemere szonettjének elemzése is mutatja, amelyet a magyar kritika legjobb ismerője „mesterinek” nevez. — A 9. levél szintén 1829. előtt keletkezhetett. Schiller alapos tanulmányozását bizonyítja, s Vörösmarty egyik legkorábbi versével, a *Szánakodóval* van összefüggésben. Ez azonban nem bizonyítja azt, hogy ez lett volna *időrendben* az utolsó levél, mert hiszen a levelek nem időrendben következnek egymás után. A sorrendet a *szerkezeti* szempont dönti el.

79. l. Döbrentei maga is érezte, hogy e *Levelek* kapcsolatban vannak vele, mert egyes pontjai olyan véleményeket hangoztatnak, amelyekkel nem értett egyet. De hiszen azért *Kritikai Levelek* ezek, hogy bennük bíráló és pereskedés is legyen. Igaz, hogy ez a pereskedés csupán „a szerzők pere.” Így a művészség használata tekintetében Döbrentei véleménye Kazinczyéval megegyezett. Am Berzsenyi nyelvérzéke e tekintetben csalhatatlanabb volt, mert a *művészség* eltűnt a magyar nyelvből, ellenben a *művészet*, amelyet Berzsenyi pártolt, közkeletű lett. [L. Döbrentei kiadása II. 397.]

81. l. *Nincs: művészn.* Döbrentei ezzel szemben még 1842-ben is fenntartja véleményét és ilyen ígéket ajánl: *én művészek, te művész, ő művészik, mi művésznünk, ti művésztok, ők művésznek.* [L. kiad. II. 401.] Ugyanitt Döbrentei részletesen elmondja okoskodását, s így ez a levél a régibb nyelvészkedés módszereiről érdekes felvilágosítást ad. Kétségtelen, hogy Berzsenyi okoskodása természetesebb és józanabb.

82. l. Döbrentei kijelenti, hogy ez nem irányulhat ellene, mert ő is helyesnek tartja a *mel*, illetve *mell* elnevezést. Valóban, most költőnk Kazinczy ellen szól. A *művészség* ellen is főleg azért szólal fel Berzsenyi, mert ezt is Kazinczy hirdette helyesnek. Nyelvészeti kérdésekben Berzsenyi Kazinczy-nak sokszor volt ellenfele. (L. a provincializmusról folytatott vitájukat.) — *Ezeket: fönt, föl, sötét* stb. Ez a pont bizonyítja legjobban, hogy ez az első levél 1829 előtt, az *Élet és literatura* 1827. évfolyama olvasásának hatása alatt íródott és e *Kritikai Levelek* — költőnk elgondolása szerint — voltaképp Döbrentei Gáborhoz szólnak. Döbrentei ugyanis

ezeket írja az Élet és literatúrában (1827., 357): A nyelvünkben lévő sok *e* elkerülése végett akarja Kazinczy így: *gyönge sötét, föl*, s miért ne, ha ez az *ö* szebb volna az *é*-nél, de a száját összecsucsorító *ö*-n, melyen, némely dunántúli részt és a Székelység köznépét kivéve, minden más elmosolyodik, mi a nyereség? s ha volna is, ugyan kevés *é*-t cserélnénk fel. Vagy miért nem teszi tehát minden ember elég helyett így: *mindön embör ölég*. Csak olly különösködés, olly tetszetesnek látszó szeszély ez, mint a milyen Sallustiust megszállongatá, midön a többi római nagy Írók... ellenére *imus* helyett a régi *umust* írt Superlativusaiban.“ Döbrenteinek ez a felszólalása igen tetszett Berzsenyinek, mert u. ott Döbrentei a szonettet is bírálja s Berzsenyinek is pártjára kél. (355.367.) Általában ez a felszólalás Döbrentei legértékesebb írásai közé tartozik. Ami leginkább hiányzik többi értekezéseiből: rendszer, világosság és mérték, itt megközelítőleg megvan.

83. l. *A mi keresztes szonetháborúnk szidalmi...* Ez az irodalmi vita, amelyet Berszenyi szonetháborúnak nevez. kapcsolatban van Kölcseynek Berzsenyi ellen írt bírálatával. Ebben a bírálatban Kölcsey a mértékes-rímes verselés védeimére kél. Különösen a szonettet magasztalja, idézve Boileau mondását, hogy a szonett egy epossal is felér. Ezt az 1817-ben írt bírálatot nyomon követte Kazinczynak a szonettet dicsőítő értekezése ugyancsak a Tudományos Gyűjteményben, 1817-ben. (Kölcsey bírálata 1817-ben a VII. kötetben, Kazinczy értekezése a szonetról az 1817. év IX. kötetében jelent meg.) Berzsenyi ezt a Kazinczy-cikket is maga ellen irányulónak érezte a mértékes-rímes verselés miatt való s Kölcseyvel egyértelmű állásfoglalása következtében. Növekedett ellenszenv a szonettek és mértékes-rímes versek iránt Szemerének az 1818. évi Tudományos Gyűjteményben megjelent *Tárgy és költés* c. értekezése miatt is, amelyet már említettünk. Ebben Szemere ugyan dicsérte őt is, de Kölcseyt és Daykát, valamint Kazinczyt mértéktelenül magasztalta. Ezek az előzményei Kölcsey bírálatával és a két Antirecensioval együtt a *Versformákról* írt értekezésnek, amely szintén a szonetháború keretébe illeszthető be. Az irodalmi harc folytatásának tekinthető Kazinczynak a Felsőmagyarországi Minerva 1826-i kötetében az 1826-i Hébéról (és Auroráról) kiadott ismertetése, amely ugyancsak mértéktelenül dicséri mind a mértékes-rímes verselést, mind pedig

Vásárhelyinek gyenge költeményét, amelyben az újabb magyar költészet egyik diadalát látja. Ezek az előzményei a második *Kritikai Levélnek*. A szonettháború további mozzanatai: Kölcey válasza az *Antikritikára* és a *Versformákról* szóló értekezésre az *Élet és literatura* 1827. évfolyamában, valamint Döbrentei hozzászólása ugyanitt. (Id. h.) Ezekhez csatlakoznak Kazinczy és Kölcey bírálatai és megjegyzései Szemere szonettjeiről és a szonettéről ugyanitt. Ezekre válaszol azután Berzsenyi a következő levelekben. E szonett-háború tehát voltaképp a versformákról folytatott vita volt. — Az *Élet és literatura köteteiben ellenem vívó okerök...* Nem volt elég, hogy az 1826. évf. 243—247. lapján az Antikritika első fogalmazásának egyik részletét a költő egyenes tilalma ellenére is közölték, nem elég, hogy a védekezés lehetősége nélkül a támadást újabb támadás követte Kölcey tollából, még hozzá külön kisserkesztették Berzsenyinek azt az állítását, amely szerint a németek Goethét nem tekintik poetának [ami bizonyára csak egy-két német vélemény félreértése vagy túlzása] és pedig úgy, hogy az évf. kötetének végén két egész oldalon hozzák a hallei *Literaturzeitung* magasztaló bírálatát Goetheről és nőalakjairól, azzal a jegyzettel, hogy ez pedig egy bizonyos lapszámra vonatkozik [amelyen Berzsenyi véleménye Goetheről áll]. — Berzsenyi kissé élesen, polemikusan adja vissza Kazinczy véleményét. Berzsenyi sértőnek találta magára Kazinczynak ezt a kijelentését: „Egy jó Isten hadat támaszta Metrikus kezdőink között s magoknak nem dicsőségére, de az ügynek nagy javára, elmérgesedett, véreset, vastagot.“ (Minerva 1826. 697.) Azonban Kazinczy e megjegyzése nem Berzsenyire és ellenfeleire, hanem Baróti Szabó Dávid és Kőszegi Rajnisk József harcára vonatkozik, mint ez a szövegből kitűnik. — A *Barbarusról* Kazinczy ezt mondja: (a mértékes-rímes vers dicsérete után) „A' ki tehát a' Szép mezejét míveli, utat készít a' Hasznosnak, 's játéknak, gyermeki bábozásnak amazt csak a' Barbarus nézi.“ (U. ott 697.) Másutt meg: „Mennyivel nemesbb a' scandált rímes sor a nem scandáltnál!“ (698.) — *Vásárhelyi remeke*. Kazinczy pontosan ezt mondja: „Ha (Vásárhelyi) minden Stanzát kitoldana még két sorral... ez a' darab volna Lyránknak egyik legpompásabb-járdallású Éneke, Poesisünknek egyik első-rendű disze, kevélysége.“ (Minerva id. évf. 702.) — *Hébe némely*

versei leoninusok. B. az összes mértékes-rímes verseket leoninusoknak nevezi, ami kétségtelenül helytelen. — *Kisnek Nyári Éjtszakáját a leoninusok közé lehet keverni...* Kazinczy kiemel az Aurorából néhány mértékes-rímes verset, köztük a Kisét is.

84. l. Teljesen igazat kell adnunk Berzsenyinek: Vásárhelyi verse mesterkélt, értéktelen. Kazinczyt teljesen cserben hagyta kritikai érzéke.

86. l. *Tegyük tehát aesthetikánk...* Költőnk egyszerűbben, világosabban és meggyőzőbben talán sehol sem fejtette ki a klasszicizmus lényegét, mint itt.

90. l. *A Miatyánkot is mértékes rímű versnek fogja hirdetni.* Ugyanez a fordulat megvan az *Antikritika* első fogalmazásában is. — *Inkább választott szót trochaeusi lejtésűt, ahol csak lehetett...* Egész csomó nem trochaeusi láb van Kis J. versében: *Széppé, de fenn, Mint építhetnénk, hűség, hanem, örök, alatt,* stb. Helyes a mértéknek ez a felfogása, a gondolat „összezsugorítása“ nélkül. A magyar prozódia fejlődése valóban ebbe az irányba terelődött. Ez a belső forma fontosságának a hangsúlyozása a külső forma merev és mesterkélt szabályszerűségével szemben, az organikus művészi elvé, a száraz és élettelen elmélet ellenében! Ezt érezte Berzsenyi.

91. l. *Ő nekünk oly remekműveket is ada.* B. talán az elsőik között volt, aki Kazinczy leveleinek művészi jelentőségét felismerte. — *Poeta és philosophus.* L. Sulzer említett cikkének rokonságát Berzsenyi elvével kapcsolatban. Jean Paul véleménye is hasonló a *Vorschule der Aesthetik*-ben. (L. Bevezetését.) — *Névkönyv* (Döbrentei, Toldy) sajtóhiba *Évkönyv* helyett. Berzsenyi téved ebben a részben. Kölcsey emlékbeszédéről van szó, amely megjelent a Tudós Társaság 1835-i Évkönyvében. Ebben az emlékbeszédben az *aggastyán* szó nem fordul elő. (Talán rosszul emlékszik Berzsenyi, vagy helytelenül olvasta ezt a beszédben szereplő kifejezést: Hogy reá (Kazinczyra (koszorúkat *aggasunk*...)) L. előbbi oldal Pótlás (baloldal).

92. l. Kazinczynak ez a jellemzése a *Kritikai Levelek* gyöngye. Minden elismerés mellett már a Muzarion (1833.) is apró kifogásokat hangoztat Kazinczy ellen. Pl. 4. l. „Kazinczyn fenn akadék, hogy levelei a barát nevezetet minden személymegkülönböztetés nélkül osztogatják.“ „Kazin-

czyban sok a popularitás...“ 9. l.: Bitangoltatik Kazinczy nemes bizodalma, melyet méltatlanokba helyzetetett...“ 10. l.: „Mint változott el Kazinczyban a legkomolyabb ifjú a legkomolytalanabb őszszé...“ stb. Berzsenyi ismerte a Muzarion-e helyeit, de ezek helyett az elszórt megjegyzések helyett egységes képet akart adni Kazinczyról, s jellemének mélyére akart hatolni. Főkarakterét a lelki szépségben látta. Nem kételkedhetünk benne, hogy Kazinczy e tekintetben Berzsenyinek emberideálja volt, különösen ifjú éveiben. Mikor azután Kazinczyban csalódott, helyette teremtett magának egy képzeletbeli „szép lelket“ a *Harmonistikában*. Ha lelke mélyére nézünk, ebben a képzeletbeli „szép lélekben“ egy a maga számára megmentett Kazinczyt, egy minden gyöngeségtől megtisztított, ideális Kazinczyt kell látnunk. — Kazinczynak ez a széplelkűsége költőnk szerint olyan jellemvonásokkal volt összefüggésben, amelyek nem voltak előnyére. Ezek között Berzsenyi a felületességet, a hiúságot és a változandóságot említi meg. Ezeknél fontosabb, hogy szerinte Kazinczy a magyar költészetet és vele együtt a magyar lelket helytelen irányba vezette, elfordulva a nagy görögök és rómaiak világától „az ízetlen trovádorok felé.“ — Érdekes összehasonlítaniunk Kölcsey emlékbeszédét Berzsenyinek e visszaemlékezéseivel. Berzsenyi e levél írásakor már ismerte Kölcsey emlékbeszédét, hiszen hivatkozik is rá. (Nem lehet meghatottság nélkül említeni, hogy költőnk ebben az emlékbeszédben — talán saját sorsára gondolva — épen a következő részt jelölte meg (saját példányában): *Hányszor talál a hévvel ölelő kar borzalmat okozó hideg illetésre! hányszor sülyed el a küzdő fényvel és veszéllyel teljes pályája közepén, áldás és szánakozás által nem kísérelve!*) Kölcsey a heroikus vonást emeli ki Kazinczy sorsában. Megtalálja a szálakat, amelyek e nagy írónkat a magyarság örök sorsához és örök megújulásához fűzik. Keresi és kinyilatkoztatja életének, küzdelmeinek és szenvedéseinek értelmét. Mintha maga a történelem Muzsája szólalt volna meg. Ma is minden sorát alá lehet írni. E szónoki művel szemben Berzsenyi visszaemlékezése a temetésről egyedül vagy egy bizalmas barátal hazafelé bandukoló kortársa. Hiányzik belőle az ünnepélyesség pompája és elvárt alázata. A költő arcán van valami keserű vonás, amíg beszél, de mint a felhőkön a viaskodó nap, végre áttör a szeretet és átmelegíti a különböző emlékek között tétovázó lelket.

94. l. Ő (*Kazinczy*) ellenben a poetát néha csak floristának nézé... Kazinczy az Élet és literaturában (1827.283): „Egy virágnál, melly bennünket gyönyörködtet, nem kérjük a Florista magyarázatjait.“ Kazinczynak ez a felszólalása különösen azért fájt Berzsényinek, mert Kazinczy ebben lenézi azokat, akik nem szeretik a szonetteket: „A szonett-hez hév kell és mélység: ők pedig józanok“ stb.

94. l. *Az alkalom szó származtatásával...* L. *Antirecensio*. E szónak az alak alom szóösszetételből való származását Kölcsey joggal nevezte etymologiai eltévelyedésnek. (IV. 42. l.) Már e bevezető sorokból látszik, hogy ez az 5. levél újabb *Antirecensio* lesz, válasz Kölcseynek az Élet és literaturára 1827. számában megjelent felelete ellen.

95. l. *Szelíden oktató kritika*. Ezzel, mint látni fogjuk, a magyar kritika akkori, közös ideálját jelöli meg a költő. Nemcsak a Muzarion és a Felsőmagyarországi Minerva írói, hanem Kazinczy is ennek szükségességét hirdeti. Pl. az Élet és literaturában. (1827.): „Óhajtjuk, hogy Recenzióink legyenek, az tanítja mind az Író, mind az Olvasót.“ (288. l.) A tanításban egyetértének Kazinczy és Berzsényi, de nem a tanítás módjában.

96. l. *A poetai nyelv nemlétét a költői figurák...* „Durch alle möglichen feinen Wendungen, mahlerische Beschreibungen und geistreichen Einkleidungen kann das eigentlich Poetische in einem Gedichte nicht hervorgebracht werden.“ (Bouterwek II. 44. l.) — *Ennek munkái elvesztek*. Kölcsey Stesichorra céloz, akire Berzsényi hivatkozik. Kölcsey ezt írja: „Stesichorra utasítja vádolóját, kinek munkái elvesztek“ (IV. 44). — *Isokratesnek, Ciceronak példája*. L. Kölcsey: „Az, a mit Cicero numerusnak hív s a mi mind Ciceronak, mind az ő mesterének, Isokratesnek műveiben oly kedves mozdulatokkal érdekli füleinket, éreztetheti velünk, miképen a helyes hangöszverekés mind érzékeinkre, mind lelkünkre különös behatást csinálhat.“ (III. 209. l.) Kazinczy Cicero—Sallustius párhuzama l. a Minerva id. évf.

97. l. *A Catók azt nem mondták volna...* Plutarchos Cato-életrajzában elbeszéli, hogy Marcus Portius Cato Murena consult bevádolta, hogy pénzzel vitte keresztül consullal való megválasztását. A per folyamán Cicero, ez időtájt consul, Murena védője, Catorra célozva sokat gúnyoskodott, élceskedett a stoicus bölcselőkön s feltűnően külön tanaiakon és kacagásra indította a bírakat. Cato mosolygott és

állítólag ezt mondotta a körülötte levőknek: „Barátaim, minő tréfás consulunk van.“ — Érdekes, hogy Quintilianust idézi Berzsenyi—Cicero ellen, holott Quintilianus Cicero egyik legnagyobb bámulója volt. Isokratesről véleményük megegyezik. (L. Quint. 4. fejt.) — *Az európai műveltségről.* 1. Kölcsey: „Európának művelt nemzetei jónak látták a rímes versmértékelést elfogadni.“ (III. 212.) — *Ami a divatvadászók szeszélyein épül.* L. Home is: Die Moden sind in einem beständigen Flusse und der Geschmack muss ihnen folgen. — *A lyrai versben előforduló mértékek.* L. Kölcsey Körner Zrínyijéről III. 211. — *Mindenik formának modulatioja tökéletes a maga nemében.* (L. Bouterwek hasonló véleményét. II. 63. l.)

98. l. *Epitritus tertius* voltakép: — — ∪ — (Home például *Discordias*-t említi. (II. 179.) A harmadik szótag rövid, a többi hosszú ebben a verslábban, tehát a költő versképlete nem erre vonatkozik. — *Felettébi cicoma és egyszerű szép.* Véleménye megegyezik Homeval, aki a rímelést szintén nem igen tartja összeegyeztethetőnek a nagy, komoly és felséges tárgyakkal: „Der Reim ist eben so wenig geschickt ein grosses Leiden, als ein erhabnes Subjekt zu schildern, und aus diesem Grunde wird er in der englischen Tragödie schon lange nicht mehr gebraucht. Spielende Liebe, Fröhlichkeit, Munterkeit, Scherz, das Lächerliche gehören in das Gebiet des Reims.“ (II. 174.) — Home-nak az egyszerűről szóló nézetét már előbb említettük. L. Bouterwek is: „Wo die metrische Harmonie, verbunden mit der Melodie, an sich schon so vollkommen ist, wie in gelungenen griechischen Versen, da wird der Reim nicht nur entbehrlich, er fällt dann, als überflüssige Zugabe, dem Gefühle sogar zur Last (II. 61.) und macht die metrische Sprache geschmacklos.“ Az egyszerűségtől való eltávolodást, Home époly veszélynek tartja, mint Berzsenyi és e tekintetben a régiek példájára hivatkozik. (I. 273. l.) — *Szép-e a művészi kézből...* (Kölcsey: *Körner Zrínyijéről*, III. 214.) „Még az is rendes dolog, hogy a mértékelt rímelésnek erővel a visszásan kifestett képszozorhoz kell hasonlítania. Kell-e hasonlatosságokból okoskodnunk? És ha kell, miért egyedül a szoborfaragás mellett maradni? Szabad-e belépni a festőkhöz is?“ Berzsenyi félreérti Kölcsey képét. Kölcsey külön-külön gondolja a fekete rajzolatnak és az olajfestés színeinek szépségét. Kölcsey a metrumtalan verset fekete rajzolatnak, a metrumosat

ragyogó olajfestménynek nézi. Lehet, hogy az előbbi szép, de az utóbbi szerinte még szebb. Ez a hasonlat azonban nem olyan találó, mint Berzsenyi—Bouterwek festett szobra. Kölcsey sem értette meg Berzsenyit és viszont sem érti Berzsenyi úgy a hasonlatot, mint Kölcsey. Kicsiségnek látszik ez, de mennyire jellemző a két egymással szemben álló merov állaspontra. Holott az igazság — mint majdnem mindig — itt is a középen volt. A metrumos-rímes vers művelését költészetünkben a fejlődés elve követelte. Ebben tehát Berzsenyinek nem volt igaza. A XIX. sz. huszas éveiben a metrumos-rímes magyar versek azonban rendkívül gyengék voltak a rímtelen mértékes versekhez hasonlítva. Berzsenyi tehát — látva ezeknek a gyenge versezeteknek mértéktelen dicsőítését — joggal félthette irodalmunkat a szerinte egészségtelen, hamis ízlés kifejlődésétől, amely azonkívül abban a helyzetben és a fejlődésnek kezdetén a magyar lélekkel és gondolkozással és az igazi magyar költőideállal igazán össze nem egyeztethető gyenge versek és gyenge költők kultuszára vezetett.

99. l. *Vessük össze, úgymond...* (L. Kölcsey III. 211.) Mily érdekes különbség a fejlődésre „beállított”, romantikus Kölcsey és a most már időtlen, klasszicista Berzsenyi érvelése között! — *Az ellenem indított keresztes szonetháború magamat a leggeniálisabb címekkel felruházott...* L. Döbrenteihez írt levelében is: „Én a Muzarion IV. kötetét most olvasom. Nyeréink szép cimereketek! No de tudja az Új iskola, milly okerők hatnak az ő Publikumára.” (Döbrenteihez, 1829.)

100. l. *Gyermekízletű Boileauk*: „Un sonnet sans defauts vaut seul un long poem“, írja a nagy francia kritikus híres tanító költeményében. — A szonett ellen hangoztatott véleményeket Berzsenyi Kazinczynak említett, 1817-i értekezéséből is tudhatta. Itt ismerkedett meg Goethe — szonettet lenéző — mondásával:

Ich schneide sonst so gern aus ganzem Holze,

Und müsste nun doch auch mitunter leimen.

(Tud. Gyűjt. 1817. IX. 50. l.) — *Kemény Jean Paulok...* „Wer jetzt gar nichts zu sagen hat, lasset in einem Sonett tanzen und klingen, so wie kluge Wirthe, die saures Bier zu verzapfen haben, tanzen und spielen lassen... Ich will das Jahr als frohestes preisen, das 12 Monate hat, wo ich kein Sonett höre und sehe, so erbärmlich jagen uns auf

allen Gassen Musenpferde mit diesem Schellengeläute nach, von Reitern besetzt, deren Mantelsäume und Kappen gleichfalls läuten... Wie Seiltänzer spannt man jetzt stets das poetische Schlappseil auf... (XI. 396—401. Werke Böhlau 1935.) — Ezek a helyek azért jelentősek, mert mutatják, hogy Berzsenyit mi bátorította arra, hogy a szonettisták ellen kikeljen, azután pedig egyes, a költőnek fájó kitételeket megmagyaráz, mint pl. a Herder-idézet „barbarisch“ szava (u. ott), majd visszatér Kazinczynak a Felsőmagyarországi Minerva 1826. évfolyamában a mértékes-rímes verselésről szóló ismertetésében s ezt Berzsenyi — kínzó emlékeit nehezen háritva el — nem felejtheti. Azért is fontosak ezek a helyek, mert megmagyarázzák Berzsenyi állásfoglalását a korhoz viszonyítva.

100. I. *Az ízlet vak*... L. Home hasonló véleményét *Von der Regel des Geschmacks* c. fejezetében. — *Zsombék parókám, mint Jean Jacques Rousseau*nak. Célzás Kölcsey szavaira: „Nem mindenkinek adatott rousseau-i tehetség, s rousseau-i tehetség nélkül a paradoxia nevetséges világitást vet ránk.” (III. 213.) Kölcsey joggal nevezi paradoxonnak Berzsenyinek azt a nézetét, hogy a rímes skandált versek leoninus versek. Ezek valóban nem hozhatók egy kalap alá — Pethe féle közmondások... Pethe gazdasági művei meg vannak B. könyvtárában. — *Bihari és Hatvágás*. A *Hatvágás* Bihari János leghíresebb verbunkosa a Huszár-verbunkossal együtt. Berzsenyi nagyon szerette Biharit. Mikor Pesten volt, egészen elmerült játékába a *Két pisztolyban* vagy a *Beleznayban*. Ez volt az oka részben pesti barátai elhidegülésének is. Ha Biharit hallotta, otthagya őket, hogy a nagy zenészt egészen közről hallhassa és játékában gyönyörködjék.

101. I. *A felekezeti düh*... Általános a panasz az éles irodalmi kritika ellen. (L. Minerva 1831. évf. Muzarion 1832. is.) — *Külkритika*... Hasonló Bouterwek felfogása is: „Fehlt dem Gedichte innere Schönheit... so kann es durch alle Kunst der Sprache und des Stils jenen wesentlichsten der Mängel nicht verbergen. Verbildet ist der Geschmack, der die Reize der Sprache und des Stils an einem Gedichte höher, als alles Übrige schätzt, und die Kritik, die diesen Geschmack begünstigt, richtet die Poesie selbst zu Grunde.” (II. 38.)

101. l. *A poesis maga a lélek. A harmónia a szépkritika legfőbb tárgya... Bouterwek:* „Die ursprüngliche Heimat der Poesie ist das Geistige und Innere der menschlichen Natur.“ (II. 32.) „Keine Schönheit, also auch keine poetische, ist ohne innere Harmonie.“ (II. 28.) Hasonló felfogás Pope Essay-jében, amelyről a következőkben lesz szó.

102. l. A Dayka elleni bírálat tudatos ellentétben készült Szemere magasztaló bírálatával, amely lényegében a következőket mondja: Dayka érzése csendes, elfojtott, s az egész dalon (Homályos bánat...) mint egy fátyol vonul el. Rejtett tüze elsüllyeszt. Inkább érez, mint lát és képzel. Nyelve pszichológiai önismeretet árul el. Szentimentálistárgyú. Abstraktumokkal él. Lélekábrázatot, lélekarcot fest. Közönséges beszédben nem lehetne előadni, amit Dayka megénekel. Berzsenyi — kapcsolatban Szemerével — szintén arcvonulat lát a Dayka-versben, de egy zavart lélek arcvonulatát. A költő bánatot érez, de ezen nem tud felülemelkedni. „mint egy isten“ és valóban „süllyeszt“, mint Szemere mondja, egy esztétikátlan „jajvilágba“ süllyeszt, ami nem lehet a költő hivatása. Az egész dalon valóban fátyol van, de ezen nem lehet áthatolni, annyira sötét. Szentimentalizmusa öngyilkoláshoz hasonló. Elvont szavai homályosak és szükségtelenül elnyújtottak, rutak. Végeredményben semmit sem mond a költő. — Mindkét vélemény túlzás. Dayka verse mélabú kifejezése és valóban nem a valóságon felülemelkedő hősiesség léleké. Szavai valóban mesterkéltek, de túlnyomóan őszinte érzés kifejezői és ami elkerülte Berzsenyi figyelmét: a versnek szép, művésziesen zárt szerkezete van, ami nagy haladást jelent a szerkesztő művészet nélküli kortársak többségének verseivel szemben. — Szinte feltűnő, hogy Berzsenyi, aki a maga részéről is a „létániás“ stílusnak nagy ellensége, nem értékelte Dayka versének ezt a tulajdonságát.

105. l. *Guzmics, Kazinczy szóleső udvarlója... L. a.* Felsőmagyarországi Minerva 1826. évf.-ban megjelent értekezést: *Kalligenia a Szépség Anyja*, Herder után Guzmics-tól. Guzmics álmában a Szépség tartományában jár s ott elsőnek Dayka fogadja („igaz, hogy kapusnak tevé“). A túlvilág klasszikus költői, Orpheustól kezdve szeretettel fogadják az írókat. A túlvilági írók lelkes szeretettel említik a magyar költőket, követőiket. Berzsenyiről azonban csak kevés van, Horatius így szól: „Nemzetedből (mondja Guz-

micsnak) az én társaságomban te még senkit se látsz, de örvendek Virágtoknak, s Berzsényinek." A többiek túlzott magasztalása mellett B.-nek ez a mellékes megemlítése is joggal bántotta a költőt. (L. Minerva, 1826. 894—895.) -- *Paroláznék*... Itt látjuk a *Kritikai Levelek* valódi értelmét és jelentőségét. Berzsényi szerint a szonettháború mélyén az irodalom idegenszerű *átértékelésének* veszélye rejlik. Egy olyan idegenszerű irodalom túlértékeléséről van itt szó, amely a gyenge példák után ítélve, szerinte alig érdemli meg a költészet nevet és semmiképen sem alkalmas arra, hogy a régi, öröknek érzett klasszikus formákat felváltsa és helyettesítse. Szerinte sem a költői magatartás, sem a magyarság, sem a tárgy, sem a forma nem olyan ezekben a versekben, amelyből bármily szépség vagy erkölcsi haszon származnék a nemzetre. És itt nemcsak szétszórt jelenségekről van szó, hanem az irodalom nagy területének párhuzamos jelenségeiről: ilyen párhuzamos jelenségek Vásárhelyt, Dayka, Kölcsey és most Szemere versei. Ez ellen hadakoznak a *Kritikai Levelek*, azonkívül, hogy Berzsényi *egyéni* védelmét is előadják ellenfeleivel szemben, akik közé Kazinczy, Kölcsey és Berzsényi szerint Szemere is számított. Berzsényi nem tudta, hogy Szemere mily lelkes védelmet írt róla Kölcsey ellenében. Azonban Szemere műve, a kéziratban maradt baráti *Antirecensio* nem került napvilágra, Szemere nem közölte. Berzsényi, úgy hisszük, azért haragudott Szemerére, mert őt okolta, hogy az *Antirecensio első kidolgozását* nem kapta vissza, többszöri sürgetésre sem. Azonkívül Szemere, mint szonettíró és Kölcsey barátja, természetszerűen Berzsényi ellenfeleinek táborához tartozott a költő szerint.

106. l. *A gonosz Áte*... Ezt a levelet is úgy érthetjük meg igazán, ha Szemere magasztalásaira gondolunk a Tud. Gyűjt. 1818. évfolyamában. Szemere szerint Kazinczy e szonettje tele van érzéssel. A mult fájdalmaikat említi. Túl van a szenvedésen, de nem keseredés és nem is öröm nélkül. Zajlani kezd, ragadni, de megcsendesedik s enyhülni hágy. Olyan mint a sötét felhőből kikelő hold. A vers a szív jó talált festése. Kis eposz. Előadása ünnepi, lágy, szép, csinos, kerek. Ezzel szemben Berzsényi prózáinak találja a vers-tárgyát: önszeretetből folyó bosszúságot érez benne. Nincs benne igazi idealitás. Csupa erőtlenség és nyugtalanlás az a vers.

107. l. *Igy van az, midőn a költő azt hiszi, hogy aki szonettet merészel írni...* Koncentrált támadás! A levél eleje Kazinczynak Szemere szonettjeire írt dicséretével kapcsolatos. Folytatása Szemerének Kazinczyra írt magasztalásával van polemikus összefüggésben. Ez a rész viszont Kazinczynak a szonettet dicsőítő értekezésére céloz a Tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyamában. Ebben mondja Kazinczy: (45. l.) „A ki Sonettet merészel írni, ne fogjon soha más órában munkájához, mint midőn lelke valamely lágy, komoly érzés által hatalmasan elfoglaltatott.” — *Ki ön érzelmein felül van emelkedve.* Hasonló Sulzer felfogása is (Senie): „Der Mann von Genie ist mehr als andere Menschen Meister seiner Seelenkräfte, hat daher seine Vorstellungen und Empfindungen in seiner Gewalt, da Menschen ohne Genie von den ihrigen geführt und gelenkt werden.” (Az érzelmek játszódtatják a lelket.) De ez a gondolat lehet plátói eredetű is, mint ez a következőkből még jobban kitűnik. — *Plato borzas fülü lován...* L. Phaidros XXIV.: „A lélek rossz lova) sánta, formátlan, esetlen, nyaka vaskos, kurta, orra tompa, bőre fekete, szeme kék és vérbefutó, a hazug kérkedés barátja, bozontos füllű, süket, ostoresapásnak, ösztökének is alig enged.” — A kép a lelket, mint paripát megfékező lélekről az irodalomban plátói eredetű, valamint az a Berzsenyit mindenütt jellemző gondolat, hogy a lélek felül kell hogy kerekedjék a testen, az anyagon. („Minden lélek fölötte áll az anyagnak.” Phaidros XXIV.) A célzás Erosra előbb is phaidrosi ízű. — *Csak a nyugodt lélek szület tökéletest...* L. „Die grösste Schönheit offenbart sich im Sturm der Leidenschaften, diese gleichsam zügelnd.” (B. jegyzete.) Winckelmann, Jean Paul is kiemelik a görög „vidám nyugalmat”.

108. l. *Szerelem szertelen fokozata a Himfyben. Kesergő Szerelem, 16. ének:*

Megragadnám karjaimmal
 És szívemhez szorítánám,
 És lángoló csókjaimmal
 Ötet végig borítánám.
 S kétségb'esve belevetném
 — Mint borzosztja hajamat! —
 S a tengerben eltemetném
 Vele együtt magamat...

Magát a *mennykövet* izzé-porrá zúzatni kívánja (Döbrentel, Toldy). Sajtóhiba e helyett: a *mennykövel*. L. *Kesergő Szerelem* 155. dal:

A nyomorék im itt vagyok,
Szánd meg villám, verd, zúzd agyon —
Égesd porrá csontjait,
Szánd meg s végezd kínjait...

— *Midōn Priamus...* Ilias, XXIV. ének Achilles Patroklusért (XVIII. ének.) Leukádiai ugrás: célzás a görög halálraszántakra. — *Ezért kiáltoznak szomszédainknál a subjectivitás ellen.* L. Winckelmann, Schiller, Luden. Pl. Luden még a lírában is megjegyzi: „Lyrik ist die subjectivste Poesie, wie wohl die Subjectivität objectiv ist.“ (Berzsenyi jegyzete.)

109. l. *A búcsúzó Hektort és Andromachet.* Berzsenyi nagyon szerette Homér e jelenetét. Schiller is sokat foglalkozik vele: a Propyleen szerkesztőségéhez írt levelében képekkel kapcsolatban és külön versben is, amelyet Berzsenyi lefordított. Berzsenyi ízlésére nagyon jellemző ez a körülmény. (Erő és gyöngédség.) — *A vitéz pedig a Muzsáknak áldozva...* Plutarchos Lykurgos életrajzában: Azért az ütközetekben első sorban a muzsáknak áldozott a király, valószínűleg emlékeztetendő a harcosokat neveltetésükre, hogy szálljanak szembe a veszedelmekkel és emlékezetre méltó tetteket hajtsanak végre.

110. l. Ez a levél Szemere szonettjeiről Kazinczynak és Kölcseynek az Élet és literatúrában megjelent hasonló tárgyú bírálataival tudatos ellentétben íródott (1827. évf.) — Szemerének ugyanebben az évfolyamban megjelent 5 szonettjéről van szó: *Emlékezet, Boldog pár, Himfy, Remény, Echo.* Kazinczy szerint pl.: az elsőt a gyengédség teszi utólérhetetlenné, s ennél szebb dalt a magyar újabb Muzsa seukinek sem sugallt, a második olasz hévvel dicsekszik. — A *Reményt* Kölcsey leszólta: prózai fordulatokat, sziszegő szavakat, helytelen kifejezéseket és szavakat talált benne — míg úgy tudta, hogy a Helmezyé a vers. A *Remény* elképzelését később is szokatlannak és idegenszerűnek tartja. Sz. szonettjeiről u. itt írt cikkében így ír: dicséri a könnyű lebegést, a harmóniát, az olaszos lágyságu rímekeket, a költői tüzet, borongást, epedést és csínt.

110. l. *Keblem dagálya...* az *Emlékezet* e sorából:

Mint ömledez hozzá keblem dagálya!

Igaza van Berzsenyinek. A schilleri *Nebenvorstellung* alkalmazása helytálló. Ezzel az esztétikai követelménnyel a következő levélben Berzsenyi részletesen fog foglalkozni. — *Láng lángomat a Boldog pár e sorai:*

Láng lángomat, csókom csók érdelé,

S a boldog pár egymás ölében múlat.

Berzsenyi ügyesen kihasználja magának Kölcseynek a kifogásait a szonett gyakorító igéi ellen. Azonkívül felfedezi a versben a Home-féle hamis pátosz egyik fajtáját. Home ugyanis helyesen látja, hogy: „Der Dichter wähle nur diejenigen Theile eines Gegenstandes, welche die grösste Figur machen und entferne alles was niedrig ist. (I. 309.) Die Seele kann sich von der Hoheit, zu der sie durch wichtige Gegenstände gebracht worden, nicht ohne Widerstand herabzwingen lassen. (T. 309.) Az első versszak ideális elragadtatása a második versszakban semmivé válik. — *Tiéd e csók...* a *Boldog pár* 3. versszakából. Nem lényeges kifogás. — *Velőm lobog* u. itt:

Velőm lobog, de szókat nem lelek.

Itt is joggal rójja meg a költő a *fölöttébbvalót*. — *S küzdel keblemben...* a *Remény* második versszakából. Költőnk helyesen veszi észre, hogy a *küzdel* ige nem tart lépést a többi energiás igével s hamis pátoszt formál.

111. l. *Chitone lángjai* u. e versben az u. vsz. e sorában:

Mint kedvesét Chitone lángjai

Lepjék orcámat hölgyem csókjai.

Már Kazinczy is kifogásolta a *Chitone* kitételt Diána helyett. [*Chitone* (tunicata.) mivel magát Diana nem engedé látni öltözetlenül.] Fellengző ódában ennek inkább volna helye. (Élet és lit. 1827. 283. l.) Kölcsey megjegyzése u. ott 265. l. — *S ha hívedtől megfosztott a halál...* Az *Echo* utolsó versszakából. Mily finom megjegyzés: az elválás bizonytalanságának szépségéről!

112. l. *A haldokló leány* valóban Vörösmarty egyik legmesterkétebb versformájú verse pl. e szakban:

Miért, könnyű lebel,

Mért játszadozol te ölemben?

A sárga level,

Kit szárnyad emel,

Nem zsenget soha többé kikeletben...

— *Fogy az élet kétféle kidolgozása: (Címe: Bor mellett.)*

Oltogasd szám szomjúságát
S pajkoskodj addig velem,
Míg az élet boldogságát
Nyílt karod között lelem...

Ingereld szám szomjúságát
S ah, éreztessed velem,
Éltemnek fő boldogságát
Hogy csak kebledben lelem.

Ebben is igazat kell adnunk Berzsenyinek. Az első kidolgozás valóban sokkal jobb, mert természetesebb. A másodikból hiányzik az első Gráciája. — *Az úgynevezett perzsa szépeket.* Célzás Kölcseynek Szemere szonettjeiről írt magasztaló bírálatára, amely ily mesterkéltlen fejeződik be: „Olyanok ezek (a szonettek), mint Persiának szép leányai. kikhez Filep fia nem másként, csak földresütött szemekkel mert közelíteni, mivel úgymond: tekinteteik szemfájdalmat okoznak és főszédelgést.“

113. l. *A mellékideák.* A IX. levél eszméje Schillernek *Gedanken über den Gebrauch des Gemeinen und Niedrigen in der Kunst* c. értekezése olvasásának hatása alatt keletkezett. Ebben mondja Schiller — a mellékideákkal foglalkozva —: „Ein ästhetischer Gegenstand ist auch für alle Nebenideen verantwortlich. Das ästhetische Urteil hängt von der Phantasie ab, (daher) auch alle Nebenvorstellungen, welche durch einen Gegenstand in uns erregt werden auf diese Urteil einfließen.“ — *Szívem kedves kányája: A szív rabló kányája.* Kesergő Sz. 17. ének. — *Köszalok merednek: Hol a havas köszálai az egekig merednek.* K. Sz. 8. ének.

114. l. *Tégy velem jót, Vörösmarty Szánakodó* c. versében. — *Fenncomicum.* E rész tudatos ellentétben van Kölcsey a *Komikumról* (Élet és lit.) írt értekezésének egyes kitételeivel. Kölcsey a fenncomicumot nagyon szűkkörűnek tartja és az alcomicumban sokkal több érdekességet lát. Ebben is összeütközik egymással a romantikus és a klasszikus ízlés!

4. *Bírálatok.*

Először Döbrentei kiadásában (II. 203—236), majd Toldyban (II. 67—91). — Kézírata nincs, csupán egy töredéket találtam a niklai hagyatékban. Toldy kételkedett e *Bírálatok* hiteles voltában. E töredék bizonyítja, hogy valóban Berzsenyi művéről van szó. — A szöveg közlése a Jegyzetek Bevezetésében közölt elvek szerint történik. — Keletkezésüket Döbrentei — bizonyára a birtokában volt kézirat és akadémiai adatok alapján — az 1832. évbe teszi. E *Bírálatok* a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készültek.

115. l. A novella hőse (*Vízkereszt*) többek között néhány porcelláncsészét tör össze és sarkantyújával hasogatja táncosnője ruháját. — *Tudós és nagypilági nyelv.* Az elbeszélés egyik hőse tudós, a másik gróf. — *Csesznekvár* és az *Okos Jancsi* nem hozhatók egy műfaji elnevezés alá. A *Csesznekvárra* az „alnépi“ jelző nem illik rá. Romantikus történeti elbeszélés.

117. l. A nyelvi megjegyzések csaknem mind helytállók. Csak az „ébrénk“ szó javaslata tarthatatlan. — *Örömmel kell látnunk...* Tudjuk, hogy ez nem ment oly simán, mint Berzsenyi hitte, hiszen ekkor keletkezett irodalmunk első gazdasági pere: az *Aurora*-per.

118. l. A nyelvi kifogások legnagyobb részét ma is elfogadhatjuk. A felesleges meghosszabbítások, az egyhangúság elkerülése, a nyelvi világhosság elvének hangoztatása ma is időszerű.

121. l. Bajza Thökölyt hajlékony, fortélyokkal teljes, bosszúálló férfinak tünteti fel, Bercsényit pedig úgy jellemzi, mint kevély, mindig szertelenkedő, csapongó, makacs, vakmerő lelket. Ez sértette költőnk hazafias, hőstisztelő érzését.

122. l. *A költőnőket meglámadá.* Az elbeszélés hőse gyomorgörcsöt kap a költőnő műveinek meghallgatásakor.

123. l. L. *Dobozi Mihály és hitvese:*

A szép asszony csüggedve áll, —
Egy haldokló liliomszál,
A ló közel hozzájuk,
Bús szemeket vet rájuk.

Agyon szúrva lova is ott, —
Mivel egy tart agyon rugott,
A ki kezét rátette...

123. l. Homerus világában. L. Az *Antirecensio* első fog. jegyzeteit.

124. l. Kisfaludy regehőse:

Az enyém ő, s hét nap mulva,
Szenvedésim díjába,
Mellém fekszik a halálnak
Hideg, setét ágyába... (*A megbosszult hitszegő.*)

126. l. A „nagyon is naív szellemű“ *Édes kín*: érzéki vonatkozású vers. — *Az Igazsághoz* szóló dal. Utolsó verszaka felesleges nyújtás. — Berzsenyi változtatása jóval férfiasabbá teszi Kölcsey versét. *Szíveket ragadni égi vív* h. jobb B. javaslata: *égve vív*.

127. l. B. Palocsay Tivadartól az *Öröm*, helyesebben *Öröm és fájdalom*. Itt eszerbenhagyta költőnkét kritikai érzeke, mert pl. a vers első versszaka így hangzik:

Ha nedves fellegekre
A nap sugára lőtt,
Szivárvány kél azonnal
A gyászború előtt...

Ez az erőszakolt kép sehogysem nevezhető szépnek.

128. l. Kétségtelen, hogy Czuczor *Szondiját* mesterkéltté teszi a versmérték.

132. l. Helyesebben *Takácsi* Józsától.

133. l. A férjre ugyan nem illik a *szegény* jelző: üres, mihaszna ember. — Az idézett hely a 161. lapon van. Justina: „Szép lélek, de későn ismerem...”

135. l. Találó Berzsenyi megjegyzése, mert valóban ez a lányrablás, amelyet az Álvitész itt, Saul megbízásából véghezvisz, teljesen felesleges, legfeljebb epikai motívum.

136. l. Az elbeszélés így kezdődik: „Jó tett helyébe jót ne várj.” Hasonló paradox „közmondásokkal” folytatódik.

5. A kritikáról.

Meggyőződésünk, hogy ez az értekezés a legrendszerebb azok között, amelyeket eddig (1833) a kritikáról magyarul írtak. Ráday szétszórt megjegyzései, Barsai fordítói

boncolgatásai, Bessenyei nyelvkritikai bírálatai, Kazinczy sok megjegyzése, Bacsányi értekezése a fordításról nem egyetemes és zárt gondolatmenetű cikkek. Kölcsey értekezése a *Kritikáról* magvas és mély eszme-futtatás, de rapszodikus, írója lelkét tükrözi. Bajza József is megelőzi *Előszavával* Berzsenyit, ámde az ő cikke is inkább egy egyéni kritikai álláspont rövid kifejtése. Berzsenyi ebben a művében egész írói munkássága tanulságait használta fel.

137. I. *Mindazon különféle vádakat...* Ezekkel valóban tele vannak a Tudományos Gyűjtemény, a Felsőmagyarországi Minerva, az Élet és literatura, a Muzarion. — *A jó kritika legcélszerűbb tanítás.* Ez általános vélemény ebben a korban. Így pl. Kazinczy is az Élet és literatura 1827. évf.-ban: „Mi épen azért is óhajtjuk, hogy Recenzióink legyenek, az tanítani fogja mind az Író, mind az Olvasót.“ — (288. l.) *A kritika philosophiája.* Berzsenyi tehát hasonló feladatot tűz ki maga elé, mint Kölcsey a *Kritikáról* szóló cikkében. Kölcsey azonban a kritika lényegét a „művészség filozófiai studiumában“ látja (143. l.), míg Berzsenyi a tanításban. Kölcsey nem törődik a „filozófiai studium“ következményeivel, csak az igazság eszményére függeszti szemét. Ideálja az *esprit fort*. Berzsenyi ellenben — saját keserves tapasztalatai szerint — az embert is nézi. Ideálja a *széplélek*.

138. I. *A kritika ijeszt.* Mily felületes Kazinczy véleménye ezzel szemben: „Nincs oly kemény feddés, dorgálás, ami elnémítsa, akit egyszer a könyvcsinálás viszketege megszálla.“ (Élet és lit. 1827 287.) Berzsenyi olvasta Kazinczy e sorait. S mily furcsa érzéssel olvashatta! Hiszen őrá volt célzás benne, amikor K. ezt írja: „Nem kellene Antikritikázni, replicázni, duplicázni.“ (U. o. 288.) Ugy látszik, Kazinczy elfelejtette már a saját és Berzsenyi szenvedéseit! — *Nem némul el minden szép lélek.* Kölcsey említett értekezésében is: „Elrémíteni, elrettenteni nem tud a kritika gáncsolásával.“ (118.) — *Necsak a hibákat...* A Muzarion is így ír: „A próbakő alá esendő munkának ne csak hibáit lesegessek, hanem jelességecskét is megérinteni tisztöknek tartás.“ (1833. II. 23.) — *A lángészt kritika nem taníthatja...* Hasonló véleménye van Berzsenyi kedvelt filozófusának, Engelnek is. L. könyvének: *Der Philosoph für die Welt*, egyik fejezetében: *Gespräche, den Wert der Kritik betreffend.*

139. l. *A mostani költészet alig lehet egyéb, ... Szülők megkedvelt hibái...* Rendkívül érdekes, hogy Kölcsey is Körner Zrínyijéről írt kritikájában ezt írta: „Öregeink a házi jó béke kedvéért kritikátlan viszik sírjukba magokkal együtt hibáikat s ifjaink a tőlök beszívott hibákat újakkal párosítgatják.“ (III. 162.) De Kölcsey célzása a régi költészetre vonatkozik, Berzsenyié pedig az újra, a mai költészetre.

141. l. *A kritikus, mint lángész.* Ezzel tehát Berzsenyi kirekeszti Kölcseyt is, akit nem tart kritikai lángésznek, mert kritikusi ideáljának nem felel meg. — *Csak Lessing-poetákat adhat.* Nyilván célzás Kölcsey egyik helyére, amely Lessing önvallomását idézi. (III. 142.) — *A kritika az írókat ellenséges pártokra szaggatja...* L. Muzarion 1933. II.: „Íróinknak pártokra és felekezetekre oszlása igen káros mind nemzeti, mind nyelvbéli kulturánkra.“ (15. l.) „Igen káros az írókra nézve, mert azokat, kiknek ünnepi színben kellene a közönség előtt fényleni, rút színbe öltözteti, nevetségessé teszi és megutáltatja.“ (U. ott.) — *Bármily hajlandó vagyok a saintpierségre.* Abbé de St. Pierre utópiairó, a kor szociális gondolkozóinak egyike. Ugy lát-szik, költőnket érdekelték az utópiák. (Platon, Mercier.) Lehet, hogy evvel a saintpierséggel van összefüggésben a Felsőmagyarországi Minerva (1826. 551) egyik jegyzete, amelyet Berzsenyi biztosan elolvasott: „Csak az * * * Apátúr és az ifjú Sirach által álmódott Európa Fejedelmei közt kötendő örökös Békesség kevesíthetné számokat a fegyverviselőknék.“ Egy ceruzajegyzet hozzáteszi: „Már miért nem írja ki a * * * alatt Saint Pierre Apátúr?“ Ez a példány volt Berzsenyi kezében, a Somogy megyei Olvasótárból. — *A literaturai emberfaj... magát Mercier Messziás évére elkészítse...* Célzás Mercier Lajos Sebestyén (1740—1814) francia író egyik akkori ismert művére: *L'an 2440, rêve s'il ne fut jamais.* London, 1772. Német fordítása volt a kezemben: *Das Jahr 2440. Ein Traum aller Träume,* London, 1782. (Zweite verbesserte Ausgabe.) Leibniz mottójával: „Die gegenwärtige Zeit ist schwanger von der Zukunft.“ — Az író így ünnepli azt az évet, amelyet címül választott: „Heiliges und verehrungswürdiges Jahr! Du sollst die Glückseligkeit wieder auf die Erde herbeiführen. Ach ich habe dich nur im Traume gesehen!“ — Ez a mondat is már indokoltá

teszi a *Messiás-év* elnevezést. Az író azt álmodja 1798-ban, mikor művét írni kezdte, hogy csaknem 700 (672) évet át-
aludt s egy megváltozott, ideális világot lát maga előtt. Nincsen nyomor, se fényűzés. A pénz nem uralkodik, a hitelt nem ismerik. Eltűntek a fényes fogatok s vele együtt a nagy egyenlőtlenség az emberek között. A régi világot a királyok sajnálhatják csak, akik ellen az író heves haraggal kél ki. Jellemző ebből a szempontból a mű befejezése is, ahol XIV. Lajos maga kesereg annak a Versaillesnek a kietlen romjai között, amely a királyi hatalom és méltóság fenséges jelképe volt — valaha, Mercier álma szerint. — Goethe-idézet a *Jahreszeiten* c. ciklusból a *Herbst* 71. epigrammja. Berzsenyi az idézetet valószínűleg Ungvárnémeti Tóth László könyvéből vette, amit megemlít másutt.

142. l. *Mégsem szabad e harcot kárhoztatnunk.* E tekintetben véleménye megegyezik Bajzáéval, de nagy megszorításokkal. Bajza ugyanis Előszavában ezt mondja: „A kiadó örömmel s valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a magyar írók pártokra, felekezetekre kezdenek oszlani. Óhajtaná, hogy a pártok szelleme el ne szunnyadjon. Az ellenkezés és küzdelmek, a forrás köszörüli az elméket.“ stb. — Lehet, hogy a *Hitelnek* a discussioról kifejtett nézetei is hatással voltak Berzsenyi álláspontjára. (Hogyan képzelhetni egy egész nemzetet, hol csupán egy gondolkozásmód lenne? *Hitel* 410. l.) — *Solon bölcs törvénye.* Solon becstelennek nyilvánította azt, aki lázadáskor egyik párthoz sem csatlakozik, hogy ne legyen senki közömbös és érzéketlen a közügyek iránt, s azzal ne dicsekedjék, hogy hazája szenvedéseiben, bajaiban részt nem vesz. (Solon életrajza, Plutarchostól.)

143. l. A kritikáknak tanító és perkritikákra való osztályozása magából az akkori magyar irodalmi életből van véve. Elméletileg is legtöbb irodalmi elmélkedő így vélekedett a kritikáról. Ezen tehát, ha az akkori kor szemüvegén át nézzük a dolgot, nem lehet fennakadnunk. A felosztás nem mély, de a magyar irodalmi élet tanulságait veszi tekintetbe. A perkritikusban természetesen Kölcseyt kell sejtenuünk, mint ahogy a perkritika jellemzése Berzsenyi személyes tapasztalatain alapul. Hogy a perkritika mennyire helytelen és kilátástalan, azt Berzsenyi Kölcsey saját vallomásából olvashatta a Muzarion 1833. évfolyamában,

ahol Kölcsey (462—67) kétségbevonja általában a kritika célját és hasznát: „A kritikázás, mint mi Magyarokul azt gyakoroljuk, sem író, sem olvasót jóra nem vezet. Kárt hoz a leghasznosabb is, és botránkozást a legszentebb...“ Mily érzésekkel olvashatta Berzsenyi Kölcseynek ezt a vallomását is: „Pörlöttem én is valaha, mint és mi színben? Ítéld meg más. De embert, esküszöm, soha sem volt szándékomban bántani.“ — Ezt Kölcsey viszont a *Kritika* és *Antikritikában* így fejezi ki: „Az ember, úgy tekintve mint művész, szoros függésben áll a maga művével, s lehet-e, hogy a művről ne a művészre, s a művésztől ne a műre folyjon el és vissza a gondolat, a vizsgálódás? De az ember, mint ember, s az ember, mint művész két egészen különböző helyzetben áll.“ Itt ismét élesen szemben áll a két költő felfogása. Kölcsey a művészt elválasztja az embertől. Egész más Berzsenyi emberisége.

144. l. A kritikus belső, erkölcsi tulajdonságainak, emberideáljának rajzára kétségtelenül befolyással volt Popenek *Essay*-ja, amelyet Berzsenyi a Muzarion 1833. évfolyamában oly figyelemmel olvasott el. A kritikus, mint *széplélek* jelenik meg Popenál is: „Mindenből, amit a kritikus mond, igazság és nemeslelkűség tündököljön. A kitetsző nagy ész csak a nemes erkölcs kedvelteti meg.“ — Kölcsey maga is megvallja fent említett levelében, hogy a magyar irodalomban az irodalmi harc ember-ember ellen folyik. Erre vonatkozik Berzsenyi jellemzése a perkritikáról. Kölcsey a bírálatot bírói, ítélői tisztségnek, Berzsenyi tanítói szerepnek fogta fel. Popehoz hasonlóan. („Hol van az az ember, ki bévehető tanácsot nyájasan ad, örömet tanít, örömet tanul?) (Muzarion id. évf. 179.)

145. l. *Nem amelyet Lessing vona*. L. Kölcsey megkülönböztetését fent. — Berzsenyinek a teljes kritikáról szóló fejtegetését nem fogadta helyeslés. Pedig a modern kritikusok jó részénél, mint pl. Hennequinnél, ez az elv újra szerepel.

146. l. *Az ítélő szavairól számot nem ad*. Célzás Kölcsey kritikájára. Ami alább következik, szintén burkolt szemrehányás Kölcsey kritikái ellen. — Itt Kölcseyvel, a kritikkal, a *Harmonistikában* Kölcseyvel, a költővel hadakozik Berzsenyi, csak magasabb síkon. Ugy jelenik meg előtte mindig Kölcsey, mint Hamlet előtt apjának szelleme. — Berzsenyi a *Himfy* szerzőjét fegyvertársának tekintette a

Kölcsey-kritika óta. [L. Kazinczynak Himfy epigrammjáról Döbrentei és Kazinczy vitáját is az Élet és literatúrában.] E részben tehát Berzsenyi Döbrentei mellé is sorakozik. Döbrentei nemcsak az epigrammban kifejezett vélemény kegyetlenségét kifogásolja, de azt is, hogy *kisebb költő* (Dayka) mond véleményt nagyobb felett. Kazinczy erre csak azt a választ tudta adni, hogy Dayka itt csak a Helicon kapusa, nem valami ítélőbíró. Erre mondja Berzsenyi a Kritikai Levelekben, hogy Guzmics is „kapusnak tevé meg Daykát.“ — *Ilyenformán tanítanak a szokott recenziók, midőn lyrai gyűjteményt ítélnék.* Nem nehéz ismét Kölcseyre ráismernünk. Az *Antirecensióban* is előfordul ez a szemrehányás.

147. l. A kül- és belkritikára nézve l. Bouterwek hasonló, már idézett véleményét. L. Pope is: (Berzsenyi által megjelölt hely): Mások gondjokat a nyelvre fordítják, s a könyveket, mint az asszonyok a férfiakat, csak ruhájuk szerint ítélik meg. (168.)

148. l. *Mint illik össze a mű...* Érdekes, hogy Kölcsey is hasonló célokot hangoztat; de csak mint távoli célt: „Ha minden literaturai produktumot azon lépcsőhöz képest ítélnének meg, amelyet az kimíveltetésünk körében kitölt, vagy betölteni akar, bizonyosan mind dícséreteinkben, mind gáncsainkban igazságosabbak lennénk.“ (III. 164.) — *Nem elég csak azt tudnod, hogy haladnunk kell.* Ismét célzás Kölcseyre, aki ezt mondja: „Amilyen veszélyes a féltudomány, olyan veszélyes a fél ízlés. Mert a *haladást* önmaga előtt zárja el azon nevetséges vélemény által, hogy ő csalhatatlan.“ (III. 146.) — Berzsenyi arra a „haladásra“ gondol, amelyet Home fest a görög kultúráról és művészetről, midőn az az egyszerűség, a simplicitas útjáról letért. — *Csak úgy tudod igazán megítélni a részt, ha tudod az egészt.* L. Bouterwek id. véleményét. Pope is hasonlóképen: „Az elme munkájában is, mint a természetében nem az egyes részek helyessége bájol, hanem az egésznek egyesült ereje. A józan bíró... az egészet veszi szemügyre.“ Id. m. 165. l.

149. l. *Nem olyant kell értened, kinél csak a fej van művelve,* Pope: „A kritikusban soha az embert el ne hagyj enyészni. Jó szívnek és jó észnek mindenkor egyesülve kell lenniök.“ — *Író t ütni, csigázni stb.* Célzás Kazinczy *Epigrammai morál* c. versére:

Csípd, döfd, rugd, valahol kapod a gaz latrot! Az ilyet Ütni, csigázni s agyonverni (nevetve) szabad.

Bizonyára gondolt Berzsenyi Kölcseynek a *Kritikáról* szóló értekezése befejezésére is, a Themistokles-idézetre: „Üss, csak hallgass meg.“ (Ezt meg is jelölte.)

150. l. *Ciceronak szent szidalmait.* Itt Berzsenyi Ferenczy Lajosnak az Élet és literatura 1827. évfolyamában megjelent felszólalására céloz: „Gyakran hallottam a tollcsatákat gyaláztatni. Annyi bizonyos, hogy nem érdemelnek annyi neheztelést... Bámulva olvassuk s olvastatjuk Ciceronak beszédeit, mellyekben Antoniusnak, Clodiusnak, Gabiniusnak és Pisonak stb. a leggyalázatosabb vonásokkal terjeszti elé hibáikat, vétkeiket s életeiket.“ (Balla jegyzete, 412.) — *A legüresebb kezdők.* Kölcsey, mikor a Berzsenyi elleni kritikát írta, még kezdőnek számított Berzsenyi előtt. Hogy reá céloz, mutatja az *Antikritika* utalása a kritikusi terminológiára.

151. l. *Embertársa szemérmét csak azért fedi fel... L.* a Muzarion is. (17.) „A feddések nemei közt nincs kínzóbb, mint melly a vétkést kacagás tárgyává teszi. Ettől magában is irtózni fog, valakinek kéblében meleg szív ver, de az ollyat a hideg okosság is tilthatja azon felül...“ — Egy művelt lelkü főispánunk. Idézet a Muzarion, 1833. 363-kk.-ből. — *Igy érez a nemesi rend.* Válasz Kölcseynek arra a kérdésére, hogy miért fogadják nálunk a kritikát kedvetlenül, egy oly országban, „hol az országos és megyei gyűléseken véleményét szabadon kimondani... századok óta szokásban van“. III. 122.

152. l. Lessing: „Wenn ich ein Kunstrichter wäre, so würde meine Tonleiter diese sein: gelinde und schmeichelnd gegen den — Fähigkeiten verratenden — Anfänger, mit Bewunderung zweifelnd, mit Zweifel bewundernd gegen den Meister, abschreckend und positiv gegen den Stümper, höhnisch gegen den Prahler, und so bitter als möglich gegen den Kabalenmacher.“ (L. Kritikai Lapok 1833. II. füzet. 42. l. is. Berzsenyi innen idézhette!)

153. l. *A költő mint egy álmjáró... L.* Jean Paul: „Das Genie ist in mehr als einem Sinn Nachtwandler.“ I. 56. — Vagy elnémul, vagy más utat választ. Ismét gondolnunk kell Kölcseynek Kazinczyról szóló emlékbeszédében a következő B.-től aláhúzott sorra: „Hányszor sülyyed

el a küzdő fénnel és veszéllyel teljes pályája közepén!“ — Az írói demokratiát meg kell a csárdai demokratiától választani. Célzás Kölcsey kijelentésére: „Minden író egy független status. [*A kritikáról*. Kritikai Lapok, id. f. 25. l.] L. Kisfaludy Sándor is: „Az Író-Népet szabad Republicának tartom.“ [Élet és lit. 1829. Iv. 14.] Kapcsolatba hozható e hely Kölcsey fent id. helyével is. (24. l.): „Visszásnak teszszik, hogy ezen kedvetlen fogadtatás (a kritikáé) olly nemzetben történik, hol az országos és megyei gyűléseken véleményét szabadon kimondani századok óta szokásban van.“ (U. ott 24. l.)

Poetai Harmonistika.

Először a Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek I. kötetében, 1833. 147—196. l. jelent meg. Ettől eltér mind a Döbrentei (kiad. II. 238—329. l.), mind pedig egyes részletekben a Toldy közlése. (Kiad. II. 91—144. l.) Az első tele van önkényes javításokkal, a másik pedig néhány helyen kombinált szöveget ad. — Mi visszatértünk a Magyar Tudós Társaság Évkönyvében közölt szöveghez s azt minden változtatás nélkül közöljük.*

A *Harmonistika* kézírata nincs meg, csak az első és második kidolgozás elég jelentékeny töredékei. Ezeket a *Függelékben* közöljük.

154. l. A *Harmonistika* címre vonatkozólag I. Jean Paul *Vorschule der Aesthetik* Bevezetése „Die rechte Aesthetik wird daher nur einst von einem, der Dichter und Philosoph zugleich zu sein vermag, geschrieben werden: er wird eine angewandte für den Philosophen geben, und eine angewandtere für den Künstler. Wenn die transcendent... Aesthetik bloß eine Klanglehre ist, die gemeinere ist... eine *Harmonistik*.“ (I. XIX.) Lehet, hogy a címre Berzsenyinek ez az egyik legkedvesebb olvasmánya hatott. — Kétségtelen, hogy a *legbelsőbb valóság* ismeretének tagadása a felvilágosodás gondolatkörében gyökerezik. A koncentráció elvének hangsúlyozása a költő alkotótevékenységének magáraeszmélése, belső tapasztalatainak kimondása.

* Az apostrophok az *a* után és az *s* előtt Berzsenyi kézírataiban 1830. után már nincsenek meg, tehát mi is így közöltük a szöveget.

155. l. *A legtulajdonabb poetai szép az emberi szép.* Az ember és természet kapcsolatának követelményére l. Schiller bírálata Matthisson verseiről. (IV. 323—48.)

156. l. *A természetben van minden, még a phantasia is.* Itt Jean Paulnak a képzelet és a természet viszonyát illető fejtegetéseire és Schillernek a görög költészet és a természet viszonyára vonatkozó felfogására kell gondolnunk. Berzsenyi felfogása Jean Paulhoz áll közelebb. Ő nem választja el oly mereven egymástól a szellemet és a természetet. Nála egységes egész a természet és az ember. Ég és föld, lélek és természet nem dialektikus ellentétben, hanem isteni harmóniában van egymással. — *Az egész nagy harmóniája.* A harmónia eszméje áll tehát Berzsenyi művének központjában. Mint intravertív ember, saját lelkében is kereste a boldogító harmóniát. Platon *Symposion*jában, *Phaidros*ában a harmóniának, mint a mindenség törvényének fejtegetése feltétlenül hatott rá. A *Phaidrosban* különösen hangsúlyozza Platon, hogy az egység mindig összhangzás, megegyezés. A harmóniának ez a fogalmazása Berzsenyinéi lépten-nyomon kitűnik. Mint költőre, mint művészre, kétségtelenül elsősorban a plátói harmónia eszméje hathatott. Ezt a harmóniát, mint életelvet megvalósítva látta a Hellenikában, amelynek rajza Jean Paul, Schiller és Winckelmann fogalmazásában felejthetetlen nyomot hagyott lelkében. A harmónia eszméjét annál fontosabbnak tartotta, mert művészi irányától, a klasszicizmustól való eltávolodásban nemesak az igazi művészettől, hanem a valódi magyarságtól való elidegenedést is látott. Szerinte a klasszicizmus, a Hellenika felel meg legjobban a magyar léleknek és a magyar karakternek. Végül filozófiai törekvések is fűtötték. S ami költői elve volt, amit olvasmányai is megtalált, íme, a legtekintélyesebb filozófiában is uralkodó principiumként volt érvényben. A *Harmonistika* filozófiájának kialakulására fontos volt Krug Vilmos megismerése; Márton István latin nyelvű kiadásában és magyarázataival került ez a filozófiai rendszer Berzsenyi szellemi látókörébe. Mint könyvtára bizonyítja, ezt a könyvet: *Guilielmi Krug Systema Philosophiae criticae, editit Stephanus Márton, Viennae, 1820.* szorgalmasan tanulmányozta. Különösen a mű filozófiai kiindulópontját és az esztétikai részt olvasgatta. Itt találta a harmónia elvi és filozófiai fontosságának újabb kifejezését is, ami arra biztatta,

hogy ezt az elvet bátran megteheti bölcelete kiindulási pontjának. Még külön megjelölte a *Doctrina Elementaris* 54. §-át, amelynek címe: *Formula supremi Principii formalis*. Itt olvashatta Krug egyik alapelvét: „Ergo supremum omnis cognitionis philosophicae Principium formale, tali Formula finio: Absoluta tou Ego harmonia, in omnia sua actuositate est supremum philosophandi finis, — aut etiam hac: *Absolutum* in omni mea actuositate *quaero harmoniam*.” Az abszolút harmónia keresése az én cselekvéseiben, mint a filozófiai megismerés alapelve biztos támaszpontot adott Berzsenyinek is és hozzájárult bölcselő gondolkozása kialakulásához. Műve módszerében is, mint ezt különösen a második kidolgozás bizonyítja, eleinte Krug módszerét követte. Később azonban költőnk áttért a *Vorschule der Aesthetik* rapszodikus tömörségére, amely szellemének jobban megfelelt. Mitrovics Gyula (*A magyar esztétikai irodalom története*, 115. l.) tehát helyes intuícióval emelte ki Berzsenyi rokonságát a magyar egyezményes filozofusokkal (a nélkül, hogy Krugnak költőnkre tett hatásáról tudott volna) és épen ilyen joggal sorolta őt az önálló törekvésű magyar esztétikusok közé, mert e sokféle olvasmányból és hatásból Berzsenyi olyan művet alkotott, amely a benne mutatkozó homályosság és mesterkéeltség ellenére is úttörő jelentőségű a magyar nyelvű poetikai irodalom történetében, mint ezt *Bevezetésünkben* is kimuttattuk. — *Egység a különféleségben*. Ez ellen Krug is felszólal a *Calleologia* 22 §-ában: „Hutcheson, Home aliique Aesthetici contenderunt Pulchritudinem, nihil aliud esse, quam unitatem in varieta obviam. Declaratio quoque isthaec, aliquid tale commemorat, quod in Obiectis pulchris deprehenditur, ut ut haud quaquam exclusive. Nam, in quodlibet numero, in triangulo, in machina... aliisque rebus similibus non deest unitas in varietate.” — Bouterwek is megjegyzi, hogy a harmónia egészen más, mint az értelmi egység a különféleségben. Legközelebb jár Berzsenyi Platofelfogásához, aki pl. a *Phaidrosban* az egyezkedésben keresi a harmónia forrását. Szerinte (XII.) az egység mindig összehangzás, az összehangzás bizonyos megegyezés és megegyezés sohse lehetséges változatlan ellentétek között. A zenében is úgy lett harmónia, hogy az elébb még ellentétes magos és mély utóbb egyezkedve egymáshoz közeledett.

158. l. *Harmóniás közép.* A harmóniának phaedrosi felfogása. — *Nem akarom az egyes szín szépségét tagadni.* A költő visszaemlékszik Kölcsey támadására: „Ő (Berzsenyi) a szépséget csak a vegyülésben találja, s az egyesnek szépségét meg nem ismeri.“ (IV. 42. l.)

159. l. *Teremtés a világ létszereinek harmóniás összefolyása.* Evvel kapcsolatban mondja a költő a második kidolgozásban platonikus elragadtatással: „Mi a szépézés egyéb, mint a világ harmóniájában megjelenő legfőbb szeretetnek, az Istennek érzése?“ — *Igy érzett Lessing.* L. *Hamburgische Dramaturgie.* 77. 80. levél.

160. l. *Hogy Aristoteles ezt érté.* L. *Nikomachosi Etika* VI. „Die Tugend ist ein gewisses Mittelmaß insofern Sie im Bestreben besteht, das Mittelmaß zu treffen.“ Stahr ford. — Jean Paul ezt a definitiot tartja a legjobbnak. *Vorschule der Aesth.* I. 3. l. — *Szép és jó a szeretetből erednek.* A szép és jó örök kapcsolata l. Platon *Philebosában* is, amelyet Berzsenyi szintén olvasott.

161. l. *A szeretet és a phantasia kapcsolata.* Jean Paul a képzeletet szintén *Göttin Liebe*-nek nevezi. A képzelet és szeretet Berzsenyinéél is elválaszthatatlan, mint ahogy a szeretet költészetének is legfőbb ihlető ereje. (L. Berzsenyi könyvünkben költészetének jellemzése.) — A harmóniás mozgás, valamint a szép lélek tanára hatással volt Schiller *Anmut und Würde* c. értekezése. — *A szép élettökély.* Erdélyi János kigúnyolja Berzsenyi sok meghatározását a szépről (Pályák és pálmák 97.). Nem vette tekintetbe, hogy ezekben a meghatározásokban a költő igyekezett mindig új és új oldaláról megközelíteni a szépség ragyogó és sokoldalú fogalmát: egyszer mint élettökélyt látja, egyszer mint a legtermészetesebb életet értékeli, máskor mint a lelki szabadság megnyilvánulását festi, majd a testi-lelki, isteni szépek harmóniáját ünnepli benne. Ám mindezeket ő bizonyos rendszerben igyekszik tárgyalni s így e meghatározások, kiszakítva rendszerükből, nem ítélték meg igazságosan. Erdélyi Berzsenyi prózai munkáinak Kölcseyje lett a költő halála után. De Berzsenyi költészetét is kedvezőtlenül és igazságtalanul ítéli meg, miután kiindulópontja helytelen. (L. Gyulai Pál cáfolatát Egyetemi előadásában is.) Mennyire jellemző Berzsenyi életérzésére, hogy az élet lényegét — mint a költészetét — a dinamizmusban, az erő megnyilvánulásában.

a mozgásban látta és érezte! — *A szépség a Harmonistika tabelláján.* Kiséreljük meg e „tabella“ összeállítását Berzsenyi szerint: 1. A szép a *határozottság* és *szabadság* középléte. 2. A szép *Lélek- és istenérzet* harmóniás középléte. 3. A poétai szép a *testi, lelki, isteni* szépek harmóniás középléte. 4. A kilenc múzsa: *testi, lelki, isteni* szép, *önszeretet, tárgyszeretet, teremtés, testi élet, erkölcsi világ, religio*; ezek harmóniás középléte a három *Gratia*. 5. A legemberibb szép az *emberszeretet* és *viszontszeretet* harmóniájából folyó gyönyör. 6. A poesis az *ön- és tárgytekélyítésnek és teremtésnek* harmóniás középléte. 7. A leglelkibb poétai szép az erényből folyó *lelki szépnék* s az istenérzetből folyó *isteni szépnék* harmóniás középléte (szép religio.) 8. A legszebb ember az emberi formák *végleteit kizáró* középen áll. 9. A poetai forma középen áll a *Philosophusi* és *harmoniatlan* forma között. 10. Szép az emberi forma minden részének *középmértéke*. 11. Poetai szép a *szép testnek és szépléleknek* harmóniás középléte. 12. A görög ideál a *testi, lelki isteni természetek* harmóniájának jelképe. 13. A szép lélek harmóniás mozgású és harmóniás emeltségű *szerető, okos lélek*. 14. Poétai szép az *érzelmi, gondolati, képzeleti* szép harmóniás középléte. 15. A poétai szép *fokozatai*: az előbbi harmóniás középlétnek 1. okossággal, 2. okossággal és virtussal, 3. okossággal, virtussal, religióval egyező harmóniája. 16. A kilenc múzsa eredete másképen: *testi, lelki, isteni* szép, *érzelmi, gondolati, képzeleti* szép, *okossággal, okossággal és virtussal, okossággal, virtussal és religióval* párosulva. 17. A legfőbb teremtő erő a *szeretet* és *értelem* harmóniás egyesülete. 18. A poetai szép a *játék* és *valódiság* harmóniás középléte. 19. A poétai kultúra a *művészetek és tudományok* összehangzása, harmóniája. 20. A poesis a *természetes* és *ideális* harmóniás középléte. 21. A valódi poeta az emberi nemek és korok kellő közepén álló „közép ember,“ aki az emberi *nemek* és *korok* minden szépségeit magában egyesíti. 22. A poetai beszéd az *érzelmesség, értelmesség* és *képleteség* harmóniás elevenségű középléte. 23. A poetai nyelv a *természetesség* és *ideálosság* harmóniás középléte. 24. A legfőbb költészet a *Lyra, epos* és *dráma* harmóniás *vegyületű középléte*.

161. 1. *A halálra ítéltetett bűnös... L. Nevezetes Utazások Tárháza* I. (Szerk. Kis János. L. alább) 358. 1.: „Ha

valakit a szultán az ő tanácsosai gyűlésében a tigrissel való harcra ítél, olyankor husz, vagy harminc lábnyi köz kerítetik be vastag hasogatványokkal... Ezek kerítésén két ajtók vannak. Az egyikén a megszentelt mégyen be, aki övedzőig mezítelen, s mint valamely áldozatra rendelt barom, a fején virágkoszorúkkal van felékesítve s jobb kezében egy hegyes tört tart, a balogban pedig egy darab fát. Ezen boldogtalan először megköszönti a szultánt, azután pompás hadi táncot jár... — *A hadifogoly énekel*... L. U. ott 367. l. „Jóllehet ezen szerencsétlenek tudták, mely sors vár rájuk, mégis megkötözött lábaikkal is verték a taktust a muzsikához.“ — *Néhol a táncban megbotló*... U. ott 366. l.: „Az oly táncosok, akik megbotlottak s elestek (amiről azt hiszik, hogy rosszat jelent) azonnal kivitetek a táncolók sorából és azonnal fejük vétetett, a nélkül, hogy a táncolás félben szakadott volna.“

162. l. *Muzsika tánc gyűjté*... L. Berzsenyinek *A poesis hajdan és most* c. versét, valamint Schiller *Künstlerének* alap gondolatát is. — Ez a fejezet (V.) különösen mutatja Schiller *Anmut und Würde* c. értekezésének olvasását. Pl. *A szép lélek nem akarhat mást, mint szépet és jót*: „Daher weiß sie (die schöne Seele) niemals um die Schönheit ihres Handelns und es fällt, ihr niemals ein, daß man auch anders handeln könnte.“ (VIII. 95.) — A Dädalus — hasonlat, Jean Paulnál is előfordul, de más értelmű: Es ist bekannt, wie in den griechischen Gedichten alle Gestalten wie gehende Dädalus Statuen, voll Körper und Bewegung auf der Erde erschienen.“ (I. 87.)

163. l. *A görög poesis a természet és ideál középlete*. Lényegesen eltér Schiller nézetétől, aki a görög vagy naív költészet és a szentimentális költészet között épen abban látta a különbséget, hogy ami a görög költészetnek természet volt, ott a kultúrált szentimentális költészet ideált lát. — *Szép embernek, mert szépek voltak, szobrot emeltek*. L. Jean Paul: Der griechische Schönheitssinn (betete) ein Jüngling, bloß weil er schön war, nach dem Tode in einem Tempel an... Der Ismenische Apollo mußte den schönsten Jüngling zum Priester haben.“ (I. 83.)

165. l. *Igy fejti Plátó a poesist*... A *Symposion* és a *Phaidros* ismerete költőknél kétségtelen. A *Symposion*ban előforduló Diotimát többször is említi. A *Philebos* és a *Ti-*

maios ismerete is valószínű. De hogy az *Iont* is olvasta, biztos.

Az *Ionban* fordul elő a *heraklesi kő*. Ebben a Párbeszédben ugyanis Sokrates azt a lelki közösséget, amely a költő, előadó és a hallgatóság között van, a delejes áramhoz hasonlítja. Van egy kő, amelyet a görögök *heraklesinek* neveznek, ebben csodálatos erő lakik. Vasgyűrűket vonz magához, azonkívül erejét továbbadja ezeknek a magához vonzott vasdaraboknak is, hogy hasonlóképen hassanak másokra. Ily erőforrás a múzsa. A múzsa ihleti a költőt, ez az előadót, aki a hatást tovább árasztja hallgatói lelkébe.

166. l. *A görög poeta leírta ugyan a lelketlen tárgyakat is*, de csak mint valami dekorációkat. L. Schiller Matthissonról szóló bírálatának bevezető része. Még részletesebben *Über naive und sentimentalische Dichtung* IV. 146—7.

166. l. *Illy áldozat és szeretet Krisztus*. Ez a fejezet kapcsolatban van az *Élet és literatura* 1829. évi XI. részében található eszmetöredékekkel a *Dicsőségről*, a *Nemzetről* és a *Hazáról*. (1—48.) Az önszeretet, a hazaszeretet és az emberség szeretetének kérdéseiről szintén folyik itten szó. A szeretet hatalmát dicsőíti az író (Guzmics), amely a legszebb gondolatokat, a legmélyebb érzéseket a legszívesebb eltökéléseket munkálja. Az önszeretet fogalma, a hazaszeretetet és az emberszeretetet dicsőítése is rokon a két írónál. Legközvetlenebb a párhuzam talán a következő részben: „Szeretni annyit tesz: mint a másikhöz egyenes természetes indulattal, nyíltszívűséggel viseltetni, javáért munkálkodni, boldogságát előmozdítani, érette, ha kívántatik, magát egészen *feláldozni*, s mind ezt a nélkül cselekedni, hogy hálát, vagy jutalmat várjunk tőle, sőt hálátlanságával sem gondolván semmit is. *Igy szerette Jézus az emberi nemzetet*.” Természetesen jól lehet érezni mindenütt a határokat, amelyeket Berzsenyi megszabott magának s amelyek a romantikussá válni kezdő kortól visszatartóztatják a Világosodás (felvilágosodás) eszmevilágában.

A 3-as számról l. Platon *Timaiosát* és számmisztikáját. A szeretetből folyó teremtés. Itt a *Symposion* Eros-tana vegyült a keresztényi, közelebb schilleri szeretet fogalmával. (L. *Anmut und Würde* VIII. 112.)

167. *Képzőszellem: teremtés, gyönyör által visz bennünket legfőbb célainkra*. Jean Paulnak a *Bildungskraftról*

mondott himnusza mellett (I. 32.) gondolnunk kell a művészet schilleri felfogására is nemcsak a *Künstlerben*, hanem az *Aesthetische Erziehung der Menschheit* c. művében is. E mű hatása B-re később a *játék* fogalmának bevezetésében is mutatkozik. *A harmoniás, vagy szép ember* c. fejezet keletkezése pedig az *Anmut und Würde* és az *Erziehung* nélkül nem képzelhető el.

169. I. A költő és philosophus összefüggésére I. Sulzer és Jean Paul id. h. *Keletiek a prófétát...* L. *Nevezetes Utazások Tárháza*, különösen az I. kötetben az afrikai arabok (maurusok) leírását.

170. I. *Nem ok nélkül mondá Jean Paul...*: „Die Poesie will überall das Allgemeinste der Menschheit. Dies ist ein stiller Beweis oder eine stille Folge einer eingeborenen Theodizee.“ (I. 99.)

172. I. *A lelki világnak szép testet...* I. Jean Paul: Alle ihre Körper (waren) veredelt, alle ihre Geister verkörpert“ I. 95. — *Szebbet az emberinél nem ismerve.* Schiller: Es ist die Menschheit allein, in die der Grieche alle Schönheit einschließt.“ VIII. 59. (*Anmut u. Würde.*)

173. I. *Lelki szerelemből.* L. *Symposion és Phaidros* szerelemtana, de teljesen az esztétikai síkra átvétítve. — *Isteni vidám nyugalom.* L. Jean Paul jellemzését a görög „heitere Ruhe“-ról. Általában Jean Paul (és Winckelmann) rajza a görögségről nagy hatással volt Berzsenyire (*Vorschule der Aesthetik. IV. Programm.*)

174. I. *Schiller a Propyleumok kiadójához...* L. Schiller IV. 274: „Das ernste, doch nicht traurige Herabsteigen des Helden steht ihm wohl an; er braucht nicht die Götter, er ruht auf sich selbst. Ernst und ruhig steigt der gewaffnete Hector die Stufen seines Hauses herab, sein Körper ist schon den Kriegern zugewendet. Nur das Gesicht kehrt sich nach Andromache.“ U. ott. 273. — *Másik rajzolat:* „Mehrere und zwar die geschicktesten Meister lassen ihren Helden sich an die Götter wenden und das Kind ihrem Schutze übergeben.“

175. I. *Rhesus lovai...* L. Schiller u. ott 266:—8: „Hier schwebt in einer Wolkenumgebung, schlank und schön gebildet Minerva herab. Die Göttin erscheint über die erschlagene Leiche.“ — *Lelki szép érzelme a testi szépnek érzelmen uralkodóvá lett.* L. *Symposion:* Többre kell becsülni a

lelki szépséget a testinél. (XXVIII.) *Venus-Urania*... Schiller *Über die ästh. Erziehung*-jában is. VIII. 187., de más vonatkozásban. Ugyancsak itt beszél a *tabellarischer* Verstandról is, amelyre Berzsenyi előbb célzott. — *Alkibiades pajzsa*. L. Plutarchos: Arany pajzsán (Alkibiades) nem a honi címért viselte, hanem a kezében villámot tartó Eros. — Sokrates. A *Phaidon*-ban LXV. — *Diotima, Phaidros*, Berzsenyi legkedvesebb példái Platonból. 176. l. Solon megtiltá a görög szerelmet: Megtiltá a rabszolgáknak, hogy testöket kenjék és fiúkat szeressenek, ezáltal a vonzalmat a szép és tisztességes szokások közé sorolván, mintegy felhívja az érdemeseket arra, amiből az érdemteleneket kizárta. L. Plutarchos: Solon. — *A lélek, mintegy Janus-fő*... Jean Paul I. 75. l.: „Bald ist am Januskopfe des Menschen das eine Augenpaar, bald das andere zugeschlossen.“ (Más vonatkozás.)

177. l. *A görög muzsika változtatásával*. Platon az álmában kimondja, hogy a zenében nincs szükség panaszra és jajgatásra, lágyságra, elpuhultságra. Csak a hős vagy a békés, megelégedett ember lelkületét festheti a zene. Minden újítás tilos. Az egyszer megállapított énektől, tánctól, zenétől eltérni nem szabad, mert a zene igen nagy hatással van a lélekre. — *A világnak gyakran élve meghalunk*...: „Es ist einerlei, wie man diesen überirdischen Engel des innern Lebens, diesen Todesengel des Weltlichen im Menschen nennt.“ I. 63. l. L. még Berzsenyinek *A poeta* c. versét. — Montesquieu az emberiség nagy könyvében. A *L'esprit des lois*-ról van szó, a IV. rész VIII. fejezetről: *Explication d'un paradoxe des anciens, par rapport aux moeurs*. Platon ne craint point de dire que l'on ne peut faire de changement dans la musique qui n'en soit un dans la constitution de l'état. — Az ókori lélek romlásának rajza és távozás az egyszerűtől, a természettől. L. Home id. helye fentebb.

179. l. *Jól mondá Jean Paul, hogy a képzelő erő csak prózája*...: „Einbildungskraft ist die Prose der Bildungskraft oder Phantasie.“ I. 31. — *Rosszul ítélnék, akik az alsóbb lelki erőkből*... Hasonlóképen Jean Paul: „Wer das Genie, das Beste, was die Erde hat, den Wecker der schlafenden Jahrhunderte in merkliche Stärke der untern Seelenkräfte setzt... der denkt sich es eben-ohne Verstand.“ (Das Genie.)

180. I. *Nem a képzelet játszik a lélekkel...*: „Das Genie hat seine Vorstellungen und Empfindungen in seiner Gewalt, da Menschen ohne Genie von den ihrigen geführt und gelenkt werden.“ (Sulzer: *Genie*.) — *Képzelet testi látás visszalátása*: Jean Paul: „Phantasie ist nichts anderes als potentierte hellfarbige Erinnerung.“ I. 31.

181. I. *Amit Montagne mond*. L. Nagy Tóth József fordítása. (1803.) 140. l.: „Bennem is tüzesen dolgozik a képzés. Minden embert lökdös az, némellyet pedig egészen orra buktat.“ — *Giulio Romano mosolygó Junoja*. (A Palazzo del Tè termében.) — *Jéghegy az Alpések fölött*. Jean Paul: „Sobald im Genius die übrigen Kräfte höher stehen, so muß auch die himmlische über alle, wie ein durchsichtiger reiner Eisberg über dunkle Erden-Alpen sich erheben.“ I. 67.

182. I. *Szép játék*. L. Schiller játéktana az *Aesthetische Erziehung des Menschen*-ben. Ez a fejezet Schiller e műve nélkül nem jöhetett volna létre. De Berzsenyi a játék fogalmát is saját céljaira, mint a harmónia eszközét fogja és használja fel, míg Schiller az államvezetés művészetének szolgálatába állítja. — *Alatta a költészi szépnek*. L. Bouterwek felfogása is műve. I. kötetében a harmóniák fejezetében.

187. I. *Azért mondja Schiller*. L. Schiller über das Pathetische: „Er (der Mensch) ist ein vernünftig empfindendes Wesen, eine moralische Person, und für diese ist es Pflicht, die Natur nicht über sich herrschen zu lassen, sondern sie zu beherrschen. VIII. 123. l.

187. I. *Mivel nemzetének poétai kultúra helyett...* L. Az állam-ban különösen azt a részt, amikor Platon szembeállítja a költő és a filozófus viselkedését a fájdalommal szemben. A költő átadja magát a fájdalomnak, ami férfiatlan viselkedés, holott a férfibüszkeség azt kívánja, hogy a szerencsétlenségben szilárdan kitartsunk és nyugodtan viselkedjünk. L. továbbá u. ott Platon szemrehányásait a költővel, mint az utánzat utánzójával szemben. — *A német bölcselkedők...* L. Baumgarten és iskolája. — *Igy tiltá bé Themistokles javaslatát...* Mikor Themistokles a görögök hajóraját fel akarta égetni, Aristeides javaslatára — mivel a tervet a leghasznosabbnak, de a legigazságtalanabbnak tartotta — az atheniek megparancsolták Themistoklesnek, hogy hagyjon fel azzal. (Plutarchos, Themistokles XX.)

126. I. *Sparta maga volt az erény.* L. Plutarchos rajzát Lykurgosban.

A keresztény mitológia ellen I. Home (II. 426.) és Jean Paul is (I. 121—22.)

188. I. *Kotzebue drámái...* Hugo unokái holttesténél térdre esik stb. az *Adelheid von Wulfingen* c. drámában. — Las Casas *Die Spanier in Peru* c. drámában, ahol Rolla perui hadvezér is az egyik főszereplő. — Zameo *Die Negerklaven* c. drámában szerepel. (Az utolsó felvonás 9. jelenetéről van szó.) — *Voss.* Feltűnő Berzsenyi nagy tisztelete Voss iránt. Ennek oka valószínűleg az, hogy, mint Berzsenyi Kazinczynak a *Sonettről* írt említett értekezéséből is láthatta, Voss hasonló véleménnyel volt a szonettekről, mint Berzsenyi és a német költőnek ez a vonása is rokonszenves lehetett költőnk előtt. — *A keresztényen religio formátlan lényei.* L. Home id. műve és Jean Paul is, különösen a romantikus költészetről írt művében, ahol egészen a *Poesie des Aberglaubens-ről* és *Dämonologiáról* beszél a kereszténységgel kapcsolatban.

189. I. *Költészetünk szelleme keresztény...* Ennek szép megvalósítása éppen Berzsenyi költészete, és így költőnk erre valóban példát is mutatott. — Szebbek, mint a romantika testetlensége. (Jean Paul I. 115.) L. Jean Paul jellemzését: *Engel, Teufel, Heilige, Seelige, hatten keine Körper-Formen...* (I. 122. I.)

190. I. *Így a dolog a naiv és sentimentalis osztályokkal.* L. Schiller maga is megerősítette a költőt nézetében, mert maga mondja a naiv és szentimentalis költészetről írt tanulmányában: „Denn endlich (IV. 235.) müssen wir es doch gestehen, daß weder der naive noch der sentimentale Charakter für sich allein betrachtet, das Ideal der schönen Menschlichkeit ganz erschöpfen, das nur aus der innigen Verbindung beider hervorgehen kann.“ (IV. 235.) — *Ha az emberi nemek szerint osztjuk is el a költészetet.* L. Luden: (Hellenik und Romantik c. fejezet) „Das Prinzip der Männlichkeit dort (in der Hellenik) vorherrschend, hier (in der Romantik) das Prinzip der Weiblichkeit. Die Kunstwerke der Alten tragen das Gepräge männlicher Einfachheit und Kraft, die der Christlichen das weibliche der Zartheit und der Liebe.“ — *Természetes és ideálos.* Luden: „Wie das Göttliche in der alten Zeit in der Natur war, so war auch der

Mensch eins mit der Natur, als das Göttliche aus der Natur zurücktrat, da setzte sich auch der Mensch der Natur entgegen. Der Charakter des Heidentums: Realität und objektiv. Charakter des Christentums: Idealität und subjektiv.“ V. ö. továbbá Schiller felfogását a kétféle költészetről az *Über naive und sentimentalische Dichtung*-ban. — *A fódros Apolló...* Az előzményekből is világosan látható itt Winckelmann olvasásának hatása: „Der höchste Begriff idealischer männlicher Jugend ist sonderlich in Apollo gebildet, in welchem sich die Stärke vollkommener Jahre mit den sanften Formen der Jugend vereinigt hat.“ Id. m. 117. l. — Erdélyi szemrehányása tehát, mintha Berzsenyi Winckelmannból idézne, a nélkül, hogy Winckelmannt olvasta volna, semmiképen sem jogosult. — *Az íztelen afrikai hierophanta...* L. Jean Paul: „Nicht bloß ewige Kinder waren die Griechen, wie sie der ägyptische Priester schalt, sondern auch ewige Jünglinge.“ I. 80. Szép és hasznos. L. Platon id. helyei.

191. l. A naiv és ideális költészetek összeköttetése. L. Schiller előbb id. h. *Jean Paul jegyzete szerint* I. 118. l. Jean Paul a „wahr und wirklich“ fogalmának kevés jelentőséget tulajdonít. Az eszme kifejezésében látja a költőiséget s minden igazi költőiség közös forrását.

192. l. *Leginkább elárulja homályát...* L. Schiller: „Aber eben darum, weil es nur der Begriff des poetischen ist, in welchem beide Empfindungsarten zusammentreffen können, so wird ihre gegenseitige Verschiedenheit und Bedürftigkeit in demselben Grade merklicher, als sie den poetischen Charakter ablegen.“ (254. l.)

192. l. *Naiv és sentimentalis szellemek gyökerei.* Ez az élelméjű ellenvetés megegyezik a Schiller ellen felhozott legújabb kritikákkal is. Valóban Schiller rousseauizmusa e tekintetben hamisan látta a görögség lelkét és szellemi eredetét.

193. l. *Tudós terminologus.* Célzás Kölcseyre. — *Ha tudta volna Ariosto...* Ferrau és Rinaldo harc után, amely alatt egymáson sebeket ejtettek, ugyanarra a lóra ülnek, hogy elérjék Angelicat (*Orlando furioso* I. 15. stanza). E nemes kibékülés a következő szép stanzára lelkesíti Ariostot:

Oh gran bonta de' cavallieri antiqui!
 Eran rivali, eran di fe diversi,
 E si sentian degli aspri colpi iniqui
 Per tutta la persona anco dolersi.
 E pur per selve oscure e calli obliqui
 Insieme van, senza sospetto aversi...

(I. 22. stanza.)

E lírai elragadtatásra mondja Berzsenyi, hogy Ariosto *ki-
lépett a sugólyukból*. Mint ezt is túlzásnak találta, úgy ki-
fogásolja Glaukus és Diomedes találkozását is, akik a csata-
hevében mint ellenségek találkoznak s ráismervén egymásra,
hogy elődeik után vendégbarátság köti őket össze, megaján-
dézkozzák egymást. (Ilias VI. ének.) Ez a szentimentalizmus-
nem tetszik Berzsenyinek, férfiatlannak tartja, épen mint
az egy ló hátán lovagló keresztény és szaracén lovagot.
A complimentre vonatkozólag l. Diomedes szavait
Glaukushoz:

S *mézédes* szavakat mondott a népzetítőnek... (E pél-
dákat Schiller művéből: *Über naive und sent. Dichtung*
vette B.)

194. l. *Célérzet: szépérzet*. L. Home hasonló felfogását
is. (L. a Von den Empfindungen und Ideen z. fejezetet.) De
Platon felfogása is hasonló a *Hippias*-ban. — *Simonidesként
néma poetákká*. L. a Laokon híres bevezetését Simonides-
ről. (Bibl. Inst. IV. 8. l.) Lehet, hogy Berzsenyi innen vette.
— *A prózaibb sem csupa próza*. L. Bouterwek hasonló fel-
fogását id. h.

195. l. E fejezet lényegét l. *A versformákról* szóló érte-
kezésében.

196. l. *Korinna Plutarchos szerint (Vajjon az atheniek
háborúban vagy békében voltak-e nagyobbak?)* azt mondta
Pindarosnak, hogy több benne a szóvirág, mint a költői erő.
Berzsenyi ezt az adatot is Plutarchosból vette.

197. l. *Valamint a görög nyelv az atticizmusétól*. L. *A
versformákról*. — Nyelv és tárgy összefüggését költőnk kü-
lönösen Homenál tanulmányozhatta. Hogy véleménye meny-
nyire megegyezik Homéjével, jegyzeteiben is kifejezi.

197. l. *Poetának a poesist népszerűsíteni*. L. Schiller
Über Bürgers Gedichte IV. 282. l.: „Ein Volksdichter in je-
nem Sinn, wie es Homer seinem Zeitalter oder die Trouba-

dours dem ihrigen waren, dürfte in unseren Tagen vergeblich gesucht werden. Jetzt ist zwischen der Auswahl einer Nation und der Masse derselben ein sehr großer Abstand sichtbar.“ — Schiller kételkedik a popularis költészet lehetőségében, annak inkább csak ideális feltételeit sorolja fel: különösen az anyag helyes megválasztását és az előadás legnagyobb egyszerűségét kívánja. Azonban, hogy egy költő egyszerre tetszhessék a művelteknek és a népnek, ebben alapjában kételkedik. Berzsenyi e tekintetben a költészetnek tágabb körű felfogásával is kitűnik.

198. l. *Szerető lélek leszáll az emberiség templomaiba*... „Liebe ist ein Herabsteigen“... (Schiller *Über Anmut und Würde* VIII. 113. l.) — A harmónia elvének következetessége B.-t a poézis osztályozásában helytelen nézetekre indítja. A műfajok bizonyos egymásbaolvadásának lehetőségét Bouterwek is elismeri (II. 67.). Luden is hangsúlyozza a költészet eredeti egységét. (Die Poesie stellt die Unendlichkeit der Ideen in untrennbarer ursprünglicher Einheit dar.) És nyilván Luden hatása alatt jegyzi be Berzsenyi vázlatkönyvébe a következő gondolatot: (amit itt ismétel) A Lyrica Poesis a Musikához, az Epos a Festéshez s Drama képfaragáshoz hasonlítatik. (T. i. Ludennél.)

199. l. *Meg kell Herderrel vallanom*... Utalás Herderre a felfogására, hogy mivel a költészet törvényeit az erőből kell levezetnünk — az epikai előadásnak is erőt kell sugározni, életnek, haladásnak kell lenni az eposz minden részében. Ebből a szempontból világítja meg Homeroszt is (*Plastik* c. műve.) Ha ezt a törvényt megszegi a költő, unalmassá válik. — Schiller Lyrai scénaikat: Tell, Wallenstein, Braut von Messina. — Kotzebue többek között magyar tárgyú színművében is (*Béla futása*) alkalmaz ily kórusokat Berzsenyi Kotzebuet ezért a magyarság rokonszenves szerepeltetéséért is szerette.

200. l. *Winckelmann azon állítására*: „Der einzige Weg für uns, groß, ja, wenn es möglich ist, unnachahmlich zu werden, ist die Nachahmung der Alten. Das Studium der Natur muß ein längerer und mühsamerer Weg. Kenntnis des Vollkommenen Schönen sein, als es das Studium der Antiken ist.“ (Id. m. 309. l.) Plato több helyéből... Pl. *Az államban* a fájdalom leírása Homér költészetében s ennek hatása a görög lélekre.

203. l. *Francia izlésű kert, angol park*. L. Schiller jellemzését a francia és angol parkról IV. 299. (Die Gartenkunst.) — *Schiller gáncsolja Goethet*. L. Schiller: „Mitten aus der wahrsten und rührendsten Situation werden wir durch einen Saltomortale in eine Opernwelt versetzt“ ...

204. l. *Örömeben hal meg az ember*: Jean Paul I. 101. l.: „Poesie soll die fröhliche Wissenschaft sein und wie ein Tod zu Göttern und Seligen machen.“ — Zameo és Rolla. L. előbbi Kotzebue-jegyzet. — Brutus fiait megöleti. L. Plutarchos Brutus életrajza.

A Magyarországi Mezei Szorgalom Némely Akadályairul.

205. l. *Fönteobb mezei szorgalom*. A *Hitel* alapgondolata is ez. L. 328: „*A magyar gazda nem viheti mezeit a lehető legmagasb virágzásra.*“

206 l. *Azon nagyszerű áldozatok...* Balásházy *Észrevételeiben* 114. l. említi őket, s bizonyára Berzsényi is ezekre gondol: Festetics György gr. *Georgikonjára* és Albert főherceg magyaróvári „Gazdaságbeli Tanító Intézetére.“

205. l. *Több nagy íróink*. Itt elsősorban gr. Széchenyi Istvánra, Balásházy Jánosra kell gondolnunk. Magda Pál munkáját úgy látszik, nem olvasta Berzsényi. Viszont a *Mezei Gazdák Barátja* c. folyóirat 1830. évf.-ban megjelent hasonló tárgyú (eddig figyelembe nem vett) értekezést: *Azon akadályokról, mellyek a mezei gazdaságot gátolják Magyarországnban*, ismerte. (L. *Mezei Gazdák barátja*: 1830. 129—168.)

206. l. *A mezei szorgalom lévén legfőbb táplálója*. E tekintetben költőnk teljesen egyetért Balásházyval, Széchenyivel és az idézett cikkíróval.

206. l. L. Schwartner *Magyarország néptelenségéről*: Die Zahl der Einwohner ist fast zu klein.“ Számítása szerint Magyarországon egy földrajzi négyzetmérföldre 1848 lakos esik, míg Ausztriában és Csehországban u. ilyen területen 3000, Angliában 4000, Észak-Lombardiában 7000 lakos él. (*Statistik des Königreichs Ungern*, 85. l.) Ugyancsak ő u. o.: „Was könnte nicht aus Ungern werden, würde die Industrie seiner Bewohner mit der Fruchtbarkeit seines Bodens gleiche Schritte halten! Der vielfache Menschenwert ist in Ungern Vielen noch nicht einleuchtend.“ — Berzsényi ismerte Schwartner művét, megvolt könyvtárában is.

207. l. *Egész tartományokat látunk bitangoltatni...*
 Schwartner: „Den Ochsen und Schaf-Herden sind die weitläufigsten Steppen oder Wüsteneien angewiesen, auf welchen außer dem Hirtenpersonale kein Mensch nisten darf.“ — Schwartner 1305 ilyen pusztát számít össze. Kiszámítja azt is, hogy ha csak 1000 ember telepedhetnék meg egy-egy ilyen pusztán, akkor már 1 millió 305.000-rel lenne nagyobb az ország népessége. (Id. m. 84.) Ugyancsak ő említi Békés megyét, amelynek úgyszólván egész területe — tudomása szerint — ilyen nomád terület volt a XVIII. sz. közepe táján. — *Számos német gyarmatainkon.* Schwartner szerint 1765—1787-ig 17.000 német család telepedett le a kincstári birtokokon. Ezek részben elvegyültek a többi lakókkal, részben pedig egészen új falvakat alapítottak. Költözködésük és a bérvesztés földjük után mintegy 6 és fél millió aranyforintba került a kincstárnak.

208. l. A családvédelemnek evvel az eszméjével Berzsenyi jóval megelőzte korát! — *Ne vesztenék el a puszták előbbi szabad allodiális természetöket.* Már Schwartner is céloz rá id. h., hogy a puszták benépesítésének egyik akadálya a nemesi birtokosok ellenállása, akik féltik kiváltságaikat és jövedelmüket, valamint adómentes területeiket a változásoktól. — Az allodiális területek ugyanis, ahol jobbágy nem lakott, adómentesek voltak. Ezeket az ú. n. majorsági földeket a földesúr saját kezelésben tartotta. Az állattenyésztés jövedelmezősége következtében különböző szabályozásokkal egyre növelték ezeknek az allodiális területeknek a nagyságát. (L. Mályusz Elemér kutatásai. Századok. 1923—24.)

209. l. *Céltalan néposzlat.* Különösen ezen a fejezeten látszik a *Mezei gazdák barátja* c. lapban megjelent fentebb id. értekezésének a hatása. A cikkíró is figyelmeztet a céltalan néposzlatra: „Ezen akadályokhoz hozzájárul még nálunk az a népességnek aránytalansága, mellynek felette mostoha befolyása vagy a mezei gazdaságba, Nem a tulajdoni hijjánossága, a népnek, hanem annak *egyetlen és a földnek természeti tulajdonságaival ellenző elosztása* az, a mi a serény és igyekező gazdáknak meg szokta kötni a kezét.“ (148 l.) — *A legmeddőbb havasokon munka és földnélkül sorvad a sok nép.* L. A. fent idézett cikk is: „Mert az éjszaki jobbára hegyes vidékei az Országunknak olly igen

népessek, hogy el se tudják tartani a' lakóikat, a' miért is azok minden idén kenyérkeresés végett kiköltözni kénytelenítettnek holott meg a' déli felette termékeny vidékei olly igen népetlenek, hogy egész nagy térségek míveletlenül hevernek csak azért, mivel elegendő munkás kezek nincsenek. (Id. m. 149. l.) Nagy bősége van tehát a' népnek ott, a' hol a, klíma vad és kietlen." (U. ott.) — *A nagy bőség tunyítja...* U. így Balásházy is: Mi Magyarok bővülködven mindenekben, nem vala okunk, hogy jobban törjük magunkat." 42. l.

210. l. *Az ilen néposzlatás nemcsak a néperőnek célosb használatát eszközzené.* Hasonló következtetés a *Mezei gazdák barátjában*: „Mind addig tehát, míg a' népesség és a' földnek természeti tulajdonságai között célarányosabb arány fel nem áll, sohase javíthatjuk gazdaságunkat." (150. l.) U. ő rámutat a robot-munka hátrányaira is. Napszámost nem lehet kapni robot-munkáson kívül. Ahol a jobbágy gazda jól bírja magát, a maga gazdaságával is eleget el van foglalva s azon kívül még tunya is. *L. Mezei gazdák barátja is*: „A' bővség a' pallérozatlan népnél a tunyaságnak és lomhaságnak szülője szokott lenni." — *Főntebb fogású gazdasági rendszer.* A déli magyar paraszt gazdával lehetetlen a vetésváltás hasznát elhiteni. (*Mezei gazdák barátja* 163.)

210. l. *Céltalan földosztály.* Erre a fejezetre volt legnagyobb hatással Balásházy id. műve. Nemcsak a helyesebb földosztás eszméje, hanem a közlegelőkre vonatkozó észrevételek és a zsidókérdés felvetése is Balásházy id. művének 10 §-ával van kapcsolatban. Balásházy így határozza meg a helytelen birtokelosztás tényét: „Kivéven a' praediális, vagy a' jól regulázott tiszta helységbeli birtokokat, a' többi kisebb birtokok majorságbeli appertinenciájai széllyel vagynak szórva." (Id m. 84.) A következőkben határozza meg a tennivalókat: 1. Az egybetagositást törvényes úton lehessen behozni. 2. A jobbágytelkek külön választassanak a földesúri résztől. 3. A földek és rétek egy tagba legyenek szakítva. 4. Külön kell választani a nem művelhető területeket. 5. A legelők használatát törvényesen kell szabályozni. 6. A föld minőségét kell ismerni a tagosítás előtt s azt tekintetbe kell venni. 7. A földjavításhoz szükséges költségeket törvény által kell kötelezővé tenni. 8. Szőlők nem lehetnek az egybetagositás

tárgyai. 9. Az egybetagosítás által felmerült költséget és kárpótlásokat is törvényesen kell rendezni. 10. A közös legezők kérdését a földesúr és a jobbágy között méltányosan kell elintézni.

213. l. *Műveletlen nép.* Itt sok rokon gondolatot találhatunk Balásházy művével és a Mezei gazdák barátja c. értekezéssel. Balásházy is felszólal a parasztság érdekében: „A' parasztok tudatlansága azon épül, mivel épen semmi intellectualis nevelést nem kapnak.“ Bízik benne, hogy a magyar paraszt követni fogja a jobb gazdálkodás módjait: „Tsak nékiek annak idejében neveltetések folytában a' jó principiumok és tzélra vezető esméretek tsepegtessenek bé elméjékbe“... (97.) Milyen ügyes népmívelő javaslata van művének 116. lapján! —

A *Mezei gazdák barátja* is panaszkodik a népnevelés elhanyagolásáról: „Kevés gond vagyon minálunk arra, hogy a' köznép e' részben a' Papok és lelki Pásztorok által oktattatnék.“ (165. l.) Abban a fejezetben, amelyben a haza lelki pallérozásáról, a gazdaságnak tudományos esméreteire nézve beszél, a cikkíró lényegileg ugyanazt mondja, mint Berzsenyi. De egyik író sem szól a nép, különösen a pásztor-nép nevelkedéséről úgy, mint Berzsenyi, aki tapasztalatai és megfigyelése alapján beszél.

214. l. *Hornyák:* északnyugati tót. — Szoták: tót. — *A somogyi pásztor-nép és a somogyi betyárság történetére nézve* I. Gönczy Ferenc alapvető és úttörő munkáját: *A somogyi betyárokról.* (S. a.) Gönczy a somogyi betyárság virágzását két környezeti okra vezeti vissza: 1. a megye nagy-kiterjedésű erdősegeire, 2. arra, hogy közel volt a szlapon határ, amelyen át könnyű volt a lopott jószágot áthajtani az ottani nagy uradalmakba, ahol azután a cimborá pásztorok segítségével az értékesítési lehetőség is nagyobb volt.

215. l. *Pénzesebb kereskedőket, a zsidókon kívül elretentenek.* Gönczy kimutatta, hogy a rablók között zsidók is voltak. A betyárvilágot a zsidó kereskedők a hatóságok tanúságai szerint hamis bukásra is felhasználták. Ilyenkor is azt vallották, hogy teljesen kirabolták őket.

218. l. *Mór:* vályogfal. — *A magyar a gyengébb nemnek csak a könnyebb munkákat adja.* N. Apáti Kis Sámuel a Tudományos Gyűjtemény 1822. évfolyamában Somogyról közölt ismertetésében is hasonlót jegyez meg, sőt még to-

vább megy: (40. l.) A' Somogyi Magyar paraszt asszony annyira tudja az ő egyébaránt mogorva férjét venni, hogy az felesége helyett minden ellenvetés nélkül megfeji a tehenet, fát és vizet hord a' konyhára, sőt igen gyakran még főz is." Egyébként ő is megerősíti, amit Berzsényi a pásztorokról mond: A' lopásbéli erköltstelenségek a' sok csikósok, gulyások, kanászok, juhászok által keletkeznek. Ő is az itteni szakadatlan erdőségeknek tulajdonítja az állapotokat, úgyhogy ide a csavargók messzi, erdőtlen tájakról is eljönnek s itt húzzák meg magukat, amivel Somogy rossz hírnevét növelik. — A német hölgyével kaszáltat. L. Berzsényi versét *A német és magyar ízlésről*. (L. Költői Művek. 263. l.)

220. l. *A nemes ifjú nevelése. A Mezei gazdák barátja* is ezt mondja: „Azon tanítás, mellyel a' nemzetnek pallérozottabb része ezen tárgyról kap, sokkal csekélyebb, mintsem, hogy általa gondolkodó mezei gazdák formálódhatnának. — L. Balásházy hasonló gondolatait műve 110. kk. lapjain. — A hivatalra vonatkozólag l. Balásházy találó észrevételeit műve 152. l. — *Korhely ispán* és városok. Ezekre vonatkozólag ezt írja a *Mezei gazdák barátja*: „Végtére gazdasági Tisztjeinknek hijjános kiformálódását is el nem hallgathatom. Még inkább érezhetik azok az urak (a tiszték hiányos kiképzését), kik könnyülállásaik miatt vagy jó kedvökből az esztendőnek nagyobb részét városokban töltik.“ (Id. m. 168.) — *A gazdaság tudományában jártas tiszték*. Bizonyára Nagyváthy Jánosra, Festetics jószágkormányzójára gondol Berzsényi.

223. l. A munkásházakra nézve l. Tessedik munkáját, amelyet Berzsényi bizonyára szintén ismert: *Der Landmann in Ungarn. — A zsványokat teli asztal várja*. A hatósági iratok vendégeskedésekről tudósítanak. A betyárok mindenütt élelmet és innivalót követeltek s rendszerint a helyszínén töltötték az éjszakát vagy legalább is jó ideig ott mulattak, amiben nem zavarta őket senki.

224. l. *Kereskedő társaságok*. Balásházynek is hasonló a véleménye: „Tétetett csak egy próba is egy több tagokból álló borkereskedő társaságnak felállítására?“ (56. l.) „Vagynak mi közöttünk sok kereskedői talentummal és tüzzel bíró emberek, de készpénzek hibáztván, megindulni nints mivel.“ (142. l.) — Az egyesülés eszméje különben legvilá-

gosabban és legékesszólóbban Széchenyi *Hiteléből* áradhatott Berzsenyi lelkébe. L. lent.

A parasztasszonyok ruháját csak a szabás választja meg. Ezt N. Apáti Kis Sámuel főleg a Sopron és Vas megyei parasztra mondja: „A piperés köznép negédes fényűzése miatt csak alig lehet a' parasztot öltözetéről a' közönséges Nemestől megkülönböztetni.“

226. l. *A fényűzés ellen.* Széchenyi is hasonlóan a *Hitelben*: „Kiki ha practicus jó gazda nevét méltán akarja viselni, jövedelménél kevesebbet költjön.“ (354.) *Tajbász*: ügyetlen. — Columilla római mezőgazdasági író, Kr. u.1. sz. *Műve*: De se rustica. — *Exiguum colito*: A csekéllyel is törődj. — Mindig több földet akarnak munkálni, mint amit illendő szorgalommal munkálni győznének. U. így Balásházy is: „Azon előmenetelek, mellyek iparkodó középszerű és kisebb Birtokosok által tétettek a' gazdaság folytatásaiban, inkább a' jószágok kiterjesztésében (extensiva oeconomia) vagy is acquisitiókban állanak, mint magának a' gazdaságnak józanabb principiumok 's fogások szerént való folytatásában.“ (33. l.)

228. l. *Nemcsak jobbágyainak elegendő földet nem ad.* Az allodiális területek szaporítása végett. L. fent, az allodiális birtokról szóló jegyzetet. — *Minél butább a nép, annál hasznosabb.* L. Balásházy *Bevezetését*: „A Nemzeti boldogletelnek ezen különböző szereit közt vagyon egy, melly a' többet mind magában foglalja, tudniillik a' hasznos isméretek elterjesztése. Mert maga az erkölcsi jószág is, a' léleknek az a magassága... nem egyéb, mint a' műveltetés magzatja.“ (Dercsényi szavai. 4. l. *Észrevételek*... 1831.)

230. l. *Igen érti a nép, hogy nem lehet mindenki úr...* L. N. Apáti Kiss Sámuel említett cikke is: „A' Somogyi Magyar (a köznépet értvén) igaz, hogy épen nem civilisált, sőt durva, egyszerű mind élet módjára, mind ruhájára nézve, de egyszersmind sorsával megelégedő és nagyon el érti a Természetnek azon törvényét, melly őtet robotoló Parasztnak szülte.“

232. l. *Füstös konyhák.* Nem csodálkozhatik az ember Berzsenyinek ezen a megjegyzésén, ha beleéli magát abba korba, amelyről szó van. (L. e korra vonatkozólag: Rummy Károly a Tud. Gyűjt. 1818., Poroszkai Gy. a Tud. Gyűjt. 1821., Szilágyi a Tud. Gyűjt. 1823. évf., deretskei Fodor Gá-

bor cikke a Tud. Gyűjt. 1827. évfolyamában stb.)

232. I. *Céltalan szőlőszaporítás.* A tanulmány egyik legtanulságosabb és legkorszerűbb fejezete. A bortermelés hanyatlásának ide vonatkozó tényezőit részletesen tárgyalja Szekfű Gyula *Faji sajtóságaink a gazdaságtörténet megvilágításában* c. tanulmányában. (Minerva, 1922.) Hazánk talaja és égöve rendkívül alkalmas volt arra, hogy a szőlőművelést és így a bortermelést elősegítse. De a jövedelmezőségnek erős korlátokat szabtak az értékesítés nehézségei. A magyar bortermelés *kivitel céljaira* későn jött, mert a franciák, spanyolok, portugálok, németek megelőzték a magyart a nyugati piacokon, amelyek messze is voltak. Ausztria és Poroszország ellenségeskedése következtében Magyarország a porosz piacot is elvesztette. Az örökös tartományokban a kormányzat a könnyű és savanyú osztrák borokat részesítette minden kedvezésben a magyar borral szemben. Galiciának osztrák tartománnyá válása eltorlaszolta az utat Lengyelország felé, ahová pedig azelőtt Magyarország tekintélyes mennyiségű bort vitt ki. A magyar bor még dél felé sem terjeszkedhetett, mert oda a bécsi kormány az olasz-osztrák tartományok borait irányította. A bécsi vámrendszer megváltoztatása 1848-ig nem sikerült. Mivel ilyen körülmények között a magyar bortermelés legfeljebb csak minőségének kiválóságával emelkedhetett volna ki versenytársai között, a főfeladat *minőségi borok* termelése lett volna. E helyett a bemunkált terület növekedett ugyan, de a minőséggel keveset törődtek. A tokaji világhírű volt ugyan, de hírnevének a hamisítások ugyancsak ártottak s drágasága lehetetlenné tette magyarányú fogyasztását. Schams szerint (*Magyarország szőlőműveléséről*, 1831), 1809-ben 18 millió akó volt az ország termése s ebből 4 millió ment ki külföldre; 1829-ben, tehát Berzsenyi művének keletkezése idejében már 23—24 millió akóra nőtt az ország termelése, de a borkivitel ugyanaz maradt, mint 1809-ben, tehát a belső termelés nőtt ugyan, de a termelt nagyobb mennyiség következtében s a kivitel pangása miatt nem növekedett, sőt hanyatlott a bor ára. Balásházy is foglalkozik id. munkájában a magyar bortermelés hanyatlásával. Egyedüli lehetőséget az Oroszország felé való kivitel fokozásában lát, de itt is felpanaszolja, hogy a dél-oroszországi bortermelés fellendülése és a magyar borkereskedelem fejletlensége meg-

nehezíti a bor értékesítését. Ő is felszólal a magyar bor hamisítása ellen. Reméli, hogy Fiume felé talán lehetőség nyílik az új értékesítésre, de félő, hogy boraink nem bírják a tengeri utat. (Id. műve 57. l.) — A kor egyéb leírásaiból is láthatjuk, hogy a szőlőszaporítás Somogyban is nagy mértékű volt s így Berzsenyi saját szemével is láthatta, amit leír. Így pl. az egyik korabeli munka, amely a szőlőszaporítás ellen szólalt fel (megvan Berzsenyi könyvtárában is), a következőket mondja Somogyról: „Tudok Somogy Vármegyében edgy Falut, a' mellynek lakosi ez előtt mintedgy húsz esztendővel a szőlő plántálásának anynyira neki bősültek, hogy edgyik vető mezejecket, a' földes Uraság meg-edgyezésével, egészen beplántálták. Ezek tizenöt esztendő alatt, a' szőlőplántálás kezdetétől számlálván, annyira meg-szegényedtek, hogy elébb marháikból pusztultak ki, azután házaik dőltek öszve, végre házaikat s földjeiket oda hagyván, béreseknék állottak el, s most abban a' faluban fellényi ház sints, mint a mennyi a szőlő plántálás előtt volt.“ (65. l.) Bár a mű iránymunka a méhészet érdekében, — adatait nem igen lehet kétségbe vonni. Az idézett gazdasági munka ehhez még a következőket jegyzi meg: „A' rossz szőlők művelése szint annyi munkával s költséggel járván, mint a' jóké, a' mezei munkától sok embert elvon, és ennyi embernek keserves munkáját, a' mellynél a' Társaságnak drágább jószága nints, haszontalanul eltékozolja. Hogy ha pedig még ezen kívül a' rossz bort termő föld valami vetés alá alkalmas is: a vétek kettős. Mert edgy az, hogy rossz borával annyi ember munkáját meg nem jutalmaztatja, más az, hogy gabonát sem terem.“ (65. l.) — N. Apáti Kis-Sámuel is már említett értekezésében így jellemzi a somogyi paraszt szőlőszeretétét: „Mihelyt 30, 40 forintja van itt a' parasztnak, azonnal egy kis darab szőlőért adja.“ (40. l.)

235. l. *Szeszereg a göbölös*: nyöszörög a pásztor. *Kereskedési hiányok*. Ezek okai közé számíthatjuk a bécsi kormány magyarelles és magyar kereskedelemellenes politikáját, amely az osztrák kereskedők egyedárúságával fojtólag nehezedett hazánkra. A nemesség privilegizált helyzete, a jobbagyság kötöttsége szintén hozzájárult ahhoz, hogy a kereskedelmet hátráltassa. Évszázados elszokottság és erőszakos intézkedések megszakították a magyar kereskedelem régi hagyományait. (L. Szekfű Gyula: *Faji sajtáságok a gazdaságtörténet megvilágításában*. Minerva, 1922.) — A kor

írói azonban egyáltalán nem kételkednek a magyarság kereskedelmi tehetségében. Így pl. Balásházy János is csupán a hitel hiányában látta a kereskedelmi pangás okát: „Én meg vagyok győződve, hogy ha a pénznek szabadabb forgása lett volna honunkban, eddig az activa kereskedésnek dítésretes és boldogító folytatására több Magyar adta volna magát reá.“ (L. fent is.)

237. l. *Szegény nemeseink*. Ezt a *Mezei gazdák barátja* is tárgyalja: „Minél jobban szaporodik valamely nemzetiség, és minél többet osztoz, annál kisebbek lesznek természetesen az egyes tagjainak részei, úgy hogy mindegyik annál kevesebbet bír, minél távolabb esik az első törzsöktől. Utoljára olly csekélyek lesznek ezen egyes részecskék, hogy nem táplálhatják eléggé a' birtokosokat.“ Ugyancsak ő mutat rá ennek következményeire a haladás szempontjából.

238. l. *Az egyesülés eszméjére*, valamint az egész *Hiányos népszerközet* c. fejezetre a *Hitel* hatása nyilvánvaló. Talán legmélyebb hatást a *Hitel*-nek az a része tette Berzsenyire, amely az egyesülés szükségességéről szól. (*Mit kell tenni s min kell kezdeni?*) Széchenyi felkiáltása: „S ugyan mit tehetni egyesség, s így egyesülés, s illy módon megismerkedés, s eképen középesedés vagy egy középpontra-gyűjtés nélkül?... Legközségesebb foglalatosságainkban, építésben, gazdaságban, mindennapi életünkben s a t. olly nagy számúak együttmunkálkodása szükséges, s csak egy findzsa kávéhoz is két hemisphaera productuma kívántatik. Egy magányos ember semmi, s csak egyesületnek van hosszú élete s igazi súlya.“ — Berzsenyi művében és gondolataiban azonban sajtószerű színezetű az egyesülés eszméje. Először is mint költő és mint a klasszikus világ rajongója, szívesen adna költői és klasszikus színezetet az egyesüléseknek s az azzal kapcsolatos összejövetelnek. Már a *Lovakrul* írt munka kapcsán illy szellemben írt Széchenyinek és Weszelényinek. (L. *Levelezése* 80. l.) Ezen az esztétikai színezeten kívül — amely Széchenyi tetszését nem nyerte meg — az egyesülés eszméjének másik vonása még érdekesebb: ezt az eszmét a népre is kiterjeszti, nemcsak a nemesekre és a vezető rétegre, mint Széchenyi vagy Balásházy. Ez ad különös eredetiséget és jelentőséget Berzsenyi gondolatának. Egyenesen meglepő az egyesülési eszmének ez a kiterjesztése is, amely külső formájában bizonyos mértékig hasonlít a délszláv zadrugához.

FÜGGELÉK

I. A' religiók' eredete és harmóniája.

Az akadémiai kézirat szerint, amely az utolsó hiteles szöveget foglalja magában. Először Toldy Ferenc közölte kiadásában kissé hiányosan és újabb helyesírással. II. kötet 5—12. l.

240. l. *Jóllehet a religiók' históriája nem egyéb* stb. Volney: *Les ruines* c. művének nyilvánvaló hatása. L. különösen a 21. fejezetet. (Georg Forster fordítását használtuk. (Reclam). Minden idézet erre a kiadásra vonatkozik.) Volney így szól a különböző vallások történetéről: „Die Wahrheit ist, daß alles Täuschung, Schein, Traum ist. Es ist Zeit, diese nichtswürdigen Streitigkeiten zu endigen.“ Azonkívül a különböző vallások történetében különböző visszaélések és gyarlóságok tükrét látja. — *Az első religió eredetét homály fedi* stb.: „Wenn er zur Quelle dieser Ideen zurücksteigt, so findet er, daß sie sich in der Nacht der Zeiten in der Kindheit der Völker verliert.“ Id. m. 152. — *Ezen idea is physikai eredetű:* „Es sind physische Fakta, die... entstellt worden sind.“ Id. m. 153. „Der Begriff der Gottheit ist der Begriff der physischen Kräfte der Natur.“ Id. m. 154. — *Érezvén az elementumok erejét:* „Das Wesen, welches man Gott nannte, war bald der Wind, bald das Feuer, Wasser und alle Elemente.“ Id. m. 154. — *Az emberi természetet megalázza...* *A töredék egyedüli önállósága, amely azonban lényegbevágó:* ebben nyilatkozik meg. A magyar gondolkodó, akár csak Bessenyei, Voltairerrel szemben, nem tud belenyugodni az istenség eszméjének ilyen anyagi felfogásába. Ugy érezte, hogy ez ellentétben van az emberi méltósággal. A „thébai szerécsen népen“ valószínűleg az etióp népet érti.

241. l. *Én meg nem foghatom azt a mély baromiséget* stb. L. Volney: „Der Mensch erwirbt und empfängt Vorstellungen einzig und allein durch Vermittlung der Sinne. Die ersten Sterblichen kamen auf die Welt, ohne irgend welche Vorstellungen zu haben.“ Id. m. 155. l. — Míg B. szerint — sajátságos lelki rousseauismus — az emberek az istenség eredeti és ősi fogalmát elfeledték és így romlott meg vallássosságuk, addig Volney mintegy lelki *tabula rasara* építi fel a vallás fejlődését. — *Valamint embertársaikat* stb. Volney:

„Er sagte zu sich: Wenn mein Nebenmensch, stärker als ich, mir Übel zufügen will, so erniedrige ich mich vor ihm und meine Bitte besänftigt ihn. Ich werde sie durch meine Tränen rühren, sie durch meine Geschenke erweichen.“ Und der Mensch sprach mit der Sonne, mit dem Monde.“ U. o.
 „Jedes Wesen wurde eine Macht, ein Genius.“ (158. l.)

243. l. *Egyiptom az a föld* stb.: „Und wenn man fragt, welchem Volke es zugeschrieben werden muß, so antworten wir, daß man es bei den ersten Völkerschaften Ägyptens suchen muß.“ (162.) — *Egyiptom derült ege*: „Der stets der Beobachtung offener Himmel.“ (162. l.) — Itt is lényeges az eltérés Berzsenyi és Volney között. Volney az egyiptomi theológia kifejlődését természetes folyamatnak látja, addig B. inkább természetellenesnek találja ezt a fejlődést és benne az elpuhultság, a fényűzés, a könnyű élet és romlottság következményeit látta.

244. l. *Tüstént a legfőbb isten lett a nap*. Volney: „Die Sonne, als erster Gott war ein kriegerisches Oberhaupt. Der Mond war seine Gefährtin, die Planeten Diener.“ 161. l. Az első systema jellemzése egyébként teljesen megfelel Volney felfogásának, műve 22. fejezetében. — A második rendszer jellemzése is megfelel Volney felfogásának. — 245. l. *Egy tuskónak kedvéért*: „Seht da woher bei euch die Anbetung eurer Stücken Holz entstanden ist.“ (166. l.) A csillagok elnevezése Volney előadása szerint I. id. m. 163. l.: „Der Äthiopier nannte Wassermann die Sterne unter welchen das Übertreten der Flut seinen Anfang nahm, Stier unter welchen es Zeit war, den Pflug in die Erde zu bringen, Sterne des Löwen diejenigen, wo dieses Tier durch den Durst aus den Wüsten getrieben sich an den Ufern des Flusses zeigte.“

245. l. *A csillagok imádásából tehát idővel az lett*. Volney: „Im Verlaufe der Zeit verlor das Volk die Ursache dieser Ausdrücke aus dem Gesicht. Nunmehr stiegen die Tiere auf die Erde herab.“ (165. l.) — *Szeme előtt látta az ember az ő istenét*. Volney: „Das Volk glaubte seine Götter in seiner Umgebung zu sehen“ (U. ott.) 246. l. A dualismus rajzának lényege is Volneyé. L. műve 172. kk. — *Mely végre tehát a nyárnak csillagai* stb. Volney: „Weil nun die Gestirne des Sommers die Jahreszeit der warmen Tage, der

Früchte und der Ernten begleiten, so wurden sie zu Engeln der Weisheit. Die Gestirne des Winters aber zu Engeln der Bosheit, der Sünde und des Lasters.“ (173.) Thyphon stb. I. Volney 176. I. — A negyedik rendszert elnevezése is Volney szerint: *Mystische und moralische Gottesverehrung oder System des Jenseits*.

II. Az Antirecensio első fogalmazása.

Teljes lényeges terjedelmében először itt tesszük közzé. (Toldy F. csak 5 oldalt közölt belőle kiadása II. kötetének 48—53. lapján.)

A szöveget a niklai hagyaték alapján közöljük. — *Mint a sárkány sziklaüregben*. Célzás Schiller: *Der Kampf mit dem Drachen* c. versére. — 247. l. *Mivel, ő mint egy Serif* stb. A Berzsenyi munkáiban — mind prózai műveiben, mind másutt — előforduló keleti és exotikus vonatkozások legnagyobbbrészt a *Nevezetes Utazások Tárházá*-nak olvasására vezethetők vissza. Ezt a vállalatot Kis János szerkesztette s úgy látszik, Berzsenyi ezért volt előfizetője vagy vásárlója. (Neve a 4. kötetben közölt előfizetők névsorában nem szerepel, de a könyvek megannyak könyvtárában.) Az itt előforduló vonatkozás az I. kötet 18. fejezetéhez kapcsolódik, amelyben az afrikai útleíró elbeszéli, hogy a négerek között úgy keresi élelmét, hogy „saffikat ír.“ A saffik: bűvös mondások.

248. l. *A kinyomás poesise* stb. Ehhez a nézethez — ha kifejezése Berzsenyinéél más is — hasonlókat találunk a kor poetikai és esztétikai irodalmában. Ebben a gondolatban kell keresnünk a *Poetai Harmonistika* ama fejezetének csiráját, amely a költői osztályok egyesítéséről szól. Berzsenyi a költészetet nagy egységben fogja fel. Számára nincs subjektív és objektív, vagy naiv és szentimentális költészet, csak ideális költészet van. (Home is nagyrészt *drámai* műveknek tartja Homér műveit, II. 400.), Sulzer is csak annyiban tartja az érzést a lírai költészet tárgyának, ha kifejezése nem mellékes, nem hideg, hanem magával ragadó (III. 247.) Batteux is hasonlótt hirdet: *Alle Poeten haben einerlei Gegenstand* (383.)

249. l. *A két vég mindenben és mindenütt hiba*. Célzás Bouterwek véleményére, amelyet a *Harmonistika* is felhoz s amely szerint „a poesis általában csak extremumokban ünnepli diadalmi pompáját. L. ott. — *Mikor Göthe a prózát*

megmetrumozza stb. Célzás az *Iphigeniára* és (Schillernél) a *Künstlerre*. Általában költőnk Goethét, de különösen Schillert mélyebben ismerte, mint eddig feltételeztük. — *A csupa természetes és csupa ideális közepen*. A közepszernek ez az elve a *Harmonistikában* jutott teljes kifejezésre. A naív és szentimentális költészet egyesítésére maga Schiller is utalt. L. Über naive und sentimentalische Dichtung. 235. l. L. Schillers Kleinere Prosaische Schiften. 1810. IV. Teil. Wien. Ezt a kiadást idéztük, amennyiben Schiller műveiről van szó, mert ezt használta Berzsenyi is.

250. l. *Szép az emberekből néha fajankókat... csinálni*. Célzás Homerosra, akit Kölcsey kritikája dicsőít. Berzsenyi az *Iliasban* előforduló kegyetlenségekre utal. Már előbb a *divináló lovak* is az *Iliasra* mutattak. (Achill paripái a XVII. énekben.) *Szép a könyörgőket általnyársalni, szekérhez kötni...* Célzás Hektor sorsára. Hektor könyörög Achillesnek (XXII. ének), hogy ne dobja tetemét koncul a kutyáknak, hanem adja ki szüleinek. De Achilles:

... iszonyú dolgot tervelt Hektor tetemével:

Átfúrá az inat két sarkánál, a bokánál,

Hátulról s bikabőr-szíjjat vont rajta keresztül,

S harcszekerére köté, hogy a fej lógott szekéréről...

(Csengeri ford.)

Szép egy ordítással hadakat verni. (Achilles)

Ott termett a nagy ároknál, de a harcba vegyülni

Még nem akart, miután tisztelte szülője parancsát.

Ott állott s kiabált, másrészt meg Pallas Athéné

Kurjongatott s iszonyú zavarokba keverte az ellent.

(XVIII. ének. U. a. ford.)

Szép az istennét pityeregve kérni. Ez nem felel meg teljesen az *Ilias* szövegének. A XIX. ének elején ugyan Thetis istennő úgy találja Achillest, amint Patroklos tetemére borulva zokog. De amint megpillantja a fegyvereket, amelyeket az istennő hoz számára, a fájdalom büszke örömmel ad helyet s csak azután mondja:

... csak egyért félek keblemben:

Hogy mialatt küzdök, hívem fegyver-hasogatta

Mély sebeit légyraj lepi el s csúffá csufosítják,

S férgekkel bepökik Patroklosnak deli testét...

Az istennő erre Patroklosba orrán át bíborszínű nektárt s ambroziát önt, hogy teste épségben maradjon... — *Goethe az embert karóhoz köti* stb. Célzás Goethe ifjúkori drámáira s álarcos játékaira. Alighanem a *Jahrmarktsfest zu Plundersweilen* forog szóban. — *Szép, mikor Schiller* stb. Ez a hely az orleansi szűzzel és a Wallensteinnel van kapcsolatban. A Wallsteins Lager V. jelenetében mondja az egyik katona: (a markotányosnőhöz) Was? der Blitz!

Das ist ja die Gustel aus Blasewitz!

(Berzsenyi az eredeti szöveget idézi, nem ezt a változatot. Sajnos, költőnk Schiller-példányának Wallenstein-kötete nem maradt ránk.) — *Szép, mikor a finom olaszok* stb. Célzás az olasz manieristák mesterkéltségére. — A bámult német tragikusok. Lehet, hogy Schiller *Don Carlos*ára, Marquis Posa halálára gondol.

251. l. *Valamint különbözők a nemzeti geniusok.* Figyelemreméltó e (Herdernit is jellemző) gondolat felvetése költőnkél. Ettől mindenestre később annyiban eltér, hogy a Hellenika felsőbbségét feltétlenül elismeri. — *Eis to kreitton*; a híres aristotelesi elv: a jobb, a tökéletesebb felé! — *Aristoteles nagy esztendeje.* Valószínűleg Aristotelesnek a költői idő koncentrálására vonatkozó követelményére céloz, amelyet Aristoteles különösen Homérosnál dicsér; költőnk ismerte Aristoteles legfőbb tanait. A versmértékről szóló értekezésben, a követés tanában idézi és a határoltság (határozottság), a rend és szimmetria nála) is a szépség főkövetelményei. A harmónia és a metrum, az egymásmellettség és egymásutániség felfogása is rokon költőnkél, amikor a versformákat fejtegeti. Aristoteles erkölcsanára is céloz a *Harmonistikában*.

254. l. *Naiv színekbe öltöztetett sentimentalismus.* Célzás Köleseynek régi irodalmunkra vonatkozó megjegyzésére. Ez is a *Poetai Harmonistika* eszméjének egyik első csírája, amely azonban később átalakul. Berzsenyi itt még Schiller *Über naive und sentimentalische Dichtung*jának hatása alatt áll, amelyben Schiller elismeri, hogy a naiv és szentimentális költészet egyodalúságánál magasabban állana az oly költészet, amely egyesíti magában mindkét fajta költői irány erőnyeit. (IV. 233. l.) — Később azonban Berzsenyi — fenntartva a középszer eszméjét, amely itt Schiller gondolkozásában is kifejezésre jut — eltér ettől a gondolattól. Későbbi véleménye szerint Schiller csupán igazolni akarja saját köl-

tészete egyoldalúságát és mesterkéltségét, amikor a költészet ideálját sem tudta elképzelni szentimentális elemek nélkül. Berzsenyi azonban már a *Harmonistikában* nem ismeri el a szentimentális költészet jogosultságát és a Hellenikát azonosítja a költészet ideáljával. (L. *Harmonistika Költészeti osztályok* c. fejezetét.)

268. l. *Kékszemű ideál*. Kölcseynek *Kedves sírja* c. verse. A következő részekhez fűződő megjegyzéseket l. a Függelékben. — A Mailáth-szövegekre vonatkozólag megjegyzendő, hogy a fordító Berzsenyi javításait nem fogadta el.

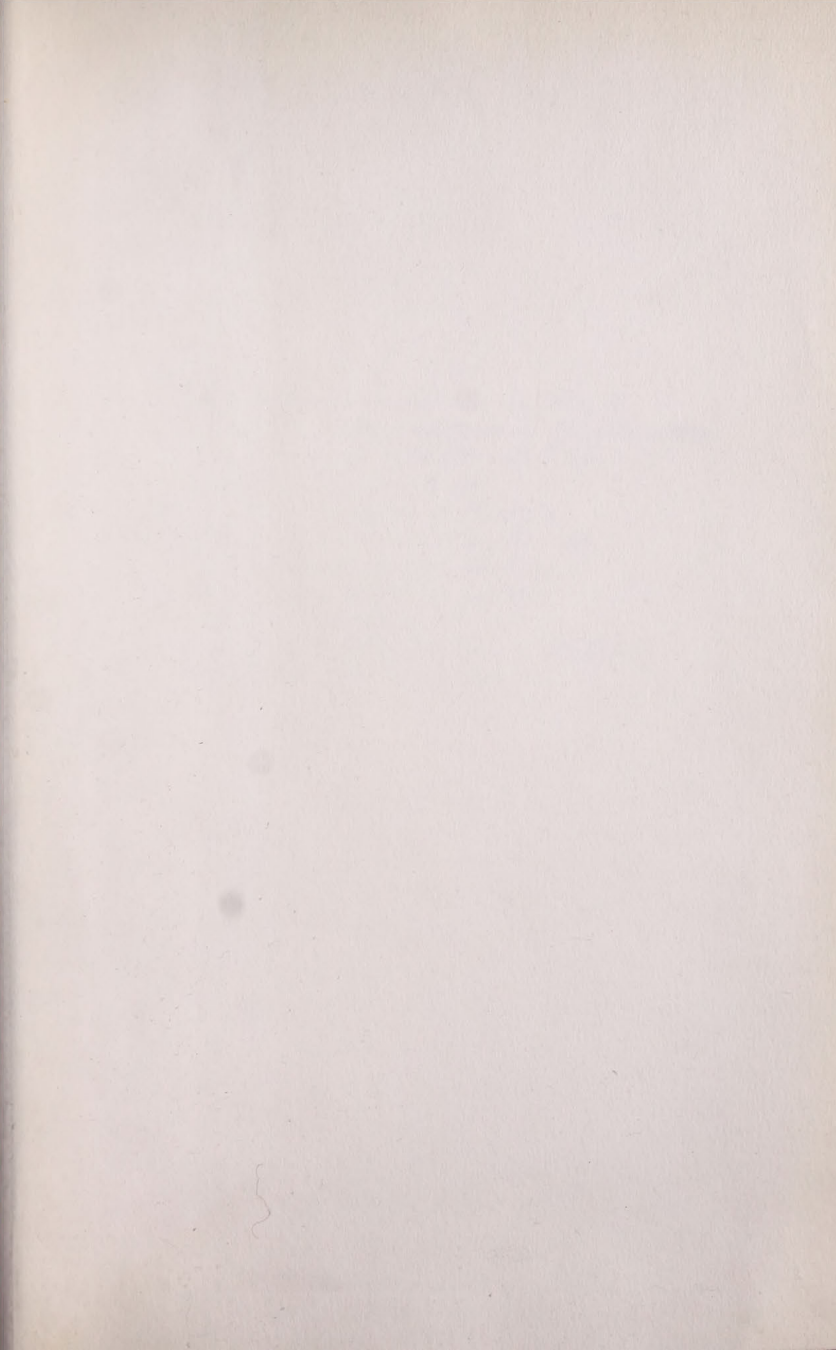
TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	5
Észrevételek Kölcsey Recenziójára	37
A vers-formákról	68
Kritikai Levelek	79
Bírálatok	115
A kritikáról	137
Poetai Harmonistika	154
A mezei szorgalom némely akadályairul	205
Függelék	239
Jegyzetek az Észrevételekhez	277
„ A versformákhoz c. műhöz	285
„ a Kritikai Levelekhez	287
„ a Bírálatokhoz	304
„ A kritikáról c. műhöz	305
„ a Poetai Harmonistikához	312
„ A mezei szorgalom-hoz	326
„ a Függelékhez	335

Felelős kiadó: Dr. Merényi Oszkár.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

A nyomdáért felelős: Mészáros József.

4. l. 38. s. kimaradt; *ezek az ellenfél*
4. l. 39. s. következménye h. **következményei**
15. l. 14. s. aki közül h. **akik közül**
278. l. u. e. s. *edler* h. *der*
281. l. 12. s. *Regrad* h. *Regnard*
281. l. 19. s. *dé éployée* h. *déployée*
293. l. 38. s. kortársa h. **kortársé**
330. l. 14. s. *mellyel* h. *mellyet*
331. l. 11. s. *se* h. *re*
339. l. 16. s. *Herdernit* helyett **Herdernél**
176. l. cím *ezés* helyett *ézés*